

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университет

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Гуманитарлық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

Гуманитарная серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3439

№ 4 (2020)

Павлодар

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета

Гуманитарная серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

KZ46VP400029271

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области истории,
правоведения и общественных наук

Подписной индекс – 76131

<https://doi.org/10.48081/WOEK9247>

Бас редакторы – главный редактор

Бегимтаев А. И.

к.полит.н.

Заместитель главного редактора

Шамшудинова Г. Т., доктор PhD,

ассоц. профессор

Ответственный секретарь

Турлыбекова А. М., к.и.н., ассоц. профессор

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Акишев А. А.,	д.полит.н., профессор;
Алтыбасарова М. А.,	к.полит.н., доцент;
Ветренко И. А.,	д.полит.н., профессор (Россия);
Шашкова Я. Ю.,	д.полит.н., профессор, (Россия)
Дронзина Т. А.,	д.полит.н., профессор (София, Болгария)
Абдикакимов М. Т.,	доктор PhD
Ермаханова С. А.,	к.социол.н.
Сағиқызы А.,	д.филос.н., профессор;
Кожамжарова М. Ж.,	к.филос.н.
Ахметова Г. Г.,	к.филос.н., профессор;
Уызбаева А. А.,	доктор PhD;
Аубакирова С. С.,	доктор PhD
Альмуханов С. Х.,	к.филос.н., профессор;
Кадыралиева А. М.,	доктор PhD;
Манасова М. М.,	доктор PhD;
Ахмеджанова Г. Б.,	д.ю.н., профессор;
Олжабаев Б. Х.,	к.ю.н., ассоц. профессор;
Ишеков К. А.,	д.ю.н., профессор (Россия);
Таштемиханова Р. М.,	д.и.н., профессор;
Азербайев А. Д.,	доктор PhD;
Шокубаева З. Ж.	(тех. редактор).

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

МАЗМҰНЫ

«МӘДЕНИЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

Арипбаева Л. Ш., Серикбаева К. К.,

Байгунова Д. М., Мурзабаева М. А.

Қоғамдық сананы жаңғыртуды қалыптастырудағы

қазақ мәдениетінің музыкалық-өлкетану тарихы..... 12

«САЯСАТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

Ахметкалиев М. Д., Аметеев Д. Б.

Әлемдік бітімгершілік операцияларында

қатысу аясындағы Қазақстан.....22

Кенжетеев Б. Е.

Ақпараттық қауіпсіздік: түсінігі, мәні, құрылымы.....36

Қалым Ж. Е.

Қазақстан Республикасында үштілдік саясатты іске асыру:

теория және практика46

Юсубова С. Р.

Халықаралық терроризммен күресудің

заманауи тенденциялары жайлы сұрақтар.....54

«ӘЛЕУМЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

Абдикакимов М. Т., Кожамжарова М. Ж.,

Альмуханов С. Х., Исакова З. С.

Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің даму үрдісі.....64

Бақытжанова А. А., Шабденова А. Б., Алимбекова Г. Т.

Кәмелет жасына толмаған қыздардың жүктілік мәселесінің

қазақстандағы көрінісі: әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері.....81

Бегимтаев А. И., Жуматаева Е.

Сайланушының құзыреттілігін өркендетудің

тағылымдылық негіздері96

Бейсенова А. А.

Қазіргі Қазақстан әйелдерінің кәсіпкерлігінің ерекшелігі

(тереңдетілген сұхбат нәтижелері бойынша)..... 106

Биримкулова Г. У., Уранхаева Г. Т.	
Еуропалық одақ және Қытай: Жібек жолы бағытындағы халықаралық байланыс	118
Даулетбек А. Ж., Байғабылов Н. О.	
Пандемия жағдайында орта білім беру жүйесіне әлеуметтанулық сараптама	132
Ешенкулова Г. И., Ағыбетова Р. Е., Тұрғамбекова Ж. Е.	
Дестинациялық брендингті жүргізудегі институционалды көзқарастар	145
Жақыпбек А. А., Аширов Ш. А.	
Қарт адамдардың әлеуметтік эксклюзиясының үлгісі: зерттеулерге теориялық шолу	154
Ибраева А. Е., Таштемханова Р. М.	
Каспий теңізі өңірінің энергетикалық қауіпсіздігі	167
Каппасова Г. М., Акишев А. А., Сулейменов М. А.	
Павлодар облысының көші-қон әлеуеті: әлеуметтанулық-саяси зерттеу нәтижесі бойынша	174
Касымова А. А., Омарова А. Т.	
Қазақстан Республикасындағы ағза донорлығының құқықтық және этикалық аспектілері	185
Матенова Ж. Н., Доскалиева Б. Б.	
Тұрғын үй саясаты Қазақстан Республикасының әлеуметтік саясатының басым факторы ретінде	195
Пупышева Т. Н., Пунтус Е. А., Кадиров Б. К.	
Адам капиталын зерттеудің теориялық және әдіснамалық тәсілдері: сұрақты тұжырымдау	204
Сағындыкова Б. Е.	
Жастар ортасындағы девиантты көріністер мен құқық бұзушылықтардың әлеуметтік зерттеуі	213
Сәдуақасов Ә. Б.	
Еуразиялық экономикалық одақ қызметін жетілдірудің кейбір мәселелері	221
Сапарова Н. Б., Алимбекова Г. Т.	
Қазақстандағы нуклеарлық және үлкен отбасылардың жағдайы мен даму бағыты: салыстырмалы талдау	232
Сыздықова С. М., Омарова А. Т.	
Медиацияның отбасылық дауларды реттеудегі әлеуметтік әлеуеті	240

Таубаева М. Е., Мамашарипова Г. А.	
Діннің қоғамдық санадағы рөлі мен орны: әлеуметтанулық талдау	255
Хамит А. Д.	
Қазақ жастарының әлеуметтік-тілдік ұстанымдары	263
Шнарбекова М. К.	
Қазақстандық жастардың қазіргі кәсіби таңдауы	283
Авторлар туралы ақпарат	291
Авторларға арналған ережелер	305
Жарияланым этикасы	310

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ «КУЛЬТУРОЛОГИЯ»

- Арипбаева Л. Ш., Серикбаева К. К.,
Байгунова Д. М., Мурзабаева М. А.**
История музыкального краеведения казахской культуры
в формировании модернизации общественного сознания 12

СЕКЦИЯ «ПОЛИТОЛОГИЯ»

- Ахметкалиев М. Д., Аметеев Д. Б.**
Казахстан в рамках участия
в миротворческих операциях в мире 22
- Кенжетеев Б. Е.**
Информационная безопасность:
понятие, сущность, содержание 36
- Калым Ж. Е.**
Реализация трехязычной политики в Республике Казахстан:
теория и практика 46
- Юсубова С. Р.**
К вопросу о современных тенденциях борьбы
с международным терроризмом 54

СЕКЦИЯ «СОЦИОЛОГИЯ»

- Абдикакимов М. Т., Кожамжарова М. Ж.,
Альмуханов С. Х., Исакова З. С.**
Тенденции развития социального предпринимательства в РК 64
- Бакытжанова А. А., Шабденова А. Б., Алимбекова Г. Т.**
Проблема беременности среди несовершеннолетних девушек
в Казахстане: результаты социологического исследования 81
- Бегимтаев А. И., Жуматаева Е.**
Теоретические основы развития компетентности избираемого 96

- Бейсенова А. А.**
Особенности женского предпринимательства в Казахстане
(По материалам глубинных интервью) 106
- Биримкулова Г. У., Уранхаева Г. Т.**
Европейский союз и Китай:
международные связи на Шелковом пути 118
- Даулетбек А. Ж., Байгабылов Н. О.**
Социологический анализ системы среднего образования
в условиях пандемии 132
- Ешенкулова Г. И., Агыбетова Р. Е., Тургамбекова Ж. Е.**
Институциональные взгляды проведения
дестинационного брендинга 145
- Жақыпбек А. А., Аширов Ш. А.**
Модель социальной эксклюзии пожилых людей:
обзор зарубежных исследований 154
- Ибраева А. Е., Таштеханова Р. М.**
Каспийское море в региональной энергетической безопасности... 167
- Каппасова Г. М., Акишев А. А., Сулейменов М. А.**
Миграционный потенциал Павлодарской области:
результаты социолого-политического исследования 174
- Касымова А. А., Омарова А. Т.**
Правовые и этические аспекты донорства органов
в Республике Казахстан 185
- Матенова Ж. Н., Доскалиева Б. Б.**
Жилищная политика как приоритетный фактор
социальной политики Республики Казахстан 195
- Пупышева Т. Н., Пунтус Е. А., Кадилов Б. К.**
Теоретико-методологические подходы к изучению
человеческого капитала: постановка вопроса 204
- Сагындыкова Б. Е.**
Социологическое исследование девиантных проявлений
и правонарушений в молодежной среде 213
- Садвокасов А. Б.**
Некоторые вопросы совершенствования деятельности
Евразийского экономического союза 221
- Сапарова Н. Б., Алимбекова Г. Т.**
Состояние и перспективы развития нуклеарных
и расширенных семей в Казахстане: сравнительный анализ 232

Сыздықова С. М., Омарова А. Т. Социальный потенциал медиации в урегулировании семейных споров	240
Таубаева М. Е., Мамашарипова Г. А. Роль и место религии в общественном сознании: социологический анализ.....	255
Хамит А. Д. Социально-языковые установки казахской молодежи	263
Шнарбекова М. К. Профессиональный выбор современной казахстанской молодежи	283
Сведения о авторах.....	296
Правила для авторов	305
Публикационная этика	310

CONTENT

SECTION «CULTUROLOGY»

Aripbaeva L. Sh., Serikbayeva K. K., Baigunova D. M., Murzabayeva M. A. History of music and local history of kazakh culture in the modernization of public consciousness	12
--	----

SECTION «POLITOLOGY»

Ahmetkaliev M., Amemaev D. B. Kazakhstan in the framework of participation in worldwide peacekeeping operations.....	22
Kenzhetaev B. Information security: concept, essence, content	36
Kalym Zh. Y. Implementation of the trilingual policy in the Republic of Kazakhstan: theory and practice	46
Юсубова С. С. To the issue of the modern trends in the fight against international terrorism.....	54

SECTION «SOCIOLOGY»

Abdikakimov M. T., Kozhamzharova M. Zh., Almukhanov S. Kh., Iskakova Z. S. Trends in the development of social entrepreneurship in Kazakhstan ..	64
Baqytzhanova A. A., Shabdenova A. B., Alimbekova G. T. Problem of pregnancy among young girls in Kazakhstan: results of sociological research	81
Begimtayev A. I., Zhumatayeva E. Theoretical basis for developing the competence of the elected person	96

Beissenova A. Features of women's entrepreneurship in Kazakhstan (Based on in-depth interviews)	106
Birimkulova G. U., Urankhayev G. T. The European union and China: international relations on the Silk road	118
Dauletbek A. Zh., Baigabylov N. O. Sociological analysis of the secondary education system in the context of a pandemic.....	132
Yeshekulova G. I., Agybetova R. E., Turgambekova Zh. E. Institutional views in destination branding	145
Zhakypbek A. A., Ashirov Sh. A. Model of social exclusion of older people: review of foreign studies.....	154
Ibrayeva A. E., Tashtemkhanova R. M. Caspian sea in regional energy security.....	167
Kappasova G. M., Akishev A. A., Sultqmenov N. A. Migration potential of Pavlodar region: results of socio-political research	174
Kasymova A. A., Omarova A. T. Legal and ethical aspects of organ donation in the Republic of Kazakhstan.....	185
Matenova Zh. N., Dosskaliyeva B. B. Housing policy as a priority factor in the social policy of the Republic of Kazakhstan.....	195
Puntus E. A., Pupysheva T. N., Kadirov B. K. Theoretical and methodological approaches to the study of human capital: statement of a question	204
Sagyndykova B. E. Sociological research deviant behavior and delinquency among young people.....	213
Sadvokassov A. B. Some issues of improving the activities of the Eurasian Economic Union	221
Saparova N. B., Alimbekova G. T. The status and development prospects of nuclear and extended families in Kazakhstan: comparative analysis	232
Syzdykova S. M., Omarova A. T. Social potential of mediation in settlement of family disputes	240

Taubayeva M. E., Mamasharipova G. A. The role and place of religion in public consciousness: sociological analysis	255
Khamit A. D. Socio-linguistic attitudes of the Kazakh youth	263
Shnarbekova M. K. Professional choice of youth in modern Kazakhstan.....	283
Information about the authors.....	301
Rules for authors	305
Publication ethics.....	310

«МӘДЕНИЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

МРНТИ 18.41.45

<https://doi.org/10.48081/APXW8474>

**Л. Ш. Арипбаева¹, К. К. Серикбаева²,
Д. М. Байгунова³, М. А. Мурзабаева⁴**

^{1,2,3}Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова,
Республика Казахстан, г. Шымкен.

⁴Международный университет Silkway,
Республика Казахстан, Шымкент

ИСТОРИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО КРАЕВЕДЕНИЯ КАЗАХСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ФОРМИРОВАНИИ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ

Авторы статьи уделяют должное внимание вопросам места и роли личности музыканта и национальных музыкальных инструментов в кочевой культуре казахов, анализируется история формирования и создания казахских музыкальных коллекций в музыкальных фондах Казахстана, России. Раскрывается содержание освещения музыкального краеведения Казахстана на страницах дореволюционной печати.

Ключевые слова: музыка, исследование, музыкальные инструменты, фольклор, путешественники.

Введение

В настоящее время, характеризующееся коренным изменением в развитии науки, образования, культуры и искусства, истории выдвигаются новые задачи всестороннего развития подрастающего поколения и прежде всего, студентов.

Духовное развитие личности, эстетическое воспитание предусматривают не только изучение общего теоретического курса эстетических знаний, но и воспитание вкуса, чувства гармонии прекрасного, практическое применение полученных знаний в окружающей повседневной жизни, искусстве. В этом важном государственном деле особое значение должно быть отведено

теоретическому и практическому изучению национального наследия народа, всего лучшего, что собрано многовековой историей.

В современных условиях эффективность воспитательной работы во многом зависит от изучения народного искусства, его традиций и современных тенденций развития. Принципиальным вопросам современной эстетики, педагогики является бережное отношение к культурному наследию прошлых поколений, использование его в современном учебном процессе, с учетом всего огромного богатства национального искусства, его прогрессивных методов и традиций. Воспитание молодежи уважения к культурному наследию народов необходимо и в целях патриотического, интернационального воспитания, и формирования модернизации общественного сознания.

Объект исследования: учебно-воспитательный процесс высшего учебного заведения

Предмет исследования: музыкальное краеведение и ее развитие

Цель: научной работы является формирование национального краеведческого самосознания и его развитие, осознание себя представителем этно-музыкального наследия казахского народа.

Задачи:

- изучить теоретическую и методическую литературу по теме научной работы
- проанализировать историю краеведческого музыкального наследия казахского народа
- изучить и проанализировать музыкальную культуру казахского народа

Методы и результаты исследования

Без овладения основами музыкального краеведения во взаимосвязи с другими компонентами музыкально-педагогической деятельности невозможно всесторонняя подготовка учителя-музыканта широкого профиля, а также его успешной деятельности. Высокая эффективность музыкально-краеведческой работы в ВУЗе может быть достигнута при условиях:

- 1) преемственности музыкально-краеведческой подготовки учителя в ВУЗе; учреждениях, специализирующихся на повышении квалификации педагогов; (в плане самообразования);
- 2) разработки и внедрения музыкально-краеведческой подготовки студентов в систему высшего профессионального музыкально-педагогического образования на основе комплексного, сквозного применения музыкального краеведения в ряде дисциплин общей и специальной подготовки путем использования методов: всестороннего раскрытия особенностей края, в условиях которого происходит обучение; введение элементов

музыкального краеведения в уже имеющиеся учебные курсы; обогащение репертуара исполнительских классов музыкой композиторов, фольклором края; введение курсов музыкально-краеведческой направленности;

3) разработка и внедрение: содержание и методика музыкально-краеведческой работы; национально-регионального компонента учебного плана;

Особенностям традиционной художественной культуры казахского народа посвящены фундаментальные исследования этнологов, этнографов, историков, искусствоведов: Х. А. Аргынбаева, Ч. Валиханова, Б. Г. Ерзаковича, А. В. За-таевича, А. Кунанбаева, А. Х. Маргулана. Данные авторы большое значение в своих работах уделяют возрождению и сохранению традиционных форм бытования различных видов народной культуры казахов: песенно-музыкального творчества, декоративно-прикладного искусства а его разных видах.

Многие народные создатели и носители музыкальной культуры были для своего времени образованными людьми. Однако в связи со значительной не-грамотностью населения свои произведения они распространяли только устно. Свои песни или кюи, а также произведения учителей авторы исполняли, так как они воспринимали их в своеобразных народных школах индивидуального обучения или запоминали от других исполнителей на айтысах, часто устраиваемых по случаю разных родовых или семейных событий, народных праздников. В XIX в. кочевой образ жизни казахов достиг в своем развитии высшего уровня, что сказалось и на богатстве музыкальной культуры, передаваемой по традиции устно. Д. Кшибеков писал: «У кочевников-скотоводов пользовались уважением люди, способные интересно рассказывать, играть на домбре, спеть песню, импровизировать стих, уметь слушать, говорить образно, иносказательно. На торжествах по случаю, рождения ребенка, свадьбы, приезда гостей молодежь затевала свои игры на находчивость, остроумие, импровизацию и т.д. Устное народное творчество стояло на первом месте. Это воспитывало людей, и человек считался неоцененным в культурном отношении, если он не обладал одним из этих талантов» [1, с. 99–100].

В дореволюционное время немногочисленной казахской интеллигенцией были описаны бытовые музыкальные традиции, записаны тексты песен и содержание кюев, поэм, сказок и других видов народного творчества. Их издавали, но большей частью они оставались в рукописях (в отделе рукописей и фонозаписей Института литературы и искусства им. М. О. Ауэзова АН Каз ССР и хранится более 20000 единиц). Впервые музыкальное творчество стало записываться лишь после добровольного присоединения Казахстана к России. Это историческое событие в жизни казахского и русских

народов кроме огромного экономического и социального значения имело большое влияние на сохранение богатства музыкальной культуры казахов, создаваемой трудом многих поколений, и на ее дальнейшее развитие.

Начало систематической работы по собиранию и записи музыкальных произведений казахского фольклора было положено Российской Академией наук, одной из задач которой ставилось изучение народов, входящих в состав России. Исследования культуры казахского народа были значительно расширены после завершения добровольного присоединения Казахстана к России. Изучением народов, заселяющих территорию царской России, занимались русские ученые, музыковеды, которые бескорыстно, несмотря на все трудности разъездов по степям и аулам, настойчиво проводили свою работу.

Большую роль в изучении духовной культуры казахского народа сыграли ученые архивные комиссии, организованные в некоторых губернских центрах. О задачах деятельности Оренбургской ученой архивной комиссии отмечалось, что «оживленное стремление к изучению родного края, его природы, истории и современного положения, свидетельствует, конечно, о подъеме провинциальной жизни, о развитии национального самосознания. Сохранение памяти о прошлом, любовь к родной истории недаром принято считать первым признаком культуры. Изучая себя, свое прошлое, мы приучаемся горячо любить свою Родину; кто же беззаветно любит Родину, тот невольно проникается желанием совершенствовать себя, свою жизнь, свои знания, свое духовное развитие, стремится ко всему доброму, светлому, стремится приносить пользу обществу своими познаниями и посильным трудом» [2, с. 245–246].

Наиболее часто они печатались в изданиях местных отделений центральных научных учреждений – «Записках Оренбургского отделения Русского географического общества», «Записках Западно-Сибирского отделения Русского географического общества», «Известиях Туркестанского отделения Русского географического общества», «Известиях Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии» при Московском государственном университете и других научных обществ, а также в столичных и местных журналах газетах. Эти труды, появлявшиеся в периодических изданиях или отдельными книгами, а также сохраненные в рукописях в разных государственных архивах, музеях, библиотеках, написанные русскими учеными, журналистами, писателями, этнографами, путешественниками и просто любителями фольклора, которые посещали казахские аулы или приезжали в Омск, Семипалатинск, Верный на постоянное жительство, имеют неоценимое значение для изучения дореволюционной музыкальной культуры казахского народа. Писатели,

журналисты, ученые разных специальностей с демократическими и революционными воззрениями, непосредственно на местах наблюдавшие и изучившие жизнь казахского народа, писали произведения, реалистически отображавшие его подлинное существование в условиях социального угнетения и экономической зависимости. В их романах, рассказах, повестях, статьях и очерках показана приверженность авторов к идеалам социальной справедливости, объективность в описаниях действительной жизни и ценностей культуры всех нерусских народов. Этому способствовало, что в русской науке и литературе были выработаны постулаты в отношении изучения фольклора, не потерявшие своего значения и до наших дней. В. Г. Белинский писал: «Если вы выезжаете в чужую землю с целью изучить ее нравы и обычаи, вы должны забыть на время, что вы гражданин своей земли.... иначе обычаи этой чужой вам страны вы будете оценивать на курс обычаев нашего отечества и все противоположеное или несхожее на них, безусловно, признаете дурным» [3, с. 372].

К особой внимательности и осторожности при записи и изучении фольклора призывал фольклористов известный музыкальный теоретик, философ и писатель В. Ф. Одоевский. Он говорил: «Народные напевы суть народная святыня, к которой надлежит приступать с действенным чувством, без всякой заранее предосланной теории, не мудрствуя лукаво, но записывать народную песню как она слышится в голосе и слухе народа, и затем должно будет постараться извлечь из самых напевов, как они есть, их теорию» [4, с. 91].

Предлагаемая работа построена основном на материалах трудов русских ученых. Для наиболее полного освещения того или иного вопроса, затрагиваемого в работах дореволюционных русских ученых, приводящие сведения из других исследований музыковедов. Учитывались время в которое писались эти работы, принадлежность авторов к разным слоям русской интеллигенции, историко-социальные и культурные процессы, происходящие в общественной жизни России и Казахстана.

Академик Б. Рыбаков писал, что фольклор «это искусство многомиллионных трудов масс, помноженное на тысячелетия исторического бытия. Оно обладает магической силой бессмертия и устойчивости. В народном искусстве нет понятия устарелости, так как оно всегда направлено на сознательное сохранение родовых традиций, на связь времен и поколений, которая, в свою очередь, вырабатывает подоснову патриотического чувства» [5].

Ученые посещавшие по различным делам Казахстан, сразу не замечали музыкальность казахского народа, развитость его самобытного искусства. Даже такой известный исследователь Казахстана, как академик А. И. Левшин

(1799–1879 гг.), автор «Описания киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей» во время первой поездки по Западному Казахстану в начале XIX в. спросил одного султана: «Имеют ли они музыку? Он, не отвечая на вопрос, вышел и скоро возвратился с одним простым казахом, который держал в руке пустую травяную трость в аршин длины с тремя на конце прорезанными отверстиями, без всяких клапанов и перегородок внутри. Это единственный казахский музыкальный инструмент, названный чибызгы (сыбызгы)» [6, с. 134].

Живая зарисовка развлечения гостей имеется в «Записках саратовского купца Я. П. Жаркова о киргизах». Он писал: «Между тем для разнообразия удовольствий явились музыкантши. В дверях кибитки показалось несколько простых казахских девушек и стали играть кто на домбре, кто на шанкобызе, кто наигрывал на деревянной гармошке. Музыка сопровождалась пением. Сначала пели прислужницы, потом затевались песни между гостями; но вот взяла в руки домбру толстая гостя, побренчала что-то нескладное и потом начала петь скороговоркой песню, которая, видимо, всех привела в восторг, потому что все присутствующие прищелкивали языком и пальцами и радостно вскрикивали» [7, с. 245–246].

Путевые заметки Е. К. Мейендорфа (1794–1863) тоже относятся к 1813–1814 гг., которые были опубликованы в его книге «Путешествие из Оренбурга в Бухару». Ее автор (капитан генерального штаба Российской армии).

Входил в 1820–1821 гг. в состав дипломатической миссии, направлявшейся в Бухару. Книга в основном содержит описание города, административное деление Бухарского эмирата, сведения о его городах, природе, быте, и нравах населения. Во время продвижения каравана миссии от Оренбурга до Бухары, которое продолжалось 70 дней, Мейендорф записывал свои наблюдения о семейных традициях казахов, кочующих около Мугоджарских гор, вблизи оз. Худоя-Коль, отмечая, что всякий, даже случайный путник, принимался ими как уважаемый гость. О похоронном ритуале он писал, что хоронят только муж-чины, а женщины остаются дома, что особенно широко отмечается годовщина смерти главы богатой семьи, с участием на тризне от 300 до 600 человек [8, с. 34].

О том, что казахский народ имел певцов-профессионалов, кроме Мейендорфа писали и другие авторы. Исследователь Букеевской орды и жизни ее населения А. Евреинов отмечал, что «у казахов есть такие страники, которые промышляют шутовством. Нет тоя, он бродит по ауылам, поет, пляшет, рассказывает вздор смешным языком и всегда сыт, одет, да и семейство его имеет все нужное» [9, с. 92].

Осознание казахским народом значения в их жизни песенно-поэтического искусства отражено в бытующей легенде о песне, записанной в последнем десятилетии XIX в. В Кокчетавском уезде известным путешественником, исследователем истории, литературы, этнографии и фольклора казахского народа Г. Н. Потаниным (1835–1920 гг.). Он так передал ее содержание: «Некогда, именно в те отдаленные времена, когда люди еще не умели петь, песня (существо небесного происхождения) летала над землей и пела: где она пролетала низко, люди хорошо расслышали ее и переняли ее песни. Над казахской степью песня пролетала ниже, чем над какой другой страной, и поэтому казахи лучшие певцы в мире». Г. Н. Потанин писал, что у казахов отцом поэзии считается Коркыт, который путешествовал по разным странам, думая этим спастись от смерти. Убедившись в невозможности ее избежать, он вернулся в родные степи и, сидя на разостланном ковре, пел и играл до самой смерти. «По мнению казахов, – писал Потанин, – в этой легенде выражена мысль, что только искусство красит жизнь и удаляет от нас преждевременно появляющиеся мрачные признаки»

Исследователь отмечал высокое профессиональное мастерство казахских певцов, которых он слушал многократно. По его мнению, они «умеют придать пению выразительность; это не простое пение, а пение с отделкой, артистическое. Казахский народ потрудился над обработкой своей песни и поэтому она вышла такая оригинальная, что при звуках ее сейчас же переносишься в своеобразную казахскую обстановку, начинаешь воображать себя в разгоряченном воздухе казахской степи, среди казахского пейзажа и даже начинаешь чувствовать ароматы степных трав, так и понесет запахом полыни» [10, с. 85–86].

Мастерство казахских импровизаторов отмечалось и в более ранних источниках, в очерке «Из записок доктора С. Большого», где указывается, что хороший рассказчик «продолжительную свою и довольно жаркую речь в народном собирании прерывает пением, или напротив того, хороший песенник искусно вкладывает в свою песню довольно длинную речь или отборные стихи, которые поет или говорит без всякого приготовления» [11, с. 5].

Выводы

Все эти исследования ученых должны стать предметом пристального внимания студентов. Стермление показать значения работ русских ученых XIX в. в изучении и пропаганде музыкальной культуры казахского народа дореволюционной эпохи, представляемой в те времена только народным музыкальным творчеством. В их исследованиях, изложенных в разных литературных, архивных и других документальных материалах, показаны связи музыкального искусства устной традиции с жизнью народа, приведены

сведения о создателях и носителях музыкальной культуры, раскрыто, как музыка содействовала утверждению и сохранению в народе высоких идеалов патриотизма, благородной этики и гуманизма.

Более чем полтора века русские ученые собирали произведения казахской народной музыки, записали и публиковали свои наблюдения о роли музыки в жизни народа. Эти исследования и составили документальную основу в изучении музыкальной культуры казахского народа дореволюционной эпохи.

Список использованных источников

- 1 **Кшибеков, Д.** Кочевое общество: генезис, развитие, упадок. – Алма-ата, 1984. – С. 99–100.
- 2 **Иванов, Н. Г.** О задачах деятельности и общественном значении ученых архивных комиссий вообще и Оренбургской архивной комиссии в частности // Труды Оренбургской ученой архивной комиссии. – Оренбург, 1897.
- 3 **Белинский, В.** Сочинения А. Пушкина // Собр. соч. – М., 1948. – Т. 3. – с. 372.
- 4 **Одоевский, В. Ф.** Речь на открытии Московской консерватории // Русская мысль о музыкальном фольклоре. – М., 1979. – С. 91.
- 5 **Рыбаков, Б.** Вечно живое искусство // Известия. – 1984. – 28 фев.
- 6 **Левшин, А. И.** Свидание с ханом Меньшой киргиз-кайсацкой орды // Вестник Европы. – 1820. – Ч. 114. – № 22. – С. 134.
- 7 Библиотека для чтения. – 1854. – Т. 126. – с. 245–246.
- 8 **Мейендорф, Е. К.** Путешствие из Оренбурга в Бухару. – М., 1975. – С. 34.
- 9 **Евреинов, А.** Внутренняя или Букеевская киргиз-казацкая орда // Современник. – 1851. – № 10. – С. 92.
- 10 **Потанин, Г. Н.** В юрте последнего киргизского царевича // Русское богатство. – 1896. – № 8. – С. 85–86.
- 11 Сын отечества. – СПб., 1822. – № 25. – С. 5.

References

- 1 **Kshibekov, D.** Kochevye obshchestvo : genezis, razvitie, upadok [Nomadic society : the Genesis, development, decline]. – Alma-Ata, 1984. – P. 99–100.
- 2 **Ivanov, N. G.** On the tasks of activity and social significance of scientists of archival commissions in General and the Orenburg archival Commission in particular [Proceedings of the Orenburg scientific archival Commission]. In O zadachax deyatel'nosti i obshchestvennom znachenii ucheny'x arkhivny'x komissij

voobshhe i Orenburgskoj arxivnoj komissii v chastnosti// Trudy` Orenburgskoj uchenoj arxivnoj komissii. – Orenburg, 1897. Issue.

3 **Belinskij, V.** Sochineniya A. Pushkina //Sobr .soch. [Works Of A. Pushkin // Collected works]. – Moscow, 1948. – Vol. 3. – P. 372.

4 **Odoevskij, V. F.** Rech` na otkry`tii Moskovskoj konservatorii [Speech at the opening of the Moscow Conservatory] [Russian thought on musical folklore]. In Russkaya my`sli o muzy`kal`nom fol`klore. – Moscow, 1979. – P. 91.

5 **Rybakov, B.** Vечно zhivoe iskusstvo [Forever living art]. In Izvestiya. – 1984. – 28 Feb.

6 **Levshin, A. I.** Svidanie s xanom Men`shoj kirgiz-kajsaczkoj ordy [A date with the Youngest Khan of the Kirgiz-kaisak Horde] [Messenger Of Europe]. In Vesnik Evropy. – 1820. – Part 114. – No. 22. – p. 134.

7 Biblioteka dlya chteniya. [Library to read]. – 1854. – T.126. – P. 245–246.

8 **Meiendorf, E. K.** Puteshstvie iz Orenburga v Buxaru [Puteshestvie from Orenburg to Bukhara]. – Moscow, 1975. – P. 34.

9 **Evreinov, A.** Vnutrennyaya ili Bukeevskaya kirgiz-kazach`ya orda [Internal or Bukeyev Kirghiz-Cossack Horde]. In Sovremennik. – 1851. – No. 10. – P. 92.

10 **Potantin, G. N.** V yurte poslednego kirgizskogo czarevicha [In the Yurt of the last Kyrgyz Prince]. [Russian wealth]. In Russkoe bogatstvo. – 1896. – № 8. – P. 85–86.

11 Sy`n otechestva [Son of the Fatherland]. – St. Petersburg, 1822. – № 25. – P. 5.

Материал поступил в редакцию 27.11.20.

Л. Ш. Арипбаева¹, К. К. Серикбаева², Д. М. Байгунова³, М. А. Мурзабаева⁴
Қоғамдық сананы жаңғыртуды қалыптастырудағы қазақ мәдениетінің музыкалық-өлкетану тарихы

^{1,2,3}М. Ауезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.;
⁴Silkway халықаралық университеті,
Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.
Материал 27.11.20 баспаға түсті.

L. Sh. Aripbaeva¹, K. K. Serikbayeva², D. M. Baigunova³, M. A. Murzabayeva⁴
History of music and local history of kazakh culture in the formation of modernization of public consciousness

^{1,2,3}M. Auyezov South Kazakhstan University,
Republic of Kazakhstan, Shymkent;

⁴Silkway International University,
Republic of Kazakhstan, Shymkent.
Material received on 27.11.20.

Мақала авторлары музыкалық және ұлттық музыкалық аспаптардың қазақ-тардың көшпелілер мәдениетіндегі орны мен ролі мәселелеріне назар ауда-рады, Қазақстан, Ресей музыкалық қорларындағы қазақ музыкалық жинақ-тарының қалыптасуы мен құрылу тарихына талдау жасайды. Революцияға дейінгі баспасөз беттерінде Қазақстанның тарихи-өлкетану өнерінің мазмұны көрсетілген.

Кілтті сөздер: музыка, зерттеу, фольклор музыкалық аспаптары, саяхат.

The authors of the article pay due attention to the issues of the place and role of the musician's personality and national musical instruments in the nomadic culture of the Kazakhs, analyze the history of the formation and creation of Kazakh musical collections in the musical funds of Kazakhstan, Russia. The content of the coverage of the music of local history of Kazakhstan is revealed on the pages of the prerevolutionary press.

Keywords: music, research, folklore musical instruments, travelogues.

«САЯСАТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

МРНТИ 11.25.57

<https://doi.org/10.48081/HEKE8616>

М. Д. Ахметкалиев, Д. Б. Аметаев

Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар

КАЗАХСТАН В РАМКАХ УЧАСТИЯ В МИРОТВОРЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЯХ В МИРЕ

Миротворческая деятельность призвана содействовать международному сообществу в предотвращении и прекращении вооруженных конфликтов, а также по оказанию гуманитарной помощи. Основные принципы работы миротворцев – законность, соблюдение норм международного права, беспристрастность и нейтралитет, уважение обычаев и традиций местного населения, неучастие в боевых действиях, кроме операций по принуждению к миру.

Миротворческой деятельности РК уже 20-й год. За это время казахстанские военнослужащие участвовали в операциях по поддержанию мира и безопасности в разных странах. В работе представлен обзор основных этапов отечественного миротворческого опыта за этот период.

Ключевые слова: миротворчество, миротворческая деятельность, миротворцы, внешняя политика, ОБСЕ, ООН, БДИПЧ, СВМДА.

Введение

На мировой арене у Казахстана в настоящее время заслуженный влиятельный региональный и международный имидж страны, которая укрепила за годы независимости как экономически, так и политически. Это отмечено многими международными организациями, средствами массовой информации и авторитетными политиками. Так, Генеральный секретарь ООН Кофи Аннан, совершивший визит в нашу страну в 2002 году, назвал

Казахстан примером межнационального согласия, стабильного, устойчивого развития для других государств мира.

Результаты и обсуждение

Отношения между нашей республикой и Организацией по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ) динамично развивались с момента вступления Казахстана в число ее членов в январе 1992 г. Казахстан всегда отличало стремление активно участвовать в общеевропейских процессах, позволяющих развивать и применять на практике принципы, заложенные в Хельсинкском заключительном акте Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе 1 августа 1975 года.

В 1999 г. был открыт Центр ОБСЕ в г.Алматы. 21 июня 2007 г. Центр переименован в Центр ОБСЕ в г.Астане. Дальнейшему углублению сотрудничества Казахстана и ОБСЕ способствовало подписание ряда документов: Меморандум о взаимопонимании между Правительством Казахстана и ОБСЕ, согласно которому Бюро обязалось оказывать нашей стране помощь в построении демократического гражданского общества. К Меморандуму были приложены проекты документов по проблемам человеческого измерения, в том числе международным стандартам проведения выборов, реформированию законодательства в сфере прав человека, учреждению института уполномоченного по правам человека (омбудсмена), роли женщин в политической жизни, образовательной программе для пенитенциарной службы и содействию построению гражданского общества.

Новый этап в развитии отношений между Казахстаном и ОБСЕ начался в 2003 г., когда Казахстан выдвинул идею о председательствовании страны в ОБСЕ, определив первоначально 2009 г. На протяжении последующих четырех лет Республика Казахстан последовательно шла к реализации своей инициативы. В стране начались активные процессы политического реформирования и укрепления гражданского общества.

Действующий председатель 2008 г. ОБСЕ Йоран Леннмаркер заявил следующее: «Я с нетерпением ожидаю, когда Казахстан займет кресло председателя ОБСЕ в 2010 г., так как это предоставит возможность усилить связи между Европой и Центральной Азией, а также укрепить демократию и прозрачность в этой большой и влиятельной стране» [1].

Председательство Казахстана в ОБСЕ подтверждает главный принцип организации – равноправие ее членов и заинтересованность в устойчивом развитии всех входящих в нее стран. Позитивным потенциалом ОБСЕ выступает новый всеобъемлющий подход к безопасности – создание

общей евразийской системы безопасности, развитие азиатского вектора сотрудничества.

Указом Президента Республики Казахстан была утверждена государственная программа «Путь в Европу» на 2009–2011 гг., Государственная разработанная в соответствии с Посланием Президента народу Казахстана от 6 февраля 2008 г. «Повышение благосостояния граждан Казахстана – главная цель государственной политики».

Целью Программы являлся выход Республики Казахстан на уровень стратегического партнерства с ведущими европейскими странами. Одним из основных приоритетов данной Программы был приоритет председательства Республики Казахстан в ОБСЕ в 2010 году.

В их число входят следующие вопросы:

- продолжение усилий по созданию условий для развития демократических институтов на пространстве ОБСЕ;
- развитие транзитно-транспортного потенциала государств ОБСЕ и евразийских трансконтинентальных транспортных коридоров;
- решение экологических проблем;
- укрепление мер доверия и региональной безопасности с учетом вклада Казахстана в обеспечение мира, безопасности и ядерного разоружения;
- развитие невоенных аспектов безопасности в деятельности ОБСЕ, в частности, в сфере борьбы с терроризмом, экстремизмом, незаконным оборотом наркотических средств, организованной преступностью, торговлей оружием и людьми, а также восстановление Афганистана – страны-партнера ОБСЕ.

Важной задачей также является использование потенциала и инструментария ОБСЕ в процессе построения безопасной, стабильной и процветающей Центральной Азии, повышения привлекательности региона, в том числе экономической.

Казахстан поддерживает усилия Бюро по демократическим изменениям и правам человека (БДИПЧ), направленные на становление и укрепление гражданского общества, верховенство закона, прав человека, демократических реформ в государствах – участниках ОБСЕ, выступает за укрепление роли БДИПЧ, сохранение его мандата и обеспечение справедливой географической представленности граждан государств – членов ОБСЕ в структуре Бюро, миссиях по наблюдению за выборами.

В этом направлении Казахстан направляет свой собственный опыт межнационального и межконфессионального согласия на генерирование

дополнительной энергии для работы с институтами, ответственными за достижение целей гуманитарного измерения ОБСЕ.

В июле 2009 г. в Казахстане прошел III Съезд Лидеров мировых и традиционных религий, на котором Н. А. Назарбаевым было отмечено: «Казахстанский опыт межэтнического и межконфессионального согласия был признан одним из наиболее успешных на постсоветском пространстве» [2].

В ходе работы в структурах ОБСЕ Казахстан задействует все измерения в деятельности полевых миссий организации. Проекты по укреплению безопасности границ, воспитанию толерантности, совершенствованию деятельности правоохранительных органов являются важными элементами гражданского общества. Эти усилия необходимы для борьбы с вызовами и угрозами миру, безопасности и демократическому развитию государств-участников ОБСЕ. Казахстан выступает за возобновление дискуссий по учреждению так называемых «тематических миссий», которые нацелены на решение конкретной проблемы на всем пространстве ОБСЕ. Это видится целесообразным ввиду необходимости рационального использования финансовых и людских ресурсов для усиления работы миссий в отдельных географических точках.

Повышение эффективности ОБСЕ в архитектуре евро-атлантической и евразийской безопасности является приоритетной целью для Казахстана. Данное измерение не только имеет право называться «первой корзиной» ОБСЕ, но, учитывая последние события, становится важным направлением деятельности организации.

В своей работе Казахстан развивает невоенные аспекты безопасности, нацеленные на противодействие новым угрозам миру, борьбу с терроризмом, экстремизмом, незаконным оборотом наркотических средств, организованной преступностью, торговлей людьми, а также проводит политику поддержания стабильности в Центрально-азиатском регионе. Основная задача состоит в том, чтобы способствовать обеспечению подлинной и долгосрочной безопасности в Центральной Азии.

Особое внимание Казахстан уделяет повышению своих организационных возможностей. Проведенные в стране такие важные международные мероприятия, как саммиты СВМДА, Съезды лидеров мировых и традиционных религий, саммиты ШНГ, ШОС и других интеграционных структур, Международная конференция ОБСЕ по толерантности, Семинар по разминированию являются подтверждением достаточного опыта страны в управлении международными делами.

В настоящее время у Шанхайской Организации Сотрудничества, в работе которой активное участие принимает Республика Казахстан, есть законное

право и реальная возможность для налаживания сотрудничества с ООН по широкому кругу направлений, том числе и в вопросах миротворчества. ШОС как международная региональная организация, претендующая на весомую, если не ключевую роль в вопросах безопасности и сотрудничества в своём регионе, должна быть объективно заинтересована в том, чтобы ООН в соответствии с главой VIII Устава делегировала ей полномочия по решению соответствующих профилю Организации задач в области поддержания регионального мира, безопасности и стабильности.

В современном мире многие региональные организации заявляют о готовности выполнять миротворческие функции, однако в большинстве случаев дальше заявлений дело не идёт. В реальной жизни наиболее активным игроком на поле вмешательства в конфликты является Организация Североатлантического договора (НАТО). Практика показывает, что миротворческие усилия Североатлантического альянса (а их объектом всё чаще становятся регионы, расположенные за пределами зоны ответственности НАТО) подчас носят односторонний характер, нередко идут вразрез с международно-правовыми нормами и принципами международного гуманитарного права, вследствие чего далеко не всегда бывают конструктивными и приветствуются в мире.

Создание и развитие миротворческого потенциала в рамках ШОС могло бы способствовать решению нескольких задач. Прежде всего, это важно для самой организации как свидетельство её намерения и впредь играть роль полноформатной международной региональной организации и брать на себя широкие полномочия по поддержанию мира и безопасности в своём регионе, а может быть, и за его пределами. Наличие у ШОС собственного миротворческого инструментария полностью отвечало бы характеру и масштабам угроз безопасности, и тенденциям их эволюции на современном этапе. Такой механизм в деятельности ШОС мог бы играть сдерживающую роль в отношении латентных локальных конфликтов в зоне её ответственности.

Одним из преимуществ ШОС является тот факт, что его членами являются Россия и Китай – постоянные члены Совета Безопасности ООН, крупные державы, обладающие большими финансовыми возможностями, военными и военно-техническими ресурсами и богатым опытом участия в ОПМ [3]. Именно Россия и Китай могли бы взять на себя основное бремя организации и финансирования миротворческих операций под эгидой ШОС. Ведь одна из главных причин неготовности региональных организаций брать ответственность в сфере миротворчества заключается в их финансовой слабости. Все государства-члены юридически обязаны выплачивать свои

доли расходов на операции по поддержанию мира в соответствии с особой формулой. Однако, как и в случае со многими другими бюджетами ООН, эти деньги выплачиваются несвоевременно, результатом чего является хронический дефицит миротворческого бюджета. Большую долю средств на содержание миротворцев выделяют индустриально развитые государства. США обеспечили 26 % этого бюджета, Япония – 17 %, Германия – 9 %, Великобритания – 8 %, Франция – 7 %, Италия – 5 %, Канада, Испания и Китай – по 3 %. Россия обеспечивала в разные годы от 1 % до 2 % миротворческого бюджета [4].

Настрой государств-членов ШОС на укрепление широкого спектра механизмов обеспечения региональной безопасности и кризисного реагирования способен уже в ближайшие годы вывести Шанхайскую организацию сотрудничества в число наиболее влиятельных и эффективных межгосударственных объединений в сфере обеспечения международной безопасности.

Согласно Военной доктрине Республики Казахстан 2017 года основными мерами по расширению участия Республики Казахстан в миротворческой деятельности являются:

- 1) повышение потенциала и возможностей миротворческих подразделений государства, приведение их в соответствие со стандартами международных и региональных организаций для обеспечения технической и оперативной совместимости;
- 2) расширение участия миротворческих подразделений в совместных учениях и обмене опытом по планированию, проведению и всестороннему обеспечению операций по поддержанию мира в рамках мероприятий, проводимых международными организациями;
- 3) участие в совместных учениях с государствами-членами ОДКБ, ШОС, НАТО для обмена опытом в вопросах планирования, проведения и всестороннего обеспечения антитеррористических операций и операций по поддержанию мира;
- 4) участие в работе Межправительственной рабочей группы в рамках ООН для разработки международных нормативных правовых актов по вопросам регулирования, мониторинга и осуществления контроля деятельности частных военных и охранных компаний;
- 5) развитие регионального миротворческого центра на территории Республики Казахстан;
- 6) подготовка штабных офицеров и направление их в качестве военных наблюдателей в миссиях ООН;

7) направление миротворческих подразделений для выполнения задач в миссиях ООН на основе резолюции Совета Безопасности ООН [5].

В операциях по поддержанию международного мира и безопасности наша страна представлена Казахстанским миротворческим батальоном (Казбат), который является миротворческим формированием, предназначенным для выполнения обязательств Республики Казахстан по поддержанию международного мира и безопасности. Он был сформирован распоряжением Главы государства от 31 января 2000 года.

В 2003 году в целях реализации международных обязательств инженерно-саперный отряд казахстанского миротворческого батальона «Казбат» был направлен в Ирак в составе Стабилизационных сил коалиции. В течение 5 лет казахстанские миротворцы занимались поиском и уничтожением неразорвавшихся боеприпасов, созданием пунктов полевого водоснабжения, очисткой воды и оказанием медицинской помощи. С 2005 года в рамках обмена опытом инструкторами Вооруженных сил Казахстана было обучено саперному делу 572 курсанта Военной академии Ирака. Казахстанские военные врачи постоянно привлекались в медицинскую группу американской базы «Дельта», где более чем 5 000 представителей местного населения и Коалиции получили медицинскую помощь – в основном женщины и дети, пострадавшие от террористических атак. Действия казахстанского воинского контингента получили высокую оценку мировой общественности. Всего за время миссии в Ираке участие в ней приняли до 300 военнослужащих Вооруженных Сил Казахстана.

В 2017 году казахстанские специалисты вернулись с миротворческой миссии ООН по проведению Референдума в Западной Сахаре и миротворческой миссии в Кот-д'Ивуаре. В миссии ООН в Кот-д'Ивуаре участвовали 3 казахстанских офицера, на которых возлагался ряд ответственных, а порой и опасных задач. В частности, казахстанские миротворцы осуществляли мониторинг общей обстановки в приграничных районах с Республикой Мали, выявляли незаконное пересечение границы незаконными вооруженными формированиями, осуществляли контроль передвижения беженцев, возвращающихся обратно в страну после постконфликтных событий. Основной задачей Операции ООН в Кот-д'Ивуаре являлось содействовать осуществлению ивуарийскими сторонами мирного соглашения, подписанного ими в январе 2003 года, целью которого было окончание ивуарийской гражданской войны. Впоследствии ее мандат несколько раз продлевался и дорабатывался, чтобы соответствовать новым требованиям и отражать происходящие в стране изменения [6]. Руководство ООН дало высокую оценку профессионализму наших военнослужащих.

В 2018 году первая казахстанская миротворческая рота была развернута в восточном секторе миссии «Временные силы ООН в Ливане» в составе индийского батальона. Следует отметить, что Индия входит в первую десятку стран по количеству миротворцев в мире наряду с Бангладеш, Пакистаном, Иорданией, Непалом и др.

В составе роты 120 военнослужащих, включая двух штабных офицеров в штабе батальона (офицер оперативного планирования и офицер по логистике). Казахстанские миротворцы совместно с индийским батальоном выполняют патрулирование ливано-израильской границы, т.н. «голубой линии» длиной в 16 километров. Они ежедневно уточняют обстановку, несут службу на блокпостах, отвечают за охрану и усиление военных баз, выезжают на автономные патрули. Также одна из задач контингента – налаживание дружественных взаимоотношений с представителями миротворческого контингента других стран и местным населением. Командование миссии и индийского батальона высоко оценивает навыки и профессионализм казахстанских военнослужащих.

В конце 2014 г. Елбасы Н. Назарбаев заявил: «Ислам несет мир, тогда как у «исламского терроризма» нет ни национальной, ни религиозной принадлежности. В ИГИЛ сегодня едут европейцы. Есть люди из Центральной Азии, Турции, иных государств. Все они объединены по каким-то принципам и работают только за деньги». Казахстан выступает против ИГ и занимает нейтральную сторону в конфликте в Сирии, и именно по этой причине президент России В. В. Путин предложил провести переговоры по Сирии в столице Казахстана. Россия тем самым подчеркивает уровень наших отношений, доверяя Казахстану проведение стратегически важных переговоров [7]. Диалог в столице Казахстана должен был стать важным вкладом в выработку параметров этого процесса, который продолжится на более широких мероприятиях в Женеве [8]. Астанинский формат завершился объявлением о создании зон деэскалации в Сирии и провозглашением России, Турции и Ирана гарантами перемирия. Переговоры в Астане являются эффективнее Женевы, поскольку в Казахстане собрались заинтересованные в завершении сирийской гражданской войны на реалистичных условиях и активное участие принимают региональные игроки (Турция и Иран) и Россия. В Астану также были приглашены Соединенные Штаты, которые ограничились своим наблюдателем, что подтверждает открытость астанинского формата для всех сторон конфликта.

Диалог в Казахстане состоялся, и сам факт того, что стороны сели за стол переговоров, является уже большим успехом [9]. Для нашей страны главным результатом является повышение дипломатического статуса Казахстана и

доказательство не только регионального, но и мирового миротворца в глазах мирового сообщества.

Вот уже более 40 лет Афганистан является точкой нестабильности международной безопасности, сопровождающейся внутренним кризисом и противостоянием. Новый всплеск терроризма талибов, а также переброска и увеличение численности бойцов ИГИЛ в Афганистане создает угрозу безопасности для соседних государств. Огромный трафик наркотических веществ, направленный в Пакистан, Казахстан, Россию и другие страны, с каждым годом лишь растёт.

Центральная власть в Афганистане слаба, а в регионах развиты сепаратные настроения, положение в стране, если и не контролируется, но поддерживается Соединёнными Штатами Америки. США крайне выгодно иметь нестабильный Афганистан в самом центре Евразии, под боком России и Китая, главных геополитических соперников.

Такая ситуация заставляет тратить большие суммы на обеспечение безопасности своих приграничных регионов стран Средней Азии. Казахстан не имеет общей границы с Афганистаном, но Узбекистан, Кыргызстан и Таджикистан являются относительно слабыми государствами, а их население религиозным, следовательно, Афганистан, раздираемый внутренними противоречиями, является серьёзной проблемой и для Казахстана в том числе. Именно поэтому наша страна заинтересована в стабильном развитии Афганистана, становлении сильной и поддерживаемой народом власти и проводит политику, направленную на улучшение положения Афганистана.

Казахстанские власти способствуют улучшению уровня жизни и инфраструктурных объектов Афганистана, предоставляется гуманитарная помощь в виде поставок продуктов, товаров первой необходимости. Получила поддержку и программа обучения афганских студентов в казахстанских вузах.

Также Казахстан прилагает усилия по разрешению кризиса в рамках региональных организаций, в частности ШОС, а также в диалоге с США. Американская Администрация Президента считает, что роль Казахстана и Узбекистана имеет решающее значение для интересов Америки в Центральной Азии, области, которая оказала существенное влияние на будущее Афганистана, а также на безопасность американских граждан как внутри страны, так и за рубежом в течение последних нескольких десятилетий [10].

От стабилизации ситуации в Афганистане зависит процветание и безопасность всего Центрально-азиатского региона. Казахстан прикладывает большие усилия в рамках ООН, возглавляя Комитет по Афганистану/

Талибану и оказывая помощь гуманитарного характера для достижения стабильности в соседнем государстве. Казахстан взаимодействует со всеми заинтересованными государствами в афганском вопросе. Находясь в центре Евразии, между тремя крупнейшими державами: Россией, Китаем и Индией, Афганистан несёт нестабильность для всего региона и новый плацдарм для растекания экстремистской исламской группировки. И по эти причинам Казахстан инвестирует не в Афганистан, прежде всего, не из-за экономических дивидендов, а ради стабильности соседнего государства и региона в целом. Миротворчество – это не только деятельность по прекращению настоящей войны, но и уничтожение угрозы какого-либо вида конфликта. Именно поэтому действия Казахстана имеют миротворческий характер, ведь только Афганистан с устойчивой политической системой и развивающейся экономикой может обеспечить безопасность на своей территории, а значит, стабильность всего региона.

С января 2017 года Казахстан стал непостоянным членом Совета Безопасности ООН. Наша республика обозначила следующие приоритеты своей деятельности в СБ ООН: достижение мира, свободного от ядерного оружия, предотвращение и полное устранение угрозы глобальной войны через снижение степени военного противостояния на глобальном и региональном уровнях, формирование модели региональной зоны мира, безопасности, сотрудничества и развития в Центральной Азии, борьба с международным терроризмом и насильственным экстремизмом, усилия по национальному примирению и восстановлению мира на Африканском континенте, неразрывность связи между миром, безопасностью и развитием: Совместные меры по предотвращению войн и конфликтов, защите прав человека, реализации Целей устойчивого развития, борьбе с изменением климата, адаптация Совета и всей системы ООН к угрозам и вызовам человечеству в 21 веке.

Кроме направления военнослужащих для участия в миротворческих операциях, Казахстан также может внести военно-технический, образовательный, финансовый и научный вклад в миротворческую деятельность ООН. Так, в соответствии с поручением Первого Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева в период с 27 по 31 мая 2019 года в Казахстане был проведен V Международный симпозиум по партнерству в технологиях для миротворчества на тему: «Прогноз. Защита. Предотвращение». В ходе мероприятия был обсужден ряд предложений по технологическим инструментам и инновационным проектам, способствующим более безопасной и эффективной деятельности

мироотворцев ООН и защите гражданского населения. Мероприятие способствовало организации тесного сотрудничества между всеми участниками мироотворческой деятельности, привлечению к этому исследовательских и аналитических центров. Полагается, что это будет способствовать продвижению будущих казахстанских мироотворческих инициатив.

Выводы

В настоящее время в рамках инициатив по расширению участия Вооруженных сил Казахстана в системе готовности мироотворческого потенциала ООН зарегистрированы четыре специализированных подразделения – военно-полевой госпиталь, инженерно-саперный отряд, отряд военной полиции и разведывательное подразделение. Также планируется проведение ряда организационно-штатных мероприятий, нацеленных на расширение и укрепление потенциала казахстанского мироотворческого полка и КАЗЦЕНТ (Казахстанский учебный центр), главная задача которого – обеспечить национальную и региональную аудиторию тренингом функциональной совместимости через предлагаемые языковые и специализированные курсы.

Проведение данных мероприятий позволит осуществлять качественную всестороннюю подготовку мироотворческого контингента к участию в мироотворческих миссиях ООН по всем востребованным специальностям, обобщать и развивать полученный опыт в соответствии со сложившейся передовой мировой практикой в области мироотворчества, что в конечном итоге будет способствовать дальнейшему развитию мироотворческой деятельности.

Список использованных источников

- 1 Маньшина, Л. Жребий брошен? // Континент. – 2008. – № 14 (223).
- 2 Назарбаев, Н. А. Выступление Президента на открытии 17-ой ежегодной сессии Парламентской Ассамблеи ОБСЕ. – Астана, 29.06.08.
- 3 Никитин, А. И. Участие России в международном мироотворчестве и перспективы его реформирования // Индекс безопасности. – 2011. – Т. 17. – № 2 (97). – С.105–111.
- 4 rulit.org/read/565 [Электронный ресурс].
- 5 Указ Президента Республики Казахстан от 29 сентября 2017 года. – № 554.

6 <https://sarbaz.kz/ru/army/kazakhstan-planiruet-rasshirit-uchastie-kazahstanskih-ofitserov-v-obespechenii-megdunarodnoy-bezopasnosti-18881650/> [Электронный ресурс].

7 Петров, А. Разрешить сирийский конфликт в Казахстане будет проще, чем в Женеве // РИСИ. 2016.

8 Петров, А. Астана превратит «подвижки» в сирийском урегулировании в «дорожную карту» // РИСИ. – 2017.

9 Яшар Якыш. Переговоры по Сирии состоялись – это уже большой успех // Валдайский клуб. 24.01.2017.

10 Todd Wood. Central Asia can aid U.S. national security // The Washington Post. 2018, 18 oct.

References

- 1 Manshina, L. Zhrebiy broshen? [The Die is cast?] // Continent, 2008. – № 14 (223).
- 2 Nazarbayev, N. A. Vystupleniye Prezidenta na otkrytii 17-oy yezhegodnoy sessii Parlamentskoy Assamblei OBSE [President's Speech at the opening of the 17th annual session of the OSCE parliamentary Assembly]. – Astana. 29.06.08.
- 3 Nikitin, A. I. Uchastiye Rossii v mezhdunarodnom mirotvorchestve i perspektivy yego reformirovaniya [Security index]. [Nikitin A. I. Russia's Participation in international peacemaking and prospects for its reform]. In Indeks bezopasnosti. – 2011. – T. 17. – № 2 (97). – P.105-111.
- 4 rulit.org/read/565 [rulit.org/read/565. [Electronic resource].
- 5 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 29 sentyabrya 2017 goda. № 554. [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated September 29, 2017. – № 554].
- 6 <https://sarbaz.kz/ru/army/kazakhstan-planiruet-rasshirit-uchastie-kazahstanskih-ofitserov-v-obespechenii-megdunarodnoy-bezopasnosti-18881650/> [Electronic resource].
- 7 Petrov, A. Razreshit' siriyskiy konflikt v Kazakhstane budet proshche, chem v Zheneve [It will be easier to Resolve the Syrian conflict in Kazakhstan than in Geneva]. In RISI. 2016.
- 8 Petrov, A. Astana prevratit «podvizhki» v siriyskom uregulirovanii v «dorozhnuyu kartu» [Astana will turn the «progress» in the Syrian settlement into a «road map»] In RISI. – 2017.
- 9 Yashar Yakys. Peregovory po Sirii sostoyalis' – eto uzhe bol'shoi uspek [Negotiations on Syria took place – this is already a great success. In Valdaiskiy klub. [Valdai club]. 24.01.2017.

10 **Todd Wood.** Central Asia can aid U.S. national security [Central Asia can help US national security]. In The Washington Post. – 2018m 18 Oct.

Материал поступил в редакцию 14.12.20.

М. Д. Ахметкалиев, Д. Б. Аметаев

Әлемдік бітімгершілік операцияларында қатысу аясындағы Қазақстан

Торайғыров университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

Материал 14.12.20 баспаға түсті.

M. Ahmetkaliev, D. B. Ametaev

Kazakhstan in the framework of participation in the worldwide operations

Toraighyrov University,

Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Material received on 14.12.20.

Бітімгершілік қызмет халықаралық қоғамдастыққа қарулы жанжалдардың алдын алуға және оларды тоқтатуға, сондай-ақ гуманитарлық көмек көрсетуге жәрдемдесуге арналған. Бітімгерлер жұмысының негізгі қағидаттары-заңдылық, халықаралық құқық нормаларын сақтау, бейтараптық пен бейтараптық, жергілікті халықтың салт-дәстүрлерін құрметтеу, бейбітшілікке мәжбүрлеу операцияларынан басқа, ұрыс қимылдарына қатыспау.

ҚР бітімгершілік қызметіне 20 жылдан асты. Осы уақыт ішінде қазақстандық әскери қызметшілер түрлі елдердегі бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдау жөніндегі операцияларға қатысты. Жұмыста осы кезеңдегі отандық бітімгершілік тәжірибенің негізгі кезеңдеріне шолу ұсынылған.

Кілтті сөздер: бітімгершілік, бітімгершілік қызмет, бітімгерлер, сыртқы саясат, ЕҚЫҰ, БҰҰ, ДИАҚБ, АӨСШК.

Peacekeeping activities are designed to assist the international community in preventing and ending armed conflicts, as well as in providing humanitarian assistance. The main principles of the peacekeepers' work are legality, observance of international law, impartiality and neutrality, respect for the customs and traditions of the local population, non-participation in hostilities, except for peace enforcement operations.

The peacekeeping activity of the Republic of Kazakhstan is already 20 years old. During this time, Kazakh servicemen participated in peace and security operations in different countries. The paper provides an overview of the main stages of the domestic peacekeeping experience during this period.

Keywords: peacekeeping, peacekeeping, peacekeepers, foreign policy, OSCE, UN, ODIHR, CICA.

<https://doi.org/10.48081/FQMM1794>**Б. Е. Кенжетеев**Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар**ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ:
ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ, СОДЕРЖАНИЕ**

Информационная сфера, являясь системообразующим фактором жизни общества, активно влияет на состояние политической, экономической, оборонной и других составляющих безопасности государства. Национальная безопасность любого государства существенным образом зависит от обеспечения информационной безопасности, и в ходе технического прогресса эта зависимость будет возрастать. Проблема информационной безопасности постоянно усугубляются процессами проникновения практически во все сферы деятельности общества технических средств обработки и передачи данных.

В работе рассмотрены понятие информационной безопасности, защиты информации, а также виды и методы реализации угроз информационной безопасности.

Ключевые слова: государство, информация, информационное общество, информационное пространство, информатизация, информационная безопасность, национальная безопасность

Введение

Современное общество вступило в информационную эпоху своего развития. Эта реорганизация сразу же выявила этический коллапс в информационной сфере в рамках дефиниции морально-институциональных границ дозволенности информационной неприкосновенности человека в условиях развития глобальной информационной цивилизации.

Самое широкое развитие правовые и этические проблемы сохранности личной информации приобрели именно в период становления информационного общества [1]. При этом стоит отметить, что на протяжении многих веков вопросам сохранности информации (тайнам) в том числе и личной, уделялось огромное значение.

Результаты и обсуждение

Элементы защиты информации использовались с древнейших времён. Например, тайнопись применяли ещё в Древнем Египте и Древнем Риме. По свидетельству Геродота, уже в 5 в. до н. э. применялось кодирование информации. Классическим примером одного из первых применений криптографии является так называемый «шифр Цезаря».

На современном этапе развития общества информация выступает как форма собственности, и, следовательно, имеет определенную ценность. Чтобы подчеркнуть роль информации в обществе, говорят об «информационном обществе», в отличие от предыдущей фазы развития общества – «индустриальном обществе».

Под информационной безопасностью понимается защищенность информации и поддерживающей инфраструктуры от случайных или преднамеренных воздействий естественного или искусственного характера, которые могут нанести неприемлемый ущерб субъектам информационных отношений, в том числе владельцам и пользователям информации и поддерживающей инфраструктуры.

В изучении информационной безопасности выделяют два подхода:

– неформальный, или описательный. При этом комплекс вопросов построения защищённых систем делится на основные направления, соответствующие угрозам, разрабатывается комплекс мер и механизмов защиты по каждому направлению;

– формальный. Основан на понятии политики безопасности и определении способов гарантирования выполнения её положений.

Безопасность проявляется как невозможность нанесения вреда функционированию и свойствам объекта, либо его структурных составляющих. Одной из важных составляющих многих объектов безопасности является информация или деятельность, предметом которой является информация. Наличие угроз этим объектам подразумевает и их информационную безопасность – безопасность их «информационного измерения».

Информационное измерение имеет каждый человек, для которого информация имеет такое же важное значение как пища, воздух и вода. Информация обуславливает не только возможность его адаптации к условиям внешней среды, но и обуславливает и возникновение его социальных потребностей, возможность его социальной адаптации, развития личности, самореализации и самоутверждения. Информация является основным средством взаимодействия человека с другими людьми, без которого решение перечисленных задач не предоставляется возможным.

Нанесение вреда информации, способности человека ее воспринимать и осмысливать имеет следствием ущерб человеку как социальному и биологическому существу, существенно снижает возможность его выживания в реальности. Таким образом, информационная безопасность человека заключается в невозможности нанесения вреда ему как личности, социальная деятельность которой во многом базируется на осмыслении получаемой информации, информационных взаимодействиях с другими индивидами и часто имеет информацию в качестве предмета деятельности.

Собственное информационное измерение имеет общество, которое представляет собой сложный вид организации социальной жизни. Основу социальных взаимодействий в обществе составляют преднамеренные, целенаправленные поведенческие акты, ориентированные на других индивидов, их возможные ответные действия. Эти действия наиболее часто совершаются в форме информационной коммуникации, основу которой составляет обмен сведениями с помощью сообщений. Невозможно переоценить роль информации в функционировании духовной сферы общества, в формировании и распространении культуры, представляющей собой характерный для членов данного общества образ мыслей и образ действия, ценности, нормы, традиции, критерии, оценки, регулирующие взаимодействие между людьми. Нарушение вреда этому информационному измерению может привести к нарушению целостности общества, деятельности его институтов, разрушению основ его существования. Таким образом, информационная безопасность общества заключается в невозможности нанесения вреда его духовной сфере, культурным ценностям, социальным регулятором поведения людей, информационной инфраструктуре и передаваемым с ее помощью сообщениям.

Информационное измерение государства определяется информационным наполнением его деятельности. Такое наполнение деятельности государства определяется деятельностью его органов, с одной стороны, по управлению делами общества, стимулированию развития информационной инфраструктуры и информационной деятельности граждан, защите их прав и свобод в этой области, а с другой – по обеспечению законных ограничений на доступ к информации, несанкционированное раскрытие которой может нанести ущерб интересам личности, общества и государства. Нанесение вреда этой деятельности органов государства способно существенно снизить его возможностей по выполнению государственных функций. Например, безнаказанное нарушение тайны переговоров, личной и семейной тайны подрывает доверие граждан к государству, уменьшает социальную

поддержку его деятельности; блокирование команд на боевое использование сил и средств ведения вооруженной борьбы лишает государство возможности отражения внешней агрессии; подделка таможенных деклараций – лишает его возможности противостоять угрозам экономике государства. Информационная безопасность государства заключается в невозможности нанесения вреда деятельности государства по выполнению функций управления делами общества, предметом которой выступает информация и информационная инфраструктура общества.

Существует довольно большое количество случаев, распространение информации о которых может негативным образом сказаться на социальном статусе человека, других условиях его жизни. При осуществлении коммерческой деятельности возникает информация, известность которой другими участникам рынка может существенно снизить доходность этой деятельности. В деятельности государства порождается информация, раскрытие которой может снизить эффективность проводимой политики. Такая информация закрывается и устанавливаемый режим ее использования призван предупредить возможность несанкционированного ознакомления с ней. В этом случае объектом безопасности выступает режим доступа к информации, а информационная безопасность заключается в невозможности нарушения этого режима. В качестве примера можно привести информационно-телекоммуникационные системы и средства связи, предназначенные для обработки и передачи сведений, составляющих государственную тайну. Информационная безопасность таких систем заключается в защищенности этой информации от несанкционированного доступа, уничтожения, изменения и других действий, которые должны происходить только в соответствии с порядком, установленным владельцем этих сведений.

Сфера интересов субъектов, связанных с использованием информационных систем, эксперты разделяют на следующие категории: обеспечение доступности, целостности и конфиденциальности информационных ресурсов и поддерживающей инфраструктуры.

Доступность – это возможность за приемлемое время получить требуемую информационную услугу. Целостность – это актуальность и непротиворечивость информации, ее защищенность от разрушения и несанкционированного изменения. Конфиденциальность – это защита от несанкционированного доступа к информации.

Информационные системы создаются для получения определенных информационных услуг. Если по тем или иным причинам предоставить эти услуги пользователям становится невозможно, это, очевидно, наносит ущерб

всем субъектам информационных отношений. Поэтому многие исследователи считают доступность важнейшим элементом информационной безопасности.

Целостность информации можно подразделить на:

- статическую, понимаемую как неизменность информационных объектов;

- динамическую, относящуюся к корректному выполнению сложных действий. Средства контроля динамической целостности применяются, в частности, при анализе потока финансовых сообщений с целью выявления кражи, переупорядочения или дублирования отдельных сообщений.

В настоящее время концепции информационной безопасности созданы на государственном уровне во многих странах мира. Это связано с практическими потребностями в предупреждении отрицательных последствий воздействия на экономическую и общественную инфраструктуру вредоносного программного обеспечения, а также других факторов, создающих угрозы для развития информационной сферы общества. Тем не менее, на сегодняшний день границы понятия информационной безопасности в полной мере не определены, хотя данное понятие и представлено, в том числе, на уровне законодательства.

Свойство защищенности как ключевая характеристика сущности информационной безопасности не может пониматься как контроль в отношении каждого объема (байта) информации, которым обмениваются пользователи, и каждого устройства, который потенциально может стать объектом хакерской атаки. Это практически невозможно обеспечить при разумных экономических затратах. Не менее важен фактор общественной эффективности поскольку обеспечения защищенности в любом случае означает определенные затраты общества, ограничения, с которыми оно может столкнуться при реализации мер информационной безопасности. Поэтому общественные затраты на обеспечения информационной безопасности должны быть, по меньшей мере, приемлемы. Отсюда, очевидно, может быть сформулировано и расширенное понимание информационной безопасности как наличия активной защиты, направленной на предупреждение ущерба критической инфраструктуре, наравне с созданием условий для нормальной деятельности общества, включая развитие экономики.

Способы реализации защищенности в рамках информационной безопасности эксперты различают в зависимости от приоритетов. При этом понятие «критической инфраструктуры» может быть включено в более широкое понятие «критических интересов». Например, с учетом безопасности персональных данных, сюда же относится безопасность личной информации.

Информационная безопасность в порядке активной защиты должна быть направлена на предупреждение несанкционированного доступа к данной информации. Кроме того, следует включить в перечень объектов активной защиты нормальные условия эксплуатации средств информационной безопасности и критической инфраструктуры. В отличие от защиты критической инфраструктуры, имеется в виду создание таких механизмов, которые в комплексе предупреждают воздействие на данные объекты, причем в их взаимосвязи.

Область пассивной защиты может быть определена как все интересы, не включенные в перечень критических. В первую очередь, это свобода обращения информации и условия для развития экономики, в том числе, отдельных отраслей.

Реализация вышеуказанных составляющих информационной безопасности различается методами и средствами. В отношении критических интересов преобладают административные методы, связанные с запретами. С организационной точки зрения преобладают технические методы достижения защищенности. В отношении общественного развития должны использоваться методы дозволения, при этом преобладать должны средства экономического поощрения общественного развития. Это предполагает финансирование развития данных областей в сочетании с другими экономическими стимулами. При этом, с учетом представленных границ информационной безопасности, можно более обоснованно говорить и о распределении обязанностей в области ее обеспечения между различными уровнями власти. В данном случае очевидна роль региональных властей в обеспечении информационной безопасности с точки зрения развития общества и экономики на уровне отдельных регионов. Региональные власти в пределах полномочий должны формировать механизмы пассивной защиты в отношении общественного и экономического развития.

Для защиты информации в информационных системах эксперты сформулировали следующие принципы [2]:

Законность и обоснованность защиты. Принцип законности и обоснованности предусматривает то, что защищаемая информация по своему правовому статусу относится к информации, которой требуется защита в соответствии с законодательством.

Системность. Системный подход к защите информационной системы предполагает необходимость учета всех взаимосвязанных, взаимодействующих и изменяющихся во времени элементов, условий и факторов:

– при всех видах информационной деятельности и информационного проявления;

- во всех структурных элементах;
- при всех режимах функционирования;
- на всех этапах жизненного цикла;
- с учетом взаимодействия объекта защиты с внешней средой.

При обеспечении безопасности информационной системы необходимо учитывать все слабые, наиболее уязвимые места системы обработки информации, а также характер, возможные объекты и направления атак на систему со стороны нарушителей (особенно высококвалифицированных злоумышленников), пути проникновения в распределенные системы и пути несанкционированного доступа к информации. Система защиты должна строиться не только с учетом всех известных каналов проникновения, но и с учетом возможности появления принципиально новых путей реализации угроз безопасности.

Комплексность. Комплексное использование предполагает согласование разнородных средств при построении целостной системы защиты, перекрывающей все существенные каналы реализации угроз и не содержащей слабых мест на стыках отдельных ее компонентов.

Непрерывность защиты. Защита информации – это непрерывный целенаправленный процесс, предполагающий принятие соответствующих мер на всех этапах жизненного цикла информационной системы, начиная с самых ранних стадий проектирования. Разработка системы защиты должна вестись параллельно с разработкой самой защищаемой системы.

Разумная достаточность. Создать абсолютно непреодолимую систему защиты принципиально невозможно: при достаточных времени и средствах можно преодолеть любую защиту. Следовательно, возможно достижение лишь некоторого приемлемого уровня безопасности. Высокоэффективная система защиты требует больших ресурсов (финансовых, материальных, вычислительных, временных) и может создавать ощутимые дополнительные неудобства пользователям. Важно правильно выбрать тот достаточный уровень защиты, при котором затраты, риск и размер возможного ущерба были бы приемлемыми (задача анализа риска).

Гибкость. Внешние условия и требования с течением времени меняются. Принятые меры и установленные средства защиты могут обеспечивать как чрезмерный, так и недостаточный уровень защиты. Для обеспечения возможности варьирования уровня защищенности средства защиты должны обладать определенной гибкостью.

Открытость алгоритмов и механизмов защиты. Суть принципа открытости механизмов и алгоритмов защиты состоит в том, что знание алгоритмов работы системы защиты не должно давать возможности ее преодоления даже разработчику защиты. Однако это вовсе не означает, что информация о конкретной системе защиты должна быть общедоступна, необходимо обеспечивать защиту от угрозы раскрытия параметров системы.

Простота применения средств защиты. Механизмы защиты должны быть интуитивно понятны и просты в использовании. Применение средств защиты не должно быть связано с выполнением действий, требующих значительных дополнительных трудозатрат при обычной работе законных пользователей, а также не должно требовать от пользователя выполнения малопонятных ему операций.

Выводы

Исходя из вышесказанного, в наиболее общем виде информационная безопасность может быть определена как невозможность нанесения вреда свойствам объекта безопасности, обусловливаемым информацией и информационной инфраструктурой.

Таким образом, сущность информационной безопасности предлагается определить, как создание активной защиты в отношении критических интересов, направленной, в первую очередь, на предупреждение ущерба критической инфраструктуре, а также формирование условий для нормального развития экономики и общества. Защищенность в данных областях реализуется различными способами. В отношении критических интересов преобладают административные методы, используются средства технической защиты данных. В отношении общественного и экономического развития преобладает метод дозволения, преимущественно используются средства экономического поощрения развития общества и экономики с точки зрения их информационной безопасности.

Список использованных источников

1 Назырова, Е. А. История трансформации правозащитного движения в России на современном этапе. // Сборник научных трудов SWorld: материалы междунар. науч.-практ. конф. «Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития – 2012». – Вып. 3. – Т. 29. – Одесса : Изд-во «КУПРИЕНКО», 2012. – С. 42–47.

2 Васильков, А. В. Безопасность и управление доступом в информационных системах / А. В. Васильков, И. А. Васильков. – М. : ФОРУМ : ИНФРА-М, 2013.

References

1 **Nazy`rova, E. A.** Istoriya transformacii pravozashhitnogo dvizheniya v Rossii na sovremennom e`tape. // Sbornik nauchny`x trudov SWorld: materialy` mezhdunar. nauch.-prakt. konf. «Nauchny`e issledovaniya i ix prakticheskoe primeneniye. Sovremennoye sostoyanie i puti razvitiya – 2012». – Vy`p. 3. – T. 29. – Odessa : Izd-vo «KUPRIENKO», 2012. – S. 42–47. [**Nazyrova E.A.** The history of the transformation of the human rights movement in Russia at the present stage. // Collection of scientific works SWorld: materials of the international. scientific-practical conf. «Scientific research and their practical application. Current state and ways of development – 2012». – Issue. 3. – T. 29. – Odessa : Publishing house «KUPRIENKO», 2012. – P. 42-47]

2 **Vasil`kov, A. V.** Bezopasnost` i upravlenie dostupom v informacionny`x sistemax / A.V. Vasil`kov, I.A. Vasil`kov. – M. : FORUM : INFRA-M, 2013. [**Vasilkov A.V.** Security and access control in information systems / A.V. Vasilkov, I.A. Vasilkov. – Moscow : FORUM : INFRA-M, 2013]

Материал поступил в редакцию 14.12.20

Б. Е. Кенжетәев

Ақпараттық қауіпсіздік: түсінігі, мәні, құрылымы

Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
Материал 14.12.20 баспаға түсті.

B. Kenzhetaev

Information security: concept, essence, content

Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 14.12.20.

Ақпараттық сала қоғам өмірінің құраушы факторы бола отырып, мемлекет қауіпсіздігінің саяси, экономикалық, қорғаныс және басқа да құрамдас бөліктерінің жағдайына белсенді әсер етеді. Кез келген мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге айтарлықтай тәуелді және техникалық прогресс барысында бұл тәуелділік арта түседі. Ақпараттық қауіпсіздік мәселесі деректерді өңдеу мен берудің

техникалық құралдарының қоғам қызметінің барлық салаларына ену процестерімен үнемі күрделене түседі.

Жұмыста ақпараттық қауіпсіздік, ақпаратты қорғау ұғымы, сондай-ақ ақпараттық қауіпсіздік қатерлерін іске асырудың түрлері мен әдістері қарастырылған.

Кілтті сөздер: мемлекет, ақпарат, ақпараттық қоғам, ақпараттық кеңістік, ақпараттандыру, ақпараттық қауіпсіздік, ұлттық қауіпсіздік.

The information sphere, being a backbone factor in the life of society, actively influences the state of the political, economic, defense and other components of state security. The national security of any state essentially depends on ensuring information security, and in the course of technological progress, this dependence will increase. The problem of information security is constantly aggravated by the penetration of technical means of data processing and transmission into practically all spheres of society.

The paper considers the concept of information security, information protection, as well as the types and methods of implementation of information security threats.

Keywords: state, information, information society, information space, informatization, information security, national security.

<https://doi.org/10.48081/TGBC8146>

Ж. Е. Қалым

Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҮШТІЛДІК САЯСАТТЫ ІСКЕ АСЫРУ: ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ПРАКТИКА

Мақалада тілдік саясат негізіндегі көптілді білім беру мәселелері қарастырылады. Қазақстан Республикасындағы көптілді білім беру мемлекет дамуының аса маңызды стратегиясы және басты бағыттарының бірі болып табылады. Мақалада көптілді білім берудің табиғаты, оның Қазақстан Республикасында өзектіленуіне себеп болған факторларды, қазіргі заманғы тілдік тұлғаның дамуы тұрғысынан тілдердің қолданылу мәселелері қарастырылады. Қазақстанның көптілді білім беру ортасында тілдік білім берудің басымдықтары мен тілдік тұлғаны қалыптастыру қағидаттары атап көрсетіледі, осы мәселе бойынша әртүрлі көзқарастар салыстырылады. Қазақстан Республикасы сияқты көпұлтты социумның жаңа мемлекеттілігінің дамуы жағдайында тілдік саясат мәселелері ерекше өзектілікке ие болады деген қорытынды жасалады. Қазақстандағы қазіргі тілдік жағдай қоғамдық келісімді нығайтудың маңызды факторы ретінде Тілдердің үштұғырлығы туралы айтуға мүмкіндік береді. Үш тілді құзыреттілік тек тілді меңгеру ғана емес, бұл лингвистикалық білімге ие болу, әртүрлі тілдердің лингвистикалық ұйымдарын анықтай білу, тілдің жұмыс істеуін, сөйлеу әрекеттерін түсіну.

Кілтті сөздер: көп мәдениетті социум, тілдердің үштұғырлығы, көптілділік, бәсекеге қабілеттілік, білім.

Кіріспе

XXI ғасырдағы білім беруді дамытудың жаһандық стратегиясы, бір жағынан, білім беру адамның өз тегін түсінуіне және сол арқылы әлемдегі өз орнын анықтауға ықпал етуі керек екенін баса айтады. Екінші жағынан, мемлекеттік саясатты жүргізудегі маңызды факторлардың бірі болып табылады. Бұдан қоғамда түрлі этнолингвистикалық, діни және әлеуметтік-

экономикалық тиесілілігі әртүрлі оқушылар білім алатын көпмәдениетті социум – білім беру кеңістігі қалыптасты. Көп мәдениетті білім беру сияқты бағыт дербес қалыптасты. Оның мақсаты – көп ұлтты ортада белсенді және тиімді өмір сүруге қабілетті, басқа мәдениеттерді түсіну мен құрметтеуге қабілетті, әртүрлі ұлт, нәсіл, наным-сенім адамдарымен бейбітшілік пен келісімде өмір сүре алатын қоғамды қалыптастыру.

Зерттеудің нысаны: үштілдік саясаттың іске асырылуы

Зерттеудің пәні: үштілдік саясат

Мақсаты: Қазақстан Республикасының тіл саясатын белсенді жүргізудің мемлекет дамуындағы маңыздылығы зор. Сол арада үштілдік саясаттың теория және практикадағы жүзеге асуына басым назар аудару қажет.

Міндеттері:

- мемлекеттегі үштілдік саясаттың даму барысына шолу жасау;
- Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолдануға арналған бағдарламаның мүмкіндіктерін анықтау.

Қазақстан XXI ғасырға Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев енгізген «Тілдердің үштұғырлығы» саясатын дамытудың берік жолын таңдап, мемлекеттік және шет тілдердің тұғырын нығайта түсті. Тілдердің үштұғырлығы – қазіргі уақытта Қазақстанда жүзеге асырылып жатқан бірегей жоба, оның бастамашысы біздің Президентіміз Н. Ә. Назарбаев болып табылады. Көптілді білім беру маңызды және өзекті, сондықтан Президенттің тілдердің үштұғырлығы туралы идеясы білімге ерекше мән береді. Қазақстан үшін тілдердің үштұғырлығы жобасы ерекше өзекті болып табылады. 2009 жылы Н. Ә. Назарбаев өзінің «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты халыққа жолдауында тілдердің үштұғырлығы – бұл елдің және оның азаматтарының бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізу жолы, бұл уақыттың сын-қатеріне жауап, бұл шынайы әлемге белсенді ықпалдасатын қоғамның өмірлік қажеттілігінің өзекті шешімі екенін атап өтті [1].

Қазақстанның әлемдік қоғамдастыққа кірігуі бүгінгі күні қарапайым ақиқатты ұғыну мен іске асыруға байланысты: ана тілінен басқа басқа халықтың тілін меңгерген адам көптеген адамдармен қарым-қатынас жасауға, басқа халықтың тілін меңгерушілер әзірлеген материалдық және рухани байлыққа қосылуға мүмкіндік алады, басым тілдерді меңгеру арқылы жаңа білімді меңгере алады. «Тілдердің үштұғырлығы» бірегей жобасының арқасында Қазақстан білім берудегі көптілділік тұжырымдамасын іске асыруға кірісті, өйткені көптілділік және бірнеше тілді білу Қазақстанның экономикасын нығайтуға және әлемдік нарықта бәсекелестік қабілетіне

қызмет етеді. Тілдердің үштұғырлығы да қоғамдық келісімді нығайтуға ықпал етеді.

Қазақстан – бүгінде 130-дан астам ұлт пен ұлыстың өкілдері достық пен келісімде өмір сүріп жатқан көпұлтты ел. Бүгінде Қазақстанның барлық азаматтары тең құқықтар мен мүмкіндіктерге ие. Этникалық, мәдени және діни әралуандылыққа қарамастан, елімізде бейбітшілік пен саяси тұрақтылық сақталды. Азаматтық бейбітшілік пен ұлтаралық келісім – басты құндылық. Көпұлтты еліміздегі татулық пен келісім, мәдениеттер мен діндердің үндесуі әлемдік эталон ретінде танылған. Қазақстан Республикасының Конституциясында ұлты мен діни тиесілігіне қарамастан, 19-бапта: «Әркімнің ана тілі мен мәдениетін пайдалануға, қарым-қатынас, тәрбие мен шығармашылық тілін еркін таңдауға құқығы бар» деген ереже нақты бекітілген. Сонымен қатар, мемлекетімізде тұратын түрлі ұлттар мен этностардың өкілдері өздерін біртұтас Қазақстан халқының ажырамас бөлігі ретінде сезінеді. «Басқа халықтардың тілі мен мәдениетін зерттей отырып, адам олардың арасында тең болады» – деп жазды қазақтың ұлы ақыны және жазушысы Абай Құнанбаев. Мәдениеттер мен тілдердің алуан түрлілігі, олардың бейбіт қатар өмір сүруі біздің еліміздің ең жоғары игілігі болып табылады, ал жүргізіліп отырған тіл саясаты басқа ұлттардың барлық өкілдерінің тілдік құқықтарының сақталуына мүмкіндік береді, қарым-қатынас жасау, білім алу, шығармашылық қажеттіліктерді жүзеге асыру үшін тілді еркін таңдауды қамтамасыз етеді. Бірақ бұл идея елімізде бірыңғай саяси, идеологиялық және мәдени платформа өткізілген кезде ғана жүзеге асырылады. «Тілдердің үштұғырлығы» жобасы – қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде, орыс тілін ұлтаралық қатынас тілі ретінде және шет тілдерінің бірі ретінде, атап айтқанда ағылшын тілін жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі ретінде оқыту осы тұғырнамаға айналды. Осы жобада үш тілді үйренуге жағдай жасау белгілі бір әлеуметтік қауымдастық, яғни адамдар тобының бірнеше тілді пайдалануын білдіреді.

Кейбір ғалымдар тіл мәдениетке сәттіліктің бір бөлігі ретінде жатады, ал басқалары тіл тек мәдениетті білдіру формасы деп санайды, ал басқалары тіл мәдениеттің формасы да, элементі де емес деп санайды.

Сонымен, тіл алдымен мәдениеттің факторы ретінде қарастырылады, өйткені ол оның ажырамас бөлігі болып табылады, оны біз ата-бабаларымыздан мұра етеміз; екіншіден, тіл – біз мәдениетті игеретін негізгі құрал; үшіншіден, бұл мәдени тәртіптің барлық құбылыстарының ішіндегі ең маңыздысы. Мәдениеттің ажырамас бөлігі және оның құралы бола отырып, ол ұлттық менталитеттің ерекшеліктерін білдіреді, сана аймағының тетіктерін ашады. Тіл-объективті шындық. Тіл бұл қоғам. Ол үнемі өзгерісте

болады. Көп жағдайда жоғары технологиялардың барлық артықшылықтарын қарқынды қолданатын бұқаралық ақпарат құралдарының әсерінен. Бұл жерде тілдің жай күйінің айнасы тілдің коммуникативті мүмкіндігінің айнасы немесе жазбаша түрде болады деп болжауға болады. Тіл бұл жеке емес, әлеуметтік құбылыс.

Шет тілін оқыту қоғам мүшесі, ұжым мүшесі, отбасы мүшесі ретінде адамға қажет коммуникативтік дағдыларды қалыптастырады. Бұл әңгімелесушіні тыңдау, қарым-қатынасқа түсу, оны қолдау мүмкіндігін қамтиды. Ағылшын тілі халықаралық қарым-қатынас құралы ретінде әлемде жетекші орын алады. Бұл ең алдымен жоғары технологиялардың, экономиканың қарқынды дамуына байланысты. Ел экономикасы үшін де, өңірлерді дамыту үшін де, әрине, азаматтардың өздері үшін де шет тілдері саласындағы құзыреттер. Табысты жұмысқа орналасудың және кәсіби мансаптың жоғары мүмкіндіктерін алғысы келетін адам кем дегенде бір шет тілін жеткілікті меңгеруі керек. Педагогикалық практика жақсы нәтижелерге қол жеткізу және қаражатты пайдалану тиімділігін арттыру үшін жаңартуды қажет етеді. Шет тілдерін оқытудың жаңа әдістерін, технологияларын қолдану қазіргі заманғы көп мәдениетті және көп тілді қоғам талап ететін жеке қасиеттердің дамуына ықпал ететін болады. Сондықтан мектепте ағылшын тілін оқытудың тиімді әдістемесін қолдану мәселесі өте маңызды болып көрінеді [2].

Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына сәйкес көптілді білім беру:

- қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі бәсекеге қабілеттілігін, оның арнайы-кәсіби, әлеуметтік-саяси, мәдени ақпарат алу саласындағы өнімділігін арттыруға;

- посткеңестік елдермен мемлекетаралық қарым-қатынасты жүзеге асырудың және қарым-қатынастың ең қолайлы құралы ретінде орыс тілінің мәртебесін нығайтуға;

- ағылшын тілін басым шет тілі ретінде қазақ-орыс көптілділік деңгейіне дейін ілгерілетуге мүмкіндік береді.

Көптілділік полимәдениетті, көптілді тұлғаны қалыптастырады, ол келесідей қасиеттерге ие болуы керек:

- 1) сөйлеу, түсіну және қарым-қатынастың әртүрлі жағдайларында шет тілін қолдана білу;

- 2) шет тілдік таным, шет тілдік қарым – қатынас және шет тілдік шығармашылық субъектісі ролінде мәдениетаралық қарым-қатынас және кәсіби-тілдік қызмет жағдайында табысты әрекет етуге мүмкіндік беретін

ақпараттық, коммуникативтік және зияткерлік қажеттіліктерді, қабілеттер мен құзыреттерді меңгеру [3].

Көптілді білім беру жаңа тілдердің негіздерін өз бетінше меңгеруге мүмкіндік береді, сондықтан көптілділіктің құзыреті бірнеше шет тілдерін меңгеру ретінде ғана емес, сонымен қатар шет тілдерін үйрену мүмкіндігі мен қабілеті, өз мәртебесін арттыру үшін шет тілдерін өз бетінше үйренуге деген ұмтылыс ретінде қарастырылады. Бұл елдің азаматтарын тіл мен мәдениет құндылықтарына тарту негізінде оның интеллектуалды әлеуетін дамытуға әкеледі.

Көптілді білім беру – бұл бір мезгілде бірнеше тілді меңгеру негізінде жеке адамды оқытудың, тәрбиелеудің және дамытудың мақсатты түрде ұйымдастырылатын үштұғырлы процесі. Бұл процесс білім беруде қарастырылған ресурстар мен мерзімдер бойынша өзара байланысты іс-шаралар кешені болып табылады.

Көптілді жүйені енгізу келесі ұсыныстарға сүйенеді:

– көптілді білім беруді тиімді ұйымдастыру мақсатында оқу орындарында оның нормативтік базасын жетілдіру, яғни Қазақстан Республикасында көптілді білім беруді дамыту тұжырымдамасының ұсынымдарын белсенді пайдалану қажет;

– алыс және жақын шет елдердегі көптілділіктің бірегей тәжірибесін сынақтан өткізу;

– басқа елдерде көптілділікті енгізуді зерделей отырып, оқу жоспарларын, оқу-әдістемелік кешендерді әзірлей отырып, көптілді оқытумен айналысатын бірыңғай зерттеу институтын, орталығын құру;

– эксперимент алаңын енгізу, оқушылардың, студенттердің және ересек тұрғындардың көптілді білім беруіне педагогикалық мониторингтің технологиялық карталарын жүргізу;

– эксперименттік сыныптар мен топтарда мониторинг жүргізу;

– қазақстанның этникалық топтарының тілдерін оқытудың инновациялық көптілді әдістемесін әзірлеу.

Қорытынды

Қазақстан өзінің көпұлтты және этностық әралуандығымен көптілді саясатты дамыту және қалыптастыру үшін қолайлы алаң және қолайлы орта болып табылады. Осыған байланысты Қазақстанда көптілді білім беруді дамытуда өткізілетін іс-шаралар осы мәселені шешетінін атап өткен жөн. Бұл жобаны іске асыру көп жағдайда бірнеше тілді меңгерген, өздерінің маңызды қабілеттерінің оң өсуі мен кәсіби салада да, сондай-ақ жеке өзін-өзі дамытуда да бәсекеге қабілеттілікті қалыптастырудың кең мүмкіндіктері бар қазақстандықтардың жаңа буынының қалыптасуына себепші болады.

Осылайша, көптілді білім беру – Қазақстанның тіл саясатын дамыту үшін уақыт талабы және кепіл болып табылады.

Пайдаланылған деректер тізімі

1 **Назарбаев, Н.А.** Новый Казахстан в новом мире // Казахстанская правда. – 2007. – № 33 (25278). – С. 3.

2 **Конюкова, Е. А.** Проблемы организации полиязычного образования в Казахстане. [Электронды ресурс]. – <http://collegu.ucoz.ru/publ/77-1-0-8360>

3 Қазақстан Республикасында тілдерді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. [Электронды ресурс]. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu?lang=kk>

References

1 **Nazarbayev, N. A.** Novy Kazakhstan in a new world. In Kazakhstanskaya Pravda. – 2007. – № 33 (25278). – P. 3.

2 Konyukova E. A. [Konyukova E. A. Problemy organizatsii poliyazychnogo obrazovaniya v Kazakhstane <http://collegu.ucoz.ru/publ/77-1-0-8360>]. Problems of Organization of polyazyl education in Kazakhstan. [Electronic resource]. – <http://collegu.ucoz.ru/publ/77-1-0-8360>

3 [Qazaqstan Respublikasynda tilderdi damytıdyń 2011-2020 jyldarǵa arnalǵan memlekettik baǵdarlamasy <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu?lang=kk>] State program for the development of languages in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020. [Electronic resource]. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu?lang=kk>

Материал 14.12.20 баспаға түсті

Ж. Е. Калым

Реализация трехязычной политики в Республике Казахстан: теория и практика

Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 14.12.20.

Zh. Y. Kalym

Implementation of the trilingual policy in the Republic of Kazakhstan: theory and practice

Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 14.12.20.

В статье рассматриваются проблемы полиязычного образования в контексте языковой политики Казахстана. Полиязычное образование в Республике Казахстан является важнейшей стратегией и одним из главных направлений развития государства. Рассматриваются природа полиязычного образования, причины, обусловившие его актуализацию в Республике Казахстан, проблемы функционирования языков в контексте развития современной личности. Подчеркиваются приоритеты языкового образования как фактор формирования языковой политики Казахстана, сравниваются различные точки зрения по данной проблеме. Делается вывод, что в условиях развития новой государственности такого многонационального социума, как Республика Казахстан, вопросы языковой политики приобретают особую актуальность. Современная языковая ситуация в Казахстане позволяет говорить о триединстве языков как о существенном факторе укрепления общественного согласия. Трехязычная компетенция представляет собой не просто владение языками. Это владение лингвистическими знаниями, умением выявлять лингвистические организации различных языков, понимание функционирования языка, речевых действий.

Ключевые слова: поликультурный социум, триединство языков, полиязычие, конкурентоспособность, образование.

The article deals with the problems of multilingual education. Multilingual education in the Republic of Kazakhstan is the most important strategy and one of the main directions of development of the state. The article is considered the nature of multilingual education, the reasons for its actualization in the Republic of Kazakhstan, the problems of language functioning in the of a modern language personality development. The article highlights the priorities of language education and the principles of forming a language personality in the multilingual educational environment of Kazakhstan, and compares different points of view on this issue. It is concluded that in the context of the development of a new state in such a

multi-ethnic society as the Republic of Kazakhstan, the issues of forming a language personality become particularly relevant. The current language situation in Kazakhstan allows us to speak about the Trinity of languages as a significant factor in strengthening social harmony. A trilingual competence is not just a command of languages. This is the possession of linguistic knowledge, the ability to identify linguistic organizations of different languages, understanding the functioning of the language, and speech actions.

Keywords: multicultural society, trinity of languages, multilingualism, competitiveness, education.

<https://doi.org/10.48081/IOYO4831>**С. С. Юсубова**Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар**К ВОПРОСУ О СОВРЕМЕННЫХ ТЕНДЕНЦИЯХ БОРЬБЫ
С МЕЖДУНАРОДНЫМ ТЕРРОРИЗМОМ**

Актуальность исследования вопросов международной безопасности связанных с терроризмом в современном мире не вызывает сомнений, так как они обоснованы относятся к наиболее опасным угрозам миру и безопасности человечества в целом. Решение современной проблемы терроризма требует использования не только национальных, но и международных механизмов. Поэтому исследование современного состояния и тенденций развития той части международного сотрудничества, как и вопросов международного права, которые посвящены противодействию терроризму, представляется исключительно важным.

Ключевые слова: международно-правовая борьба с терроризмом, тенденции развития, международная безопасность, международные антитеррористические конвенции, террористическое преступление, международный терроризм, ООН.

Введение

Терроризм в XXI веке претерпел фундаментальные изменения, которые связаны с интернационализацией, высоким ростом общественной опасности отдельных преступных эпизодов, трансформацией его обычных методов. Существенно изменился и характер международно-террористической угрозы: особую остроту и некую жестокость приобрели нападения, основанные на религиозных противоречиях.

Очевидно, что все новые способы борьбы с терроризмом предполагают использование не только национальных, но и международных механизмов. Сотрудничество государств в борьбе с преступностью – отрасль действующего международного права, в которой организационно-правовые рамки взаимодействия государств очерчены наилучшим образом. Несмотря на обширную международно-правовую базу, созданную для противодействия

терроризму, пока нельзя говорить об успешном противостоянии этому. В то же время постоянное совершенствование международных правил по этому вопросу позволяет выделить традиционные, устойчивые предписания, определяющие характер международно-правового антитеррористического комплекса и тенденции его развития.

Результаты и обсуждение

История международно-правовой борьбы с терроризмом насчитывает уже более 100 лет. Однако, активный процесс международного антитеррористического правотворчества начался лишь в начале 60-х XX века, в связи с изменением характера террористической угрозы. Всего ООН и ее специализированные учреждения разработали 22 международных соглашения, которые являются юридическими инструментами противодействия терроризму (14 конвенций и 4 протокола действуют, еще две конвенции и два протокола приняты, но не вступили в силу). Всего в систему международно-правовых документов по борьбе с терроризмом включены более 180 государств – участников ООН.

В антитеррористических соглашениях системы ООН предусмотрена обязанность государств установить в национальном законодательстве уголовную ответственность за конвенционно запрещенные акты, а также придерживаться в практике межгосударственных отношений принципа *aut dedere aut judicare*. Таким образом, деятельность по предотвращению и расследованию преступлений террористического характера, наказанию лиц, виновных в их совершении, входит в систему суверенных государственных полномочий.

Анализ международно-правового механизма ООН, посвященного борьбе с терроризмом, позволяет выделить ряд его специфических черт.

Во-первых, ООН в лице своих органов и организаций взяла на себя руководящую роль в формировании и реализации норм международно-правовой борьбы с терроризмом. Основными направлениями в этой сфере становятся разработка универсальной правовой модели борьбы с терроризмом, создание условий для унификации национальных систем антитеррористического законодательства, мониторинг международной деятельности по вопросам безопасности и противодействия глобальной преступности.

Во-вторых, для международно-правовой борьбы с терроризмом характерна догоняющая модель правотворчества. Как правило, все документы принимаются в ответ на уже совершенные террористические преступления. Так, например, Конвенция о борьбе с незаконным захватом воздушных судов (1970 г.) состоялась как международно-правовая реакция

на массовые захваты самолетов в 50–60-е гг. прошлого века. О догоняющей модели международно-правовой борьбы с терроризмом свидетельствует и то, что активное присоединение государств к антитеррористическим конвенциям началось лишь после событий 11 сентября 2001 г.

В-третьих, основные международно-правовые антитеррористические документы – конвенции имеют секторальный характер и посвящены отдельным вопросам борьбы с терроризмом. Это создает схему «мозаики» борьбы с терроризмом, не позволяет говорить о системности и полноте международно-правового управления исследуемой сферой общественных отношений [1]. Необходимо отметить, что общий объем международных документов, имеющих антитеррористическую направленность, нуждается в систематизации, создании, по выражению С.В. Черниченко, более четких контуров [2].

В-четвертых, международное сообщество не имеет четкого представления об общей правовой природе террористических деяний и, соответственно, не выработало систему мер по его полному искоренению.

В-пятых, на качество международного правотворчества в сфере борьбы с терроризмом оказывают негативное влияние его социально-политическая изменчивость и вариативность внешних форм выражения, сложность историко-политической ситуации, и возможность распространение политики двойных стандартов в деле борьбы с терроризмом [3].

Все указанные черты традиционно присутствуют в комплексе норм международно-правовой борьбы с терроризмом. При этом в настоящее время сформировался ряд тенденций, которые определяют векторы развития исследуемого правового феномена.

Понятие «терроризм» в международном праве. На сегодняшний день в науке международного права отсутствует единство во взглядах общую характеристику понятия «терроризм»/«международный терроризм». Достаточно популярным считается мнение, что общемировая политическая ситуация и особенности национально-правовых подходов не позволяют создать общепринятое определение, что формирование его не является обязательным для эффективного противодействия терроризму [4]. Действительно, ни в универсальных конвенциях, ни в иных документах системы ООН не содержится общепризнанной дефиниции терроризма.

В резолюции СБ ООН 1566 (2004), в которой сказано, что никогда не могут быть оправданными «... преступные акты, в том числе против гражданских лиц, совершаемые с намерением причинить смерть или серьезный ущерб здоровью или захватить заложников с целью вызвать состояние ужаса у широкой общественности, или группы людей, или отдельных лиц, запугать

население или заставить правительство или международную организацию совершить какое-либо действие или воздержаться от его совершения и представляющие собой преступления по смыслу международных конвенций и протоколов, касающихся терроризма...» – данное определение может расцениваться как общее правило, обязательное для применения государствами. Такую точку зрения высказывает К. Уорд [5].

Еще одно определение дано в ст. 2 Международной конвенции о борьбе с финансированием терроризма (1999 г.):

«1. Любое лицо совершает преступление..., если оно ... предоставляет средства или осуществляет их сбор ... для совершения:

а) какого-либо деяния, представляющего собой преступление согласно сфере применения одного из договоров, перечисленных в приложении, и содержащемуся в нем определению;

б) любого другого деяния, направленного на то, чтобы вызвать смерть какого - либо гражданского лица или любого другого лица, не принимающего активного участия в военных действиях в ситуации вооруженного конфликта, или причинить ему тяжкое телесное повреждение, когда цель такого деяния в силу его характера или контекста заключается в том, чтобы запугать население или заставить правительство, или международную организацию совершить какое-либо действие или воздержаться от его совершения».

В силу широкого круга участников этой Конвенции (187 государств) – данное определение также можно считать согласованным международным сообществом в целях борьбы с терроризмом [6].

Во всех универсальных и региональных антитеррористических договорах предлагаются различные подходы к определению терроризма. Тем не менее представляется возможным выделить группу общих конвенционных признаков:

– противоправность и многослойность социально-политического содержания;

– наличие в основе политического насилия в отношении отдельных лиц, государств, международных организаций, всего мирового сообщества в целом или отдельных его частей;

– преследование цели подрыва, дестабилизации и (или) уничтожения существующего политического, социального, цивилизационного устройства, наведение социального страха и ужаса;

– использование тактики опосредованного влияния на субъекты политического процесса через преступное воздействие на гражданское население;

– осуществление преимущественно в виде организованной деятельности.

Признание в доктрине международного права и правотворческой практике ООН единых международно-правовых признаков терроризма говорит о тенденции выработки согласованного большинством государств определения исследуемого явления. О возможности и научной допустимости такого вывода в свое время говорил еще Б. Дженкинс в 1974 г.: «приблизительный консенсус в вопросе о содержании терроризма возможен и без какого-либо международного соглашения о точной его дефиниции» [7].

Особенностью всех антитеррористических конвенций является смешение понятий «терроризм» и «террористическое преступление». Как правило, каждая конвенция предлагает свой перечень запрещенных террористических деяний, подразумевая, что их совокупность и является терроризмом.

Еще одна специфическая черта современного комплекса международно-правовых антитеррористических норм – это отсутствие единого мнения, что должно являться объектом борьбы: терроризм или только его международный вариант [8].

Международно-правовая борьба с терроризмом как специфический комплекс международно-правовых норм пока не получила своего стабильного места в существующей системе международного права. Правила, связанные с борьбой с терроризмом, содержатся в различных признанных отраслях и институтах международного права (международного уголовного права, международного сотрудничества в сфере борьбы с преступностью, международного гуманитарного права, права международной безопасности, международного права прав человека и др.) [9].

Можно назвать ряд факторов, свидетельствующих о процессе обособления комплекса международно-правовых норм, посвященных этому вопросу:

Во-первых, опасность терроризма для всего мира требует масштабной системной реакции со стороны субъектов международного права. Д. Моекли пишет об этом как о факторе повышения качества антитеррористической деятельности [10].

Во-вторых, эффективная борьба с терроризмом на международном уровне не представляется возможной лишь с помощью существующих инструментов международного права.

В-третьих, только в рамках международного права можно организовать наиболее эффективный контроль в случае нарушения правовых норм антитеррористической направленности субъектами международного права.

В-четвертых, современная борьба с терроризмом, осуществляемая как на национальном, так и на международном уровнях, требует согласования государственных подходов [11].

В-пятых, в условиях глобального распространения террористической угрозы международное право предоставляет уникальные возможности для создания свода правил, предусматривающих меры по искоренению условий, предпосылок и причин терроризма.

Универсальные документы по борьбе с терроризмом составляют часть сложной системы документов, заключенных государствами на региональном уровне. Существует множество региональных и субрегиональных организаций, мандаты которых включают задачи по борьбе с терроризмом. Мандаты и нормотворческие полномочия этих организаций весьма отличаются друг от друга: некоторые имеют широкие нормотворческие и наднациональные полномочия (например, Европейский союз), в то время как другие обладают лишь правом выносить не имеющие обязательной силы рекомендации [12].

Если принимаются имеющие обязательную силу документы, то они рассчитаны на то, что внутригосударственные уголовные законы и процедуры обеспечат их конкретное применение. Национальным органам часто бывает нелегко составить комплексный план осуществления, который учитывал бы эту сформулированную и часто дублирующую правовую структуру. Эта задача также требует больших усилий от работников системы уголовного правосудия, которым часто приходится делать выбор из нескольких правовых баз для обращения с просьбой к иностранным властям об оказании помощи. Им крайне важно ознакомиться со сложным взаимодействием между различными уровнями иерархической структуры с целью повысить шансы на сотрудничество требуемого уровня со стороны других государств.

Невозможно делать общий вывод относительно того, какие документы – региональные соглашения или универсальные договоры – предлагают лучший вариант для практических работников, занимающихся вопросами международного сотрудничества. Несколько региональных документов обеспечивают эффективную основу для сотрудничества, часто предусматривая подробные и точные процессуальные шаги на пути достижения установленных в них целей [13]. В то же время любой региональный документ по определению ограничен своими географическими рамками, что делает универсальные документы по борьбе с терроризмом более интересным вариантом для подлинно глобальной сети сотрудничества, когда государства-члены предоставят помощь странам за пределами их региона или получат ее от таких стран.

В некоторых случаях одна правовая база может оказаться более пригодной, чем другая. Это будет зависеть от обстоятельств дела, качества и количества

имеющихся правовых баз и предлагаемых ими возможностей для достижения желаемого результата.

В этом смысле региональные документы по борьбе с терроризмом не направлены на то, чтобы заменить универсальные документы; скорее, они предлагают работникам системы уголовного правосудия во всем мире ряд дополнительных правовых инструментов. Во многих случаях региональные соглашения содержат перечень преступлений, установленных в универсальных документах, как способ определения сферы применения самих этих соглашений [14].

Иногда положения, содержащиеся в одном документе, могут вступать в коллизию с положениями другого документа. В таких случаях проблема будет решаться посредством применения существующих международных норм. Венская конвенция 1969 года о праве международных договоров представляет собой основополагающий документ, поскольку в ней содержатся нормы (многие из которых отражают нормы обычного права) относительно толкования и применения международных договоров [15]. Особое значение имеет статья 30, поскольку она касается применения последовательно заключенных договоров, относящихся к одному и тому же вопросу. В отношении взаимосвязи между обязательствами, вытекающими из Устава ООН и из других международных документов, статья 103 Устава ООН устанавливает, что обязательства по Уставу имеют преимущественную силу.

Выводы

Подведем итоги изложенного. Отметим основные векторы развития международно-правовой борьбы с терроризмом:

1 Специфическими чертами международно-правового механизма ООН, посвященного борьбе с терроризмом, являются: мировое признание руководящей роли ООН, догоняющая модель конвенционного правотворчества, секторальный характер антитеррористических конвенций, отсутствие общепризнанного международно-правового определения «терроризм», негативное влияние на международное правотворчество политических факторов (историко-политической обстановки, политики двойных стандартов).

2 Проведенный анализ позволяет сделать вывод, что в международном праве постепенно складывается *opinio juris* в отношении правовых признаков терроризма, правовых механизмов противодействия ему.

3 В международном праве выявлена тенденция смешения понятий «терроризм» и «террористическое преступление». Думается, что необходимо согласование на уровне ООН обоих терминов. Разработка определения «терроризм» будет способствовать созданию теоретической основы для создания эффективных механизмов искоренения причин и условий,

порождающих терроризм, подготовке оптимальной универсальной правовой модели борьбы с известными проявлениями терроризма. Дополнительно требуется согласовать общий перечень преступных террористических деяний, запрещенных международным правом.

4 Существует неопределенность в решении вопроса о том, с чем должно бороться международное право: с международным терроризмом или более объемным феноменом «терроризм». Предлагается сконцентрировать внимание международного сообщества на противодействии любым проявлениям терроризма, а не только на его международной версии.

5 Необходимость особого правового регулирования международно-правовых отношений, возникающих в связи с борьбой с терроризмом, а также выявленные перспективы развития позволяют сделать вывод о тенденции институционального развития международно-правовой борьбы с терроризмом.

6 Международно-правовая борьба с терроризмом не может считаться окончательно сложившимся элементом международного права из-за имеющихся нерешенных проблем системного свойства. В исследуемом правовом комплексе выявлены тенденции формирования единых дефинитивного аппарата и организационного механизма, систематизации международно-правовых источников.

7 Принципиальная основа исследуемого международно-правового комплекса не имеет самостоятельного значения, включает в себя ряд общих и специальных отраслевых принципов международного права. Отмечена тенденция обособления группы регулятивно значимых правовых предписаний, которые в будущем могут претендовать на статус принципов международно-правовой борьбы с терроризмом.

Список использованных источников

1 **Энтин, М. Л.** Сотрудничество государств в борьбе с международным терроризмом: некоторые новые тенденции. [Текст] Ежегодник советской ассоциации политических наук. / Наука. – М., 1990. – С. 24–35.

2 **Черниченко, С. В.** Контуры международного права. Общие вопросы. [Текст] – М. : Научная книга. 2014. – 592 с.

3 **Bergesen, A.J., Lizardo, O.** International Terrorism and the World-System – Sociological Theory. – 2004. – Vol. 22. – №. 1. – P. 38–52.

4 **Абашидзе А.Х.** Борьба с терроризмом, международный уголовный суд и Российская Федерация. – Российский ежегодник международного права. Специальный выпуск. Наука. – СПб. : Россия-Нева. Наука. 2003. – С. 35–40.

5 **Ward, C. A.** Building Capacity To Combat International Terrorism: The Role Of The United Nations Security Council. – Journal of Conflict & Security Law. – 2003. – Vol. 8. – Issue 2. – P. 289–305. – DOI: 10.1093/jcsl/8.2.289.

6 **Duffy, H.** The «War on Terror» and the Framework of International Law. – Cambridge : Cambridge University Press. Наука, 2005. – 488 p.

7 **Jenkins, B. M.** International terrorism: a new kind of warfare. 1974. [Electronic resource]. – URL: <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/papers/2008/P5261>

8 **Орлова, И. А., Пацек, М.** Международно-правовые аспекты борьбы с международным терроризмом: проблемы правового регулирования. – Управленческое консультирование. – 2018. – № 4. – С. 8–15.

9 **Ляхов, Е. Г., Ляхов, Д. Е., Алимов, А. А.** Безопасность государства и мирового сообщества: теоретико-правовая формула обеспечения в XXI веке. – Челябинск : Цицеро. 2015. – 302 с.

10 **Moeckli, D.** The Emergence of Terrorism as a Distinct Category of International Law. – Texas International Law Journal. 2008. Vol. 44. P. 157–183.

11 **Koskeniemi, M.** Fragmentation of International Law: Difficulties Arising From Diversification and Expansion of International Law. Report of the Study Group of the International Law Commission. – 2007. – 256 p. [Electronic resource]. – URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l682.pdf (accessed date: 12.06.2019).

12 **Волеводз, А. Г.** К вопросу о сущности и содержании международного сотрудничества в борьбе с преступностью. – Международное уголовное право и международная юстиция. – 2007. – № 1. – С. 11–20.

13 **Синякин, И. И.** Перспективы международно-правового сотрудничества по борьбе с терроризмом. – Московский журнал международного права. – 2017. – № 1. – С. 78–87.

14 **Бекашев, К. А.** Необходимо ли внесение серьезных изменений в существующую систему норм международного права? – Будущее международного права. Под ред. К. А. Бекашева. – М. : Проспект. 2016. – С. 17–47.

15 **Лукашук, И. И.** Право международной ответственности. – М. : Волтерс Клувер. 2004. 218 с.

Материал поступил в редакцию 14.12.20.

С. Р. Юсубова

Халықаралық терроризммен күресудің заманауи тенденциялары жайлы сұрақтары

Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
Материал 14.12.20 баспаға түсті.

S. R. Yusubova

To the issue of the modern trends in the fight against international terrorism

Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 14.12.20.

Актуальность исследования вопросов международной безопасности связанных с терроризмом в современном мире не вызывает сомнений, так как они обоснованы относятся к наиболее опасным угрозам миру и безопасности человечества в целом. Решение современной проблемы терроризма требует использования не только национальных, но и международных механизмов. Поэтому исследование современного состояния и тенденций развития той части международного сотрудничества, как и вопросов международного права, которые посвящены противодействию терроризму, представляется исключительно важным.

Ключевые слова: международно-правовая борьба с терроризмом, тенденции развития, международная безопасность, международные антитеррористические конвенции, террористическое преступление, международный терроризм, ООН.

The relevance of a research of international legal fight against terrorism does not raise doubts as terrorism reasonably belongs to the most dangerous threats to peace and safety of mankind. The solution of a modern problem of terrorism demands not only national, but also international mechanisms. According to the author, it is early to speak about successful opposition to this evil. Therefore, the research of the current state and trends of development of that part of international law that is devoted to counteraction to terrorism is extremely important.

Keywords: international legal fight against terrorism, development trends, international security, international anti-terrorist conventions, terrorist crime, international terrorism, UN.

«ӘЛЕУМЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

МРНТИ 04.51.23.

<https://doi.org/10.48081/UHHR3705>**М. Т. Абдикакимов¹, М. Ж. Кожамжарова²,
С. Х. Альмуханов³, З. С. Исакова⁴**

¹ Университет Шакарима,
Республика Казахстан, г. Семей;
^{2,3,4} Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар

**ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РК**

В данной работе рассматриваются проблемные вопросы социального предпринимательства в Республике Казахстан. Автор анализирует основные направления проблем развития социального предпринимательства, рассматривает социальный портрет предпринимателей и факторы риска в предпринимательской деятельности в Республике Казахстан. Стоит отметить, что в данной работе показаны некоторые аспекты заказного исследовательского проекта – «Изучение потенциала социального предпринимательства и разработка основополагающих методик его развитие». Данный исследовательский проект в целях исследования указанной темы охватывал около шести регионов Республики Казахстан.

Для усиления социальной функции предпринимательства в экономике страны авторами предлагаются некоторые рекомендации по государственной поддержке и стимулированию малого и среднего бизнеса.

Ключевые слова: социальная функция, предпринимательство, малый и средний бизнес, государственная поддержка предпринимательства и риски.

Введение

Переход к рыночной экономике требует радикальных преобразований структуры производства, направленных на преодоление монополизма и развития конкуренции. Как подтверждает мировой опыт решение этой задачи невозможно, без развития предпринимательства, основанного на различных формах собственности. Становление малого бизнеса в Республике Казахстан с первых дней экономических реформ является одним из приоритетов экономической политики. В приоритетных направлениях развития общества, поставленных Первым Президентом страны Н. Назарбаевым в своих Посланиях народу Казахстана, центральное место занимало экономический рост, базирующийся на открытой рыночной экономике и реальной конкуренции с высоким уровнем иностранных инвестиций и внутренних сбережений. Одним из важных направлений в этом направлении является социальное предпринимательство.

Социальное предпринимательство уверенно развивается в последние годы во многих странах, и социальные предприниматели становятся полноценными субъектами экономики. В Великобритании и Франции на долю социальной экономики, или т.н. «солидарной экономики», приходится до 10 % ВВП. Казахстан не остался в стороне от этого предпринимательского тренда XXI века. Однако, к большому сожалению, роль социального предпринимателя в Казахстане до сих пор недооценена [1]. Поэтому возникает вопрос кто они, какими принципами руководствуется и какую миссию способен возложить на себя?

Главная черта этой деятельности проста и логична: она обязательно влечет за собой какие-либо социальные преобразования. Если предприниматель вкладывает деньги, знания, ресурсы в определенное предприятие и ожидает прибыли, то социальный предприниматель – это тот, кто в состоянии увидеть проблему в социальной сфере и решить ее предпринимательским путем. Это не благотворитель в классическом понимании. Реализовать себя в решении социальных проблем и при этом «делать бизнес», ориентированный на создание ценности и получение прибыли – совмещение этих двух сущностей отличает предпринимателя от благотворителя [1].

Сегодня социальные предприниматели становятся активной частью общества и бизнеса, они готовы рисковать, открывать и развивать новые бизнесы, создавая рабочие места, формируя культуру отказа от иждивенчества, решая социальные проблемы.

Социальное предпринимательство как вид деятельности получило широкое распространение в 80–90 гг. XX в. благодаря американскому менеджеру Б. Дрейтону (W. Drayton). В научный оборот термин «социальное

предпринимательство» введен американским ученым, основателем центра развития социального предпринимательства университета Дьюка Г. Дизом (J. G. Dees), который отмечал, что социальное предпринимательство как вид предпринимательской деятельности обладает следующими характерными чертами:

- принятие на себя миссии создания и поддержания социальной ценности;
- выявление и использование новых возможностей для реализации выбранной миссии;
- осуществление непрерывного процесса инноваций, адаптации и обучения;
- решительность действий, не ограничиваемая располагаемыми ресурсами;
- высокая ответственность за результаты своей деятельности как перед непосредственными клиентами, так и перед обществом [2].

В соответствии с подходом, принятым Европейским исследовательским сообществом EMES (European Research Network), идентификация предприятия в качестве социального предполагает его соответствие таким критериям, как:

- постоянное производство товаров или продажа услуг; высокая степень автономии; высокий уровень экономического риска; минимальная доля оплачиваемой работы (экономический аспект);
- ясная социальная цель, приносящая пользу сообществу; инициатива, исходящая от группы граждан; принятие решений, не основанных на собственности; социальное участие групп, на которые влияет деятельность предприятия; ограниченное распределение прибыли (социальный аспект) [3].

Интерес к социальному предпринимательству связан с тем, что данный социальный институт доказал свою эффективность в качестве инструмента повышения устойчивости экономики, а также решения социальных и экологических проблем в странах Европы, Азии и Америки [4; 5].

В казахстанских условиях социальное предпринимательство достаточно молодое явление. В 2016 году, по данным профильной ассоциации, в республике насчитывалось около 120 таких предпринимателей. В основном они ведут деятельность в Алматы, Астане, Шымкенте, Костане, ВКО [6].

В Республике Казахстан интенсивно создаются все предпосылки развития предпринимательской деятельности, в частности, осуществлена большая работа по приватизации собственности, благодаря которой создается прочная экономическая основа для развития предпринимательства,

значит и общества в целом. Страна процветает благодаря предпринимателям, а предприниматели – благодаря поддержке своих государств.

Социальное предпринимательство является новаторской деятельностью, в первую очередь направленной на решение или смягчение социальных проблем, возникающих в обществе. Но, тем не менее, из-за своей сравнительной новизны, многие аспекты и проблемы социального предпринимательства являются малоизученными, что влияет на качественное обоснование и динамику изменения данного явления. Кроме того, явление социального предпринимательства еще не укоренилось в сознании многих людей как важный элемент развития общественных отношений и инструмент уменьшения уровня социального неравенства.

Изучение социального предпринимательства позволит выявить и тщательно проанализировать преимущества и недостатки этого инновационного способа ведения бизнеса. Это, в свою очередь, позволит эффективно внедрить социальное предпринимательство в экономическую и социальную жизнь в качестве нового способа улучшения социально-экономического благополучия в регионе и в Казахстане в целом.

Материалы и методы. Для получения информации и выявления проблем современного социального предпринимательства в рыночной экономике Казахстана было запланировано изучить данную тему количественными и качественными социологическими методами.

Предмет исследования является тенденции и специфика развития социального предпринимательства.

Объектом социологического исследования – социальные предприниматели, а так же респонденты которые имеют научные или профессиональные интересы в данной сфере деятельности, которые были определены нами как экспертами.

Итоговый объем выборочной совокупности составил 297 респондентов для анкетирования. Следующий метод исследования это – экспертного интервью. Объем выборочной совокупности по методу экспертного интервью составил N = 62 человек (социальных предпринимателей). Исследование в рамках проекта проводилось с августа по сентябрь 2020 года. Исследование охватывала целевая группа, проживающие каждый из которых на территории 6-и регионов Казахстана (*Атырауская, Восточно-Казахстанская, Мангыстауская, Карагандинская области, гг. Нур-Султан и Алматы*) и люди являющиеся экспертами в сфере социального предпринимательства, то есть социальные предприниматели, руководители НПО, работающие в управлении внутренней политики, представители бизнес-сообщества, отраслевые аналитики и журналисты, ученые, члены различных ассоциаций,

сотрудники государственных органов, медицинских и образовательных учреждений, получатели услуги, организации занимающиеся развитием социального предпринимательство в возрасте от 18 лет и старше.

Цель мониторинга – выявление проблем и рисков предпринимателей осуществляющих свою деятельность в социальной сфере.

Задачи исследование это: определение состояния социального предпринимательства в Казахстане; рассмотрение организационно-технологических проблем развития социального предпринимательства в Казахстане; вычленение потенциальных рисков и вызовов; на основе выявленных потенциальных рисков и вызовов разработать рекомендации по развитию и совершенствованию социального предпринимательства в Казахстане.

Инструментарий. В данной работе тема исследования изучалось, во-первых, посредством количественного подхода – анкетирования (*математико-статистическая обработка результатов социологического исследования с учётом профессиональной деятельностью объектов исследования, обуславливая репрезентативность выборки*) и, во-вторых, на основе – метода экспертного опроса.

Результаты и обсуждение. Полученные в ходе исследования данные подтверждают выводы о том, что социальные предприниматели – это особая группа предпринимателей, которая имеет выраженные специфические особенности и отличия как от «традиционных» бизнесменов соединяющий «социальную миссию» с достижением экономической эффективности и предпринимательским новаторством. Эти различия проявляются на мотивационном, и на ценностном, и на поведенческом уровнях [7].

Как утверждает одна из экспертов: *«Социальный предприниматель— это неравнодушный человек к чужим проблемам. Это тот, кто привлекает людей – инвалидов, трудоустраивает их. Он должен обладать порядочностью»* (Жен., соц. предприниматель, 49 лет). Но мы все понимаем, что в условиях рыночной экономики без материального составляющего вести деятельность невозможно, ведь нужно платит налоги, содержать помещение / здание, платить за коммунальные расходы. Вот про это и утверждают сами социальные предприниматели: *«Социальные предприниматели видят проблему общества, находят пути ее решения. Если социальный предприниматель хоть и имеет заработок от этого, но он заинтересован помочь обществу. Без финансовой составляющей, долго заниматься каким-либо бизнесом невозможно. У многих предпринимателей, есть категории людей, которые обучаются у них бесплатно (дети с ограниченными возможностями). Но*

постоянно обучать детей без финансовой составляющей, невозможно» (Жен., соц. предприниматель, 40 лет).

Такие же мотивы показывают данные массового опроса. Если взять в учет количественные данные, то мы можем заметить, что на вопрос: «Что привело Вас лично к занятию социальным предпринимательством?» среди различных вариантов ответов большинство 43,9 % – выбирают вариант – «Стремление направить свои бизнес способности, предпринимательскую активность на решение социальных проблем».

Социальными предпринимателями принято называть тех людей, чей бизнес в первую очередь нацелен на решение (в крайнем случае – смягчение) актуальных социальных проблем. Доходы от такого бизнеса позволяют компании быть устойчивой и продолжать свою полезную для общества и в то же время помогающую зарабатывать деятельность. Зачастую задача социального предпринимателя является решение определенных проблем какой-либо социальной группы и с этим положением согласны основное количество опрошенных нами социальных предпринимателей. Как мы видим, по указанным данным замера по этому вопросу – 60,6 % опрошенных выбирают вариант – «Социальный предприниматель концентрируется на реализации социальной миссии и лишь, потом на извлечение прибыли».

Таблица 1 – Что для Вас есть «Социальное предпринимательство» по сравнению с традиционным бизнесом?

	Частота	%
Социальный предприниматель концентрируется на реализации социальной миссии и лишь потом на извлечение прибыли	180	60,6%
Социальный предприниматель концентрируется на извлечение прибыли и лишь потом на решении социальных проблем	22	7,4%
Социальные предприниматели склонны к более демократичным или коллегиальным процессам принятия решений, чем бизнесмены	22	7,4%
Социальным предпринимателям лучше удастся собирать группы поддержки в различных слоях общества, чем традиционным бизнесменам	29	9,8%
Социальные предприниматели — это всего лишь обычные предприниматели, которые волею судеб осуществляют социальные трансформации	41	13,8%
СП-это решение социальных проблем общества эффективной коммерческой деятельностью	1	0,3%
СП — это предприниматель, извлекающий доходы, решая социальные проблемы, помогает государству более эффективно функционировать в социальной сфере	1	0,3%
Социальный предприниматель использует бизнес-решение для реализации своего соц. проекта	1	0,3%
Всего	297	100,0

Для конкретизации понятие социального предпринимателя, мы решили самих социальных предприниматели дать характеристику социального предпринимательства. Как показывают указанные данные ниже, наши предприниматели описывают предпринимателей тремя главными характеристиками, это: «Решение/смягчение актуальных социальных проблем» – 52,2 %, «Социальная, благотворительная цель» – 51,9 % и «Забота о незащищенных группах граждан, создание рабочих мест» – 44,1 %.

Таблица 2 – Главные характеристики социального предпринимательства

	Количество	Процент, %
Социальная, благотворительная цель	 154	51,9%
Инициатива, исходящая от общества	 56	18,9%
Наличие бизнес модели	 40	13,5%
Решение/смягчение актуальных социальных проблем	 155	52,2%
Экономическая эффективность, прибыльность	 49	16,5%
Забота о незащищенных группах граждан, создание рабочих мест	 131	44,1%
Инновационность	 38	12,8%
Сочетание коммерческого и некоммерческого подходов	 76	25,6%
Высокое качество товаров и услуг	 37	12,5%

*Сумма не равна 100%, так как один респондент мог выбрать несколько вариантов ответов

На следующем замере мы решили увидеть оценку респондентов об уровне развития социального предпринимательства в Республике Казахстан. Чуть меньше половины опрошенных респондентов, а это – 48,5 % полагают социального предпринимательства в Республике Казахстан развивается «Спокойно – Средний», 35,7 % оценивают это развитие – «Напряженная – Низкий» и лишь 5,4 % оценили ее – «Благополучная – Высокий». 10,4 % -респондентов затруднились с ответом.

Такой же вопрос был задан по отношению оценки регионов. Большинство респондентов оценивают условия для ведения бизнеса в регионах как «Спокойно – Средний» (47,1 %). 33,7 % – оценили вообще низким и напряжённым, при этом только 8,1 % опрошенных считают, что благополучной и высокой.

Диаграмма 1 – Оценка уровня развития социального предпринимательства в Республике Казахстан и в регионах

Но стоит отметить, практически все опрошенные по анкетированию и экспертному опросу не отрицают, что существуют перспективы развития социального предпринимательства в своем регионе и вообще в Казахстане, хотя есть проблемы связанные с этой сферой деятельности. На сегодняшний день проблема взаимодействия властных структур и предпринимательства имеют огромный потенциал для эффективного взаимодействия на благо развития экономики страны и регионов в частности [8]. Между тем на вопрос: «Как Вы думаете, в регионах в настоящее время созданы ли комфортные условия для развития социального предпринимательства?» 50,8% – опрошенных полагают что, «все останется на текущем уровне, поскольку для дальнейшего развития нужна более проработанная государственная или иная поддержка».

Таблица 3 – Перспективы развития социального предпринимательства в регионе

		Частота	%
Валидные	Да, условия достаточно благоприятны, перспективы развития этой сферы большие	86	29,0%
	Думаю, как таковых условий нет и в перспективе развития не будет	24	8,1%
	Все останется на текущем уровне, поскольку для дальнейшего развития нужна более проработанная государственная или иная поддержка	151	50,8%
	Думаю, для данной сферы не требуются особых условий для ее успешного развития, и оно будет развиваться вне зависимости от них	29	9,8%
	Думаю, после пандемии будут более благоприятные условия	2	0,7%
	Нет, не развито	2	0,7%
	Сложно сказать однозначно из-за пандемии	1	0,3%
	Недостаточные условия и возможности	1	0,3%
	Меры поддержки есть, но насколько они эффективны, я пока ещё не знаю	1	0,3%
	Всего	297	100,0%

На вопрос: «Есть ли перспективы развития социального предпринимательства в Вашем регионе?» практически все эксперты по итогам экспертного опроса говорят об одно и том же: «Да есть. В Казахстане есть много регионов, где развивается социальное предпринимательство, его нужно поддерживать» (Муж., соц. предприниматель, 33 года).

Среди факторов, оказывающих наибольшее негативное влияние на условия ведения бизнеса в нашей стране, предприниматели примерно в равной степени выделяют как макроэкономические, так и институциональные проблемы.

Таблица 4 – Основные проблемы/препятствия на пути развития социального предпринимательства в Казахстане (выбрать не более трех из предложенных вариантов)

N	Ответы	
	%	
Дорогие кредиты	142	17,6%
Недоверие населения к деятельности предпринимателей в социальной сфере	71	8,8%
Низкая культура поведения на рынке, ведения конкурентной борьбы	77	9,5%
Низкая квалификация лиц, принимающих решения, во многих экономических сферах (проблемы взаимодействия с органами власти, бюрократические барьеры)	86	10,6%
Давление со стороны контролирующих органов	34	4,2%
Отсутствие равных условий для всех участников экономического процесса	63	7,8%
Информационно-коммуникационные трудности, низкий уровень информированности о соц. предпринимательстве и низкая информативность об изменениях в законодательстве	84	10,4%
Отсутствие инфраструктуры поддержки соц. предпринимательства	125	15,5%
Несовершенная законодательная и нормативная база, регулирующая предпринимательство	77	9,5%
Коррупция	2	,2%
Нет никаких трудностей	15	1,9%
Нет помещения	3	,4%
У нас в стране принимают решения те, кто ничего не понимает в соц. предпринимательстве. Для государства важнее отчитаться	1	,1%
Проблема обучения инвалидов	1	,1%
Высокая цена за газ и свет	1	,1%
Низкая грамотность людей	1	,1%
Много бюрократии	3	,4%
Затрудняюсь ответить	22	2,7%

К основным проблемам относят дороговизну кредитов (17,6 %), отсутствие инфраструктуры поддержки соц. предпринимательства (15,5 %), низкую квалификацию лиц, принимающих решения, во многих экономических сферах (проблемы взаимодействия с органами власти, бюрократические барьеры) (10,6 %), информационно-коммуникационные трудности, низкий уровень информированности о соц. предпринимательстве и низкая информативность об изменениях в законодательстве (10,4%).

Как вы заметили отрицательное воздействие, по мнению респондентов, оказывает также группа факторов, связанных с судебно-правовой системой: *уровень защищенности собственника, работа судебной системы, нормативно-правовое регулирование в сфере бизнеса, а также работа контрольно-надзорных органов*. В свою очередь по данным экспертного опроса на вопрос: «Каковы основные препятствия на пути развития социального предпринимательства в Казахстане?» один из экспертов отвечает, что существует: *«В основном финансовые проблемы, потому что рентабельность очень маленькая»* (Муж., социальный предприниматель).

На следующем замере мы рассмотрели вопрос о том, как часто сталкивались социальные предприниматели с проблемами недоработанной политики и системы норматива в отношении социального предпринимательства. Многие предприниматели сталкивались с недоработанной системой, которой существуют в нашей стране. Как показывают данные большинства, то есть – 38,7 % выбирают варианты: «Очень часто» и «Скорее часто», 34,4 % опрошенных выбрали варианты – «Скорее редко», «Очень редко», «Никогда».

Диаграмма 2 – Как часто Вы наблюдали / сталкивались с проблемами недоработанной политики и системы норматива в отношении социального предпринимательства?

Между тем, можно прийти к выводу, что развитию социального предпринимательства в современном Казахстане препятствует отсутствие законодательного закрепления, направленный на формальное закрепление статуса социального предпринимательства в казахстанском законодательстве и определение его специфических черт и особенностей. Очень важно относить к социальному предпринимательству предприятия, на которых трудятся

инвалиды, одинокие и многодетные родители, пенсионеры, выпускники детских домов в возрасте до 21 года, лица, освобожденные из мест лишения свободы. Среднесписочная численность таких работников в совокупности должна составлять не менее 30%, а их доля в фонде оплаты труда – не менее 25 %. Кроме этого, к социальным предприятиям должны быть отнесены предприятия, функционирующие в сфере здравоохранения, физкультуры и спорта, социально-просветительской и иной деятельности, имеющие своей базовой целью оказание помощи людям, находящимся в трудной жизненной ситуации. При этом доход от этой деятельности должен составлять не менее 70 % от общего дохода. Так утверждают и сами эксперты, перечисляя проблемы в том, что: *«Во-первых – отсутствует социальный статус соц. предпринимателя. Во-вторых отсутствует культура взаимодействия с гос. органами. Третье отсутствует ориентации на результат у гос. органов. Четвертое это отсутствие навыков взаимодействия у НПО в триаде социальный ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬ-ГОСУДАРСТВО-НПО. Пятое у социального предпринимателя низкий уровень доверия к властям, отсутствие осведомлённости о возможностях помощи и поддержки...»* (Жен., социальный предприниматель, 42 года).

Финансирование. Статья выполнена в рамках научно-исследовательской работы по заказу Министерство информации и общественного развития Республики Казахстан.

Выводы

Таким образом, для развития социального предпринимательства в Казахстане уполномоченным органам исполнительной власти следует решить вопрос систематизации и совершенствование нормативной правовой базы по вопросам социального предпринимательства. Необходимо четко ограничить эту сферу деятельности, придать ей определенный статус, что позволит более активно продвигать модель социального предпринимательства в регионах. Между тем нельзя говорить, что государство не оказывает помощи социальным предпринимателям. Например, в рамках поддержки реализации социальных проектов свою деятельность осуществляет Фонд развития социальных проектов «Samruk-Kazyna Trust» (входит в структуру квазигосударственной корпорации «Самрук-Казына»), одной из целей которого является поддержка социальных предпринимателей [9]. Но, как показывает анализ реализованных проектов [10], деятельность Фонда, в силу его специализации, направлена на реализацию достаточно крупных проектов. Государственная поддержка данного вида деятельности даст очевидный мультипликативный эффект: одновременно с решением определенной социальной задачи создается и новый источник налоговых поступлений. Особо важно отметить тот факт, что среди факторов, оказывающих наибольшее негативное влияние на условия ведения бизнеса в

нашей стране, предприниматели примерно в равной степени выделяют как макроэкономические, так и институциональные проблемы. К ним относят дороговизна кредита (17,6 %), Отсутствие инфраструктуры поддержки соц. предпринимательства (15,5 %), низкая квалификация лиц, принимающих решения, во многих экономических сферах (проблемы взаимодействия с органами власти, бюрократические барьеры) (10,6 %) и информационно-коммуникационные трудности, низкий уровень информированности о соц. предпринимательстве и низкая информативность об изменениях в законодательстве.

Следящей важной задачей является активное информационное сопровождение, проведение просветительской кампании. Модель социального предпринимательства позволяет освещать идеи и результаты проектов в СМИ, в отличие, например, от благотворительности, в случае с которой публичность не всегда уместна. Информационная кампания должна быть ориентирована на три ключевые аудитории: широкую общественность, представителей региональных органов власти и потенциальных социальных предпринимателей. Привлечение внимания общественности призвано изменить отношение людей к самому феномену социального предпринимательства, продемонстрировать его жизнеспособность и общественную значимость.

Вдобавок к вышесказанным заключениям мы можем сказать, что в настоящее время перед государством, институтами гражданского общества и рядовым населением стоит задача обратить повышенное внимание к проблемам и особенностям развития социального предпринимательства в Казахстане. Это необходимо по той причине, что в условиях современной рыночной экономики бизнес все чаще берет на себя различные задачи по развитию и совершенствованию всех сфер общественной жизни. А появление и развитие социального предпринимательства не только позволяет повысить уровень доступности к тем или иным видам товаров и услуг, но способствует смягчению или даже решению многих сложившихся социальных проблем, что способствует повышению уровня благосостояния населения и делает бизнес надежным партнером государства в реализации социальной политики.

Пайдаланған деректер тізімі

1 Экспертное обсуждение. «Развитие социального предпринимательства в Казахстане: опыт, барьеры, решения». // Аналитическая группа «Кипр», Фонд Сорос-Казахстан. [Электронный ресурс]. – URL. : <http://agkipr.kz/archives/816>

2 Баталина, М. Обзор опыта и концепции социального предпринимательства с учетом возможностей его применения в современной России / М. Баталина, А.

Московская, Л. Тарадина. – М. : ГУ ВШЭ, 2008. – 81 с. – (Препринт / ГУ ВШЭ ; WP1/2008/02). – с. 10.

3 **Defourny, J.** Conceptions of social enterprise and social entrepreneurship in Europe and the United States: convergences and divergences / J. Defourny, M. Nyssens // J. of Social Entrepreneurship. – 2010. – Vol. 1,iss. 1. – P. 32–53. – с. 43.

4 A map of social enterprises and their ecosystems in Europe. Synthesis report. – Luxembourg : Publications Office of European Union, 2015. – 169 p.

5 **Арай, Ю. Н.** Социальное предпринимательство в начале XXI века: основные понятия и страновые особенности / Ю. Н. Арай // Российский журн. менеджмента. – 2013. – Т. 11, № 1. – С. 111–130.

6 **Булхайрова, Ж. С.** Социальное предпринимательство в Казахстане - Дань моде или необходимость? [Электронный ресурс]. – URL. : <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=30787608>

7 **Московская, А. А., Соболева, И. В.** Социальное предпринимательство в системе социальной политики: мировой опыт и перспективы России // Проблемы прогнозирования. – 2016. – № 6. – с. 701.

8 **Закирова, А. Э., Ахмедина, Г. Б.** Взаимодействие власти и предпринимательских структур в контексте современности // Экономика и предпринимательство. – 2017. – № 9-1 (86-1). С. 459–464.

9 Фонд развития социальных проектов «Samruk-Kazyna Trust». [Электронный ресурс]. – URL : <http://www.sk-trust.kz/ru/menin-elim> (дата обращения: 26.11.2020)

10 Отчеты о деятельности «Samruk-Kazyna Trust». Sk-trust.kz. [Электронный ресурс]. – URL : <http://www.sk-trust.kz/ru/documents/otcheti> (дата обращения: 26.11.2020)

References

1 Ekspertnoe obsuzhdenie. «Razvitie social'nogo predprinimatel'stva v Kazakhstane: opyt, bar'ery, resheniya». [Expert discussion. «Development of social entrepreneurship in Kazakhstan: experience, barriers, solutions». // Analytical group «Cyprus», Soros Foundation-Kazakhstan. URL.: <http://agkipr.kz/archives/816>]

2 **Batalina, M.** Obzor opyta i koncepcii social'nogo predprinimatel'stva s uchetom vozmozhnostej ego primeneniya v sovremennoj Rossii. [Batalina, M. Review of the experience and concept of social entrepreneurship taking into account the possibilities of its application in modern Russia / M. Batalina, A. Moskovskaya, L. Taradina. – М. : HSE, 2008. – 81 p. – (Preprint / HSE; WP1 / 2008 / 02)., p. 10].

3 **Defourny, J.** Conceptions of social enterprise and social entrepreneurship in Europe and the United States: convergences and divergences. [Defourny, J.

Conceptions of social enterprise and social entrepreneurship in Europe and the United States: convergences and divergences / J. Defourny, M. Nyssens // J. of Social Entrepreneurship. – 2010. – Vol. 1,iss. 1. – P. 32–53., с. 43].

4 A map of social enterprises and their ecosystems in Europe. Synthesis report [A map of social enterprises and their ecosystems in Europe. Synthesis report. – Luxembourg: Publications Office of European Union, 2015. – 169 p.].

5 **Araj, Yu. N.** Social'noe predprinimatel'stvo v nachale XXI veka: osnovnye ponyatiya i stranovye osobennosti. [Arai, Yu. N. Social entrepreneurship at the beginning of the XXI century: basic concepts and country features / Yu. N. Arai // Russian journal. management. – 2013. – Vol. 11. – No. 1. – P. 111–130].

6 **Bulhairova, Zh. S.** Social'noe predprinimatel'stvo v Kazakhstane - Dan' mode ili neobhodimost'? [Bulhairova Zh. S. Social entrepreneurship in Kazakhstan-a Tribute to fashion or a necessity? URL. : <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=30787608>]

7 **Moskovskaya, A. A., Soboleva, I. V.** Social'noe predprinimatel'stvo v sisteme social'noj politiki: mirovoj opyt i perspektivy Rossii [Moskovskaya A. A., Soboleva I. V. Social entrepreneurship in the system of social policy: world experience and prospects of Russia // Problems of forecasting. – 2016. – № 6. – с. 701.]

8 **Zakirova, A. E., Ahmedina, G. B.** Vzaimodejstvie vlasti i predprinimatel'skih struktur v kontekste sovremennosti [Zakirova A. E., Ahmedina G. B. the Interaction of power and business structures in the context of modernity // Economics and entrepreneurship. – 2017. – No. 9-1 (86-1). – P. 459-464].

9 Fond razvitiya social'nyh projektov «Samruk-Kazyna Trust». [Social projects development Fund «Samruk-Kazyna Trust». [Electronic resource].URL: <http://www.sk-trust.kz/ru/menin-elim> (date accessed: 26.11.2020)]

10 Otchety o deyatel'nosti «Samruk-Kazyna Trust». Sk-trust.kz.[Reports on the activities of «Samruk-Kazyna Trust». Sk-trust.kz. [Electronic resource].URL: <http://www.sk-trust.kz/ru/documents/otcheti> (date accessed: 26.11.2020)]

Материал поступил в редакцию 14.12.20.

М. Т. Абдикакимов¹, М. Ж. Қожамжарова², С. Х. Альмуханов³, З. С. Исакова⁴
Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің даму үрдісі

¹Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті,

Қазақстан Республикасы, Семей қ.;

^{2,3,4}Торайғыров университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

Материал 14.12.20 баспаға түсті.

Trends in the development of social entrepreneurship in Kazakhstan¹Shakarim University of Semey,
Republic of Kazakhstan, Semey;^{2,3,4}Toraigrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Material received on 14.12.20.

Бұл жұмыста Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің проблемалық мәселелері зерттеледі. Автор әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыту проблемаларының негізгі бағыттарын талдайды, кәсіпкерлердің әлеуметтік портретін және Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік қызметтегі қауіптілік факторларын қарайды. Айта кету керек маңызды мәселелердің бірі, бұл жұмыста «Әлеуметтік кәсіпкерліктің әлеуетін зерттеу және оны дамытудың негізгі әдістерін әзірлеу» атты арнайы зерттеу жобасының кейбір аспектілері көрсетілген. Аталған зерттеу жобасы бұл тақырыпты зерттеу мақсатында Қазақстан Республикасының алты өңірін қамтыды.

Еліміздің экономикасында кәсіпкерліктің әлеуметтік функцияларын арттыру мақсатында мемлекеттік қолдау мен шағын және орта бизнесті ынталандыруда авторлар біршама ұсыныстарды атап көрсеткен.

Кілтті сөздер: әлеуметтік функция, кәсіпкерлік, шағын және орта бизнес, кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау және тәуекелдер.

This paper examines the problematic issue of social entrepreneurship in the Republic Kazakhstan. The authors analyze the main directions of social entrepreneurship development problems, considers the social portrait of entrepreneurs and risk factors in business activity in the Republic of Kazakhstan. It is worth noting that this paper shows some aspects of a custom research project – «Studying the potential of social entrepreneurship and developing fundamental methods for its development». This research project covered about six regions of the republic of Kazakhstan in order to study this topic.

To enhance the social function of entrepreneurship in the country's economy, the authors offer some recommendations on government support and stimulation of small and medium-sized businesses.

Keywords: social function, entrepreneurship, small and medium-sized businesses, state support for entrepreneurship and risk.

<https://doi.org/10.48081/EUQS9878>**А. А. Бақытжанова¹, А. Б. Шабденова², Г. Т. Алимбекова³**¹Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.;²Әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.;³Қоғамдық пікірді зерттеу орталығы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.**КӘМЕЛЕТ ЖАСЫНА ТОЛМАҒАН ҚЫЗДАРДЫҢ
ЖҮКТІЛІК МӘСЕЛЕСІНІҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӨРІНІСІ:
ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ**

Берілген мақалада Қазақстан Республикасының өңірлерінде 2018 жылы 15-19 жас аралығындағы жастар мен жасөспірімдер арасында репродуктивті денсаулық, жыныстық белсенділіктері мен репродуктивті денсаулықты сақтау мен қорғауға қатысты ақпараттандырылуы жайлы әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері көрсетіледі. Мақалада әлеуметтану, психология, әлеуметтік-психология ғылым салалары бойынша АҚШ, Ресей және Еуропа елдері ғалымдарының еңбектері көрсетілген. Қазақстанда 15-25 жастағы жастар мен жасөспірімдер арасында жыныстық және репродуктивті денсаулық бойынша, қолданбалы әлеуметтанулық зерттеулер жүргізетін Қоғамдық пікірді зерттеу орталы, «Стратегия» әлеуметтік және саяси зерттеу орталығы» ҚБ зерттеу нәтижелері аталмыш тақырыптағы мәселенің өзектілігін айқындайды. Кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздар саны зерттеу нәтижесі бойынша 294 қыз жыныстық қатынасқа түскен, оның 49 жүкті болған, оның ішінде 30 қыз кәмелет жасына толмай бала босанған, ал 11 қыз жасанды түсік жасатса, 8 қыз өздігінен түсік тастаған. Кәмелет жасына толмай жүкті болған қыздардың мәселелері толығымен зерттеуді талап етіп отырған өзекті мәселе.

Кілтті сөздер: жыныстық, репродуктивті денсаулық, ерте жастағы жүктілік, жасөспірімдердің жыныстық дамуы, 15–19 жастағы қыздардың жүктілігі, ЖЖБИ, АИТВ.

Кіріспе

Қоғам құрылымнан тұрады, құрылымды құрушы маңызды, ол адам. Адам өзінің әрекеттері, әлеуметтік белсенділігі, мінезі арқылы қоғамда әртүрлі қозғалыстар мен өзгерістер туындатады. Тарихи оқиғалардың барлығы жеке адамдардың уәждерінің көрінісі ретінде бола алмайды [1]; жалпы қоғамды түсіну үшін дара адамдардың іс-әрекеттері мен уәждерінің не себепті жасалынып жатқандықтарын анықтау керек. Әлеуметтанудағы психологиялық еңбектерді жазушы мен зерттеуші ретінде Дж. С. Милльді қарастырамыз, ғалым өз еңбектерінде адамдардың табиғи психикалық күйлеріне көңіл аударып зерттеу жүргізген [2]. Әлеуметтану ғылым ретінде ерте дамып, өзінше психологиялық зерттеулер жүргізгенімен Фрейдтен кейін әлеуметтануда қолданылып келген психология түсінігі толығымен өзгерді. Соңғы жылдары әлеуметтанушылар психология ғылымының әлеуметтану ғылымында жаңа, толық, нақты әлеуметтанулық теорияларды қалыптастыруда маңыздылығын мойындаған [3]. Әлеуметтанудағы психологиялық зерттеулерді Н. Смелзердің «психоанализдің әлеуметтік шектерін» анықтауы [4]; С. Жижектың психоанализ концепциясын әлеуметтану ғылымында қолдануы әлеуметтанудағы психологияның жеке ғылым ретінде қалыптасуына ықпал етті [5].

Жасөспірім шақтағы өзгерістер биологиялық, психологиялық, әлеуметтік және т.б. болады. Биологиялық өзгеріс жасөспірім шақты адамның бала кезден ересектікке ауысу кезіндегі организмде болатын өзгерістерді сипаттайды. Бұл кезде организмдегі өзгерістер бір қалыпта емес, қарқынды жүреді, дене бұлшық еттері мен сүйектің қатаюы болады. Ішкі секрециядағы темірдің қарқындауы, жүрек пен қантамырлардың бір қалыпты дамымауы байқалады, осы жайлы Д. И. Фельдштейн «қан айналым жүйесінің бұзылуының жиілеуі, қан қысымының жоғарылауы, жасөспірімдердің жүректеріне аса көп салмақтың түсуі, қоздырғыштардың жылдам жұмыс істеуі оларда тез ашулану, шаршау, бас айналу мен жүрек қағысының жеделдеуіне алып келеді» [6].

Жасөспірімдердің тұлғалық дамуы жайлы талдау З. Фрейд пен А. Фрейдтың психоаналитикалық зерттеу еңбектерінде жазылған. Жасөспірімдік шақ кезінде жыныстық дамудың болуы себептерінен сексуалдық энергияның тасқыны болып, тұлғаның құрылымдарында өзгерістер алып келіп, балалық конфликтілер жаңа қарқынға ие болады. Э. Эриксон жасөспірімдік шақты тұлғаның өзін-өзі анықтауы мен тұлғалық ерекшеліктерді иемденетін жастық кезең деп белгілеген. Жасөспірімдік жастық кездегі психологиялық ерекшеліктер жайлы сонымен қоса Л. С. Выготский, Д. Б. Эльконин, Т. В. Драгунов, Д. И. Фельдштейн,

Г. А. Цукерманның еңбектерінде келтіріліп, жазылған. Л. И. Божович көбінде жасөспірімдік шақты дағдарыс кезеңі ретінде, «қалыпты потология» ретінде қарастырған.

Д. Б. Эльконин жасөспірімдік кезеңді 3 кезеңге бөліп қарастырған. Бірінші бастапқы кезеңде ол жасөспірімдік шаққа өтер алдында балаларда қандайда бір белгісіздіктер себебінен толқулар болатындығын, жасөспірімдік шақтың орта жас кезінде мінездегі қалыпты жағдайды көрген, ал жасөспірімдік шақтан жастар жас тобына ауысар кезде толқулар мен күйзелістердің айқын болатындығын айтқан. Эльконинның ойынша жасөспірімдік шақтағы психологиялық күй тікелей әлеуметтік мәнге ие, себебі осы кезде жасөспірімдер қоғамда өздерінің әлеуметтік орындарын табу үшін әрекеттер жасайды, осының негізінде мінездерінде де өзгерістер болды.

3. Фрейдтік «Психоанализ» курсына кіріспе атты еңбектерінде жыныстық дамудың бейнесанық деңгейде болып, балалық кезден бастап оны болдырмау мен оны болдырмауға адамның өзі талпынса да оның әрекеттерінде, сөздерінде айқын көрінетіндігін айтылған. Жыныстық жетілу мен әуестенуді адамның іс-әрекеті мен мінезінен анықтауға болады, дегенімен оның туындауына қандай мотив болды соны анықтау маңызды болып табылады. Д. Б. Эльконин жасөспірім шақта жаңа сана немесе ойлаудың пайда болатындығын айтқан.

Ана болу кезіндегі психология мен жасөспірім жаста бала босанған аналардың психологиясының спецификалық жақтарын әртүрлі ғылым салалары зерттеген. Соның ішінде ана болу мынадай ғылыми бағыттарда зерттеледі, олар: мәдени-тарихи феномен ретінде (Э. Бадинтер, Л. С. Выготский, И. С. Кон, Б. Корнел, М. Мид, К. Флейк-Хобсон, Э. Эриксон); биологиялық инстинктивті іс-әрекет негізінде зерттеген ғалымдар (Р. Дате, Д. Дьюсбери, И. Клифт, А. Коллинз, К. Лоренц, Н. Мартин, Н. Николсон, Д. Скузе, Н. Тинберген, К. Фабри, Л. Фаербэнкс, Р. Фоли, Р. Хайнд, Г. Харлоу); психофизиологиялық феномен негізінде зерттеушілер (А. С. Батуев, Ф. Р. Вульф, Е. В. Кушнарченко, Е. Б. Михайлов, И. А. Аршавский) зерттеген.

И. С. Кон жыныстық жетілу, жасөспірімдерді психологиялық тәрбиелеу мәселесін зерттеген, ол жыныс мәселесін отбасы мәселелерімен бірге байланысты деген; В. Е. Каган – шешілмеген және байқалмаған сексуалдық сұрақтар мен мәселелерге қатысты жастар мен жасөспірімдерде болған девиантты іс-әрекеттерді реттеу кезіндегі педагогикалық стратегияларды, бала мен жасөспірім кездегі эротизм мәселесін зерттеген. Кәмелет жасына толмай жүкті болған, осы жастағы бала босанған қыздардың жағдайының ерекшеліктерін зерттеген ғалымдар Е. В. Андрюшин, А. И. Блюм,

Т. Д. Василенко, В. И. Брутман, Ю. А. Гуркина, Р. Миллер, С. Филд, А. Элстер, В. К. Юрьева т.б. Ресейде көмелет жасына толмай жүкті болған қыздардың мәселесін әлеуметтік аспектіде зерттегендер олар Т. И. Греченков, Т. В. Бердникова, Т. А. Гурко, Е. Л. Путинцева, Т. Ю. Радиловская, А. В. Стукалова ғалымдар зерттеген.

Зерттеу бөлімі материалдары мен методтары

Н. Ә. Назарбаев өзінің 2018 жылдың 10 қаңтарындағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» жолдауында айтылған 7-ші «Адами капитал – жаңғыру негізі» міндетінде «Жастардың репродуктивті денсаулығын қорғауға және нығайтуға ерекше назар аудару керек» деп айтқан болатын [7].

Қазақстандағы әйелдердің, ерлердің және жастардың репродуктивті негізгі құқықтарын қорғау, олардың жыныстық және репродуктивті денсаулығына қатысты ақысыз кеңестер беретін, моральдық-жыныстық білім беру арқылы Қазақстандағы әртүрлі әлеуметтік топтар арасында жұмыстар атқаратын Жыныстық және репродуктивті денсаулық жөніндегі Қазақстан қауымдастығының (КМПА) репродуктивті және жыныстық денсаулық бойынша атқарып жатқан жұмыстары мен зерттеулерінің Біздің Қазақстан қоғамы үшін маңыздылығын атап өту керек.

«15–19 жас аралығындағы жастар мен жасөспірім топтары арасында репродуктивті денсаулықтары мен сексуалды мінез-құлықтарын, репродуктивті денсаулықты қорғау мен осы сала бойынша ақпараттарды алуға қолжетімділік деңгейін анықтау» тақырыбы бойынша Қоғамдық пікірді зерттеу орталығы (ҚПЗО) зерттеу жүргізген, жобаға тапсырыс беруші ҚР Денсаулық сақтау Министрлігі мен БҰҰ ЮНФПА, осы жобаны қаржыландырушы ЮНФПА және Қазақстандағы Нидерланды елшілігі, жобаға техникалық қолдау жасаған Республикалық ЖИТС орталығы.

Мақалада басты негізге алынған мәселелер: 15–19 жас аралығындағы жастардың жыныстық және репродуктивті денсаулық деңгейлерін анықтау; жыныстық өмір; контрацепциялар жайлы ақпараттарға қол жетімділігі; ЖЖБИ (ИППП) және АИТВ, ЖИТС сақтану, тексерілу жағдайлары. 15–19 жастағы қыздардың жыныстық өмірлері, жүкті болуы мен жүктіліктің салдарын анықтау.

Зерттеу пәні: әлеуметтік-психология; әлеуметтік-стратификация теориялары негізінде; девиантология; әлеуметтік- медицина.

Тақырыпты зерттеу өзектілігі: Көмелет жасына толмаған қыздардың жүктілік мәселесінің Қазақстандағы жағдайы әлеуметтік маңызды мәселе. Осы тақырып қазіргі кезде Қазақстанның барлық аймақтарында, шалғай ауылдардың барлық жерлерінде 15-19 жастағы тұрғындары арасында сауалнама жүргізуді

талап етуде. Зерттеулер мен бақылаулар жоқ болып отырғандықтан қазіргі кезде жас қыздар арасында шақалақтарды қоқысқа тастаушылар көбейді, ал осы жағдайды жасырып отырғандар қаншама. Біздің мақсатымыз, көмелет жасына толмай жүкті болып бала босанған қыздардың денсаулық жағдайлары, психологиялық денсаулығы мен әлеуметтік, экономикалық жағдайларының босанғаннан кейін, жүктілік кезінде толықтай өзгертіндігін айтқымыз келеді. Мақала барысында 15–19 жастағы жастардың жыныстық және репродуктивті, осы жастағы қыздардың жыныстық өмірлерінің ерте басталулары, жүкті болуы және жүктіліктің қалай аяқталғандығы жайлы айтамыз.

Зерттеу нысаны: 15–19 жас аралығындағы: білім беру мекемелерінде оқитын оқушылар; орта-кәсіптік және ЖОО оқитын 19 жасқа дейінгі студенттер; кәсіпорындарда жұмыс істейтін және жұмыс істемейтін; әскеру борыш өтеу мен әсері қызметтегі 19 жасқа дейінгі жасөспірімдер.

Зерттеудің мақсаты: 15–19 жас аралығындағы жастардың сексуалдық және репродуктивті денсаулық жағдайларын анықтау, осы бағыт бойынша ақпараттарға қол жетімділіктерін анықтау мен ЖЖЖИ мен АИТВ жайлы ақпараттандырылу деңгейін анықтау; 15-19 жас аралығындағы білім алу мекемелерінде оқитын қыздар арасында олардың жыныстық белсенділіктері мен жүктілік және жүктіліктің қалай аяқталғандығын анықтап, Қазақстандағы көмелет жасына толмай жүкті болған қыздардың ахуалдарын бағалау;

Тақырыпты зерттеудегі міндетіміз: Жастар арасында жыныстық сауаттылық пен жыныстық құқық, ақпараттарға қол жетімділікті арттыру; ҚПЗО жүргізген сауалнама негізінде Қазақстандағы көмелет жасына толмай жүкті болған қыздардың мәселесінің қоғам үшін өзектілігін айқындау; ҚПЗО жүргізген сауалнаманың нәтижесі негізінде ұсыныстар айту.

Зерттеудегі іріктеу жиынтығы: көп сатылы кластерлі кездейсоқ таңдау әдісі қолданылған. Қазақстан Республикасының 17 регионында аталмыш топтар арасында сауалнама жүргізілген. Сауалнамаға қатысқан респонденттер саны 4360. Осы зерттеуде қолданылған сауалнама бойынша диссертациялық жұмыс жазылуда және зерттеліп отырған аймақтар олар Алматы мен Алматы облысы. ҚПЗО 2018 жылы жүргізген зерттеу бойынша Алматы мен Алматы облысында 225 жасөспірім қатысқан. 2021 жылдың қаңтар айынан бастап осы екі аймақта 2018 жылы қолданылған сауалнама бойынша қайта зерттеу жүргізілетін болады.

Зерттеуде қолданылған әдіс: формализмге негізделген сандық сауалнама. Зерттеуде қойылған мақсаттар мен міндеттерді орындау мақсатында жиналған ақпараттарға сандық зерттеу әдісі қолданылып математикалық және статистикалық талдаулар жасалынған.

Зерттеу нәтижелері мен талқылаулар

ЮНФПА және ҚПЗО эксперттері бірлесе отырып сауалнама жасаған, сауалнама әлеуметтік-демографиялық бөлімді қоса есептеген кезде жалпы 45 сұрақтан құралған. Сауалнамаға қатысқан респонденттердің категориясын көрсету, 15-19 жас аралығындағы:

Кесте 1 – Зерттеуге қатысқан 15–19 жас аралығындағы жастар (n=4360).

#	Респонденттер категориясы	n = 4360	100 %
1	Мектеп оқушылары (ауылдық/қалалық)	919	21 %
2	Колледж оқушылар	889	20 %
3	ЖОО студенттері	861	20 %
4	Әскери мекемелердегі әскери қызметкерлер	405	9 %
5	Жұмыс істейтін жастар	858	20 %
6	Жұмыс істемейтін жастар	428	10 %

Зерттеуге қатысушы респонденттердің орта жас көрсеткіштері 17,3. Қатысқан жігіттер (52,2 %), ал қыздар (47,8 %). Этникалық сипаттарына байланысты статистикалық ақпараттарға сәйкес іріктеу жиынтығы да нақты көрсетілген, ол дегеніміз біздің зерттеуге 74 % – қазақтар, 18 % орыс ұлтының өкілдері, ал қалған 8 % басқа ұлт өкілдері. Қатысушылардың білім алу тілі көбінде 61,5 % қазақ тілінде, 38 % орыс тілінде, 0,5 % басқа тілдерде білім алған. Зерттеу нысанындағы жастардың 79,7 % қалалық жерде, ал қалған 20,3 % ауылдық жерде тұрады.

Диаграмма 1 – Сіздің жыныстық қатынасқа түскен кезіңіз болды ма? (n=4360).

Кесте 2 – 1-диаграммадағы жауаптағы көрсеткіштерді гендер, тұрғылықты мекен және жастық топтар бойынша көрсету, n=4360.

1. Сіздің жыныстық қатынасқа түскен кезіңіз болды ма?			
Барлық жауаптар		Иә	Жоқ
Гендер	Қыздар	294 (14,1 %)	1790 (85,9 %)
	Ұлдар	990 (43,5 %)	1286 (56,5 %)
Тұрғылықты мекен статусы	Қала	1051 (30,2 %)	2426 (69,8 %)
	Ауыл	233 (26,4 %)	650 (73,6 %)
Жастық топ	15 жас	36 (5 %)	679 (95 %)
	16 жас	71 (9,6 %)	665 (90,4 %)
	17 жас	118 (16,5 %)	597 (83,5)
	18 жас	372 (37,5 %)	620 (62,5)
	19 жас	687 (57,2 %)	515 (42,8 %)

ҚПЗО 2018 жылы жүргізген зерттеуі [8] бойынша сауалнамаға жауап берген 15–19 жас аралығындағы 4360 жастардың ішінде жыныстық өмірді бастағандардың көрсеткіші 29,4 %, ол 1284 адам. 2-кесте бойынша жыныстық өмір сүруді бастағандар ер балалар арасында жиі кездеседі қыздармен салыстырғанда, сонымен қоса қалада тұратын жастар арасында және 19 жастағылар арасында. Жыныстық қатынасқа түскен жас көрсеткіші 17 жас, 118 жағдай. Жыныстық қатынасқа түскен орта жас 16,52 көрсетті.

Жыныстық қатынастық өмірді бастағандар 1284 респондент, енді олардың қанша жаста алғашқы жыныстық қатынасқа түскендіктерін анықтасак. n=1284.

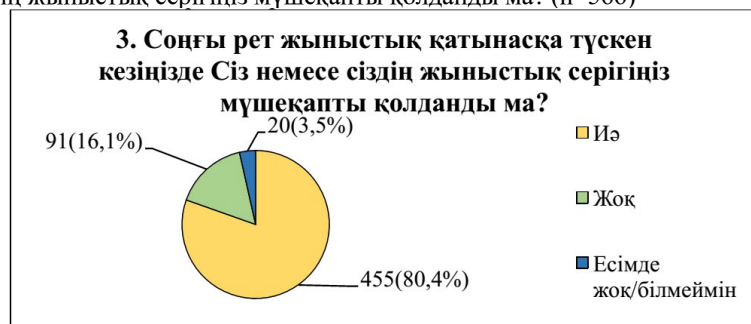
Диаграмма 2 – Сіз қанша жасыңызда алғаш жыныстық қатынасқа түстіңіз? (n=1284).

Жыныстық өмір белсенділігі кезінде немесе жалпы алғашқы жыныстық қатынас кезінде контрацепциялық әдістерді қолданудың дұрыс жақтары көп. Біздің тақырыбымызға қатысты ол көмелет жасына толмаған қыздардың жүктілігі болса, сонымен қоса ЖЖБИ таралуыда маңызды мәселе болып табылады. Сондықтан осы сұрақты қоймастан бұрын біз респонденттерге Соңғы 12 айдың ішінде бір немесе бірнеше жыныстық серіктеспен жыныстық қарым-қатынасқа түстіңіз бе деп сұрақ қойғанбыз. Нәтижесінде 1284 жыныстық қатынасқа түскендердің ішінде иә соңғы 12 айда бірнеше жыныстық серікпен болдым дегендер саны 566 болды [8, 19 б.].

Жоғарыда атаған сұраққа жауап берген 566 респондентке «Соңғы рет жыныстық қатынасқа түскен кезіңізде Сіз немесе сіздің жыныстық серігіңіз мүшеқапты қолданды ма?» деген сұрақ қойылды.

Диаграмма 3 – Соңғы рет жыныстық қатынасқа түскен кезіңізде Сіз немесе сіздің жыныстық серігіңіз мүшеқапты қолданды ма? (n=566)

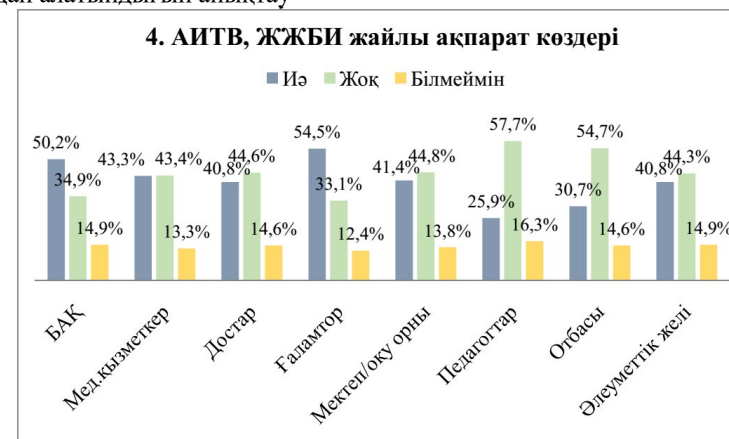

566 респонденттің 91-і соңғы жыныстық қатынас кезінде контрацепциялық әдісті қолданбаған. Алғашқы қосылу немесе бірнеше рет бірге болса да жыныстық жолмен берілетін инфекциялардың симптомдарын адамнан бірден анықтау көп мүмкін емес. Сондықтан да, жыныстық қатынасқа түсуден бұрын жұптар алдымен ЖЖБИ анықтауға алдымен анализдер тапсырулары, тексерулері керек.

Жыныстық қатынасқа түскен 1284 респондентке «Соңғы 12 айдың ішінде Сізде ЖЖБИ қандай да бір ғана болмасын симптом белгілері болды ма, байқалды ма?» деген сұраққа Иә ондай белгілер болды дегендер 190, жоқ ондай белгілер болмады дегендер саны 1094.

Сауалнамаға қатысқан 4360 респондентке қойылған сұрақ «Сіз сексуалдық және репродуктивтік денсаулық, оның ішінде АИТВ және ЖЖБИ туралы ақпаратты қандай дереккөздерден аласыз? (Әр жол бойынша бір жауаптан белгілеу керек)» нәтижесі 4 диаграммада.

Диаграмма 4 – Респонденттердің АИТВ және ЖЖБИ жайлы ақпараттарды қайдан алатындығын анықтау

Зерттеу бойынша көмелет жасына толмай жүкті болған қыздардың мәселесі. ҚПЗО 2018 жылы жүргізген зерттеуге 2084 15-19 жас аралығындағы қыздар қатысқан. Келесі көмелеттік жасқа дейінгі жүктілік мәселесін анықтау үшін n=2084 қыздарға «Сіз жүкті болған кезіңіз болды ма?» деген сұрақ қойылған нәтижесі 3 кестеде.

Кесте 3 – «Сіз жүкті болған кезіңіз болды ма?», n=2084; p<0,05

		Иә	Жоқ	Жыныстық қатынасқа түспегендер
Жауаптарды барлық іріктеу бойынша		49 (2,4 %)	234 (11,2 %)	1801 (86,4 %)
Елді-мекен статусы (p<0,05)	Қала	44 (2,6 %)	214 (12,6 %)	1445 (84,9 %)
	Ауыл	5 (1,3 %)	20 (5,2 %)	356 (93,4)
Жас бойынша (p<0,05)	15 жас	жоқ 0	4 (1 %)	389 (99,6 %)
	16 жас	1 (0,3 %)	11 (2,9 %)	371 (96,9 %)
	17 жас	2 (0,6 %)	30 (8,4 %)	324 (91,0 %)
	18 жас	10 (2,0 %)	85 (17,3 %)	395 (80,6 %)
	19 жас	36 (7,8 %)	104 (22,5 %)	322 (69,7 %)

Біз 2 кестеде жыныстық қатынастық өмірді бастаған қыздар санын анықтадық, ол 294. Ал жалпы сұралған қыздар саны 2084 болды, олардан 3 кестедегі сұрақты қойған кезде жүкті болған қыздардың саны жалпы 49 болды. 2018 жылғы ҚПЗО зерттеуі Жыныстық қатынастық өмірді бастаған 294 қыздан «Сіз жүкті болған кезіңіз болған ба?» деген сұраққа «Иә, болғанмын» дегендер саны 49 (16,7 %), ал «Жоқ, жүкті болмағанмын» дегендер 234 (79,6 %), жауап бермегендер саны 11 (3,7 %) [8, 26 б.].

Келесі сұрақ бойынша біз сауалнамаға жауап берген 15–19 жастағы қыздардың арасында үй жағдайында жасалынған жасанды түсік жасаудың қаншалықты жиі таралған жағдай екендігін анықтағымыз келген. Бұл босанған ананың да, дүниеге келген баланың да өмірі мен денсаулықтарына зиян келтіреді. 49 респондент жүкті болғандығын айтқан (кесте 3) осылардың ішінде 30 (62 %) қыздарда жүктілік бала босанумен аяқталған, ал жасанды түсік жасаған қыздар 11 (22 %), өздігінен түсік тастаған қыздар саны 8 (16 %) [8, 27 б.]. «Жасанды түсік қай жерде жасалынды?» деген сұрақты қою арқылы біз жүкті болған қыздардың қаншалықты жиі медициналық мекемелердің қызметтерін қолданатындығын анықтадық.

Диаграмма 5 – «Жасанды түсік тастау қай жерде жасалынды?» n=11

Бұл көрсеткіштер сұралған 2084 15–19 жастағы қыздардың арасында жыныстық қатынастық өмір сүруді бастаған қыздардан сұралып алынған, оның ішінде жүкті болғандары 49, жасанды түсік жасатқандар саны 11, үй жағдайында жасанды түсік жасаған қыз 1.

Қорытынды

Қазақстандық 15–19 жас аралығындағы жасөспірімдер арасында көптеген мәселелер бар. Оны әртүрлі тақырыптар бойынша статистикалық жинақтарда, БАҚ материалдарынан көреміз немесе өзіміздің тәжірибеміз негізінде күнделікті өмірде көріп отырамыз, сезінеміз. Осы мәселелердің бірі ол Біз атап отырған жастағы жасөспірімдердің жыныстық және репродуктивті өмірлері мен денсаулықтарына, әлеуметтік жағдайларына, психологиялық көңіл күйлеріне әсер ететін жағдай олардың жыныстық өмірді тым ерте бастауы мен ЖЖБИ, АИТВ жайлы ақпараттанбауы, қыздар арасында ерте жастағы жүктіліктің болуы бар. Біз зерттеу жұмысымыз арқылы Қазақстандық жастардың жыныстық қатынас белсенділігі мен олардың ЖЖБИ ақпараттарды қайдан алатындығын және маңыздысы көмелет жасына толмай жүкті болған қыздардың елімізде бар екендігін айтқымыз келеді. Тақырыпқа қатысты көптеген ақпараттар бар, көптеген ғалымдардың ойлары айтылмады, ұлттық құндылықтар да ескеріліп айтылу керек еді. Дегенімен, Біз нақты зерттеу нәтижелері арқылы Еліміздегі осындай мәселенің бар екендігін және оны білім беру мекемелерінің жасырмау керектігін, ана мен қызы, әке мен ұлы еркін жыныстық және репродуктивті мәселелер бойынша сөйлесуді бастау керек деп айтқымыз келеді.

Зерттеу жұмыстарының нәтижелеріне сәйкес Біздің ұсыныстарымыз:

Білім беру мекемелерінде білікті, құзыретті мамандардан құралған еріктілер білім алушыларға «Тенге-Тең» (Равный-Равному) принципі негізінде жыныстық жыне репродуктивті денсаулық, құқық сұрақтары бойынша тренингтер мен ашық сабақтарды көбейту керек.

Білім беру мекемелерінде қыздар мен ұлдарға арналған тәрбие сағаттары болуы керек. Оныда білім беру мекемесінің педагогтары емес осы саланың білікті жас мамандары келіп тәрбие сағатын өткізулері керек.

2020 жылдың қыркүйек айынан КМПА «Телефон арқылы тегін консультациялық кеңестер беру жұмысын ұйымдастыру» жобасы жайлы барлық адамдар білу керек. Жоба аясында қоғамның әлеуметтік осал топтары, жастар, ерлер мен әйелдер еркін және тегін 8-8000-040-540 хабарласу арқылы жүктілікті алдын алу, контрацепциялық әдістер, ЖЖБИ инфекциясынан сақтану, ана сүтімен бала емізудің маңызы, босанғаннан кейінгі қалыпқа келу сұрақтары бойынша тегін консультациялық қызметтер көрсетіледі.

Жастар мен жасөспірімдердің жыныстық және репродуктивті денсаулықтары, құқықтары жайлы жұмыстарды атқарып жүрген ЮНФПА, КМПА қызметкерлеріне, КМПА «Теңге-Тең» 15–25 жас аралығындағыларға тегін жасап жүрген тренингтеріне, инстаграмм әлеуметтік желісіндегі «Ne Tabu» еріктілеріне алғыс айтқымыз келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 **Рансимен, У. Г.** Трактат по социальной теории . – Vol. 2. – Кембридж, 1989. – 145 с.
- 2 **Лидман, С.** От Платона до Горбачева: история политических идей. Издатель «Стокгольм : Бонье». – Стокгольм, 1991. – С. 45–47.
- 3 **Рансимен, У. Г.** Трактат по социальной теории. Vol. 1. – Кембридж, 1983. – 102 с.
- 4 **Смелсер, Н.** Социальные грани психоанализа. Издатель : Калифорнийский университет Press; – Калифорния, 1998. – 42 с.
- 5 **Жижек, С.** Щекотливый субъект: Отсутствующий центр политической онтологии. – Лондон : Verso, 1999. – 52 с.
- 6 **Краснопольский, В. Н., Савельева, И. С., Белохвостова, Ю. Б., Соколова, И. И., Ерофеева, Л. В.** Планирование семьи и репродуктивное здоровье девочек-подростков и молодых женщин // Вестник Российской Ассоциации Акушеров-Гинекологов. – 2012. – №1. – 124 с.
- 7 **Назарбаев, Н. Ә.** Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 10 қаңтар. [Электронды ресурсы]. – https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-n-nazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylgy-10-kantar.
- 8 «Социологическое исследование по изучению состояния репродуктивного здоровья подростков и молодых людей 15–19 лет, их сексуального поведения и доступа к услугам и информации в области охраны репродуктивного

здоровья», исследование проведено исследовательской организацией ТОО «Центр Изучения Общественного Мнения» (ЦИОМ) ПО ЗАКАЗУ Министерства Здравоохранения РК и Фонда ООН в области народонаселения (ЮНФПА) при финансовой поддержке ЮНФПА и Посольства Нидерландов в Казахстане и технической поддержке Республиканского центра СПИД. [Текст] // Отчет о результатах исследования. – Алматы, 2018.

9 «Выявление ситуации и условий по обеспечению безопасного сексуального поведения несовершеннолетних и молодежи до 19 лет» Подготовлен для: Фонд ООН в области народонаселения (ЮНФПА). Исследования Общественного фонда «Центр социальных и политических исследований «Стратегия». [Текст] // Отчет о результатах исследования. – Алматы, 2019.

10 «Осведомленность о методах контрацепции и вопросам планирования семьи среди подростков и молодежи» Подготовлен для: Фонд ООН в области народонаселения (ЮНФПА). Исследования Общественного фонда «Центр социальных и политических исследований «Стратегия». [Текст] // Отчет о результатах исследования. – Алматы, 2019.

References

- 1 **Runciman, W. G.** [A treatise on social theory]. Vol. 2, Cambridge. – 1989. – 145 p.
- 2 **Lidman, S.** Ot Platona do Gorbajova: istoriya politicheskix idei. [Fran Platon till Gorbatjov. Stockholm] –1991. – 45–47 p.
- 3 **Runciman, W. G.** Tractatposocial’noiteorii.[Runciman W.G. A treatise on social theory].Vol. 1. – Cambridge. –1983.– 102 p.
- 4 **Smelser, N.** Social’nyegrani psychoanalyze [The Social Edges of Psychoanalysis]. – Berkeley, Calif, 1998. – 42 p.
- 5 **Zizek, S.** Shekotlivyisýb’ekt: otsutstvyyushı center polititecheskoıontologii. [Zizek S. The Ticklish Subject]. – London, 1999. – 52 p.
- 6 **Krasnopol’sku, V. N., Savel’eva, I. S., Beloxvostova, Yu. B., Sokolova, I. I., Erofeeva, L. V.** Januya bolýdy josparlaý men jasóspirim qyzdar men jas áielderdiń reproduktivti densaýlyqtary. [Family planning and reproductive health of adolescent girls and young women] // Bulletin of the Russian Association of Obstetricians- Gynecologists. – 2012. – No 1. – 124 p.
- 7 **Nazarbaev, N. Á.** Qazaqstan halqyna joldaýy, 2018 jylgy, 10 qańtar [State of the Nation Address by the President January 10, 2018]. [Electronic resource]. –https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-n-nazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylgy-10-kantar.

8 «15–19 жас аралығындағы жастар мен жасөспірім тоptary арасында reproductivti densauyqtary мен seksýaldy minez-qulyqtaryn, reproductivti densaylyqty qorǵaý men osy sala boıynsha aqparattardy alýǵa qoljetimdilik deńgein anyqtaý». [Sociological research on the study of the reproductive health of adolescents and young people 15-19 years old, their sexual behavior and access to services and information in the field of reproductive health]. –Public Opinion Research Center (CIOM). – Almaty, 2018.

9 «19 жасқа deingi жастар мен жасөспірімder арасында qaýipsiz jynystyq qatynas jaǵdailaryn anyqtaý men qaýipsiz qatynasqa sharttar jasaý» [«Identifying the situation and conditions for ensuring safe sexual behavior for minors and young people under 19»]. Prepared for: United Nations Population Fund (UNFPA). Research by the Public Foundation «Center for Social and Political Research» Strategy». – Almaty, 2019.

10 «Jastar men жасөспірімderdiń kontrasepsiya jáne januya bolýdy josparlaý jailı aqparattandyrylýyn anyqtaý». [«Awareness of contraception and family planning among adolescents and young people»]. Prepared for: United Nations Population Fund (UNFPA). Research by the Public Foundation «Center for Social and Political Research» Strategy». –Almaty, 2019.

А. А. Бакытжанова¹, А. Б. Шабденова², Г. Т. Алимбекова³

Проблема беременности среди несовершеннолетних девушек в Казахстане: результаты социологического исследования

¹Казахский национальный женский педагогический университет,
Республика Казахстан, Алматы;

²Казахский национальный университет имени Аль-Фараби,
Республика Казахстан, Алматы;

³Центр изучения общественного мнения,
Республика Казахстан, Алматы.

Материал поступил в редакцию 14.12.20.

A. A. Baqytzhanova¹, A. B. Shabdenova², G. T. Alimbekova³

Problem of pregnancy among young girls in Kazakhstan: results of sociological research

¹ Kazakh National Women's Teacher Training University,
Republic of Kazakhstan, Almaty;

²Al-Farabi Kazakh National University,
Republic of Kazakhstan, Almaty;

³Public Opinion Research Center (CIOM),

Republic of Kazakhstan, Almaty.
Material received on 14.12.20.

В данной статье представлены результаты социологического исследования репродуктивного здоровья, сексуальной активности и осведомленности о репродуктивном здоровье среди молодежи и подростков в возрасте 15-19 лет. В статье представлены теоретические работы исследователей в области социальных наук из США, Европы и России. Эмпирическую часть статьи представляют исследования, проведенные Центром Изучения Общественного Мнения (ЦИОМ) и Центром социальных и политических исследований «Стратегия» в 2018-2019 году. По данным опроса ЦИОМ, 294 девушек в возрасте 15-19 лет были в половых контактах, 49 из них были беременными, из них у 30 девушек беременность закончилась родами, 11 девочек сделали аборт и у восьми девушек случился выкидыш. В целом проведенные исследования показали, что проблема ранней беременности среди несовершеннолетних девушек – актуальная проблема, требующая дальнейшего тщательного изучения.

Ключевые слова: сексуальное и репродуктивное здоровье; ранняя беременность; половое развитие подростков; беременность девушек 15-19 лет; ИППП; ВИЧ.

This article presents the results of a sociological study of reproductive health, sexual activity and awareness of reproductive health among young people and adolescents aged 15-19 years. The article presents the theoretical work of social science researchers from the United States, Europe and Russia. The empirical part of the article is presented by studies carried out by the Center for Study of Public Opinion (CIOM) and the Center for Social and Political Research «Strategy» in 2018–2019. According to the CIOM survey, 294 girls aged 15-19 had sexual intercourse, 49 of them were pregnant, 30 of them ended up in childbirth, 11 girls had an abortion and eight girls had miscarriages. In general, the studies have shown that the problem of early pregnancy among underage girls is an urgent problem that requires further careful study.

Keywords: sexual and reproductive health: early pregnancy; sexual development of adolescents; pregnancy of girls 15-19 years old; STIs; HIV.

<https://doi.org/10.48081/NEIK4945>

А. И. Бегимтаев, Е. Жуматаева

Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

САЙЛАНУШЫНЫҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ӨРКЕНДЕТУДІҢ ТАҒЫЛЫМДЫЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Мақалада сайланушының басымдық индикаторы – өз елінің жарқын, бостандықта, байқуатты өмір сүрулеріне қам жасарлық, тағылымы мен прагматикалық тәсілдерінің шынайы тұрғыда көрініс беруі негізге алынған. Сайланушының көшбасылық құзыреттің әдіснамалық негізін, тағылымдылық негізін, ішкі интеллектуалды әлеуетінің алар орны айқындалған. «Көшбасы» мен «көшбасшы» ұғымдарының мәнін ашып, олардың өзара айырмашылықтары жіктеліп жазылған. Е. Семактың «Лидерство и руководство», О. И. Елизарованың «Организация производства и менеджмент», И. Молчановтың «Основы лидерства» еңбектеріне талдау жасай келе, сайланушының «ішкі қасиеттердің қалыптасуы» деген ұғым біздерге қозғаушы күш болып, оған «ішкі ойлау, интеллектуалды әлеует» секілді ұғымдарды қосқанда ғана сайланушының көшбасылық құзыреттің алға ілгерілеуіне мүмкіндік беретіні баяндалады.

Көшбасылық құзыреттің ілгерілеуі сайланушының сайлану кезеңінен әлдеқайда бұрынырақ өркендеуі қарастырылады. Мінез-құлықты жан-жақты дамыту мен нығайтуды басымылыққа ала отырып көшбасының жеке қасиеттерді дамытатын негізгі шарттарды жіктеп көрсетеді. Р. Л. Кричевскийдің еңбегін талдай отырып, тұжырымдамалық түзілім құрастырады. Сайланушылардың бойында тұтастай халқын соңынан ерте аларлық рухының биік, қарымының өте мықты, коммуникативтік шеберлігі сияқты тұлғалық қасиеттерінің болуы керек екендігі баяндалады.

Кілтті сөздер: көшбасы, басқару, құзыреттілік, сайланушы, қабілет.

Kіріспе

Мемлекеттің алыс жақын болашағын нұскалы тұрғыда құрудың бір тәсілі – сайлау және сайлану құқығы. Мемлекет тарапынан сайлауға қатысушыларға толықтай дерлік мүмкіндіктер берілген.

Сайланушының басымдық индикаторы – өз елінің жарқын, бостандықта, байқуатты өмір сүрулеріне қам жасарлық, тағылымы мен прагматикалық тәсілдерінің шынайы тұрғыда көрініс беруі. Бұл орайда, олардың көшбасылық құзыреттілігінің сыртқы нышанының көрсеткіш сапасымен байқалуы құнды болмақ. Көшбасылық құзыреттің әдіснамалық негізі деген не? Көшбасының артынан адамдарды ілестейре алуына қандай құзыреттілік керек? Тағылымдық көшбасының прагматикалық тәсілі болмаған жағдайда оның нендей ситуацияға ұрынуы мүмкін? Көшбасылық құзыреттің тағылымдық қабілеті басым болып, насихатшылық қабілеті одан жоғары деңгейде болғанда, оны қандай нәтиже күтіп тұр?

Зерттеудің мақсаты: сайланушылардың құзыретін өркетудің тағылымдық негіздерін айқындау.

Зерттеудің әдістері мен нәтижесі

«Мен» тұлғалық ішкі ұстанымының «Менде көшбасылық құзыретке жеткізбейтін мәселеліктер бар ма?» – деген салиқалы сауал қоюға дағдыландың ба? Міне, осындай сайланушының ішкі ойлау интеллектуалды әлеуетінің қорлануы болғанда ғана аталып отырған сауалдарға өз-өзімен сұқбатқа түсуі жүзеге аспақ. Ішкі ойлау әлеуетін интеллектуалдылыққа бағдарлаудың мүмкіндігін туғызуға қозғаушы күш боларлық әдіснама негізін бірталай зерттеушілер зердеген.

Е. Семак өзінің «Лидерство и руководство» еңбегінде, О. И. Елизарова «Организация производства и менеджмент» [2] және И. Молчанов «Основы лидерства» [3] еңбектерінде көшбасылық құзыреттің ғылыми негіздерін қалаған.

Көрсетіп отырған еңбектердегі тағылымдық тұжырымдар төмендегідей:

– ешкімге айтпаған ішкі ең батыл арманыңызды орындайтын, қаншалықты дәрежеде қажетті уәжіңізге жарарлық құзыретті, қабілетті өзіңізден бернелер едіңіз?

– «Шарықтау», «құлдырау», «қиналу» секілді ішкі сырларыңызды байқауға оның басымдығын алға ілгерілетуге іштей қам жасай аласыз ба?

– Адамдарды соңыңыздан ертуге нендей қабілеттер, тәсілдер себеп болды?

– Өзіңіздің ішкі ойлау, интеллектуалды әлеуетіңізді іс-әрекетіңізге қосқанда, әлемдегі адамдарды қуантарлық, олардың жан-айғайы мен

амалсыз-дәрменсіз хал-ахуалдарын жойып, жаңа ұстанымдағы адам жасай алатын құзырет пайда болатынына сеніміңіз бар ма?

– Күйзеліске ұшыраған кезеңдеріңізден арылу өнері көмекке келетіндей қандай қадам жасай аласыз? Негізінде, аталып отырған үш еңбектегі ой-тұжырымдар жоғарыдағыдай түзілім-таксономия құруға мүмкіндік бергенімен, біздер «ішкі ойлау, интеллектуалды әлеует» ұғымдарын аталып отырған ғалымдардың еңбектеріне қосуды жөн көрдік.

Зерттеушілердің «ішкі қасиеттердің қалыптасуы» деген ұғым біздерге қозғаушы күш болып, оған «ішкі ойлау, интеллектуалды әлеует» секілді ұғымдарды қосқанда ғана сайланушының көшбасшылық құзыреттің алға ілгерілеуіне мүмкіндік беретіні байқалды. Көшбасшылық құзыреттің ілгерілеуі сайланушының сайлану кезеңінен әлдеқайда бұрынырақ өркендеуі қарастырылады.

Сайланушының аталған ішкі ойлау іс-әрекеті талай күйзелістік деңгейлерден өтеді. Бұл күйделіс адамның ішкі қорланған ішкі ойы мен тағылымдарды ұдайы жоғарлатып жіберуге қызмет етеді.

Егер күйзеліс туындағанда ішкі жиналған ойлау үдерісі мен интеллектуалды әлеуеті жоғалып отырса, онда сайланушының көшбасшылық құзыретке жетуі сағым қуғанмен бірдей. Күйзеліс, тығырыққа келу, шарасыздық сияқты терісқақпай қылықтар мінез-құлықты айқындап, не шығар жол мен тәсілді табуға немесе керісінше мінез-құлықтың ең жаман тұстарының бой көтеруіне әкеліп соғады. Сайланушының көшбасшылық құзыретінің жан-жақты өркендеуіне мінез-құлықтың атқарар ролі айрықша.

Өкінішке орай, мінез-құлықты тізгіндеп, үнемі оңтайлы жаққа бұрып отыру үдерісі сайланушыда дағдыдан механистік деңгейге айналса ғана көшбасшылық құлықты, ықылас пен ыждаһатты меңгеруге мүмкіндік болады. Өзінің ішкі ұстанымымен мінез-құлқын реттей аларлық ішкі ойлау мен интеллектуалды әлеуеті қажетті кезде іске көмек бергенде сайланушы өз мінезін басқара алатын дәрежеге қол жеткізеді.

Аталып отырған ауыр жұмыстың нәтижесінде, көшбасшылық құзыретін өзі сезетіндей ситуация туады. Сайланушы өзінің көшбасшылық құзыретін жұптық жұмыстан бағамдай аларлық тәсілді аңғара бастайды. Алғашқы кезеңде жеке мүмкіндігін байқай отырып, көшбасшылық құзыретке қажетті қабілеттердің өз бойында бар екеніне көзі жете бастайды. Ал жұптық сұқбатта кімнің соңынан еретіні айдан-анық байқалады. Топтық жұмыста командаға жетекшілік жасайтын ықпалын өзі аңғарғанда ғана көшбасшылық құзыреттің беки түсетіні белгі береді. Мінез-құлықты жан-жақты дамыту мен нығайту – бұл көшбасшылық қана емес, жеке қасиеттерді дамытатын біздің негізгі шартымыз.

– Бірінші негізі, өзінің соңынан еретіндей, басқалардың мінез-құлқын анықтайды. Жұптағы көшбасы – құлдық мінез-құлқын анықтайтын басқа біреу ол басқаратын адам. Командада көшбасшы – командаға жетекшілік ететін, топқа ықпалы басқа адамдарға қарағанда көбірек;

– Екінші негізі, көшбасы және жетекші адамдардың мәртебесінің басым екендігі;

– Үшінші негізі, оның ықпалы лауазымның күшімен байланысты, ресми көшбасшы болып табылады. Көшбасшылықты басқаратын адам оның лауазымына қарамастан, бейресми көшбасы болып табылады.

Индивидтің жеке қасиеттері, оның жеке басының күші әсер ететін адам харизматикалық көшбасы болып табылады. Сайланушы өз әріптесін немесе командасына әсер етуді шешсе, бұл – көшбасы. Көшбасынан айырмашылығы, көшбасшының күші түсініксіз. Бір адамның біреуін қадағалап отырғаны анық болса, неге түсініксіз болса, сол адамнан қандай да бір ішкі күш секілді, оны көшбасы деп атайды. Сондықтан харизматикалық көшбасының идеясы кеңінен таралған, ал формальды көшбасшы – бұл ұятсыз концепция. «Өйткені, егер ол басқа біреудің күшіне құлақ асса, ол қалай тағайындалған болса, ол қандай көшбасшы?» Осындай тұжырымдарды жоғарыдағы зерттеушілердің еңбектерінен саралай кере біздерде төмендегідей ой-бағам туындады:

– Жұпқа көшбасшылық жасау бүтіндей халықты соңынан ертеді дегенге сендірмейді.

– Жұптағы көшбасы қарамағындағы адамдардың құлдық мінез-құлқын анықтайды деген ұстаным дұрыс еместігі, себебі көшбасының феноменді қадамдарына құлдық мінез-құлықтағы адам ілесе алмайды, бірақ көшбасыдан ілесуші адамның интеллектуалды әлеуеті әлдеқайда төмен болуы – заңдылық.

– «Харизматикалық көшбасы» деген зерттеушілердің идеясы орынды, бірақ формальды көшбасы жайлы айтқан «ұятсыз концепция» деген бағалауды біздер құптай алмаймыз.

– «Ұятсыз концепцияны» зерттеушілер еңбегінде формальды дей отырып, оған мынандай түсініктеме берілген: «Көшбасы біреудің күшіне құлақ асса, ол тағайындалған болса, ол қандай көшбасы?»

Бұл түсініктемені құптай отырып, көшбасы тағайындалмайды, бірақ ол таныс емес адамдарды соңынан ерте алатындай батылдық, тәуекелшіл, рухы биік, эмоциясы жағымды, дауыс ырғағы, можорлы герцпен сөйлей алуы және т.б. қасиеттерімен ерекшеленеді.

Екінші ретте аталған зерттеушілердің еңбектерінде топ жетекшісі ретінде мәртебелі адамдарды іздейтініне мән берілген. Бұл тұжырымды

дұрыс дей отырып, көшбасының мәртебесіне мән беру әлі күнге дейін актуальді болып келеді. Десек те, мәртебе көшбасылықтың индикаторы еместігін ескерген абзал.

Зерттеушілер көшбасының сырт келбеті, үміттендіре алу қабілеті, өзіне сендіре алуы, әдемі сөйлеуі, уәде беруі, ұсыныстарын қабылдауы сияқты сыртқы әрекетін бағалауларына тоқталғандары өте орынды. Міне, осындай сыртқы қозғаушы күштерін әдемілеп, әсемдеп алғанымен, аталғандардың бірде-бірін орындамайтынына бағам жасалмаған. Бұл орайда, Н. И. Козлованың еңбегіндегі 10 бейне курстық сабақтарын атап өткеніміз орынды. Аталып отырған бейне сабақта көшбасы көп сөйлемей, адамдардың немен шұғылданатыны, олардың мінез-құлқындағы ерекшеліктері, нәтижеге барар желіні көрсете алу шеберлігі секілділерге екпін жасауға мән берілген.

Бұндай бейне жұмыстың құндылығы көшбасының қарамағындағы адамдардың қаншалықты индикаторы мен көрсеткіштерінің мәнділігін айқындау екендігін ескергеніміз жөн. Көпшілігі бастарын изеп, құптау ісшарасын білдіруімен, кейбірі айқай салуымен, кейбірі немқұрайлы болуларымен белгі бергеніне тоқталған. Көшбасылық келбетін бұндай жұмысты жүргізу тәсілі ұтымды болмақ. «Күштерді теңестіруді есепке алу» кезеңінде зерттеуші қатысушыларға ескерту жасау арқылы олардың перцептивті қабылдау әдістерінің өрістерін бағалайтынына тоқталған:

- Құқығыңызға сенесіз бе?
- Сізді қолдайтын адамдарды байқадыңыз ба?
- Егер қолдайтындар жоқ болса, сіздің сөзіңіздің мағынасыз болатынына төзесіз бе?
- Мағынасы жоқ белсенділіктің орнына нені таңдар едіңіз?

Бұндай сауалдарды қою арқылы көшбасының жеңіл-желпі, жылтыр сөзге алданбайтынын көпшілік қауым аңғарып, олардың арасынан ілесерлік жол іздейтіндерге мүмкіндіктер беріледі. Қазақстанның қоғамның дамуында көшбасылардың сұрақтарды саралаулары мен өз-өздерін жекелей басқару іс-әрекеті көкейкесті. Зерттеушінің бұл игі бастамасы айтарлықтай тиімді. Мектепті басқарушылар, мұғалімдердің табыстылығы, оқушылардың түбінде көшбасылыққа бағдар жасауы секілді оңтайлы характерке бастағаны – халыққа жағымды әсер етерлік қадам. Өкінішке орай, бұл жұмысты сайланушының көшбасылық құзыретіне қолдану мүмкін еместігі байқалады. Білім мен ғылым кеңістігіндегі сайланушыларға аталған еңбектің көмегі шамалы. Біздер еңбегіміздің көкейкестігінде айқындау барысындағы саралаған мәселеліктердің алгоритм бойынша бірінші сауалы: «Көшбасылық құзыреттің әдіснамалық негізі деген не?» деген мәселелікке жауап іздеп, бірталай парадигмалық тұрғыда жазылған еңбектерді зерттеп, оның

қарастырып отырған сайланушыларға қатыстылығын бағамдауды жөн көрдік. Зерттеушілердің басым көпшілігі қазақша «Көшбасшы» (leader) сөзі ағылшынша аударғанына мән береіп: «жетекші, алда жүруші» деген мағынаны білдіретініне тоқталған. Жоғарыдағы анықтама тек жұптық, топтық сыңайда құрылған жұмысқа көшбасылық қызметті уақытша атқаратындар үшін бағытталғанын ескерген абзал. Ал тұтастай халықын соңынан ергізе, ілестіре алатын көшбасылық мүлдем басқа қасиеттерімен көрініс береді. Қазіргі пайымдамаға байланысты зерделенген жұмыстарды қарастыру барысында біздер Р. Л. Кричевскийдің еңбегінің тұжырымдарына түзілім құрдық:

1 Көшбасылыққа Р. Л. Кричевский оның дарабоздық келбетінің болуына, өз-өзімен қайшылықта келуіне мән берген.

2 Зерттеушілердің (өзіне дейінгі ғалымдардың көшбасылық келбетін айқындауға ұсынған тағылымдық және эмпирикалық жасақтамалардың кемсіндігіне сын айтып, соңынан топты ілестіру үдерісіндегі өзіне тән көзқарасы мен дүниетанымдығындағы феноменінің айқын, нұсқалы еместігіне сын айтқан.

3 Көшбасылыққа Р. Л. Кричевский басқа зерттеушілердей емес, оған басқа қырынан қарап, креативтік, герменевтикалық баға берген: «Талқыға түскен құбылыс пен қиындығын, шынайылығын, қызмет ету амалдары мен формаларын қарастырудың маңызын айқындауға, оның көп жоспарлы болуын қадағалап, түйсінуге бағдарлаған».

4 «Көшбасшы» ұғымына берілген анықтамада оның ең басымдылығын, мәнділігін семиотикалық сапада құрылуына екпін жасаған.

5 Көшбасшының болмыс-бітімінен тұлғалық тұрпаттың ұтылымдығынан нышан беретініне, басқалардың мәжбүрсіз бағынуларына синтактикалық, семантикалық қарымының өнер деңгейінде болуымен оңтауланатындығы дәлелденген.

6 Көшбасының құзыретінің нышаны ретінде сендіру рәсімі, билік жүргізу шеберлігі, рөльдік саралау, даралау әдістері, құрылым тудыратын үдерістерді, қарым-қатынас жасаудағы ізеттілігі, мінез-құлқындағы жағымды іс-әрекеттері, ықпал жасаудағы тепе-теңдікті ұстай отырып, өзінің бастамашыл құзыретін басқаларға мәселелік тудырмай, мойындата алатындығын ұдайы ширатып отыратыны дәйектелген.

7 Дүйім жұртты соңынан ертудегі психологиялық ұстанымдарын сараптан өткізіп, перцептивтік, апперсепселік (қабылдау әдістері мен қажетті ақпарат тоғынын ойша тұжырымдау, түйін жасау әдісі) әдістерімен қоғамдағы әлеуметтік кеселдерді жоюға бағдарлайтын құндылықтарды меңгеруге қолайлы жағдай туғызатын Р. Л. Кричевскийдің еңбегіндегі

жеті түзілім – таксономия (біздің саралауымыз бойынша құрылған) сайланушылардың құзыретін әдіснамалық негізде құруларына әжептәуір көмек береді.

Қорытынды

Қорыта келгенде, жоғарыдағы еңбектер саяси тұрғыдағы нысандардан алынбағанымен, сайланушылардың тұтастай халқын соңынан ерте аларлық рухының биік, қарымының өте мықты, коммуникативтік шеберлігі сайланушыға тән болуына бейімділігі психология ілімінсіз жүзеге аспайды. Сондықтан, біздер тек саяси нысанды зерттеу пәніне бағамдай алмадық. Өйткені, ғылымаралық байланысты қолданбай, бұл мәселені шешу өте қиындық келтіретінін түсіндік.

Пайдаланылған деректер тізімі

- 1 **Елизарова, О. И.** Организация производства и менеджмент: учебное пособие. – М. : Московский гос. ун-т печати, 2010. – 134 с.
- 2 **Молчанов, И.** Основы лидерства. – 2004. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/lider2.htm#3a>. – Дата доступа 26.01.2001.
- 3 **Сергеев, А. Г.** Компетентность и компетенции: монография. – Владимир : изд-во Вадим. Гос. ун-та, 2010. – 107 с.
- 4 **Беляцкий, Н. П.** Основы лидерства. – Минск : БГЭУ, 2006. – 268 с.
- 5 **Арын, Е., Арин, Р., Жуматаев, Е., Кадысова, Р.** Менеджерлік құзіреттің ғылыми-теориялық негіздері. – Павлодар, 2012.
- 6 **Шалғынбаева, Қ. Қ.** Кәсіби лидерлік негіздері: оқу құралы. – Алматы : Альманах, 2018. – 208 б.
- 7 **Колмогорова, Л. А.** Формирование коммуникативной компетентности личности : учебное пособие / Л. А. Колмогорова. –Барнаул : АлтГПУ, 2015. – 205 с.
- 8 **Ивашевская, Ж. В.** Избирательное право Республики Казахстан: учебно-методическое пособие. – Петропавловск : СКГУ, 2005 – 90 с.
- 9 Предупреждение и профилактика коррупционных правонарушений: методическое пособие / сост. А. И. Бегимтаев. – Павлодар : Кереку, 2008. – 11 с.
- 10 **Мухамеджанов, Э. Б.** Избирательное право Республики Казахстан: теоретико-правовые вопросы. – Алматы, 2001. – 436 с.

References

- 1 **Elizarova, O. I.** Organizaciya proizvodstva i menedzhment [Organization of production and management]. – M. : Moscow state University of printing, 2010. – 134 p.
- 2 **Molchanov, I.** Osnovy' liderstva [Fundamentals of leadership]. – 2004. – access Mode: <http://psyfactor.org/lib/lider2.htm#3a>. – access date 26.01.2001.
- 3 **Sergeev, A. G.** Kompetentnost' i kompetencii [Competence and competences : monograph]. –Vladimir : Publishing house of Vadim State University, 2010. – 107 p.
- 4 **Bialiatski, N. P.** Osnovy' liderstva [Fundamentals of leadership]. – Minsk : BSEU, 2006. – 268 p.
- 5 **Shalgynbaeva, Q. Q.** Kásibi liderlik negizderi: oqý quraly [Fundamentals of professional leadership]. – Almaty : Almanac, 2018. – 208 p.
- 6 **Aryn, E., Aryn, R., Zhumataeva, E., Kadysova, R.** Menejerlik quzirettiń gýlymi-teorialyq negizderi [Scientific and theoretical foundations of managerial competence]. – Pavlodar, 2012.
- 7 **Kolmogorova, L. A.** Formirovanie kommunikativnoj kompetentnosti lichnosti [Formation of communicative competence of the individual: textbook / L. A. Kolmogorova]. – Barnaul : Altspu, 2015. – 205 p.
- 8 **Ivashevskaya, Zh. V.** Izbiratel'noe pravo Respubliki Kazaxstan [Electoral law of the Republic of Kazakhstan: educational and methodological guide]. – Petropavlovsk : SKSU, 2005. – 90 p.
- 9 **Preduprezhdenie i profilaktika korrupcionny'x pravonarushenij** [Prevention and prevention of corruption offenses: a methodological guide / comp. A. I. Begimtaev]. – Pavlodar : Kereku, 2008. – 11 p.
- 10 **Mukhamedzhanov, E. B.** Izbiratel'noe pravo Respubliki Kazaxstan [Electoral law of the Republic of Kazakhstan : theoretical and legal issues]. – Almaty, 2001. – 436 p.

Материал 14.12.20 баспаға түсті.

А. И. Бегимтаев, Е. Жуматаева

Теоретические основы развития компетентности избираемого

Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 14.12.20.

A. I. Begimtayev, E. Zhumatayeva

Theoretical basis for developing the competence of the elected person

Toraighyrov University,
 Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
 Material received on 14.12.20.

В статье взят за основу индикатор приоритета избираемого – реалистическое отражение жизненных, нравственных и прагматических подходов к яркой, свободолобивой, наблюдательной жизни своей страны. Определено место избираемого в методологической основе лидерской компетенции, в основе верховенства, во внутреннем интеллектуальном потенциале. Раскрывают сущность понятий «кәшбасы» и «кәшбашы», их взаимные различия. Анализируя работы Е. Семака «Лидерство и руководство», О. И. Елизаровой «Организация производства и менеджмент», И. Молчанова «Основы лидерства», следует отметить, что понятие формирование внутренних качеств избираемого является для нас движущей силой и позволяет избирателю продвигаться вперед в лидерской компетенции, включающей такие понятия, как внутреннее мышление, интеллектуальный потенциал.

Прогресс лидерской компетенции рассматривается как процветание избираемого задолго до его избрания. Ориентируясь на всестороннее развитие и укрепление поведения, он выделяет основные условия развития личностных качеств. Анализируя труд Р. Л. Кричевского, он создает концептуальную структуру. Отмечается, что у избранных в целом должны быть такие качества личности, как высокий дух, сильные отношения, коммуникативные навыки.

Ключевые слова: лидер, управление, компетентность, избираемого, способность.

The article is based on the priority indicator of the elected person's realistic reflection of life, moral and pragmatic approaches to the bright, freedom-loving, observant life of their country. The place of the elected person in the methodological basis of leadership competence, in the basis of supremacy, in the internal intellectual potential is determined. They reveal the essence of the concepts «koshbasy» and «koshbashy», their mutual differences. Analyzing the works of E. Semak «Leadership and management», O. I. Elizarova «organization of production and

management», A. Molchanov's «fundamentals of leadership», it should be noted that the concept of forming the internal qualities of the elected person is a driving force for us and allows the voter to move forward in leadership competence, which includes such concepts as internal thinking, intellectual potential.

The progress of leadership competence is seen as the prosperity of the elected long before they are elected. Focusing on the comprehensive development and strengthening of behavior, he identifies the main conditions for the development of personal qualities. Analyzing the work of R. L. Krichevsky, he creates a conceptual structure. It is noted that the chosen ones in General should have such personal qualities as high spirit, strong relationships, and communication skills.

Keywords: leader, management, competence, electable, ability.

<https://doi.org/10.48081/MFAX6388>

А. А. Бейсенова

Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАН ӘЙЕЛДЕРІНІҢ КӘСІПКЕРЛІГІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ (ТЕРЕҢДЕТІЛГЕН СҰХБАТ НӘТИЖЕЛЕРІ БОЙЫНША)

Бұл мақалада автор Қазақстандағы әйелдер кәсіпкерлігінің қалыптасу мәселелерін қарастырады, әйел кәсіпкерлер жолында кездесетін негізгі проблемаларды талдайды. Ел экономикасының нарықтық қатынастар негізінде құрылуы мен дамуы әйелдердің экономикалық белсенділіктеріне байланысты екендігі барлығына мәлім. Қазақстанда шағын және орта бизнесті дамыту деген ол әр түрлі әлеуметтік топтарды белсенді экономикалық әрекетке тарту деген мағынаны білдіреді. Қазіргі таңда кәсіпкерліктің дамуы көп жағдайда жеке адамның өзіне тікелей байланысты болып келеді. Соның ішінде, ерекше орын әйелдерге беріледі. Қоғам әйелдердің отбасындағы міндеттерін, кәсіби қызмет саласындағы жұмысын сонымен қоса қоғамдық міндеттердің ұштасуын талап етеді. Ұлттық экономика министрлігінің статистика комитетінің мәліметтеріне сүйенетін болсақ, ер азаматтарға қарағанда әйелдер сауда-саттық, тамақтану және с.с. қызмет көрсету салаларында жетекшілік етуде. Соған қарамастан, олардың кәсіби мансаптарын құрылуы көптеген кедергілерге тап болады. Әйелдердің еңбегі төмен деңгейінде бағаланады, еңбек нарығындағы гендерлік асимметрия мен гендер бойынша кәсіптік сегрегация арқылы көрінеді: ер адамдар өзін-өзі сенімді және жоғары мәртебелі секторларда (қаржы, несие, құрылыс, басқару органдары және с.с.), ал әйелдер табыс деңгейі төмен салаларда жұмыс істейді (білім, мәдениет, өнер, денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру, бейресми сектор). Осы мақалада автор Қарағанды облысының кәсіпкер әйелдерінің қатысуымен жүргізілген терең сұхбат материалдарына сүйене отырып, олардың кәсіби қызмет ету салаларында орын алатын қиындықтар мен кедергілерді ажыратып,

қарастырады, сонымен қатар әйелдің отбасылық жағдайы мен оның іскери табысы арасындағы байланысты анықтайды.

Кілтті сөздер: гендер, әйелдер кәсіпкерлігі, еңбек нарығы, әлеуметтік стереотиптер.

Кіріспе

Соңғы онжылдықтарда Қазақстанда орын алған әлеуметтік, экономикалық, саяси өзгерістер қоғам өмірінің барлық салаларына, әлеуметтік қатынастар жүйесіне әсер етіп, әртүрлі әлеуметтік топтардың өмірі мен кәсіби стратегияларының өзгеруіне әкеліп соқты. Әлеуметтік дифференциация күшейе түсті, жоғары біліктілікті талап ететін жаңа беделді мамандықтар пайда болды және жеке іске қол жеткізуге жағдай жасалынды. Кәсіби мансап әлеуметтанудың, экономикалық теорияның, психологияның және басқарудың зерттеу нысаны болып табылады. Әлеуметтік стратификация және әлеуметтік ұтқырлық тұжырымдамалары аясында мансаптық өсуді талдау үшін «әлеуметтік мәртебе», «әлеуметтік рөл» ұғымдарын қолданылған. Олар М. Вебер [1], П. Сорокин [2], Т. Парсонс [3], С. Липсет, Р. Бендикс [4], К. Дэвис, У. Мур [5], Э. Гидденс [6], Дж. Голдтроп [7]. XX ғасырдың бірінші жартысындағы әйелдердің еңбек нарығына шығуына байланысты өндіріс саласындағы гендерлік мәселелер маңызды сипатқа ие болды. Әйелдердің әлеуметтік ұтқырлығы мен экономикалық мінез-құлқындағы өзгерістер Г. Г. Силласте [8], Е. А. Здравомыслова, А. Темкина [9] секілді ғалымдармен қарастырылды. Қазақстанда гендерлік дифференциация және әйелдер кәсіпкерлігі мәселелері С. Шакирова [10], Р. Сарсембаева [11], З. Сатпаева [12]. Қазақстанда әйелдер кәсіпкерлігінің қалыптасуы көптеген әлеуметтік, экономикалық және құқықтық кедергілерге тап болуда. Кәсіпкер әйелдер әлеуметтік мәселелердің ерекше түрлеріне тап болады: рөлдік қақтығыстар, бұқаралық сана, патриархатты көзқарастар және т.б. Нарықтық экономика жағдайында әйелдер кәсіпкерлігін қалыптастыру мақсатында құрылымдық өзгерістер мен әдістемелік тәсілдерді қайта қарастыру керек. Яғни әйелдердің шығармашылық әлеуетін ашуға деген қолайлы жағдайларды құру туралы айтылады.

Еңбек нарығындағы әйелдердің әлеуметтік осалдығы айқын. Атап айтқанда, жоғары лауазымдардағы әйелдер саны ер адамдар санынан бірнеше есе аз, ал олардың жалақысы әдетте төмен болып келеді. Мұндай жағдай көптеген елдер үшін тән. Әйелдердің өнімді еңбекке деген жоғары мотивациясы және жұмыс берушілердің олардың қабілеттері мен еңбек үлестерін бағаламауы, олардың білім беру және жеке әлеуетін іске асыра алмауы көптеген әйелдердің жоғары білікті маман бола отырып, еңбек

нарығында үміттерін үзіп, жеке кәсібін ашуға итермелейді. Бірақ бұл салада да олар кемсітудің көптеген түрлерімен кездесіп жатады.

Нарықтық экономиканың дамуы жеке бастама және тең мүмкіндіктер қағидаттарына негізделген жаңа әлеуметтік тәртіпті, заңдылықтың жаңа түрін – кәсіпкерліктің пайда болуын талап етеді. Бүгінгі таңда әйелдер Қазақстан халқының 52 % құрайды, экономикалық тұрғыдан белсенді халықтың ішінде олардың үлесі 49 %, ал елдің ЖІӨ-де әйелдердің үлесі 39 % құрайды.

Кәсіпкер әйелдер үшін негізгі және дәстүрлі іс-шаралар:

– білім саладағы шағын және орта бизнестегі жалпы санындағы әйелдердің үлесі, 64 %,

– тұру және тамақтану қызметтері – 64 %,

– үй қызметтері – 64 %,

– жылжымайтын мүлікпен операциялар – 60 %,

– көтерме және бөлшек сауда – 58 %,

– денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер – 52 %.

Шағын және орта бизнестің әйелдердің басшылығымен халықты жұмыспен қамтуға қосқан үлесін атап өту маңызды. Соңғы мәліметтерге сәйкес, шағын және орта бизнесте әйелдер 794,5 мың жұмыс орнын ұсынады немесе Қазақстандағы шағын және орта бизнес жұмыс орындарының 30 % құрайды [13].

Ірі және орта бизнес үлкен инвестицияларды қажет етеді және негізінен жоғары рентабельді салаларда шоғырланған (мысалы, энергетика, мұнай өнеркәсібі). Сондықтан өнеркәсіптегі шағын кәсіпорындар санының өсуіне қарамастан, бұл негізінен жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындары.

Кәсіпкер әйелдерге бүкіл қазақстандық бизнеске тән проблемалармен қатар дәстүрлі гендерлік стереотиптердің ықпалын сезінеді. Іскерлік белсенділік бірқатар артықшылықтарға қол жеткізуге мүмкіндік береді (өзіне басшылық ету, тез арада өзгерістерге бейімделу және оларға жауап беру, еркін еңбек кестесі және т.б.) жалданушы-әйелдерге қарағанда іскер әйелдер отбасылық және кәсіби салалардағы атақаратын қызметтері өзара ұштастыру қиынға соғады.

Ғылыми әдебиеттерде әйелдердің іскерлік белсенділіктерінің дамуы жайында бірнеше пікірлер қалыптасқан. Л. Е. Чирикovanың пікірі бойынша, әйелдер кәсіпкерлігі ерлер кәсіпкерлігіне қарағанда серпінді және өсу жағынан 1,3–1,5 есе жоғары, және бұл әлемдік тенденциялардың бірі болып келеді [14].

Зерттеудің әдіснамасы

Әйелдер бизнесінің дамуы гендердің әсерінен келесі мәселелерге тап болады: 1) іскер әйелдің гендерлік бірегейліктің бір нұсқасы ретінде он

имиджі қалыптаспаған, мұндай әлеуметтік рөлге төзбеушілік халықтың көпшілігіне тән; 2) бизнесте табысты әйел моделі «сәтті неке» насихатымен сәкестендіріп, жалпы патриархалды өмір салтына, гендерлік жүйенің дәстүрлі түріне және қазақстандықтың ерекше менталитетіне сәйкес келуімен түсіндіріледі. Әлеуметтік-экономикалық жағдайдың өзгеруіне қарамастан, «мансапқа бағытталған әйел» туралы келісім әлі де басым мінез-құлық үлгісі ретінде қалыптаспаған. Сонымен қатар, егер дамыған нарықтық экономикасы бар елдерде ер-кәсіпкердің оң имиджі қалыптасуы туралы дәлелдеп айта алсақ, біздің жүйеде кәсіпкерлікке деген жағымды көзқарастар жақын арада ғана қалыптасты деп айтуға болады.

Қазақстандағы әйелдер кәсіпкерлігі техникалық білімді және көптеген қызметкерлерді қажет етпейтін салаларда шоғырланған, бұл оның ерекшелігін бірі болып келеді.

Зерттеудің нәтижелері

Тереңдетілген сұхбаттың материалдарына сүйенетін болсақ, әйелдердің жеке кәсіптері өздерінің сүйікті ісімен айналасу түсінігіне сайма сай келеді.

Информант (45 жаста, білімі жоғары, қоғамдық тамақтану, екінші рет тұрмыс құрған, 1 бала): *«Недіктен бұл бизнес? Бәлкім, бұл әйелге тән шығар. Мен тамақты әзірлегенді, қонақтарды күтуді ұнатамын. Рас, қазір уақыт жетіспейді, бірақ ол бұрын солай болған. Сондықтан, мен тамақтану саласын таңдадым. Тамақ әзірлеумен айналысатын әйел жайлылықты жақсы көреді, оны қалай жасау керектігін біледі; басқаларға ұнау және оларға қалай ұсынғаны дұрыс туралы жақсы біледі».*

Информант (27 жаста, білімі жоғары, тігін ісімен айналысады, тұрмыс құрған, 1 бала): *«Мен өз жұмысымды қатты жақсы көремін. Бұл менің хоббиім. Мен осы дүниеге жіп пен ине ұстап келген секілдімін».*

Бастан өткізілген тәжірибе (үй шаруасы, тіл табысу қабілеті, әйелдер мен олардың отбасыларының негізгі қажеттіліктерін білу, әйел психологиясы, бейімделудің жоғары деңгейі) осылайша «әйел» салаларында жұмыс дағдыларын қалыптастырады (гендерлік әлеуметтенудің әсері байқалады).

Сұхбат материалдарына сәйкес, қазіргі заманғы әйелдер тәуелсіз, қиындықтардан қорықпайды, іс жүргізу, ер серіктестермен байланыста болу кезінде қажет ерекшелік мінез-құлық стилін жаңғыртуға қабілетті болып келеді. Кәсіпкер әйелдердің басқарушылық әлеуеті мен бейімделу қабілеттері артып келеді. Олардың пікірі бойынша, адам өзінің болашағы туралы ойлану тиіс және кәсіби қызметтің мақсаттарын нақты анықтауы керек.

Көптеген қазақстандық әйелдер бір уақытта кәсіптік қызметпен және үй шаруашылығымен айналысуға мәжбүр болды. Батыс елдеріндегі әйелдермен кәсіби жоспарларды жүзеге асыруда, мүмкін феминизм

идеологиясының ықпалынан, гендерлік теңдікті қамтамасыз ететін мемлекеттік тетіктің құрылуының арқасында олар аз мөлшерде кедергілерге тап болады, және біздің әйелдерге қарағанда іскерлік жұмыстармен көбірек таныс, соның салдарынан олардың тәуелсіздіктері артып тұрады.

Кәсіпкерлер – бұл ең белсенді және тәуелсіз топ, олар қызметкерлер мен отбасы үшін материалдық және моральдық жауапкершілікте болады. Әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздық жағдайында, мемлекеттік қолдаудың жетіспеушілігінен, қызмет көрсету саласының дамуының әлсіздігінен, мәдени инерция жағдайында қазақстандық әйелдер бизнес жүргізуге мәжбүр болды. Тексерістердің өсуіне байланысты бизнес билікке деген сенімі төмендетіп, кәсіпкерлік субъектілерінің (ерлер мен әйелдер) заңдарды сақтамауға бағыттауына ықпал етті.

Кәсіби қызметтің мотивациясы мансаптың тиімділігіне әсер етеді. Э. С. Гвоздева, В. И. Герчикованың зерттеу нәтижелері бойынша, әйелдердің бизнеспен айналысу мотивтері маңыздылығын төмендету тұрғысынан келесідей: өзін-өзі жандандыру, жұмысқа деген қызығушылық пен еңбек мазмұны, материалдық жағдайды жақсарту, жақын адамдарға қамқорлық көрсету, кәсіби өсу [15]. Біздің эмпирикалық зерттеудің мәліметіне сүйенетін болсақ, материалдық тәуелсіздік қажеттілігі кәсіпкер әйелдердің мотивтерінің иерархиясында бірінші орынға ие. Маңыздылықты төмендету тұрғысынан әйелдер бизнесінің мотивациялық шкаласы: материалдық әл-ауқат, кәсіби мансапқа ұмтылу, тұрақтылық, болашаққа деген сенім, өзін-өзі растау, өзін-өзі дамыту, жұмысқа деген қызығушылық және еңбектің мазмұны. Қаржы компоненті басқа әлеуметтік топтардағы әйелдерге қарағанда кәсіпкер әйелдер үшін өте маңызды болып келеді. Кәсіпкер әйелдер үшін материалдық жағдайды тез арада жақсарту амалы ол бизнеспен айналысу, ал қызықты жұмыспен айналысу соншалықты маңызды болып келмейді.

Кәсіби жоспарларды жүзеге асыру ниеті әлеуметтік жағдайды өзгерту ниетімен делдал болып келеді. Сондықтан іскер әйелдер әлеуметтік беделге бағытталған әйелдердің құндылықтары мен мақсаттарын және материалдық жайлылық неғұрлым маңызды болып келетін әйелдердің қондырғыларын үйлестіреді.

Кәсіби жетістіктерге қол жеткізген кәсіпкер-әйелдерде басқа әйелдерге қарағанда отбасы құндылықтарының әсері төмен болып келеді. Іскер әйел негізгі институционалды кедергілердің бірі, отбасының ықпалын азайтады. Көшбасшылық қасиеттердің айқын көрінуі, тәуелсіздік іскер әйелдердің өмір сүру аймағын анықтайды. Мысалы, менеджерлердің аса жоғары мансапты көздемеуі үлкен отбасылық бағдармен, болашаққа деген сеніммен түсіндіруге болады.

Еліміздегі қалыптасқан нарықтық қатынастар мемлекеттік кәсіпорында жұмыс істеу кезінде қажетті материалдық байлықты қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді. Қалыптасқан жағдай салдарынан, жұмыссыз әйелдер мен мемлекеттік ұйымдарда қызмет ететін жалақысы төмен әйелдерді бизнеспен айналысуға ынталандырады. Сонымен, сұхбатқа қатысқан 10 әйелдің 7-сі төмен жалақыға және өзін-өзі жеткізу мүмкін еместігіне байланысты кәсіптерін өзгертіге бел буды, ақпарат берушілердің басқа бір бөлігі өздерін басқа салада (бизнесіне) сынап көргісі келді. Көбінесе бұл балалар үшін жауапкершілік деңгейінің жоғарылауымен, еңбекақы мен шеберлік деңгейінің сәйкессіздігімен түсіндіріледі. Әйелдердің өздерімен сауда және басқару қабілеттерін іске асыруына деген сенімнің болуы өте маңызды болып келеді.

Сұхбат материалдарын талдау барысында әлеуметтену аясында қалыптасқан жеке қасиеттер (тәуелсіздік, үстемдік пен билік) жеке бизнес жүргізудің негізгі қозғаушы күші болған іскер әйелдер тобы анықтауға мүмкіндік берді.

Саяси, әлеуметтік және экономикалық жағдайдың өзгеруі осыған қосымша мүмкіндіктер берді. Олар белсенді, көбінесе бизнесті саяси қызметпен біріктіреді.

Кәсіпкер әйел үшін кәсіпкерлік қызметтің негізгі қозғаушы күші – басқарушылық әлеуеттің болуы болып келеді. Белгілі бір қаржылық тәуелсіздікке қол жеткізе отырып, олар мұнымен тоқтап қалмайды. Билікке деген ұмтылыс және өздерінің амбицияларын жүзеге асыру мақсатында өз кәсіпорындарын дамытып, көбінесе «ерлер» салалары деп есептелінетін ортаға бағытталады. Қазақстандық қоғамда мұндай іскер әйелдер құрылымдық жағдайларға, жүргізіліп жатқан қайта құру процестеріне, мәдени инерцияға байланысты анағұрлым азырақ, бұл әйелдердің орта және ірі бизнесіне төмен өкілдігінің себептерінің бірі болып келеді. Егер қоғамда әлеуметтік қорғау жұмыстары жоғары деңгейде жүргізілсе, кәсіпкер әйелдер үшін жоғары материалдық жайлылыққа қол жеткізу құралы болып табылатын кәсіпкерлік жұмысымен айналыспауына әсер етуі ықтимал. Сыртқы жағдайларды өзгеруіне байланысты мүмкін олар бизнесті жалдамалы жұмыспен біріктіреді.

Әйелдер кәсіпкерлігі кәсіпорынның тұрақты жұмыс істеу стратегиясын таңдауда тиімділікті жоғары деңгейде бағалайды. Кәсіпорындар өсіп, бизнес кеңейген сайын, іскер әйелдер патернализмге тән стратегияларды таңдап оларды қолданады. Осындай стратегияны таңдауы тәуекел дәрежесінің жоғарылауымен байланысты шығар. Көшбасшының алқалық шешім қабылдауға уақыты жоқ, тез әрекет ету керек. Келесі тенденциялар айқын

көрінеді: 1) кәсіпорын неғұрлым үлкен болса, ұйымды басқаруда әйел неғұрлым қатаң болады; 2) әйелдер қатаң басқару стилін ұстанады.

Әйелдер ерлерден аз мақсаттылық пен табандылықпен ерекшеленбейді, әсіресе кәсіпорын көлемін ұлғайту кезінде, сондықтан басқару стилін «ер» және «әйел» деп бөлуге болмайды. Көшбасшылық стилін таңдау көбінесе кәсіпорынның көлеміне және сыртқы жағдайларға (бәсекелестікке) байланысты болып келеді. Дегенмен, барлық әйелдердің іскерлігі кәсіпорынның өсуіне алып келмейді, оған ықпал етеін өршілдік деңгейі деп айтуға болады.

Әйел бизнесті жүргізудегі қолданатын қатаңдық пен нақтылық тек қана кәсіпорынды басқаруда емес, сонымен қатар ол талапты өзіне де қояды. Ең бастысы – бизнестің сәттілігі. Іскер әйелдер тәуелсіздікті жоғары бағалайды және топ мүшелерінің, олардың айналасы мен туыстарының қысымынан аулақ болуға тырысады.

Кәсіпорынды басқаруда әйелдер жиі өздерінің тәжірибелері мен түйсіктеріне сүйенеді. Әлеуметтік шындықта келесі тенденция байқалады: жеке меншік кәсіпорындардың кадрлық саясаты жеке қатынастардың әсері мен дінге деген қатынасымен сипатталады. Бизнестегі әйелдер ерлерге қарағанда ұқыпты, дұрыс, теңгерімді шешім қабылдауға көбірек уақыт жұмсайды. Мүмкін сол себепке байланысты ірі және ота бизнесте кәсіпкер-әйелдер өкілдігінің төмен, мұнда бәсекелестік күшейіп, тәуекел жоғарылайды. Мұндай жағдайда жағдайды тереңірек зерртеу мен сраптауға уақыт жоқ, тәуекелге баруға тура келеді.

Серіктестермен тұрақты қарым-қатынасты орнатылуына арамастан, іскер әйелдер олармен жұмыс істеу барысында сақтық танытады. Қазақстандық нарықтық экономика жағдайында әр шаруашылық субъектісі өзінің әлеуметтік өндіріс саласында әрекет ететін басқа кәсіпкерді әлеуетті қауіп ретінде қарастырады. Бұл қазақстандық бизнес пен кәсіпкерліктің айырмашылығы ретінде тануға болады.

Қорытынды

Әйелдер кәсіпкерлік қызметке белсенді араласады, қажетті кәсіби және әлеуметтік-психологиялық қасиеттерді, қабілеттерді, құндылықтар мен кәсіби ойлауды дамытады. Кәсіпкерлік әйелдерді ерекше әрекетке мәжбүр етеді. Бұл процесте мамандандырылған әдебиеттерді оқу, ер адамдармен кәсіби қарым-қатынас және бұқаралық ақпарат құралдары енгізетін нарықтық қоғамның құндылықтары мен нормаларын қабылдау маңызды рөл атқарады. Қазақстандық кәсіпкердің сипатын бейнелейтін болсақ ол күшті, эмоционалды тұрақты, жігерлі, білімді, ашық, биліктен

алшақ, тек өз күшіне сүйенеді, қажет болған жағдайда бизнесті жүргізудің заңсыз әдістерін қолданады.

Әйелдердің қазақстандық бизнес ортаға бейімделуінің жоғары деңгейіне қарамастан, әйел екі рөлді – кәсіптік және отбасылық-тұрмыстық міндеттерін ұштастыруға тырысады, соның көрінісі ретінде рөлдік қақтығыстардың пайда болуын айта кетуге болады.

Іскер әйелдердің кәсіпті жүргізу, басқару стратегиялары мен отбасылық жағдай арасында өзара байланыс байқалады: кәсіпорын неғұрлым үлкен болса, ұйымды басқаруда әйел неғұрлым қатаң болып келеді; әйелдер басқару стилін қатайту векторына қарай өзгертеді; кәсіпорынның көлемі мен бизнестің кеңеюі жолында кәсіпкерлер патернализмге тән стратегияларды көбірек қолданады. Олар интуицияны қолдана отырып, бизнеске көптеген шығармашылық пен жаңашылдық әкеледі. Олар ақылға қонымды тәуекелдерді қабылдауға бейім, ұқыпты, сондықтан олардың стратегиясы бәсекелестік деңгейі төмен аймақтарда (салаларда) тиімді болады.

Әйелдердің мансаптық стратегиясын талдау барысында, олардың еңбек нарығындағы кемсітушілікке және гендерлік сегрегацияға, кәсіподақтар мен феминистік ұйымдардың әрекетсіздігіне қарамастан, әйелдер негізінен болып жатқан өзгерістерге тез арада бейімделетінін байқадық. Табысты мансап әйелді өзін-өзі тануға, құрметтеуге, жетістікке ұмтылу және материалдық жағдайды жақсартуға мүмкіндік береді. Қазіргі уақытта кейбір әйелдер бұрын іске асырылмаған мүмкіндіктерді пайдалануға тырысады. Гендер әйелдердің өмірі мен кәсіби мансабын әлі де анықтайды, бірақ оның әсері біркелкі емес. Гендердің әсерін әйелдердің әлеуметтік-жас және этномәдени ерекшеліктерінен, олардың қолданатын мансаптық стратегиялардың түрлерінен байқауға болады.

Әйелдердің көпшілігінің экономикалық қызметке қатысуы кәсіби емес мәселелерді шешуге бағытталған (отбасылық әл-ауқатын жақсарту), мансаптық стратегияларды іске асыруда олар өздерінің дағдылары мен мәдени деңгейін жоғарлатуға мәжбүр болады. Осы факторлардың әсерінің нәтижесінде гендерлік жүйеде дәстүрлі патриархалды жүйеден эгалитарлық қағидалар басым болатын жүйеге ауысуы байқалады.

Пайдаланған деректер тізімі

1 Вебер, М. Основные понятия стратификации (перевод с англ. изд. А. И. Кравченко) / М. Вебер // СОЦИС. – 1994. – № 5. – С. 169–183.

2 Сорокин, П. Социальная мобильность: монография (пер. с англ. М. В. Соколовой) / П. А. Сорокин. – М. : Academia, 2005. – 588 с.

3 **Парсонс, Т.** Система современных обществ.— М., 1998. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. – 09.09.2012.

4 **Lipset, S.** Social mobility in industrial society / S. Lipset, R. Bendix. – Los Angeles : University of California Press, 1959. – P. 66–70.

5 **Дэвис, К., Мур, У.** Некоторые принципы стратификации // Социальная стратификация. – Вып. 1. – М., 1992.

6 **Гидденс, Э.** Судьба, риск и безопасность / Пер. С.П. Баньковской // THESIS. – 1994. – № 5. – С. 119.

7 **Goldthorpe, J.** Social Mobility and Class Structure in Modern Britain. – Oxford, 1980.

8 **Силласте, Г.** От решения женского вопроса к новому гендерному порядку: движение в модусах социального времени // Гуманитарий юга России. – 2017. – Т. 6. – № 5. – с. 48–62.

9 **Здравомыслова, Е., Темкина, А.** Социальное конструирование гендера: феминистская теория // Введение в гендерные исследования. Ч. – 2001. – Т. 1. – С. 147–173.

10 **Шакирова, С. М.** Что такое гендер? // Алматы : «Институт Развития Сотрудничества. – 2002. – №. 2.

11 **Сарсембаева, Р. Б.** Экономические возможности женщин Казахстана // Социологические исследования. – 2003. – №. 11. – С. 145–149.

12 **Сатпаева, З.** Женское предпринимательство в Казахстане: состояние и перспективы. – Алматы, 2019. – 58 с.

13 <http://www.akorda.kz/ru/osnovnie-napravleniya-nacionalnoi-komissii/uchastie-zhenshin/komissiya-po-dalam-zhenshchin-info/razvitie-zhenskogo-predprinimatelstva>

14 **Чирикова, А. Е.** Женщина во главе фирмы (проблемы становления женского предпринимательства в России) // Вопросы экономики. – 2000. – № 3. – С. 94–102.

15 **Гвоздева, Е. С., Герчиков, В. И.** Штрихи к портрету женщин-менеджеров // Социологические исследования. – 2000. – № 11. – С. 36–44.

References

1 **Veber, M.** Osnovnyye ponyatiya stratifikatsii [Basic concepts of stratification] (perevod s angl. izd. A. I. Kravchenko) / M. Veber // SOTSIS. – 1994. – № 5. – С. 169–183.

2 **Sorokin, P.** Sotsial'naya mobil'nost': monografiya [Social mobility: monograph], (per. s angl. M. V. Sokolovoy) / P. A. Sorokin. – М. : Academia, 2005. – 588 s.

3 **Parsons, T.** Sistema sovremennykh obshchestv [The system of modern societies]. – М., 1998. In Elektronnaya publikatsiya: Tsentr gumanitarnykh tekhnologiy. – 09.09.2012.

4 **Lipset, S.** Social mobility in industrial society [Social mobility in industrial society] / S. Lipset, R. Bendix. – Los Angeles : University of California Press, 1959. – P. 66–70.

5 **Devis, K., Mur, U.** Nekotoryye printsipy stratifikatsii [Some principles of stratification]. In Sotsial'naya stratifikatsiya. – Vyp. 1. – М., 1992.

6 **Giddens, E.** Sud'ba, risk i bezopasnost' [Fate, risk and safety] / Per. S.P. Ban'kovskoy // THESIS. 1994. – № 5. – P. 119.

7 **Goldthorpe, J.** Social Mobility and Class Structure in Modern Britain. – Oxford, 1980.

8 **Sillaste, G.** Ot resheniya zhenskogo voprosa k novomu gendernomu poryadku: dvizheniye v modusakh sotsial'nogo vremeni [From the solution of the women's issue to a new gender order: movement in the modes of social time] // Gumanitarniy yuga Rossii. – 2017. – Т. 6. – № 5. – P. 48–62.

9 **Zdravomyslova, Ye., Temkina, A.** Sotsial'noye konstruirovaniye genдера: feministskaya teoriya [Social construction of gender: feminist theory] // Vvedeniye v gendernyye issledovaniya. CH. – 2001. – Т. 1. – P. 147–173.

10 **Shakirova, S. M.** Chto takoye gender? [What is gender?]. In Almaty: «Institut Razvitiya Sotrudnichestva. – 2002. – № 2.

11 **Sarsembayeva, R. B.** Ekonomicheskiye vozmozhnosti zhenshchin Kazakhstana [Economic opportunities for women in Kazakhstan]. In Sotsiologicheskiye issledovaniya. – 2003. – № 11. – P. 145–149.

12 **Satpayeva, Z.** Zhenskoye predprinimatel'stvo v Kazakhstane: sostoyaniye i perspektivy [Women's entrepreneurship in Kazakhstan: state and prospects]. – Almaty, 2019. – 58 p.

13 <http://www.akorda.kz/ru/osnovnie-napravleniya-nacionalnoi-komissii/uchastie-zhenshin/komissiya-po-dalam-zhenshchin-info/razvitie-zhenskogo-predprinimatelstva>. [Electronic resource].

14 **Chirikova A. Ye.** Zhenshchina vo glave firmy (problemy stanovleniya zhenskogo predprinimatel'stva v Rossii) [A woman at the head of a company (problems of the formation of female entrepreneurship in Russia)]. In Voprosy ekonomiki. – 2000. – № 3. – P. 94–102.

15 **Gvozdeva, Ye. S., Gerchikov, V. I.** Shtrikhi k portretu zhenshchin-menedzherov [Strokes to the portrait of women managers]. In Sotsiologicheskiye issledovaniya. – 2000. – №. 11. – P. 36–44.

Матеріал 14.12.20 баспаға түсті.

А. А. Бейсенова

Особенности женского предпринимательства в Казахстане (по материалам глубинных интервью)

Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова,
Республика Казахстан, г. Караганда.
Материал поступил в редакцию 14.12.20.

A. Beissenova

Features of women's entrepreneurship in Kazakhstan (based on in-depth interviews)

E. A. Buketov Karagandy University,
The Republic of Kazakhstan, Karaganda.
Material received on 14.12.20.

В данной статье автор рассматривает проблемы становления женского предпринимательства в Казахстане, анализирует основной круг проблем, встречающихся на пути женщин-предпринимателей. Развитие рыночных отношений в нашей стране тесно связано с экономической активностью казахстанских женщин. Развитие малого и среднего бизнеса означало привлечение к экономической активности все социальные группы. На сегодняшний день в сфере предпринимательства многое зависит от личных качеств и желаний самого человека. Особое место в данном случае отводится женщинам. Общество ставит женщину в ситуацию совмещения ею семейных функций, профессиональной деятельности и общественной работы. Согласно данным комитета статистики министерства национальной экономики наблюдается доминирование женского бизнеса в сфере торговли, общественного питания и т.д. Однако несмотря на это сегодня женский труд малооплачиваем и малопrestiжен. Мужчины по сравнению с женщинами уверенны в себе и выбирают такие сферы деятельности, как финансы, строительство, государственное управление, женщины представлены в сферах с низкой заработной платой, такие как образование, здравоохранение, социальное обеспечение, неформальный сектор экономики. На основании материалов глубинных интервью с участием женщин-предпринимателей Карагандинского региона автор выводит отрасли экономики в которых задействованы предпринимательницы, выявляет основной круг проблем, с которыми сталкиваются

женщины-предприниматели и определяет связь между семейным положением женщины и ее успехами в бизнесе.

Ключевые слова: гендер, женское предпринимательство, рынок труда, социальные стереотипы

In this article, the author examines the problems of the formation of female entrepreneurship in Kazakhstan, analyzes the main range of problems encountered on the way of women entrepreneurs. The development of market relations in our country is closely related to the economic activity of Kazakhstani women. The development of small and medium-sized businesses meant the attraction of all social groups to economic activity. Today, in the field of entrepreneurship, a lot depends on the personal qualities and desires of the person himself. A special place in this case is given to women. Society puts a woman in a situation of combining her family functions, professional activity and social work. According to the statistics committee of the Ministry of National Economy, female business dominates in trade, public catering, etc. However, despite this, today the female tradition is low-paid and of little prestige. Men are confident in themselves compared to women and choose such spheres of activity as finance, construction, public administration, women are represented in spheres with low wages, such as education, health care, social security, and the informal sector of the economy. Based on the materials of in-depth interviews with the participation of women entrepreneurs of the Karaganda region, the author deduces the sectors of the economy in which entrepreneurs are involved, identifies the main range of problems that women entrepreneurs face and determines the relationship between a woman's marital status and her business success.

Keywords: gender, female entrepreneurship, labor market, social stereotypes

<https://doi.org/10.48081/VYDU1013>

Г. У. Биримкулова¹, Г. Т. Уранхаева²

¹Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.,

²«Тұран» университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.

ЕУРОПАЛЫҚ ОДАҚ ЖӘНЕ ҚЫТАЙ: ЖІБЕК ЖОЛЫ БАҒЫТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫС

Мақалада Қытай соңғы онжылдықтардағы әлемдік өркеніет тарихындағы ең өршіл көлік жобаларының бірі – «Бір белдеу, бір жол» немесе «жаңа Жібек жолы» бағдарламасының іске асырылуы туралы жариялады. Ол Қытайды Еуропамен байланыстырып, Еуразия құрлығының экономикалық ынтымақтастығын одан әрі нығайтуы керек.

Еуропалық Одақ елдері және Қытай Халық Республикасы арасындағы «Батыс Еуропа мен Батыс Қытай» жобасының Жібек жолы бойындағы елдердің ішіндегі Қазақстан өңірлерін дамытудағы ролі мен маңыздылығы қарастырылады. Сонымен қатар, автор осыдан бірнеше жыл бұрын Қазақстанда Қытайдан Батыс Еуропа елдеріне жол бойындағы маңызды халықаралық көлік және транзиттік тораптардың біріне айналдыру нұсқасы белсенді талқылана бастаған жобаға тоқталады.

Батыс елдерін Шығыс елдерімен байланыстыратын ежелгі және орта ғасырлардағы сауда жолдарының жүйесі Ұлы Жібек жолы деп аталады. Көптеген әдебиеттер оның пайда болуы мен жұмыс істеу проблемасына, әртүрлі дәуірлерде тасымалданатын тауарлардың сипатына, сауда байланыстарын жүзеге асырудағы жекелеген аймақтық орталықтардың маңыздылық дәрежесін көрсетуге арналған. Ұлы Жібек жолының Еуразия халықтарының мәдени өзара іс-қимылындағы ролі туралы мәселе аз зерттелген.

Бұл ретте Жібек жолы бойынша қытай тауарлары керуендермен Ресей мен Еуропалық мемлекеттерге жеткізілгені туралы ежелгі тарихқа да сілтеме жасалған. Қазақстан Республикасына Еуропалық

Одақ пен Қытай қарым-қатынастарының «Батыс Еуропа мен Батыс Қытай» жобасы аясындағы ықпалы мен әсеріне талдау жасаған.

Кілтті сөздер: Еуропалық Одақ, Қытай Халық Республикасы, Қазақстан, Халықаралық көлік дәлізі, «Батыс Еуропа мен Батыс Қытай».

Кіріспе

«Жібек жолы» экономикалық белдеуі (ЖЖЭБ) – Бірыңғай Еуразиялық сауда-экономикалық кеңістік пен трансконтиненталдық көлік дәлізін қалыптастыруды көздейтін қазіргі заманғы Қытай жобасы. «XXI ғасырдың теңіз Жібек жолы» жобасымен бірге ЖЖЭБ «Бір белдеу, бір жол» бастамасын құрайды. Оны құру идеясын ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин 2013 жылғы қыркүйектегі Қазақстанға мемлекеттік сапары кезінде ұсынған болатын. Бірыңғай көлік инфрақұрылымын құрудан басқа, жоба кедендік ынтымақтастықты кеңейтуді, елдер арасындағы қаржылық операциялардың ауқымын кеңейтуді, әртүрлі өңірлік ұйымдардың жанынан қаржы институттарын құруды көздейді

Қытайдан Еуропаға баратын сауда бағыты 1877 жылы Ұлы Жібек жолы деп аталды. Тұжырымдаманы неміс географы Фердинанд фон Рихтофен енгізді, ол б.з. д. II ғасырдан бастап осылай жұмыс істеген керуен бағыттарын Қытайдан Еуропаға атауды ұсынды.

Жол, сауда, елдің гүлденуі-бұл үш ұғым ғасырлар тығыз байланысты болды. Ұлы Жібек жолының тарихы бүгінгі күні өзара тиімді тәжірибе ретінде қарастырылуда. әртүрлі елдер халықтарының бейбіт мәдени қарым-қатынасы. Бүгін Ұлы Жібек жолының бұрынғы керуен жолдары мен бағыттары қазіргі темір және автомобиль халықаралық көлік тораптарына қосылған жолдарына айналды. Қазақстанның геосаясаттық тұрғыда Қытай Халық Республикасымен (ҚХР) және Еуропалық Одақ (ЕО) елдері арасында орналасуы өте сақ әрі белсенді түрде сыртқы саясат жүргізуге мәжбүрлейді. Сонымен қатар, әлемдік ойыншылардың арасындағы қарым-қатынасты шеберлікпен үйлестіре отырып, әлі күнге дейін ел арасындағы жаһандық қақтығыстарға араласудан аулақ болуға мүмкіндік берді.

Посткеңестік кеңістікте жаңа тәуелсіз мемлекеттердің пайда болуымен қатар әлемдік халықаралық қатынастар процессінде көптеген өзгерістер болды. Орталық Азия елдері тәуелсіздік алғаннан кейін мемлекет өз ұлттық мүдделерін қудалай бастады. Орталық Азия өңірі соның ішінде Қазақстан-әлемдік державалар үшін экономикалық және саяси маңызды аймақ болды. Ресей, Қытай, АҚШ, Түркия, Иран, Жапония, Үндістан және ЕО елдері үшін Қазақстан халықаралық аренадағы маңызды өңір болды.

Осы зерттеудің мақсаты «Батыс Еуропа-Батыс Қытай» Халықаралық көлік дәліз аясында ҚХР және ЕО елдерінің қарым-қатынасының Қазақстанның сыртқы саясатына ықпалы және үш елдің экономикалық қатынасын іске асыру және стратегияларды егжей-тегжейлі зерделеу мүдделерді, мақсаттар мен құралдарды қарау болып табылады

Зерттеудің мақсатын айқындау үшін келесі міндеттер қойылды:

– Әлемдік деңгейдегі саяси оқиғалардың шетелдік ақпарат құралдарында талқылану деңгейін саралау. Шетел бұқаралық ақпарат құралдарындағы саяси медиаконтенттің берілу, жеткізілу тәсілдерін анықтау. «Батыс Еуропа – Батыс Қытай» мегажобасының әлемдік ақпарат құралдарында берілген материалдардың контекстінде қалыптасқан қоғамдық пікірді анықтау.

Зерттеу әдістері. Зерттеу салыстыра-салғастыра талдау принциптеріне негізделген. Мәселелерді объективті жариялау мақсатында салыстырмалы зерттеулер қолданылды, контент-талдау жүргізілді.

Еліміз тәуелсіздік алғаннан бері Қытаймен стратегиялық ынтымақтастығы барлық бағыттар бойынша белсенді дамып келеді. Сол кезеңнен бері Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев, Қазақстан Республикасы Президенті Қ.Тоқаев мырза мен Қытай Халық Республикасының Председатели Си Цзиньпин 18 рет кездескені, екіжақты қарым-қатынастардың жоғары деңгейде екенін айғақтайды. Аталған мерзім ішінде елдер арасында жалпы сомасы 67 млрд. АҚШ долларын құрайтын 127 келісім шартқа қол қойылды. 2020 жылы тауар айналымы 10,5 млрд. АҚШ долларын құрады, бұл 2019 жылға қарағанда 32,6 пайызға артық. Қазіргі уақытта 363 млн. АҚШ доллары сомасын құрайтын алты Қазақстан Қытай арасындағы жоба пайдалануға жоспарланып отыр [1]. Қытай бұрынғысынша екінші ірі сауда серіктесі, көлемі жағынан екінші экспорттық нарық және Қазақстандық тауарлардың ірі импортері болып табылады.

Сауда басымдықтары тұрғысынан Қазақстан, әрине, Қытай үшін маңызды импорттаушы болып табылмайды: ҚХР-ның импорттық сатып алуларындағы Қазақстандық өнімнің үлесі шамамен 0,3 пайызды құрайды. Отандық нарық Қытай үшін де маңызды емес (Қытай экспортының 0,4 пайызы) [2]. Бірақ Қазақстан – Шыңжаң Ұйғыр Автономиялық ауданының негізгі сауда серіктесі және осы өңірде жұмыс істейтін бизнес ынтымақтастықты кеңейтуге мүдделі әрі Қытай мемлекеті осы өңірде сауда және әр сала бойынша қарым-қатынас танытуға қызығушылық танытуда. Бұл жерде айта кететін нәрсе басқа мемлекетпен қатар Қазақстан энергоресурстарына Қытай қызығушылығы жылдан жылға артуда.

Қытайға экспорттық жеткізілімдердің шикізаттық бағыттылығы Қытай тарапының Қазақстанның отын-энергетикалық секторына

инвестициялық қызығушылығын, оның ішінде энергия ресурстарына өсіп келе жатқан сұраныс аясында негіздейді. ҚХР құрлықта және шельфте мұнай өнімдерін барлау мен өндіруге, мұнай және газ құбырларын салуға, бірлескен кәсіпорындар құруға ірі инвестициялар есебінен Қазақстанның энергетикалық секторында өзінің қатысуын күшейтеді. Мәселен, 1997 жылдан бастап 2017 жылға дейін Қазақстанның мұнай-газ жобаларына CNPC (Қытай ұлттық мұнай-газ корпорациясы) инвестицияларының жалпы сомасы 42 миллиард АҚШ долларынан асты, мемлекет бюджетіне салық төлемдерінің жалпы сомасы 40 миллиард АҚШ долларынан асты.

Қазақстан мен Қытай арасындағы индустриялық-инвестициялық ынтымақтастық аясында жалпы сомасы 26,2 миллиард доллардан асатын 51 бірлескен ауқымды жобаны жүзеге асыру көзделіп отыр. Бұл химия өнеркәсібі, тау-кен металлургия секторы, машина жасау, инфрақұрылым, энергетика, агроөнеркәсіптік кешен, жеңіл өнеркәсіп, мұнай өңдеу, құрылыс материалдары өндірісі мен ақпараттық технологиялардағы жобалар. Олардың ішінде қазіргі уақытта 158 миллион доллар сомасына бес жоба іске қосылды, бұл мемлекет басшылары деңгейінде қол жеткізілген келісімді іске асырудың төмен қарқынының куәсі [3].

Алдағы жылдары ҚХР-дан Қазақстанға инвестициялық ағын көп мөлшерде «Белдеу және жол» бастамасын іске асырумен анықталатын болады. Қытайдың инфрақұрылымдық серіктес ретіндегі белсенділігі күшейтіледі. Price Waterhouse Coopers болжамына сәйкес 2020 жылға қарай Қазақстан аумағы арқылы тауарларды тасымалдаудың транзиттік қабілеті жылына жиырма минуттық баламада (TEU, контейнерлер) 1,7 млн. бірлікке дейін өседі. Өсім негізінен ИПП бойынша міндеттемелерді іске асыру есебінен жүзеге асырылатын болады, өйткені бастама «Нұрлы Жол» инфрақұрылымдық даму бағдарламасымен ұштасқан [4].

2018 жылы Астана экономикалық форумы аясында жасалған ҚХР мен Еуразиялық экономикалық одақтың сауда-экономикалық ынтымақтастығы туралы келісімді іске асыру шеңберінде елдердің өзара іс-қимылы келешекті болып табылады. Жалпы Қытайдың стратегиялық, өркениеттік ойлауы өз шекарасында «ортақ тағдыр қауымдастығын» қалыптастыру стратегиясында, сондай-ақ «белдіктер мен жолдар» бағыттары бойынша көрініс тапты. Ресей зерттеушілері «Ресей бұл қауымдастыққа кірмейді» деп мәлімдейді.

Қытайдың оң имиджін қалыптастыруға ҚР-да білім беру және ақпараттық қызмет көрсететін төрт Конфуций институты (Астана, Алматы, Ақтөбе және Қарағанды қалаларында) жұмыс істейді. Бірақ бұл институттардың мәселесі Қазақстандық тарап үшін олардың қызметтері заң жүзінде жазылмаған. Олар дипломатиялық арналар бойынша жұмыс

жүргізеді. Оның арқасында Қытай ЖОО-да ҚР-дан 13 мыңнан астам студент білім алуда [5].

Өзінің саяси бағытына байланысты Қытай Орталық Азия елдерімен, атап айтқанда, өңірдегі негізгі серіктес ретінде Қазақстанмен тығыз қарым-қатынаста. Екі жақ та қарым-қатынасқа қызығушылық танытады, алайда ҚР үшін осындай қуатты экономикалық және саяси салмақты алатын көршімен ынтымақтастық Қытай-Ресей-ЕО үшбұрышында қалыптасатын шиеленісті ескеруді талап етеді. Қытай ұсыныстары мен бастамаларында қамтылған барлық көрінетін артықшылықтар кезінде, бірінші кезекте прагматизм түсінігін басшылыққа алу және ұзақ мерзімді тәуекелдерді мұқият бағалау қажет.

ЕО елдері ҚР-ның бірінші сауда әріптесі болып қалады, оның үлесіне елдің сыртқы саудасының үштен бірінен астамы келеді. Өз кезегінде Қазақстан ЕО үшін өңірдегі негізгі серіктес болып табылады. Жалпы тауар айналымы ЕО-ның Орталық Азияның қалған елдерімен барлық тауар айналымынан асып түседі. Мысалы, 2017 жылы ол 23 млрд. еуроны құрады [6]. ҚР ЕО-ға экспорты басқа да пайдалы қазбалармен, химия өнеркәсібі өнімдерімен және азық-түлік тауарларымен қатар мұнай-газ секторының өнімдерінен толығымен тұрады. Қазақстан ЕО-дан машина және көлік жабдықтарын, дәрілік препараттарды, сондай-ақ химиялық өнімдерді, Пластмасса бұйымдарын, медициналық жабдықтар мен жиһаздарды импорттайды. ЕО Қазақстандағы ірі шетелдік инвестор болып табылады: оның үлесіне біздің елімізге тікелей шетелдік инвестициялардың 50 пайыздан астамы келеді. 350-ден астам қазақстандық жоба ЕО-ны 180 млн еуро сомасында қаржыландырды [6]. Бұл жобалар, атап айтқанда, аймақтық және жергілікті билік органдарының әлеуетін нығайтуға, сот жүйесін реформалауды қолдауға және әлеуметтік және экономикалық реформаларды енгізу мақсатында мемлекеттік сектордың әлеуетін нығайтуға бағытталған. 2007 жылдан 2013 жылға дейінгі кезеңде ЕО дамыту мен ынтымақтастыққа жәрдемдесу құралы шеңберінде жалпы сомасы 74 млн еуро болатын елеулі екі жақты жобалар іске асырылды [2]. 2015 жылғы 21 желтоқсанда Астанада Еуропалық Одақ пен Қазақстан кеңейтілген серіктестік және ынтымақтастық туралы келісімге қол қойды. Айта кету керек, бұл ЕО Орталық Азиядағы әріптестердің бірімен қол қойған алғашқы келісім. Халықаралық құқықтық база қабылданғанға дейін өзара іс-қимыл үшін 1999 жылғы әріптестік пен ынтымақтастық туралы келісім болды. Қазіргі уақытта ЕО-ның екі флагмандық бағдарламасы іске асырылуда. Біріншісі – Қазақстанның «Жасыл экономика» моделіне көшуін қолдау (БҰҰ Даму бағдарламасымен орындалады және Қазақстанның ұзақ мерзімді тұрақты экономикалық дамуына ықпал етеді). Екіншісі-Қазақстандағы

сот төрелігі жүйесінің реформасын қолдау (шет елдермен ынтымақтастық жөніндегі солтүстік ирландиялық ұйыммен (NI-CO) орындалады және сот төрелігі жүйесін ізгілендірудің ұлттық саясатын іске асыруға жәрдемдеседі). Орталық Азия үшін өңірлік көпжылдық индикативтік бағдарламада негізгі назар екі бағытқа бөлінеді: тұрақты даму (энергетика, қоршаған орта, су ресурстары және әлеуметтік-экономикалық даму) және өңірлік қауіпсіздік (Шекараларды басқару, есірткі және қылмыспен күрес, құқық үстемдігі және сот реформалары). Жалпы, ЕО 2014 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңде Орталық Азиядағы өңірлік ынтымақтастық жобаларын қаржыландыруға 360 млн еуро бөлді (Erasmus+бағдарламасына 115 млн. еуроны қоса алғанда) [7]. Еуропалық Одақтың саясатын екі бағыт бойынша жіктеуге болады: басымдықтар саясаты және өңірлік ынтымақтастық мәселелері. Бұл жіктеу оның құрылымы мен басымдығын түсінуге көмектеседі. Мәселен, басымдықтар саясаты-бұл ЕО-ның өңір елдеріне қатысты ұзақ мерзімді мақсаттары: жауапты мемлекеттік басқаруды ілгерілету, заңның үстемдігіне, адам құқықтарына, демократияландыру мен білімге жәрдемдесу. Олар «ЕО білім мен тәжірибені бөлгісі келетін» негізгі салалар болып табылады.

Өңірлік ынтымақтастық мәселелері-бұл «қауіпсіздік және өңірлік экономикалық даму» мәселелері. Олар мынадай салаларда көрінеді: Шекараларды басқару, көші-қон, ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес, халықаралық терроризмге, адамдардың заңсыз трафигіне, қару-жарақ пен есірткі бизнесіне қарсы күрес. ЕО өңірлік стратегиясын әзірлеу шеңберінде көрші мемлекеттер – Ауғанстан, Пәкістан және Иранды есепке алады. Бұл стратегиялық саясат, оның ішінде энергетикалық қауіпсіздікті қолдау қажеттілігімен байланысты.

2017 жылдың маусымында ЕО Кеңесінің Бас хатшылығы Люксембургтегі министрлік кездесу барысында Еуропалық Одақтың Орталық Азияға қатысты стратегиясына қатысты жаңа тұжырымдама қабылдады. Бұл құжатта ЕО Орталық Азия елдерін стратегиялық әріптестікті жүзеге асыруда белсенді болуға шақырады. Кездесу барысында келесі басым аспектілер ерекшеленеді: демократияны нығайту үшін реформаларды ілгерілету; іргелі еркіндік; заң салтанаты; заң жүйесінің тәуелсіздігі; экономиканы жаңғырту және әртараптандыру. Дипломатиялық тіл Орталық Азия елдері дамудың бірнеше саяси-экономикалық моделін жеткізуші болып табылатыны атап өтілді, сондықтан екіжақты қалыпты ынтымақтастықты қолдау үшін жаңалықтар мен реформаларды қабылдау қажет. Қазақстан-Еуропалық қатынастар ЕО-ның екі тараптың мүдделеріне жауап беретін көпжақты өңірлік ынтымақтастық шеңберінде Қазақстанмен толыққанды қатынастар құруға терең ұмтылуымен сипатталады.

Халықаралық көлік дәліздерін (ХКД) құру кез келген елдің экономикалық саясатының маңызды міндеттерінен, әлемдік жүк тасымалдау жүйесіне интеграциялануға мүмкіндік береді. ХКД қалыптастыру мен дамытудың мақсаты сыртқы сауда саясатының сенімділігі мен тиімділігін арттыру үшін және шетелдік инвестицияларды тарту Елдің көлік инфрақұрылымын дамыту, өңірлерді дамытуды жеделдету, қазақстандық көлікті еуропалық және әлемдік көлік жүйелері. Өзара іс-қимылы сияқты ұғымды басшылыққа ала отырып, экономикалық және туристік байланыстар, Азия және Еуропа жаңа автокөлік дәлізін құруды шешті бұл елдердің ықпалдасуының басы болады. Маңызды импульс мұндай шешімді қабылдау қазіргі заманғы автомобиль жолының қауіпсіздік және жайлылық талаптарына, өткен ғасырдың алпысыншы жылдары салынған.

Бұл маршруттың артықшылығы-ол байланыстырады қатысушы елдердің барлық көліктік тораптары бар және негізгі көлік автомагистральдарына шығу мүмкіндігі Орта Азия, Ресей және Қытай, Еуропа елдері. Барлық бұл экономикалық байланыстарды дамытуға ықпал ететін болады. халықаралық ынтымақтастық үшін көлік коммуникацияларын белсенді пайдалану «Батыс Еуропа-Батыс Қытай» Жобасы.

Бүкіл дәліз бойынша геометриялық жақсарту мақсатында трассаның (бұрылыстар, көріну, еністер) параметрлерін экологиялық және санитарлық жағдайды ірі елді мекендерде қарауда. Бүгін «Батыс Еуропа – Батыс Қытай» автомагистралі» бүкіл тарихтағы ауқымды көлік жобасы Оны « XXI ғасырдың құрылысы» деп атайды, өйткені ол Еуропа мен Азияны біріктіруге арналған. 2010 жылы басталған «Батыс Еуропа – Батыс Қытай» жобасын тәжірбиелік іске асыру мақсатында жасалған Қытай жобасы деп айтуға болады.

«Батыс Еуропа – Батыс Қытай» халықаралық транзит дәлізі Орталық Азия өңіріндегі жүк тасымалының негізгі бағыты болады. Жоба үш негізгі жүк тасымалдау бағытына қызмет көрсететін болады: Қытай – Орталық Азия, Қытай – Қазақстан, Қытай – Ресей – Батыс Еуропа. Осы жобаны әзірлеу 2006 жылы басталды және қазір негізінен оны іске асыру мәселесі шешілуде. Жолдың бір бөлігі қазірдің өзінде жұмыс істеп тұрғандықтан, қазір оның Қазақстан бөлігіндегі жолдарды қайта жаңарту туралы сөз болып отыр. Жобаның құны тек Қазақстан бөлігінде 6,7 млрд АҚШ долларын құрайды [7]. Дәліз қазіргі заманғы зияткерлік жүйемен және логистикалық орталықтардың қызметтерімен бірге дәліздің жоғары техникалық қол жетімділігінің комбинациясын қамтитын қызметтердің жоғары деңгейін қамтамасыз етеді. дәліздің кейбір учаскелерінде жоспарланған ақылы жолдар жүйесі ұсынылатын қызметтердің сапасы мен уақтылығын қамтамасыз етеді.

Экономикалық талдауға тоқталсақ: ЕО және АТР елдері арасында жыл сайын 6 млн. жуық контейнер жүруде. Қазір бұл ағынның 98% - і Қазақстан аумағын айналып өтіп, шетелдік порттар арқылы шетелдік теңіз флотымен тасымалданады. Сонымен қатар, Азия-Тынық мұхиты өңірінен Қазақстан аумағы арқылы Еуропаға транзиттік жол теңіз жолынан әлдеқайда қысқа. Қазақстанның басты бәсекелестік артықшылығы – өзге де тең жағдайларда, жүктерді жеткізу уақыты неғұрлым қысқа. Бұл жағдай Қытай – Еуропа және Қазақстан арқылы өтетін транзит бағыты бойынша жүк ағындарының сөзсіз өсуін болжауға мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда Азия елдері әлемдік ЖІӨ-нің шамамен 60 %-ын өндіреді. Қазіргі кезде Ресей арқылы Еуропаға өтетін бір ғана қуатты Транссібір магистралі бар, ол бойынша Қытай жүктерді тасымалдай алады, онда ҚХР неғұрлым қысқа және тиімді темір жол тармағының құрылысына мүдделі. Жаңа көлік бағыты жүктерді тек Қытайдан ғана емес, сонымен қатар бүкіл оңтүстік-шығыс Азиядан Қытай мен Қазақстан арқылы Еуропалық Одақ елдеріне тасымалдауды жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

ХКД-нің Қазақстан үшін экономикалық пайдасы:

- ҚР Логистикалық қызмет нарығының заманауи әлеуеті шамамен \$10–11 млрд. құрайды, алайда ол толық қуатқа пайдаланылмайды. «Батыс Еуропа – Батыс Қытай» жобасын іске асыру мұнда инвестиция тартуға, жаңа логистикалық орталықтар құруға және өзінің логистикалық әлеуетін толық іске асыруға мүмкіндік береді.

- Сондай-ақ, Қазақстанның тиімді географиялық орналасуы транзиттік дәлізден үлкен ақша табуға мүмкіндік береді, өйткені 10 жылдан кейін Қазақстан арқылы жүк тасымалы 2,5 есеге, яғни 900 мың тоннадан 3,5 млн. тоннаға дейін ұлғаяды [7].

- Жол құрылысы 2013 жылға дейін жалғасады, яғни, жобаны іске асыру кезінде жолдың әр түрлі учаскелерінде 25 мың адам, ал барлық құрылыс салынғанда – 50 мың жұмысшы жұмылдырылады. Бұл халықтың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз етеді.

- Көлік инфрақұрылымын дамыту және логистикалық орталықтарда өндірісті жолға қоюды ынталандыру.

- Жобаны іске асырудан түскен ақша ағыны елдің сыртқы борышын қысқартуға және шетелдік инвесторлармен төлеуге мүмкіндік береді.

- Мегажобаны пайдалануға беру мемлекетаралық байланыстарды кеңейту, тасымалдардың тиімділігін арттыру, жол бойындағы инфрақұрылым мен жаңа жұмыс орындарын құру есебінен өңірлердің экономикалық дамуын айтарлықтай жеделдетеді.

– Қазақстанның оңтүстігінде «Батыс Еуропа – Батыс Қытай» көлік дәлізіне жақын аудандарда туризмді дамыту.

– Қытай үшін бірінші кезекте өз тауарларын Еуропаға жеткізудің тағы бір жолы пайда болады.

– Тасымалдау мен уақыттың неғұрлым төмен өзіндік құны Қытай тауарларына еуропалық нарықта неғұрлым бәсекеге қабілетті болуға мүмкіндік береді

Жобаны қаржыландыру

Жобаны қазақ аумағында қаржыландыру өз қаражаты есебінен, сондай-ақ халықаралық ұйымдардың қарыздарын тарту есебінен жүзеге асырылады.

– \$700 млн. АҚШ доллары 2008 жылғы қарашада Жамбыл облысындағы 480 км учаске үшін мақұлданды.

– Жамбыл облысындағы 58 км учаске үшін 2009 жылғы ақпанда \$186 млн. қарыз мақұлданды.

– 2008 жылдың қараша айында Ақтөбе – Ресей шекарасы учаскесінің 102 км үшін \$181 млн. қарыз мақұлданды.

– 2009 жылғы сәуірде Шымкент-Ақтөбе/Қызылорда облысының шекарасы 1062 км учаскесі үшін \$2 млрд. қарыз мақұлданды.

– республикалық бюджет – шамамен 167 млрд. теңге (шамамен 1,120 млрд.)

– сыртқы қарыздар-472 млрд. теңге (шамамен 3,167 млрд.)

– жеке инвестициялар-шамамен 300 млрд. теңге. (шамамен 2,013 млрд.) [8].

Бұл жоба өзін орта есеппен 10 жыл ішінде өтеуге қабілетті деп болжануда.

«Батыс Еуропа – Батыс Қытай» жобаның теріс аспектілеріне келсек бұл ең маңызды мәселе – экологиялық мәселелер болып келеді. Экологтар жол Қызыл кітапқа енгізілген фаунаың көптеген өкілдерінің алаңдауына себеп болады деп қауіптенеді. Мысалы, Шу өзенінің бойында (Тұрар-Рысқұлов округі) сұр тырналардың көші-кон жолдары өтеді, Қаратау жотасының ауданында арқарлар қоныс аударады. Арқарлар-Орталық Азияның таулы аудандарында тұратын және сирек кездесетін және жойылып бара жатқан түрлердің Қызыл кітабына енгізілген жабайы арқарлар. Экологтардың қауіпі атмосфераның көмірқышқыл газымен қатты ластануы болып табылады, соның салдарынан флора мен фауна ғана емес, жергілікті халықтың денсаулығы да зардап шегуі мүмкін. Экологтардың дәлелдеріне жауап ретінде Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігі жергілікті қоршаған ортаға келтірілген залалды бағалау бойынша санитарлық-эпидемиологиялық сараптама жүргізді. Бұл сараптама автомобиль жолы үлкен зиян келтірмейді, өйткені негізінен флора мен Фауна өкілдері сирек кездесетін далада өтеді деген қорытынды жасады [9].

«Батыс Еуропа – Батыс Қытай» жобасы бүгінгі таңда ең келешекті жобалардың бірі болып табылады. Жаңа халықаралық көлік дәлізі Санкт-Петербург, Мәскеу, Қазан, Орынбор, Ақтөбе, Шымкент, Ташкент, Алматы, Қорғас, Үрімші, Чжэнчжоу және Ляньюньган қалаларын байланыстырады. Автомобиль жолдарының жалпы ұзындығы 8445 км құрайды, бұл Санкт-Петербургтен Ляньюньганға дейін тауар тасымалдау үшін шамамен 10 тәулік өтеді. Бұл жобаның Суэц каналы немесе Транссиб арқылы балама жолдар алдында маңызды артықшылығы болып есептеледі. Қазіргі уақытта жобаға Қазақстан көп көңіл бөледі, ол жобаны іске асырған жағдайда өз аумағы арқылы транзиттен үлкен ақшалай табыс алады. Осы бағыт бойынша жүк ағыны жобасы жүзеге асырылғаннан кейін 3,5 есеге артып, 3,5 млн. тонна жүкті құрайды деп жоспарлануда [10].

Қорытынды

Қорытындылай келе, осы жобаны іске асыру бүкіл Орталық Азия өңірі, соның ішінде Қазақстан үшін үлкен серпіліс болар еді, өйткені бұл біздің өңіріміздің көптеген елдерінің саудаға тартылуына, көлік инфрақұрылымының дамуына оң әсер етеді, трассаның өзі мен оған іргелес жатқан жолдар бойында өндірісті ынталандыру жұмыстары жүреді, сондай-ақ, жалпы алғанда Орталық Азия өңірі экономикаларының жедел даму қарқынына ықпал етеді деп сенім артамыз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1 Экономический пояс Шёлкового пути открывает новые возможности для Казахстана // Сайт Службы Центральных Коммуникаций при Президенте РК. 18 июля, 2015. [Электронды ресурс]. – <http://ortcom.kz/ru/news/ekonomicheskii-poyas-shelkovogoputi-otkroet-novie-vozmognosti-dlya-kazakhstan--ekspert>. (Дата обращения: 15.04.2020)

2 Katsuji Nakazawa and Masakuni Oshirabe. China moves briskly toward closer relationship with Europe // Nikkei Asian Review, April 1, 9 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://asia.nikkei.com/Politics-Economy/International-Relations/China-moves-briskly-toward-closer-relationship-with-Europe>. (Accessed: 15.04.2020).

3 Официальный сайт – Международный транспортный коридор «Западная Европа-Западный Китай» [Электронды ресурс]. – <https://europe-china.kz/> (Дата обращения: 15.04.2020)

4 Ван Шучунь, Ван Цинсун Проекты «Экономический пояс Шелкового пути» и ЕАЭС : конкуренты или партнеры? // Обозреватель 10.2014 58-59 с.

5 **Baichorov, A. M.** Sinification of the consequences of the growing power of China to the world in the twenty-first century. – М. : International relations, 2013 – 192 p.

6 **Михневич, С. В.** Мудрец помогает Поднебесной: развитие сети Институтов Конфуция как инструмент реализации политики «мягкой силы» КНР в Большой Восточной Азии // Вестник международных организаций. № 1. [Электронды ресурс]. – <https://iorj.hse.ru/2015-10-1/147908972> (Дата обращения: 16.04.2020).

7 Монография – Центральная Азия Сегодня : Вызовы и угрозы, Дифференцированный подход ЕС к странам ЦА. – Алматы : КИСИ при Президенте РК, 2011. – 456 с

8 Рабочий проект реконструкции автомобильной дороги Комитета Автомобильных Дорог, Сайт Комитета транспорта Министерства индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/transport?lang=kk> (Дата обращения: 17.04.2020)

9 Экспертное заключение по результатам санитарно-эпидемиологической экспертизы, проведенное Министерством Здравоохранения Республики Казахстан [ЭР]. [Электронный ресурс]. – www.regnum.ru (Дата обращения: 17.04.2020)

10 **Efremenko, D. V.** Pairing of the Chinese initiative «Economic belt of the silk road» and the integration project «Eurasian economic Union» in the context of the transformation of the modern world order in the world and regional politics. History and modernity. Issue XXIII / resp.ed.-comp. E. I. Safronova. – Moscow:Institute of far Eastern studies RAS, 2018. – 392 p.

References

1 Econimicheskyy poyas Shelkovogo puty otkroyet novyye vozmozhnosti dlya Kazakhstana // Cait Sluzhbe Tsentralnykh Komunikatsiy pri Prezidenta RK 18 July, 2015. [Electronic resource]. – <http://ortcom.kz/ru/news/ekonomicheskii-poyas-shelkovogoputy-otkroet-novyye-vozmozhnosti-dlya-kazakhstana--ekspert>. (Accessed: 15.04.2020) [in Russian]

2 **Katsuji Nakazawa and Masakuni Oshirabe.** China moves briskly toward closer relationship with Europe // [Electronic resource]. – <https://asia.nikkei.com/Politics-Economy/International-Relations/China-moves-briskly-toward-closer-relationship-with-Europe> (Accessed: 15.04.2020).

3 Ofitsyalnyy cait – Mezhdunarodnyy transportnyy koridor «Zapadnaya Europa-Zapadnyy Kitay» [Electronic resource]. – <https://europe-china.kz/> (Accessed 15.04.2020) [in Russian]

4 Van Shuchun, Van Tsinsun Proekty «Economychesky poyas Shelkovogo puti I EAES: Konkurenty ili partnery ? // Obozrevatel 10.2014 58-59 p.

5 **Baichorov, A. M.** Sinification of the consequences of the growing power of China to the world in the twenty-first century. – М. : International relations, 2013 – 192 p.

6 **Mykhnevich, C. V.** Mudrets pomogaet Podnebesnoy: razvitie cety Institutov Konfutsya kak instrument realizatsiy politiki «myakoy cilye» KNR v Bolshoi Vostochnoy Azii // Vestnik mezhdunarodnykh organizatsiy. № 1. [Electronic resource]. – <https://iorj.hse.ru/2015-10-1/147908972> (Accessed 16.04.2020) [in Russian]

7 Monografya – Tsentralnaya Azya Segodnya: Vyzov i ugroza, Differentsirovanny podchod EC k stranam TSA. – Almaty : KISI pri Prezidente RK, 2011. – 456 p.

8 Rabochy proekt rekonstruktsiy avtomobilnyi dorogi Komiteta Avtomobilnykh Dorog, cayt Komiteta transporta Ministerstva indystryi i infrastukturnogovo razvitya RK [Electronic resource]. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/transport?lang=kk> (Accessed 17.04.2020) [in Russian]

9 Ekspertnoye zakluchenye po rezultatom sanitarno-epidemiologicheskoy ekspertyze provedennoye Ministerstvom Zdravookhraneniya RK [Electronic resource] www.regnum.ru (Accessed 17.04.2020) [in Russian]

10 **Efremenko, D. V.** Pairing of the Chinese initiative «Economic belt of the silk road» and the integration project «Eurasian economic Union» in the context of the transformation of the modern world order in the world and regional politics. History and modernity. Issue XXIII / resp.ed.-comp. E. I. Safronova. – Moscow:Institute of far Eastern studies RAS, 2018. – 392 p.

Материал 14.12.20 баспаға түсті.

Г. У. Биримкулова¹, Г. Т. Уранхаева²

Европейский союз и Китай: международные связи на Шелковом пути

¹Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Нур-Султан;

²Университет «Туран»,

Республика Казахстан, г. Нур-Султан.

Материал поступил в редакцию 14.12.20.

G. U. Birimkulova¹, G. T. Urankhayeva²**The European Union and China: international relations on the Silk road**¹L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan;²«Turan» University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan.

Material received on 14.12.20.

В статье Китай объявил о реализации одного из самых амбициозных транспортных проектов в истории мировой цивилизации за последние десятилетия – программы «Один пояс, один путь» или «Новый Шелковый путь». Он должен связывать Китай с Европой и укреплять экономическое сотрудничество Евразийского континента.

Рассматривается роль и значение проекта «Западная Европа и Западный Китай» между странами Европейского союза и Китайской народной республикой в развитии регионов Казахстана внутри стран Шелкового пути. Кроме того, автор остановился на проекте, где несколько лет назад в Казахстане начал активно обсуждаться вариант превращения из Китая в страны Западной Европы в один из важнейших международных транспортных и транзитных узлов вдоль дорог.

Система древних и средних веков торговых путей, связывающих западные страны с восточными странами, называется Великим шелком. Большая литература посвящена проблеме ее возникновения и функционирования, характеру товаров, перевозимых в разные эпохи, степени важности отдельных региональных центров в осуществлении торговых связей. Мало изучен вопрос о роли Великого Шелкового пути в культурном взаимодействии народов Евразии. При этом ссыла на древнюю историю о том, что китайские товары по Шелковому пути поставлены караванами в Россию и европейские государства. Проанализировал влияние и влияние отношений Европейского союза и Китая на Республику Казахстан в рамках проекта «Западная Европа и Западный Китай».

Ключевые слова: Европейский Союз, Китайская народная республика, Казахстан, международный транспортный коридор» Западная Европа и Западный Китай»

In the article, China announced the implementation of one of the most ambitious transport projects in the history of world civilization in recent decades – the «One belt, one road» or «New silk road» program. It should link China with Europe and strengthen the economic cooperation of the Eurasian continent.

The role and significance of the project «Western Europe and Western China» between the countries of the European Union and the people's Republic of China in the development of Kazakhstan's regions within the Silk road countries is considered. In addition, the author focused on the project, where several years ago Kazakhstan began actively discussing the option of turning from China to Western Europe into one of the most important international transport and transit hubs along the roads.

The system of ancient and middle ages trade routes connecting Western countries with Eastern countries is called the Great Silk Road. Much literature is devoted to the problem of its origin and functioning, the nature of goods transported in different epochs, the degree of importance of individual regional centers in the implementation of trade relations. The role of the Great Silk Road in the cultural interaction of the peoples of Eurasia has been poorly studied.

This is a reference to the ancient history that chinese goods were delivered by caravans to Russia and European countries along the Silk road. Analyzed the impact and impact of the relations between the European Union and China on the Republic of Kazakhstan in the framework of the project «Western Europe and Western China».

Keywords: European Union, People's Republic of China, Kazakhstan, International transport corridor «Western Europe and Western China».

<https://doi.org/10.48081/FYLM4651>

A. Zh. Dauletbek¹, N. O. Baigabylov²

¹L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan

²Frankfurt University of Applied Sciences,
Германия, Frankfurt am Main

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF THE SECONDARY EDUCATION SYSTEM IN THE CONTEXT OF A PANDEMIC

The article provides an analysis of theoretical and practical research on the form of distance education, analyzes the data of sociological research to study the problem of transition to distance learning in Kazakhstan's general education schools during the coronavirus pandemic. The aim of the study is to consider the problems and prospects of distance learning after the coronavirus period. The study was conducted using the survey method, and students, teachers, and parents who had distance learning experience during the pandemic were interviewed. The technical features of working with educational internet resources were analyzed and conclusions were drawn on the further development of distance learning in the Kazakh secondary education system.

To overcome the crisis in education, it is necessary to constantly monitor data on students, teachers and schools. This monitoring will need to be based on a combination of existing data and assessment systems, and data from new approaches adapted to the specific context. In order to increase sustainability, data should be used to assess the state of the learning environment and the level of school accountability.

Keywords: sociology of education, distance education, methodological problems, coronavirus pandemic, digital inequality, social adaptation to distance learning.

Introduction

Education (from the English – education) – a set of systematized knowledge, skills and abilities acquired by an individual independently or in the course of training in special educational institutions. The purpose of the sociology of education is to apply sociological theories, approaches and research methods

to the analysis of the educational process. In industrial societies, education is provided by specialized institutions, the activities of which are the main object of study. The roots of the sociology of education are found in the functionalism of E. Durkheim [1], who understood the process of education as a necessary institution that contributes to the preservation of social order. Hence, the sociological approach to education implies:

1) consideration of education as one of the indicators of the social status of the individual and one of the factors of change and reproduction of the social structure of society;

2) consideration of education as a social institution that performs the functions of preparing and including the individual in various spheres of society, introducing him to the culture of this society [2]. The main functions of education are: the transfer (transmission) of knowledge from generation to generation and the spread of culture; Although the sociology of education as a branch of sociology has emerged recently (from the 1950s to the 1960s), its first theorist was E. Durkheim, who understood education as «a necessary institution that assists in the development of the preservation of social order» («Social division of labor»)[3]. K. Mannheim (1893–1947) («Ideology and Utopia», 1936;» essays on the Sociology of Knowledge», 1952) believes that the sociology of knowledge (education) is possible, since there is a connection between forms of knowledge and social structure, and that people's knowledge is conditioned by their belonging to certain social groups [4]. Rejecting the Marxist theory of knowledge, which he called «ideology», which reduces knowledge to class content, K. Mannheim believed that forms of knowledge can correlate with a number of social groups or processes (for example, generation, sect or competition) [5]. Since the 1950s, the sociology of education has been associated with the process of teacher training (in the US), as well as the tradition of «political arithmetic» in the UK. As a result, statistical studies have appeared that study the social impact on education, profession, and social mobility (A. G. Halsey (1923–2014)» Education, economy and society: a reader in the sociology of education», 1961) [6]. These studies have shown the existence of class and gender inequality in education in the 1950s. In the UK, in order to avoid the loss of the nation's talent, comprehensive education, compensatory education, and the expansion of higher education were introduced.

In the 1960s, in the United States, questions of traditional sociology of education focused on establishing a link between learning and social reform. There were sociological works on teaching methods, for example, the presence of interaction in the classroom, the organization of the curriculum (for example, the work of M. Young (1915–2002) on the curriculum «Innovation and research education», (1967) [7], as well as the joint work of C. Bowles (p. 1939) and X. J. J. Gintis, «Shcooling

in capitalist America: educational reform and the contradiction's of economic» (1976)[8], and a series of studies in the sociology of education that examined the role of schools as agencies that reproduce the social relations of capitalist production. There were also studies on the dependence of education on cultural capital (P. Bourdieu (1930–2002)»The Sociology of social space». St. Petersburg: Aleiteia, vol. 1, 2, 2005) [9].

Despite the same percentage of men and women entering higher education (for example, in the UK), and the increase in the overall proportion of students receiving higher education (since the 1950s in Europe), including from working-class families, class differences in education (especially higher education) today, around the world, are still striking. Coleman «Private and Public Schools», 1982)[10], Educational achievements may also persist when the organization of the school system as a whole changes (for example, in the United States). M. Rutter and others («Fifteen thousand hours: secondary schools and their effects on children», 1979) in the course of their research found that even within the same type of school (general education), differences in the internal organization of individual schools lead to different levels of achievement in state exams [11].

Teachers, according to research, usually expect middle-class children to achieve higher levels of educational achievement than working-class children, and as a result, students have always met these expectations. The unifying factor of teachers and children from middle-class families was a common culture. At the same time, the low educational achievements of working-class children were caused by cultural deprivation or low aspiration for educational achievements both in the family and in the territorial community. crisis of the institute of education (secondary school and higher school);

- 1) Crisis of the institute of education (secondary school and higher school)
- 2) commercialization of education-expansion of the paid basis of education;
- 3) elitism-a reduction in the proportion of students who come from workers and peasants and an increase in the proportion of humanitarian and technical intelligentsia;
- 4) regionalization – the closure of applicants to their regional universities, the separation of regions from a high general culture;
- 5) decentralization-expanding the independence of universities in terms of creating their own training programs, finding sources of funding;
- 6) deterioration of the quality of the remaining research staff at universities;
- 7) aging of personnel;
- 8) the weakening of the desire of young people to link their fate with science;
- 9) outflow of scientific personnel to commercial structures;

10) the modern university is aimed mainly at the «self-reproduction» of the intelligentsia class;

11) social inequality in access to secondary and higher education increases not only from one historical period to another, but also from one stage of education to another – from primary to secondary school and from secondary education to higher education [12]. The historical path of education in most European countries is characterized by the following directions:

- 1) the presence of social inequality and stratification at the beginning of the XX century;
- 2) meritocratic ideology in the middle of the XX century-the provision of equal opportunities for all at the level of secondary education and unequal, i.e. only in terms of giftedness, at the level of higher education;
- 3) «parentocratic» (from the English parents – parents) model, in which the child's education is increasingly dependent on the well-being and desire of the parents, rather than on his own abilities and efforts.

Education is one of the aspects of the multi-faceted process of socialization, through which an individual acquires the behavioral patterns necessary for him to participate effectively in society. Education has a decisive impact on the cultural genesis of modern man. Its scale is significant in Kazakhstan. On average, there is one student per five employed in the national economy. The development of the republic after independence begins to implement the concept of continuing education. This means that essentially the entire population will be covered by some form of education [13].

At the same time, civilization is experiencing a crisis in the education system. The disparity between the potentials of human culture, the achievements of society and the culture of the masses has developed and is deepening. The coronavirus pandemic has affected the field of education all over the world. To date, educational institutions, schoolchildren, students and teachers have been forced to switch to distance learning in a short and fast time. In Kazakhstan, 3 million school students, almost half a million university students were forced to study remotely during a difficult period

The relevance of the study is due to the contradiction between the mass transition of the Kazakh secondary education system to the distance learning format and the insufficient readiness of participants in the educational process to work in the context of new requirements caused by the COVID-19 pandemic. Teachers, students, parents and the administration of educational institutions in Kazakhstan faced a number of difficulties, the analysis of which allows us to identify objective and subjective factors of their occurrence and develop recommendations for further organization of distance learning in combination with the traditional format.

The purpose of the study is to analyze the experience of modern work in the distance learning format on the example of one of the general education schools. The achievements and problems of this process are analyzed, contradictions between traditional and distance learning forms are shown, and the main models of training organization, including traditional and distance learning formats, are considered using distance learning technologies. It was concluded that in the system of basic formal education of all levels and directions of training, distance learning can be considered as a form that complements and strengthens the socio-pedagogical, organizational, psychological and didactic potential of the traditional («face-to-face») format of education.

It is known that from March 16, 2020 the Government of the Republic of Kazakhstan has declared a state of emergency in connection with the «COVID-19» situation. In the case of COVID-19, the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan has taken measures to transfer students to distance learning, which is organized in several formats: 1). Work through Internet platforms; 2). Training and TV lessons on «El Arna» and «Balapan» TV channels; 3). Training through the radio channel «Qazaq radiosy». More than 2.4 million students and teachers use the Internet platforms «Bilimland», «Daryn Online», «Kundelik». Experience has shown that the pandemic has had a profound effect on our lives, raising many issues in addition to educational problems in the context of social isolation.

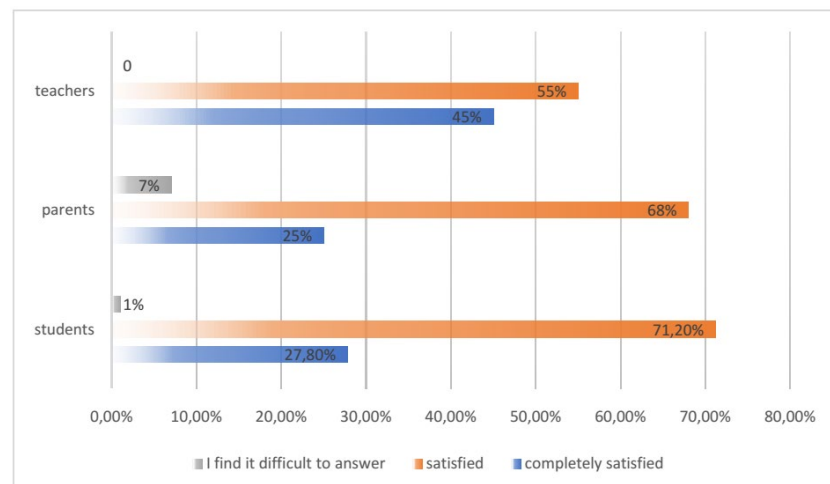
Research results and discussion

The large-scale translation of the secondary education system into a distance learning format using distance learning technologies has allowed us to see not only great opportunities, but also the limitations of online learning. The results of the study show that there is a risk of a decrease in learning motivation, loss of self-value of knowledge, unification and primitivization of the content of education and training. In the context of online education, students try to choose the most popular online courses prepared by leading experts in the relevant field of education. This situation leads to an increased risk of losing the pluralism of views on the content of education. In the context of full-fledged online training, the possibilities of implementing educational and developmental functions of training are quite limited. In the process of learning, education as the development of personal orientation includes an emotional and value attitude to the conditions of moral choice, the life and experience of students in these conditions on the basis of knowledge of moral norms accepted in society [14]. As Verbitsky notes, moral education is not limited to mastering information about what is considered good or bad in society. You can be well versed in the norms of morality and become an immoral, poorly educated, bribe-taking, criminal [15]. In the context of online education, the lack of live communication, digital imitation

of traditional courses lead to the problem of transmitting hidden knowledge that is inseparable from a person. Modern technologies help the student quickly find the necessary information, free him from intensive mental work, and form the habit of quickly searching for answers online; as a result, the ability to perceive large texts is lost [16]. Experts write about the real danger of speech degradation, as well as thinking, because it is reduced to the fact that the user presses the letters of the computer keyboard. His thinking is not formed if he does not have a well-developed experience of social communication, the formation and formulation of thoughts in speech [17]. In this regard, Japanese researcher Matasaki said that « while mobile technologies have freed us from everyday problems, they are now weakening and destroying us ... people gradually lose their ability to think» [18].

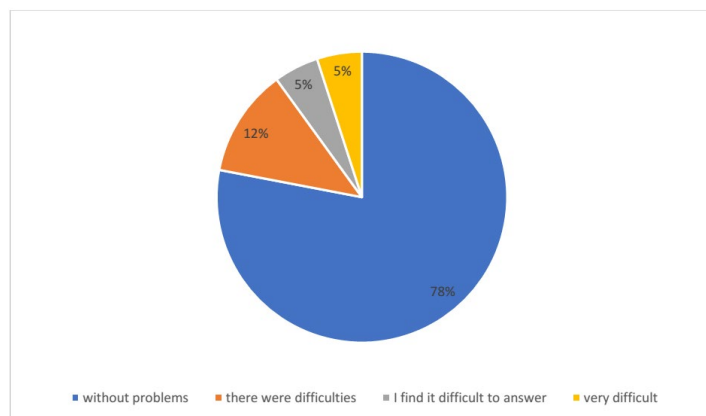
Empirical research

Now let's look at some preliminary conclusions based on the experience of «Lyceum No. 24» in the context of the COVID-19 coronavirus pandemic. First of all, we were interested in the question of the state of social adaptation of schoolchildren, teachers and parents to the distance learning format. In order to identify aspects of the period of adaptation to the new form of education organization and the difficulties that arise, an online survey of 512 schoolchildren and parents and 52 teachers of the school was conducted. «In general, are you satisfied with the organization of the educational process in the context of distance learning?» 27.8 % of students were completely satisfied with this format. In their opinion, reading in this format is even more interesting. A significant proportion of students (71.2 %) are disappointed, although they note platforms and programs that are not very convenient. From the answers, it was found that teachers and parents are fully (approximately 98 %) satisfied with the organization of the general educational process during Distance Learning (Chart № 1)

Picture 1 – The level of satisfaction with the organization of the learning process in distance learning

«How did you go through the period of adaptation to distance learning? when asked, the vast majority of students (78 %), teachers (62 %) and parents (89 %) showed that they initially had difficulties but were able to cope with them as a result of collective and joint work. Given the fact that at some point we switched to a new format for organizing training, this result can be considered quite acceptable (Chart № 2)

Picture 2 – How did you go through the period

of adaptation to distance learning?

This was the result of the school's rapid response to an unexpected challenge. First, the school decided on the need to organize distance learning in a single sphere and on the online Mektep platform, and all structural divisions were recommended to conduct the educational process on these platforms. In addition, rapid training was organized for all teachers to work on this platform. In this regard, it should be noted that young teachers who are well versed in ICT technologies have provided a great help to teachers in mastering the technology of work. As practice shows, the decision to organize training on a single platform turned out to be correct from the point of view of meeting the needs of all participants in the educational process – teachers and students. This approach made it possible to implement operational management of all aspects of the educational process at all levels of Management in accordance with common criteria and indicators. «Digital traces» allow us to make the educational process not only up to date, but also retrospective, which, in turn, serves as a reliable information basis for making operational and tactical decisions. However, organizational problems also arose. There were cases when the schedule of classes was not observed (classes did not start on time, there was a delay of students after the end of classes, etc.) or they were not held at all for various reasons. At the same time, let's pay attention to the fact that working in remote mode, in the opinion of the vast majority of teachers, is quite difficult, since it requires careful design of the educational process in all its components – from the concept of the goal to the control and evaluation of results. On average, according to our data, teachers began to spend 1.5–2 times more time preparing one lesson than in the traditional format. The next question is: «how convenient is distance education for you?» – aimed at identifying the psychological state of students in the context of testing a new learning format. The study found that 46.8% of students find this form very easy to learn. About 28 % of students believe that this is convenient, but at the same time note the lack of face-to-face consultations with the teacher, live communication. About a third of teachers (23.2 %) do not feel very comfortable, but they are partly reassured by the understanding of the need for this form of education; just under 2 % Consider this form unacceptable to them. Thus, it can be said that a significant part of students and teachers (more than 63 %) experience some degree of discomfort.

On the fourth question: «the impact of marital status and family members on distance learning? – 30.4 % of students showed that teachers – 19.1 %, parents – 14.3 % had difficulties with distance learning. These difficulties are related to the social status of families or showed the parallel existence of the processes of work and education of the child by parents. The school has 131 students, 22 teachers are provided with computers and 50 students are provided with free

internet. 24 students from families in need of social assistance were provided with social assistance in the amount of 30 thousand tenge. The number of students for inclusive education in the school is 0.

We emphasize that we are talking about the use of not only elements of distance learning, but also its full format. At the same time, it is worth paying attention to the fact that a third of students (31.8 %) oppose this. What is the reason for this? Why are many students reluctant to use distance learning elements when switching to the traditional format? These questions require special research. However, it can be assumed that the reasons for such a relationship can be both objective and subjective factors (insufficient knowledge of information and Computer Technologies, an established habit of learning in the format of live communication, etc.). The questionnaire included a question designed to determine the emotional well-being of students («describe your mood, health, due to changes in your daily routine? »). Here the answers were distributed as follows: the largest number of students (37.6 %) do not believe that their health and mood have changed, they are forced to temporarily adapt to the news; a small number (35 %) of those who are in a good mood are not distracted by anything, they are quite adapted to changes, they are interested in what is happening. In addition, a quarter of students (24.2 %) experience discomfort due to changes in the usual schedule, they do not have live contact, the general situation affects them; 2.9 % found it difficult to answer. It follows that the vast majority of students (about 73 %) easily adapted to new conditions, as they are capable and ready for changes. However, more than a quarter of students (about 27 %) experience discomfort, primarily due to lack of social contact in the public environment, which reduces mood. The above facts raise the issue of optimizing the number, volume and quality of homework assignments for schoolchildren, which, in turn, requires the search for organizational mechanisms for coordinating the activities of teachers working with a particular educational group [13]. One of these mechanisms may be to reduce the number of subjects studied simultaneously and simultaneously by students. This is made possible by the transition to a consolidated form of training, one of the models of which provides for the integration of modules from two to four interconnected disciplines studied in parallel. The current situation has not only updated practical issues related to the organization of distance learning, but also prompted researchers to study its theoretical aspects, important characteristics, justify its role and place in the education system. This is one of the most important questions about training organization models in the post-pandemic period.

Distance learning also has a number of obvious advantages, among which we can note: the ability to repeatedly access the available information, the ability to monitor the implementation of the educational process and independently plan

the time. When considering the full transition to distance learning, there is a risk of reducing the quality of education and reducing the teaching staff of higher education institutions. The role of a high school teacher changes, he becomes a teacher, a curator of information flows, which does not require deep assimilation of material in subjects [19]. At the same time, one in three respondents gives a fairly low assessment of the digital competence of teachers. Thus, as the personnel analysis and survey showed, it is possible to identify several characteristic features of distance education. These include:

1) transition to a standardized educational trajectory that allows students to actively participate in self-education. However, the majority of students (65.0 %) are not ready for independent education and scientific research. At the same time, about 40.0 % of respondents showed that distance education demotivates their educational activities.

2) Changing the assessment system that requires students to independently work with educational material, structure it and understand it. At the same time, some students (about 30.0 %) note that teachers do not always give an objective assessment of their knowledge; 3. change the educational space of schools with the inclusion of online educational technologies. At the same time, every second respondent noted that they are ready to return to class and study offline. Currently, education for high school students is carried out in a mixed form (70 percent of the curriculum is offline, and 30 percent is remote). In the traditional mode, subjects included in the final certification and passing the unified national testing are taught: mathematics, Kazakh, Russian, foreign languages, physics, chemistry, biology, algebra, geometry, history. During exercises in the traditional format, sanitary standards are observed: calls for changes at different times, social distancing.

Conclusion

To overcome the crisis in education, it is necessary to constantly monitor data on students, teachers and schools. This monitoring will need to be based on a combination of existing data and assessment systems, and data from new approaches adapted to the specific context. In order to increase sustainability, data should be used to assess the state of the learning environment and the level of school accountability. Huge value They have the quality and timely presentation of data, which means that there is an additional strategy aimed at reducing the digital divide and increasing the capacity of teachers in the field of pedagogical methods of distance learning practice. The effectiveness of the education monitoring system depends directly on the quality of the data used, and efforts should be made to assist schools in producing quality data that they can both use themselves and send to higher-level structures. to ensure continuous monitoring of the system operation. An important element of sustainable education systems is their flexibility, which requires a high level of consistency

between levels and types of education, as well as the ability to use alternative forms of teaching. Blended learning, which uses flexible and semi-individual approaches to learning, requires a combination of pedagogical methods and tools, as well as the mobilization of alternative pedagogical resources from national and international sources. However, the mixed model makes it difficult to recognize learning outcomes. To maintain the relevance of integrated systems, closer links should be established between formal and informal structures, including with regard to the recognition, certification and accreditation of knowledge and skills acquired through all types of training. Through these closer links, education systems will be able to become more equitable and inclusive, and more effective to fulfill its mission, to achieve greater efficiency and better use of resources, and to be better prepared to meet the needs of the relevant population groups and society as a whole.

References

- 1 **Durkheim, E.** Elementary forms of religious life // R. Aron. Stages of sociological thought Development. – Moscow, 1993. – P. 343–359.
- 2 **Weber, M.** Sociology of religions (types of religious services) // M. Weber. «I don't know», he said. The image of society. – Moscow, 1994. – P. 78–308.
- 3 **Mannheim, Karl.** Essays on Sociology and Social Psychology (edited by Paul Kecskemeti) Routledge & Kegan Paul. – London, 2015. – 112 p.
- 4 **Mannheim, Karl** Ideology and Utopia : An Introduction to the Sociology of Knowledge (translated by Louis Wirth and Edward Shils), Harvest Book. – New York, 2013. – 198 p.
- 5 **Mannheim, Karl.** The Ideological and the Sociological Interpretation of Intellectual Phenomena' (translated by Kurt H. Wolff), Studies on the Left 3. – 1936. – 23 p.
- 6 **Halsey, A. H.** Educational priority (Vol 1). – London : HMSO, 1972. – 88 p.
- 7 **Young, M.** «Innovation and research education», Routledge & Kegan Paul; First Edition 1965. – 201 p.
- 8 **Bowles, S.** Gintis II Schooling in Capitalist America : Educational Reform and the Contradictions of Economic Life / S. Bowles, II. Gintis. – New-York, 1976. – 296 p.
- 9 **Bourdieu, P.** [Field Theory]. Sotsial'noeprostranstvo: poliaipraktiki [The Social Space : Field and Practice]. – St. Petersburg : AletheiaPubl., 2014. – P. 129–176. (InRussian)
- 10 **James Coleman,** Thomas Hoffer and Sally Kilgore, Sociology of Education. – 1982. – P. 65–76

- 11 **Gabdullina, K. G. and others.** Sociology. Textbooks for students of higher technical educational institutions. – Almaty : Sanat, 2007. – 165 p.
- 12 **Dakenov, N., Absattarov, R. B.** Sociology. – Almaty : Galym, 2004. – 231 p.
- 13 Sociology for technical universities: educational assistance / sub Ed. S. N. Yaremenko. – Rostov-on-Don : Phoenix, 2001. – 416 p.
- 14 **Kernatsensky, M. V., Shatina, N. V.** Fundamentals of sociology and political science. «I'm sorry». – Moscow : forum : Infra-Moscow, 2002. – 192 p.
- 15 **Kravchenko, A. I.** Sociology : Textbook. – Moscow : Uniti publ., 2009.
- 16 **Kravchenko, A. I.** Sociology in questions and answers : a textbook. – Moscow : Prospect, 2008. – 240 p.
- 17 **Lavrinenko, V. N.** Sociology : Textbook. – Moscow : Uniti publ., 2009.
- 18 **Akbaeva, L. N.** Sociology : electronic textbook. – Almaty : Kazgas, 2010. – 165 p.
- 19 **Akbaeva, L. N.** Sociology : an electronic textbook. – Almaty : Kazgas, 2013. – 144 p.

Material received on 14.12.20.

А. Ж. Даулетбек¹, Н. О. Байгабылов²

Пандемия жағдайында орта білім беру жүйесіне әлеуметтанулық сараптама

¹Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.

²Франкфурт қолданбалы ғылымдар университеті,
Германия, Франкфурт на Майне.
Материал 14.12.20 баспаға түсті.

А. Ж. Даулетбек¹, Н. О. Байгабылов²

Социологический анализ системы среднего образования в условиях пандемии

¹Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
Республика Казахстан, г. Нур-Султан;

²Франкфуртский университет прикладных наук,
Германия, Франкфурт на Майне.
Материал поступил в редакцию 14.12.20.

Мақалада қашықтықтан білім беру нысаны мәселелері бойынша теориялық және практикалық зерттеулердің талдауы ұсынылған, коронавирус пандемиясы кезеңінде қазақстандық жалпы білім беретін мектептерде Қашықтықтан оқытуға қошу проблемасын зерттеу бойынша әлеуметтік зерттеулердің деректері талданған. Зерттеудің мақсаты-коронавирус кезеңінен кейін Қашықтықтан оқытудың проблемалары мен перспективаларын қарастыру. Зерттеу сауалнама әдісін қолдана отырып жүргізілді және пандемия кезінде қашықтықтан оқыту тәжірибесі бар студенттер, мұғалімдер және ата-аналар сұхбат алды. Білім беру интернет-ресурстарымен жұмыс істеудің техникалық ерекшеліктері талданып, Қазақстанның орта білім беру жүйесінде қашықтықтан оқытуды одан әрі дамыту туралы қорытынды жасалды.

В статье представлен анализ теоретических и практических исследований по вопросам формы дистанционного образования, проанализированы данные социологических исследований по изучению проблемы перехода на дистанционное обучение в казахстанских общеобразовательных школах в период пандемии коронавируса. Целью исследования является рассмотрение проблем и перспектив дистанционного обучения после коронавирусного периода. Исследование проводилось с использованием метода анкетирования, и были опрошены студенты, учителя и родители, имевшие опыт дистанционного обучения во время пандемии. Проанализированы технические особенности работы с образовательными интернет-ресурсами и сделаны выводы о дальнейшем развитии дистанционного обучения в системе среднего образования Казахстана.

Чтобы выйти из кризиса в образовании, необходимо постоянно отслеживать данные об учениках, учителях и школах. Этот мониторинг должен быть основан на сочетании существующих данных и систем оценки, а также данных из новых подходов, адаптированных к конкретному контексту. Для повышения устойчивости данные следует использовать для оценки состояния учебной среды и уровня ответственности школы.

FTAMP 06.71.57

<https://doi.org/10.48081/PKHG2438>

Г. И. Ешенкулова, Р. Е. Ағыбетова, Ж. Е. Тұраамбекова

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.

ДЕСТИНАЦИЯЛЫҚ БРЕНДИНГТІ ЖҮРГІЗУДЕГІ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫ КӨЗҚАРАСТАР

Мақалада дестинациялық брендингті жүргізудегі институционалды көзқарастарға мән беріледі. Дестинациялық бренд тұжырымдамасы маркетингтің жерді дамыту контексті арқылы құрылып, қолданылуда және аумақты жылжытудың теорияларынан бастау алады. Мақала зерттеуінің мақсаты, дестинациялық брендингтің нәтижесі жүргізілуін сипаттайтын көзқарастарды анықтау. Дестинациялық брендинг өз қызметінің нәтижесінде экономикалық дамуды көздейді. Сонымен қатар, мақала зерттеуінде аумақты дамытудың тәсілдері мен табыс факторлары дестинация брендин қалыптастырудың алғышарты ретінде көрініс тапқан. Институционалды зерттеулерге сүйенетін стратегиялық жоспарлаудың негізгі принциптеріне де мән берілді. Аумақ брендингін жүргізудегі институционалды көзқарастарға сәйкес мүдделі тараптардың жүйелі қызметінің нәтижелілігі айқындалды. Зерттеу мақсатына жетуде дестинациялық брендингті жүргізудің тиімді тәжірибелерінің ұлттық брендингті жүргізудің институционалды үлгісімен ұқсастықтары анықталды.

Кілтті сөздер: дестинациялық брендинг, институционалды көзқарастар, туризм, аумақ маркетингі, стратегиялық жоспарлау, мүдделі тараптар.

Кіріспе

«Белгілі бір орынның брендин жасаудың кәсіби процесі» ағылшын тілінде «destination branding» тіркесіне сәйкес келеді. Бүкіләлемдік туристік қауымдастық (United Nations World Tourism Organization; UNWTO) брендтердің негізгі түрлерін ажыратып, оларды: тұтыну тауарларының бренді, қызметтер бренді, дестинациялар бренді, орындар (аумақтар) бренді деп бөлді және дестинациялар брендіне келесідей анықтама берді. Дестинациялардың

мәдениет, тарих, тіл, мәдени мұраның және өмір тәртібінің тәжірибесінен құралғанын ескерсек, олар тауарлармен салыстырғанда өзгеріске икемсіз болып келеді [1].

Брендинг тұжырымдамасы қызметтер мен тауарларға кеңінен қолданылғанына қарамастан туристік бағыттардың брендингті салыстырмалы жақын уақытта ғана белең алған құбылыс. Өз кезегінде, туристік бағыттардың брендингті туристік бағыттарды құрушы және басқарушы көптеген практиктер үшін жетік анықталмаған түсінік болып табылады және туристік әдебиеттерде де толық көрініс таппаған [2, 330 б.]. «Брендинг бағдарлы орын үшін өте маңызды, себебі, ол бәсекедегі артықшылықтарды және дифференциацияны алуда өте тиімді» [3, 180 б.]. Шын мәнінде, Ричи мен Ричи ұсынған межелі орын брендинің ең ерте анықтамасы «тауарлар» және «қызметтер» терминдерін «межелі орын» терминімен ауыстырды: «межелі орын бренді – бұл атау, символ, логотип, сөздік белгі немесе межелі орынды ерекшелендіретін және басқалардан саралайтын басқа да графикалық элемент». Авторлар бұл таңба немесе логотип ұмытылмас туристік тәжіриге уәде береді және ол тек белгілі бір орынға байланысты болады деп қорытты [4, 103 б.].

Тұтынушылық мінез-құлыққа тұтынушының шыққан елі түбегейлі әсер етеді. Алайда дестинация брендингті тақырыбындағы зерттеулер дестинация брендингіне әсер ететін өзге аспектілерді зерттеді: неге кейбір елдер оң имиджді ұтымды пайдаланады, ал басқалары жағымсыз әсерден зардап шегеді [5]. Осы ретте дестинация брендингін жүргізуде қандай көзқарастарды басшылыққа алған дұрыс, дестинация брендингін жүргізуші, мүдделі тараптар кімдер деген сұрақтарға мақала зерттеуінде жауап беруге тырыстық.

Зерттеу әдістері мен деректер

Зерттеу жұмысының мәселесі дестинациялық брендингті жүргізудің туризм саласы тұрғысынан институционалды көзқарастырының анықталмауы болып табылады. Сәйкесінше, зерттеу жұмысының мақсаты: дестинациялық брендингті жүргізудегі маңыздылығы жоғары институционалды көзқарастарды анықтау болып табылады. Мәселенің шешімін табуға бағытталған зерттеу барысында, отандық және шетелдік әдебиеттер қарастырылды, анықтамаларға талдау жүргізілді, мүдделі тараптар анықталып, дестинациялық брендингке қатысты стратегиялық жоспарлаудың кезеңдеріне мән берілді. Мақала, ғылыми әдебиеттерді жүйелі талдау, әртүрлі көзқарастарды салыстыру, екіншіретті әдебиеттердегі ұсыныстарды талқылау арқылы зерттеу мақсатына жететін теориялық-әдіснамалық маңызға ие.

Нәтижелер мен талқылаулар

Дестинациялық брендингтің бірыңғай қабылданған анықтамасы жоқ. Межелі орын бренді тауарлардың немесе қызметтердің басқа да брендтерінен ерекшеленеді, ол межелі орынмен байланысты саяхаттың жағымды тәжірибесін береді және мұндай тәжірибені күшейтеді. Туризмдегі тәжірибелер туристік бренді тартудың маңыздылығын мойындайды және туристік бренді туристік индустрияға тарту бағытын қарастырады. Гертнер атап өткендей, орын бренді деген не және орын брендингті процесі туралы ортақ келісілген тұжырым жоқ. Белгіленген орынның брендин жылжыту үшін менеджерлер туристерге де, сондай-ақ белгіленген жерлерге де қатысты факторларды ескеруі тиіс. Сондықтан эмпирикалық зерттеулердегі айқын олқылықтарды жеңу үшін дестинация брендин дестинацияға және туристерге бағытталған қозғаушы күш тұрғысынан зерттеу қажет [6].

Котлер мен Гертнер (2002) елдерді маркетингтік басқарудың стратегиялық құралдары ретінде және саналы брендингті жүргізу туристерді, зауыттар мен компанияларды, талантты адамдарды тарту және олардың экспорттық нарықтарын табуды талап етеді деп тұжырымдады [7]. «Тапсырыс берушілер» (тұтынушылар) үшін тиімділікті жасау процесі, аумақты бағалауда қосылған құнды «көрінетін» етіп жасау үшін өнімді дамытудың жақсы жүйесін қажет етеді. Маркетингке қатысты стратегиялық имиджді басқару әр түрлі аудиториялар арасында аумақ имиджін зерттеу, белгілі бір аудиторияны бөлу және бағыттау, аумақтың көрнекіліктерін пайдаланып қалаған имиджді қолдану және сол тартымдылықтарды мақсатты топтар бағытына (тұтынушылар) тарату үшін үнемі жалғасатын процесс болып табылады [8].

Жылдам және тиімді тасымалдарды дамыту туристер сапарларының шеңберін кеңейтті, бұл әр түрлі бағыттар арасындағы бәсекелестіктің күшеюіне алып келді. Осы ретте аумақ брендингін жүргізу бірнеше факторларға негізделіп жүргізіледі және 1-ші кестеде көрсетілген.

Кесте 1 – Аумақ брендингінiң түрлері

Географиялық номенклатура	– Физикалық өнім географиялық жағдайдың құрметіне аталған (мысалы, архетип «шампан» сылқым шарабы); – Белгілі бір болжамды аумақ атрибуттарын өніммен байланыстыратын әрекеттерге негіз жоқ, бұл тек тарихи-географиялық жағдай болып табылады.
Аумақ-өнім, кобрендинг	– Өнімнің имиджі үшін, болжанып отырған аумақтың пайдалы атрибуттарымен өнімді байланыстыру арқылы физикалық өнімді сатуға әрекет (мысалы, «Швейцария сағаты»); – Бұл «шампанға» қарағанда орын номенклатурасын өзгешелеу пайдалануға жатады, өйткені мақсаты Швейцария халқымен немесе Швейцария елімен байланысты деп болжанатын сенімділік, бірлік және дәлдік сипаттамаларын сағаттарға беру болып табылады.

Аумақтарды басқару	– Тұтынушылардың белгілі бір топтарының аумақты қабылдау тәсілін өзгерту (мысалы, қалаларды жаңарту, оның өзіндік эмпирикалық құндылығы бар артықшылықтарын құрастыру); – Құрылым, бағдарламалау, функциялар, іс-әрекет және қызмет түрлері сияқты сәттерді қозғайды, олар дестинацияның бейнесін, оқиғаларды және сайып келгенде, онда жұмыс істейтін адамдардың химиясын сипаттайды. (Флориан 2002: 24)
Дерек көзі: [9]	

Кем дегенде, аумақ брендингінің үш түрі бар (Кесте 1), олар шын мәнінде әртүрлі мақсаттағы брендтерді анықтау үшін, түрлі өндірушілермен жүргізілетін әртүрлі операциялар болып табылады. Біріншіден, географиялық номенклатура тұрғысынан, дестинация тек нақты брендпен белгіленгенде немесе басқа жағдайларда, өндірістік процесстің ортақ атауына айналады. Екіншіден, аумақ кобрендингі – аумақтың мойындалған жетістіктерін жергілікті өнімдердің сапасын арттыратын мағыналар мен келбеттерді беру үшін пайдалану. Үшіншіден, аумақ брендингін дестинацияны басқару құралы ретінде қарастыруға болады, ол жерді танымал ететін артықшылықты құрастыру және одан әрі тұтынушының көзқарасын өзгерте алатын басқа да пайдалы процестер үшін осы артықшылықты пайдалану. Типология бірінші санаттан екінші және әсіресе үшінші санатқа қарай әсер ете бастайды. Аталған институционалдық көзқарастар дестинация брендингін жүргізудегі ойыншыларды айқындауға көмектеседі.

Алдыңғы зерттеулер брендті тартудағы туристердің рөлін зерттеді, бірақ бағытты анықтайтын факторлардың әсері едәуір дәрежеде ескерілмеген. Ең маңызды, бірақ жиі ескерілмейтін факторлардың бірі – брендтің табысы үшін шешуші болып саналатын брендинің межелі орынмен дәлме-дәлдігі болып табылады, себебі туристер таңдау жасағанда негізінен дәл осы сәйкестікті іздейді және талап етеді. Брендті позициялау брендтің басқа аумаққа ұқсас атрибуттарын анықтау арқылы брендтің бағытын анықтайды және оны бәсекелестік жиынтықтың шеңберінде бірегей етеді. Орын бренді стратегиясының соңғы жетістігі, брендтің белгіленген міндеттерді орындауында шынайылықты қаншалықты тиімді көрсететініне байланысты. Мүдделі тараптарды ішкі (яғни ұлттық, қоғамдық, экономикалық және демографиялық) және сыртқы (яғни жекелеген елдер, ұлттықтан жоғары ұйымдар және тілшілер, ақпараттық агенттіктер, көршілес аймақтар сияқты басқа тараптар) қатысушылар деп екіге бөледі [10]. Ұлттық брендинг, уақыт өте келе дамитын және кеңейтілетін процесс ретінде ішкі және сыртқы мүдделі тараптарды (стейкхолдерлер) қамтиды (Кесте 2).

Кесте 2 – Ұлттық брендинг үшін мүдделі тараптар санаттары

Ішкі мүдделі тараптар	Халықаралық деңгей	Елшіліктер мен консулдықтар. Инвестициялар ағыны жөніндегі агенттіктер. Экономикалық даму агенттігі. Халықаралық кәсіпорындар.
	Ұлттық деңгей	Ұлттық үкіметтер. Елдің саяси партиялары. Экспорт және инвестициялар тарту жөніндегі агенттіктер; туризм жөніндегі кеңестер.
	Қоғамдық деңгей	Жергілікті және мемлекеттік басқару. Өңірлік экономикалық даму агенттіктері және туризм жөніндегі кеңестер.
	Секторлық деңгей	Мемлекеттік сектор
		Мэр н/е сити-менеджер; бизнесті дамыту департаменті; қалалық жоспарлау департаменті; туристік бюро; конвенциялар бюросы; қоғамдық ақпарат бюросы.
		Жеке сектор Жеке азаматтар; жетекші кәсіпорындар; жергілікті құрылысты іске асырушылар/агенттер/ ұйымдар; қонақ үй бизнесі және бөлшек сауда; туристік агенттіктер; бұқаралық ақпарат құралдары (газет, радио, теледидар); қоғамдық топтар (мысалы, кәсіби, діни, академиялық)
Сыртқы мүдделі тараптар	Жеке елдер	Көрші елдер; неғұрлым ықпалды елдер; ұқсас ұсынысы бар елдер немесе аумақтар.
	Халықаралық кәсіпорындар	OECD; FTA; UN; WTO; etc.
	Басқалары	Халықаралық баспасөздегі ұлтқа арналған тілшілер; ақпараттық агенттіктер; көршілес өңірлер.
Дерек көзі: [10]		

2-ші кестеде берілген ақпаратқа сәйкес, ұлттық брендинг үшін мүдделі тараптар институционалды деңгейде бір-бірімен әріптестер қызметін атқарады. Дестинация брендингін жүргізуде ұлттық брендинг стратегияларын басшылыққа алатынын ескерсек, мүдделі тараптардың айырмашылығы айқын білінбейді. Ұлттық брендті басқару тұрғысынан, Лоо және Девис (2006) елдер, әдетте, екі тәсілдің бірін пайдаланатынын растайды: бірінші тәсілде, үкімет не болмаса іскер қоғамдастық мамандандырылған ұйымдарды ұлт болашағы мен оның нәтижелерін жақсарту үшін құрады. Екінші тәсілде, үкімет басшылық рөлді өзіне алады және дамытуға қажетті бөлімдер бойынша шешім шығаруда ортақ көзқарасқа қол жеткізуге болатынын дәлелдейді, содан кейін жеке және мемлекеттік секторларды оларға сәйкес

келуге ынталандырады [11]. Сауда-саттық палаталары, жергілікті кеңестер, туризм жөніндегі кеңестер және үкіметтік мекемелер сынды салалық топтар шетелде сатылатын өнімнің тұтынушылық артықшылығын қалыптастыратын тұрақты ұлттық имиджді қолдау немесе жақсарту бағытындағы іс-шараларды атқарғанда бір-бірімен әріптестер болып табылады.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижесіне сәйкес, біз келесідей қорытындыларды жасай аламыз. Өнеркәсіп пен үкімет арасындағы ынтымақтастық импорттың орнына отандық тауарларға сұранысты ынталандыру қызметінде сауда кедергілері ретінде көрініс табады [12, 40 б.]. Қазіргі уақыттағы дестинациялық брендингті жүргізу процесі аумақты дамыту стратегияларынан бастау алады. Стратегиялардың құрылымы өз кезегінде қоғамды дамыту, физикалық ортаның сапасын жақсарту, аумақтық жоспарлау, экономикалық дамуды жоспарлау, стратегия орындалуының маркетингін жоспарлау сынды маңызды компоненттерден құралады. Институционалды дамудың құраушылары болып табылатын бұл тәсілдер дестинациялық брендинг стратегиясының алғышарты.

Аумақтың дамуы экономикалық жетістіктерді көздейді. Ал экономикалық жетістік нарық талаптарын қаншалықты деңгейде түсінуге, дәл уақыттағы нарыққа сәйкес ойыншы болумен байланысты жүзеге асады. Дестинациялық брендингтің мүдделі тараптары нарықты стратегиялық жоспарлау процесінде іс-шаралардың реттілігін сақтау маңызды. Орынға аудит жүргізу – аумақтың күшті және әлсіз жақтарын, мүмкіндіктері мен қауіптерін талдауды біріктіреді. Талдаудан алынған мәліметтерді қорытындылап, мақсаттарды анықтау, күтілетін көріністі таңдау екінші орында. Стратегияны әзірлеуден кейін төртінші іс-қимыл жоспарын әзірлеу қажет. Жоспарды іске асыру мен орындалуын бақылау дестинациялық брендингті жүргізудегі нарықты стратегиялық жоспарлау процесінің тұрақты іс-қимылы болуы қажет.

Дестинациялық брендинг үшін мүдделі тараптар ұлттық брендингтің мүдделі тараптарымен бөлшектей сәйкес келеді. Ішкі және сыртқы мүдделі тараптардың құрылымын дейгейлерге сәйкес ажырата аламыз. Ішкі мүдделі тараптар секторлық деңгейде жеке және мемлекеттік сектордан тұрады, ал, деңгейлік сатыда қоғамдық, ұлттық және халықаралық деңгейлерден құралады. Сыртқы мүдделі тараптар жеке елдер мен халықаралық кәсіпорындарды қамтиды. Аталған барлық мүдделі тараптардың институционалды қызметі дестинация брендинің қалыптасуына және тұрақты сұранысқа ие болып, бөсекелестік құруына мүмкіндік береді деп тұжырымдаймыз.

Пайдаланған деректер тізімі

- 1 UNWTO. Destination Management and Quality Programme. Conceptual Framework. Terminology. [Electronic resource]. – <http://destination.unwto.org/content/conceptual-framework-0> – 2002.
- 2 **Blain, C., Levy, S. E., Ritchie, J. R. B.** Destination branding: Insights and practices from destination management organizations. In *Journal of Travel Research*. – 2005. – № 43/4, – P. 328–338.
- 3 **Sinclair-Maragh, G.** Destination brand potency: A proposition framework, *The Routledge Handbook of Destination Marketing*. – 2018. – P. 179–192.
- 4 **Ritchie, J. R. B. and Crouch, G. I.** The competitive destination: a sustainable tourism perspective. – Oxon : CABI Publishing, 2005. – P. 103.
- 5 **Lin, C.-P., Huang, C.-J., Lin, H.-M.** The origin of the country-of-origin image: the role of law. In *Journal of Product and Brand Management* [Electronic resource]. – URL : <https://doi.org/10.1108/JPBM-08-2018-1968>.
- 6 **France, Cassandra & Merrilees, Bill & Miller, Dale.** Customer brand co-creation: a conceptual model. *Marketing Intelligence & Planning*. – 2015. – № 33. – P. 848–864.
- 7 **Kotler, P. and Gertner, D.** Country as brand, product, and beyond: a place marketing and brand management perspective. In *Journal of Brand Management*. – 2002. – № 9(4/5). – P. 249–61.
- 8 **Gertner, D. and Kotler, P.** How can a place correct a negative image? *Place Branding*. – 2004. – №1(1), – P. 50–57.
- 9 **Kavaratzis, M. and Ashworth, G. J.** City branding: an effective assertion of identity or a transitory marketing trick? In *Journal of Economic & Social Geography*. – 2005. – № 96(5). – P. 506–14.
- 10 **Fehlmann, R., Grahlow, H., Lutz, A., Passow, T. and Schierscher, R.** Leichtenstein: Introducing the global village. linking reputation, identity and communication. MPR4 Research Project Report. – Lugano : University of Lugano, 2002.
- 11 **Loo, T. and Davies, G.** Branding China: the ultimate challenge in reputation management? *Corporate Reputation Review*, 2006. № 9/3, P.198–210.
- 12 **Papadopoulos, N.** Place branding: evolution, meaning and implications. *Place Branding*, 2004. – №1(1). – P. 36–49.

Материал 14.12.20 баспаға түсті.

Г. И. Ешенқұлова, Р. Е. Ағыбетова, Ж. Е. Турғамбекова

Институциональные взгляды проведения дестинационного брендинга

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,

Республика Казахстан, г. Нур-Султан.

Материал поступил в редакцию 14.12.20.

G. I. Yeshenkulova, R. E. Agybetova, Zh. E. Turgambekova

Institutional views in destination branding

L. N. Gumilyov Eurasian National University,

Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan.

Material received on 14.12.20.

В статье уделяется внимание институциональным подходам в проведении дестинационного брендинга. Концепция дестинационного бренда была построена, используется в контексте развития маркетинга земли и исходит из теории продвижения территории. Целью исследования статьи является определение взглядов, характеризующие результативные практики дестинационного брендинга. Дестинационный брендинг в своей деятельности стремится к экономическому развитию. Кроме того, в исследовании статьи методы и факторы успеха территориального развития, отражаются как предпосылки формирования бренда дестинации. Особое внимание было уделено и основным принципам стратегического планирования, опирающимся на институциональные исследования.

В соответствии с институциональными подходами к проведению брендинга территории была определена результативность системной деятельности заинтересованных сторон. В достижении целей исследования выявлена идентичность эффективных практик проведения дестинационного брендинга с институциональной моделью проведения национального брендинга.

Ключевые слова: дестинационный брендинг, институциональные подходы, туризм, маркетинг территории, стратегическое планирование, заинтересованные стороны.

The article pays attention to institutional approaches in conducting destination branding. The concept of a destination brand was built, used in the context of land marketing development and is based on the theory of territory promotion. The aim of the article is to define the views characterizing the effective practices of destination branding. Destination branding in its

activities seeks economic development. Besides, in the research of the article the methods and success factors of the territorial development are reflected as preconditions of the destination brand formation. Special attention was also paid to the basic principles of strategic planning based on institutional research. In accordance with the institutional approaches to territorial branding, the effectiveness of systemic stakeholder activities was determined. In achieving the goals of the research, it was identified that effective practices of conducting destination branding are identical to the institutional model of national branding.

Keywords: destination branding, institutional approaches, tourism, territory marketing, strategic planning, stakeholders.

<https://doi.org/10.48081/RROZ4720>**А. А. Жақыпбек¹, Ш. А. Аширов²**¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы;²Южно-Казахстанская медицинская академия,
Республика Казахстан, Шымкент**МОДЕЛЬ СОЦИАЛЬНОЙ ЭКСКЛЮЗИИ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ:
ОБЗОР ЗАРУБЕЖНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ**

В статье дается теоретический обзор социальной эксклюзии пожилых людей на примере Европейских и российских моделей, которые на наш взгляд дополняют друг друга. Российская теоретическая модель социальной эксклюзии включает в себя следующие компоненты: социально-экономическая (материальная) депривация, депривация социальных прав (доступ к социальным институтам и услугам), депривация безопасности (безопасная среда), депривация социального участия, культурная (нормативная) дезинтеграция и социальный аутизм. Эти компоненты и показатели специфичны для группы людей в пенсионном возрасте, которые априори являются группой, потенциально подверженному риску социальной эксклюзии.

Актуальность темы статьи обусловлена неэффективными сторонами процессов изоляции, происходящих в современном мире. Определив, как процесс изоляции влияет на жизнь пожилых людей касаясь их здоровье, стиль жизни, это позволит создать модель социальной эксклюзии среди пожилых людей.

В статье рассматривается европейская модель социальной эксклюзии пожилых людей. Там делается акцент на социальную изоляцию пожилых людей в нескольких областях: здравоохранение и доступ к медицинскому обслуживанию, бедность и материальные лишения, жилищные и местные условия, окружающая среда и межличностные отношения.

Теоретический анализ российских и европейских моделей социальной эксклюзии пожилых людей, отраженных в статье, помогла заложить стелу казахстанской модели в этой области.

Ключевые слова: социальная эксклюзия, пожилые люди, изоляция, исключение от общества, депривация.

Введение

Нередко старость означает чувство изоляции, потерю социального статуса, ограничение политического или гражданского участия в общественной жизни. Старость, зачастую сопровождается разной степенью бедности, обусловленной низким уровнем доходов, нередко усложненной проблемами со здоровьем. Сегодня пожилые люди вынуждены полагаться на различные пособия, социальную и медицинскую помощь. Хотя у нас в Казахстане старость всегда ассоциировалась с мудростью, уважением, жизненным багажом, большим опытом. Но демографические изменения представляют собой вызов для всех стран, включая нас, европейских стран и России, в разных степенях.

Главным аспектом этих демографических изменений является старение населения, что влияет на все системы общества, от социального обеспечения до семьи. В дополнение, это изменение происходит в условиях экономической нестабильности, нарастающей безработицы и реформы систем социального обеспечения, особенно пенсионных систем, которые указывают на настоятельную необходимость нового баланса в системе социальной защиты населения.

Одна из главных проблем, с которой сталкиваются Европейские стареющие общества, заключается в том, как обеспечить пожилых людей высокой качественной жизни и предотвратить их изоляцию от общества.

В России, по мнению О. В. Красновой (Краснова, 2017), старость – это «возраст плохая адаптация», потому что пожилой человек, вообще, приобретает определенные соматические и психические нарушения, которые изменяют семейную жизнь и условия окружающей среды. Сапонов Д. Л. и Смолькин А. А. (Сапонов, Смолькин, 2012) рассуждают, что ментальные и социальные статусы изменяются у пожилых людей, и это приводит к уменьшению физических и социальных возможностей.

В настоящее время в России социальная изоляция измеряется с помощью показателя риска и факторами защиты, различные социальные обстоятельства, которые людям приходится преодолевать. В более широком смысле социальная эксклюзия определяется как «процесс, посредством которого индивиды или группы полностью или частично исключены из полного участия в обществе, в котором они живут» (Максимова и соавт., 2018). Понятие «социальная эксклюзия» содержит две фундаментальные характеристики. Во-первых, это многомерное явление. Например, люди

могут быть исключены из общества из-за безработицы, уровня заработной платы, отсутствия владением собственностью, минимального потребления, уровня образования, качества жизни в стране, гражданства. Поэтому исключенные люди появляются чаще все у тех, которые лишены близких контактов или уважения. Тем не менее, понятие «эксклюзия» фокусируется на многомерном характере депривации, когда люди часто лишены сразу множества социальных факторов и таким образом, исключение или социальная эксклюзия (депривация) может происходить одновременно в экономической, социальной и политической сферах (Сапонов, Смолькин, 2012).

Таким образом, целью нашего исследования является анализ двух моделей (европейской и российской модели) социальной эксклюзии пожилых людей. Результаты теоретического обзора помогут нам в создании каркаса Казахстанской модели социальной эксклюзии пожилых людей.

Методология

Опираясь на более масштабное исследования, которые включают в себе качественную методологию множественного тематического исследования этот анализ, основан на двух моделях, которые включают в себе системные взгляды европейских и российских авторов на социальную эксклюзию пожилых. Мы рассматриваем функционирование частных, государственных, добровольных, семейных и дружеских систем. Нас интересует, сравнительно как происходит отчуждение в различных аспектах жизни у пожилых людей в странах Европы и в России.

Исследование социальной эксклюзии и уязвимости населения в целом и в конкретных группах, таких как в группах пожилых людей, часто сравнивают страны в зависимости от их благосостояния. (Berghman, 2001; Майерс, 2001; Muffels и соавт., 2002; Огт, 2005). Однако, такие сравнения до сих пор в основном группировали все страны центральной и восточной Европы или бывшие коммунистические режимы вместе. Этот тип анализа размывает различия между этими странами, как уже признали некоторые авторы.

Цель нашей статьи – объяснить прямые связи между социальной эксклюзией пожилых людей с точки зрения различных социальных институтов и политики в отдельных странах, но скорее представить различия в положении пожилых людей в странах Европы и России и попытаться обобщить их систематическим образом. Основное внимание уделяется анализу степени социальной эксклюзии пожилых.

Социальная изоляция: теоретические основы

Социальная эксклюзия пожилых людей на сегодняшний день является актуальной проблемой в мире. Термин «социальная эксклюзия» получила

широкое распространение лишь недавно, но это не означает, что раньше не было этого явления. К 1960-м годам социальная эксклюзия уже стала предметом политических дебатов во Франции, но только после экономического кризиса 1980-х годов, когда был введен минимальный уровень дохода, это понятие начало широко использоваться в странах Европы (Силвер, 1994). Затем, когда социальная эксклюзия и ее преодоление вошли в политическую повестку дня Европейского Союза во второй половине 1990-х годов, стала необходимость более точного определения «социальной эксклюзии». С тех пор изучение социальной эксклюзии является частью социальной политики ЕС. Идут разработки самого понятия социальной эксклюзии, были выделены критерии и показатели ее установления, и сопровождающие факторы в контекстах разных стран и культур, основанные на эмпирических исследованиях (Эткинсон и соавт., 2002, 2005). Несмотря на то, что предложено множество теоретических разработок, до 2005 года все еще не было найдено общепринятой научной концепции социальной эксклюзии.

В конце XX века в Центральной и Восточной Европе определение социальной эксклюзии рассматривалось как задача междисциплинарной перспективы, одних политических усилий по решению этого вопроса недостаточно (Силвер, 1995; Морган и соавт., 2007). Сильвер (Силвер, 1994), указывает на то, что концептуальная эволюция определения социальной эксклюзии может быть прослежена до неограниченного количества теоретических взглядов. Одна из первых разработок, основанная на семантике понятия, предложена французскими социологами. Эта перспектива подчеркивает динамический и процессуальный характер социальной эксклюзии в реляционных, символических и экономических измерениях (Де Хан, 1998). Здесь ключевой принцип относится к риторике вокруг морального интеграционного дискурса «солидарности», «общественного договора» (Силвер, 1995). Другими словами, социальная эксклюзия выражается в беспокойстве пожилого человека по поводу ослабления или разрыва социальных связей. И чувство беспокойства, и разрыв связей представляют опасность для человека, поскольку означает разрыв материального и символического обмена с обществом (Силвер, 1995).

Сегодня социальная изоляция – это сложное понятие, которое выдвигает на первый план уязвимость общества. Отличительной особенностью концепции является то, что она представляет собой попытку выйти за пределы узкого или одномерного взгляда на человека, опыт на пути к многогранному и более всеобъемлющему взгляду (Лейте и соавт., 2010).

Значение социальной изоляции несколько неясно, учитывая множество измерений и сложный характер понятия и тот факт, что оно предполагает

слияние научной и политической значимости. Еще больше размывает это понятие его нечеткие границы с другими понятиями, такими как качество жизни, бедность, лишения, возможности и социальная сплоченность.

В этой статье мы рассматриваем социальную эксклюзию, как смесь многомерных и взаимоусиливающих процессов депривации, приводящие к изоляции от основного потока возможностей, которые общество может предложить. Основные характеристики социальной эксклюзии в концепции Европейских коллег (Влеминкс, Бергман, 2001; Цаклоглу, Пападопулос, 2002; Маданипур, 2000; Рум, 1995):

- многомерность (люди могут быть исключены из различных измерений из общества);
- динамичность (хотя социальная эксклюзия часто наблюдается как состояние и ситуация, он относится к процессу, то есть имеет временное измерение);
- относительность в пространстве и времени (она подразумевает наблюдение за ситуациями и процессами в соответствии с тем, что обычно в конкретном обществе);
- подчеркивает реляционные аспекты (отношения, участие, взаимодействие);
- пространственность (она также включает в себя пространственное измерение).

Таким образом, социальная эксклюзия неизбежно связана с уязвимостью людей и групп в нескольких сферах жизни. Влеминкс и Бергман (Влеминкс, Бергман 2001) изложили основные системы, в которых должен быть включен индивид: демократическая или правовая система (т. е. интеграция), рынок труда (экономическая интеграция), система социального обеспечения (социальная интеграция) и семейные и общинные системы (межличностная интеграция). В исследованиях по социальной изоляции пожилых (Мейерс и соавт., 2001; Муфеллс и соавт., 2002; Огг, 2005; Грунди, 2006), эти области были подробно проанализированы. Опираясь на литературу, установленные исследования и подходы приняты Европейским союзом (ЕС). ЕС выделяет следующие области, в которых может наблюдаться социальная изоляция:

- доходы и материальные лишения;
- рынок труда;
- доступ к услугам (социальным, финансовым, медицинским, долгосрочным);
- жилье;
- образование;
- здоровье;

- местная среда;
- межчеловеческие отношения.

Поскольку мы рассматриваем пожилых людей, не все измерения социальной эксклюзии подходят. К примеру, включение в рынок труда не имеет значения для этой группы; так же как и включение в образование. Поэтому мы исключим эти два измерения из нашего анализа. Кроме того, мы ограничены информацией, доступной в наборе данных. Таким образом, будут приняты во внимание следующие аспекты: материальные лишения, здоровье, доступ к здравоохранению, жилью, окружающей среде и межличностным отношениям.

Для этих измерений в Европейских исследованиях использовались следующие показатели:

Материальные лишения. Те, кто не может позволить себе по крайней мере три из следующих; определяется как материально обделенный:

- адекватное отопление жилища;
- ежегодный отпуск;
- замена изношенной мебели;
- быть в состоянии позволить себе еду с мясом / курицей / рыбой, по крайней мере, через день, при желании;
- покупка новой, а не подержанной одежды;
- приглашая семью и друзей выпить или поесть хотя бы раз в месяц.

Жилье. Лица, имеющие по крайней мере одну из следующих жилищных проблем; определяются как переживание отчуждения жилья:

- нехватка места;
- гниль в окнах, дверях или полах;
- сырость или протечки в стенах или крыше;
- отсутствие внутреннего смывного туалета;
- отсутствие ванны или душа.

Здоровье. Сюда мы включаем тех, кто оценил свое собственное здоровье как очень плохое.

Доступ к медицинскому обслуживанию. Этот аспект относится к тем, кто описывает доступ к медицинской помощи как очень трудный, по любой из следующих причин:

- расстояние до кабинета врача / больницы / медицинского центра;
- задержка в получении назначения;
- время ожидания приема у врача в день приема;
- стоимость посещения врача.

Местная окружающая среда. Те, кто не имеет в своем районе по крайней мере два из следующих; определяются как пространственно исключенными:

- продовольственный магазин или супермаркет;
- почтовое отделение;
- банковские учреждения;
- общественный транспорт.

Межчеловеческие отношения. Те, кому не к кому обратиться в любом (хотя бы одном) из следующих обстоятельств; определяются как исключенные с точки зрения межличностных отношений:

- отношения;
- нуждающийся в помощи по дому, когда болен;
- нуждаюсь в совете по серьезному личному или семейному вопросу;
- чувство подавленности и желание с кем-нибудь поговорить; и
- срочно требуется сумма около 500–1,000 евро, чтобы справиться с чрезвычайной ситуацией.

Российские коллеги предлагают концептуализированную модель социальной эксклюзии пожилых людей. Эта модель была построена на основе зарубежных подходов учитывая специфику российского общества. Российская модель социальной эксклюзии соотносится с понятием «бедность», однако на наш взгляд, она весьма ограничена в объяснительной способности. Причина этого заключается в том, что социальная эксклюзия отражает не только процесс исключения (динамические характеристики), но и условие исключения (статические характеристики). Социальное отчуждение может иметь материальное (экономическое) выражение (распределительное измерение) и нематериальные характеристики (относительный размер). Причины социальной эксклюзии должны быть рассмотрены на групповых и индивидуальных уровнях.

Таким образом, мы сначала определяем два измерения: ситуацию и условие социальной эксклюзии, материальное и нематериальное измерения. Кроме того, материальная составляющая (или ситуация отчуждения) описывается компонентами, называемыми «социально-экономической (материальной) депривацией», «лишение социальных прав» (доступ к социальным институтам и услуг), а также «лишение безопасности/безопасной окружающей среды». Нематериальные компоненты измеряются через «лишение социального участия», «культурная (нормативная) дезинтеграция», и «социальный аутизм».

Материальные факторы риска социальной эксклюзии часто формируют основу для отдельных факторов риска, взаимодействуют с биологическими факторами риска, и менее чувствительны к вмешательствам, но часто функционируют как система социальной идентичности (семьи или другие группы). К ним относятся ситуативные аспекты жизни в условиях бедности,

низкой нормы потребления и перенаселенность жилых помещений (Мельбурн и соавт., 2012).

Социальные и культурные компоненты социальной эксклюзии, Кингстон (Кингстон, 2001) описывает в теории «культурного капитала», как общие нормы и ценности, формирующие поведение индивида. Это необходимо для того, чтобы войти в определенный группу. Культурные ресурсы через нормы и социальные роли «ограничивают и предписывают возможности для индивидов, в том числе в контроле над их собственной жизнью» (Розанова и соавт., 2012).

Социальные ресурсы включают в себя включение и членство в социальных сетях, которые обеспечивают личный доступ к информации и поддержке со стороны других (Сапонов, Смолькин, 2012).

Социальные ресурсы могут включать слабые и сильные связи, а также отношения, которые предлагают эмоциональную и инструментальную помощь. Это связи, построенные на общих интересах и деятельности, такие как семейные связи, которые объединяют индивидов и в основном относятся к частной сфере. Российские исследователи этой темы предлагают рассмотреть социальные ресурсы как индикаторы социальных и культурных компонентов социальной эксклюзии, поскольку люди не могут выбирать их пол или этническое происхождение, но они могут выбирать друзей, интересы и даже родственников.

Поскольку политическое и гражданское участие формализованы, а общественные социальные ресурсы связаны внутри организационных структур, многие исследователи рассматривают гражданское и политическое участие как нечто отдельные сферы эксклюзии.

Компонент, который российские ученые назвали «социальным аутизмом», измеряет личные ресурсы и способность их использовать чье-либо текущее положение и не зависит от экономического, культурного или социального статуса. Это микро-уровень ресурсов, которые включают в себя физиологические факторы и физиологическое благополучие и способности (Максимова, 2018).

Таким образом, предлагаемая Российскими учеными модель основана на ряде предположения:

- Социальная эксклюзия – это многомерное явление, которое отражает как экономические, так и социальные факторы, структурные и социокультурные аспекты жизни и измеряется теоретически с помощью «социально-экономической (материальной) депривацией», «лишение социальных прав», «лишение безопасности / безопасная окружающая среды»,

«лишение социального участия», «культурная (нормативная) дезинтеграция», «социального аутизма»;

– Вышеназванные компоненты и показатели характерны для группы пожилых людей и пожилых инвалидов;

– Социальное отчуждение как условие и ситуация отчуждения может быть непосредственно измеряться через интенсивность его компонентов;

– Модель имеет односторонний эффект, то есть интенсивность одного из компонентов исключения может привести к росту интенсивности социальной эксклюзии.

Также есть новые исследования, как «Критический обзор и разработка концептуальной модели социальной эксклюзии из социальных отношений среди пожилых людей». Этот критический анализ я описывала в предыдущей статье. Критический анализ Венессы Бурхолта, Бетхана Винтера и еще 9 соавторов (Бурхолт, Винтер и соавт., 2019). Критический обзор дает представление о динамике, лежащую в основе отдельных исследований, которые часто захватывают только отдельные отношения, также критический обзор одновременно рассматривает сложность вопроса и другие возможности для формирования теории, то есть критический обзор интегрирует, интерпретирует и синтезирует информацию по всем исследованиям касательной темы.

В этом анализе понятие «социальная эксклюзия» пожилых людей рассматривается как сложный процесс, который включает в себя отсутствие или нехватка ресурсов, прав, товаров и услуг по мере старения людей, а также снижение участия в нормальных отношениях и мероприятиях, которые доступны большинству людей (Уолш и соавт., 2017).

Были определены несколько областей, способствующие социальной эксклюзии пожилых людей. К ним относили эксклюзию из материальных, финансовых ресурсов и социальных отношений, из услуг удобства и мобильности, участие в общественной жизни, окрестности, общины и социокультурные аспекты общества (Уолш и соавт., 2017).

В этом концептуальном анализе исследователи сформировали определенные риски, которые включают в себя социальную эксклюзию пожилых людей. Авторы к ним относят (Бурхолт, Винтер и соавт., 2019):

- 1 Личные качества: пол, сексуальная ориентация и семейный статус;
- 2 Биологические и неврологические риски: физическое и когнитивное здоровье;
- 3 Выход на пенсию, социально-экономическое положение и эксклюзия из материальных ресурсов;
- 4 Миграция;

- 5 Социальные связи;
- 6 Психологические ресурсы и социально-эмоциональные процессы;
- 7 Упругость или устойчивость;
- 8 Социальные сравнения;
- 9 Социально-культурные, социально-структурные и экологические риски;
- 10 Нормы и ценности;
- 11 Спрос на рабочую силу;
- 12 Воздействия на окружающую среду и соседства;
- 13 Политический контекст;
- 14 Индивидуальное благосостояние;
- 15 Социальная возможность;
- 16 Социальная сплоченность;
- 17 Здоровье и функционирование (Бурхолт, Винтер и соавт., 2019).

Все эти риски являются влияющими факторами, а также определяющими индикаторами социальной эксклюзии среди пожилых людей.

Выводы

Результаты систематического теоретического анализа показывают, что социальная эксклюзия пожилых людей – это процесс, а не явления. Поэтому нам в дальнейшем необходима будет при создании Казахстанской модели социальной эксклюзии пожилых, учитывать социо-культурные аспекты и специфические черты нашего народа. Тем более, когда Казахстан является многонациональным, то индикаторы этой модели будут соответственно крайне другими.

Полагаю, при создании Казахстанской модели нужно будет в первую очередь включить исключение от родственных связей, так как родственная связь основа всех исключений.

References

- 1 Atkinson, A. B., Cantillon, B., Marlier, E., Nolan, B. (2005) Taking forward the EU Social Inclusion Process, An Independent Report Commissioned by the Luxembourg Presidency of the Council of the European Union, The Netherlands Institute for Social Research. SCP, The Hague. [Electronic resource]. – www.ceps.lu/eu2005lu/inclusion.
- 2 Atkinson, T., Cantillon, B., Marlier, E., Nolan, B. Social Indicators: The EU and Social Exclusion. – Oxford University Press. – 2002.
- 3 Burholt, V., Winter, B., Aertsen, M., Constantinou, C., Dahlberg, L., Feliciano, V., Gierveld, J., Regenmortel, S., Waldegrave, C. (2019) A critical

review and development of a conceptual model of exclusion from social relations for older people. European journal of ageing.

4 **De Haan, A.** Social exclusion: an alternative concept for the study of deprivation? Ids Bull-I Dev Stud, 1998. – P. 10–19.

5 **Finfeld-Connett, D.** Use of content analysis to conduct knowledge-building and theory-generating qualitative systematic reviews. Qual Res, 2014. – P. 341–352.

6 **Kingston, P. W.** The unfulfilled promise of cultural capital theory, Soc. Educ., 2001. – vol. 74. – p. 88–99.

7 **Krasnova, O. V.** Retirement and identity of women, Psikhol. Issled., 2014. – vol. 7. – no 35. – p. 6.

8 **Layte, R., Maitre, B., Whelan, C.** Second European Quality of Life Survey. Living Conditions, Social Exclusion and Mental Well-being. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin. – 2010.

9 **Masa, F. H., Anja, K. M.** Social exclusion of elderly in Central and Eastern Europe. // International Journal of Social Economics. – 2013. – vol. 40. – no 11. – P. 971–989.

10 **Milbourne, P., Doheny, S.** Older people and poverty in rural Britain: material hardships, cultural denials and social inclusions, J. Rural Stud., 2012. – vol. 28. – p. 389–397.

11 **Morgan, C., Burns, T.** Social exclusion and mental health. Br J Psychiatry. – 2007. – P. 477–483.

12 **Rozanova, J., Keating, N., Eales, J.** Unequal social engagement for older adults: constraints on choice, Can. J. Aging, 2012. – vol. 31. – P. 25–36.

13 **Maximova, S. G., Noyanzina, O. E., and Omelchenko, D. A.** A Model of Social Exclusion of Elderly People in Siberian Regions. Advances in Gerontology, 2018. – vol. 8. – No 1. – P. 58–63.

14 **Saponov, D. I., Smol'kin, A. A.** Social exclusion of the elderly people: the development of a measurement model. Monitoring, no 5, pp. 83–94.

15 **Silver, H.** (1994) Social exclusion and social solidarity: three paradigms. Int Inst Labour Stud Geneva. – 2012.

16 **Silver, H.** Reconceptualising social disadvantage: three paradigms of social exclusion. In: Rodgers G, Gore C, Figueiredo JB (eds) Social exclusion: rhetoric, reality, responses. International Labour Organization, Geneva. –1995.

17 **Walsh, K., O'Shea, E., Scharf, T., Murray, M.** Ageing in changing community contexts: cross-border perspectives from rural Ireland and Northern Ireland. J Rural Stud, 2012. – P. 347–357

Материал поступил в редакцию 14.12.20.

А. А. Жақыпбек¹, Ш. А. Аширов²

Қарт адамдардың әлеуметтік эксклюзиясының үлгісі: зерттеулерге теориялық шолу

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

²Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы,
Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.
Материал 1.12.20 баспаға түсті.

A. A. Zhakypbek¹, Sh. A. Ashirov²

Model of social exclusion of older people: review of foreign studies

¹al-Farabi Kazakh National University,
Republic of Kazakhstan, Almaty;

²South Kazakhstan Medical Academy,
Republic of Kazakhstan, Shymkent.
Material received on 14.12.20.

Мақалада қарт адамдардың әлеуметтік эксклюзиясына байланысты бірін-бірі толықтыратын Еуропалық және ресейлік үлгілердің мысалында теориялық шолу беріледі. Әлеуметтік эксклюзияның ресейлік теориялық моделіне мынадай компоненттер кіреді: әлеуметтік-экономикалық (материалдық) депривация, әлеуметтік құқықтардың депривациясы (әлеуметтік институттар мен қызметтерге қол жеткізу), қауіпсіздікті депривациялау (қауіпсіз орта), әлеуметтік қатысуды депривациялау, мәдени (нормативтік) дезинтеграция және әлеуметтік аутизм. Бұл компоненттер мен көрсеткіштер негізінде әлеуметтік эксклюзияға ықтимал бейім топ болып табылатын зейнеткерлік жастағы адамдар тобына тән.

Мақала тақырыбының өзектілігін қазіргі әлемдегі болып жатқан оқишаулану үрдісінің тиімсіз жақтарымен байланыстыруға болады. Қарттардың өміріне оқишаулану үрдісінің олардың денсаулығына, өмір сүру стиліне қалай әсер ететіндігін анықтай отырып, қарттар арасындағы әлеуметтік эксклюзия моделін құруға мүмкіндік береді.

Мақалада егде адамдардың әлеуметтік эксклюзиясының еуропалық үлгісі қарастырылған. Онда қарт адамдарды бірнеше салада әлеуметтік оқишаулауға баса назар аударады: денсаулық сақтау және медициналық қызмет көрсетуге қол жеткізу, кедейлік және материалдық айырулар, тұрғын үй және жергілікті жағдайлар, қоршаған орта және тұлғааралық қатынастар және т.б.

Кілтті сөздер: әлеуметтік эксклюзия, қарт адамдар, оқшаулану, қоғамнан оқшаулану, депривация.

The article provides a theoretical overview of the social exclusion of older people on the example of European and Russian models, which in our opinion complement each other. The Russian theoretical model of social exclusion includes the following components: socio-economic (material) deprivation, deprivation of social rights (access to social institutions and services), deprivation of security (safe environment), deprivation of social participation, cultural (normative) disintegration, and social autism. These components and indicators are specific to a group of people in retirement who are a priori a group potentially at risk of social exclusion.

The relevance of the article is due to inefficient aspects of isolation processes occurring in the modern world. By determining how the process of isolation affects the lives of older people, their health, and lifestyle, this will create a model of social exclusion among older people.

The article considers the European model of social exclusion of older people. It focuses on the social exclusion of older persons in several areas: health and access to health care, poverty and material deprivation, housing and local conditions, the environment and interpersonal relationships.

Theoretical analysis of Russian and European models of social exclusion of older people, reflected in the article, helped to lay the Foundation of the Kazakh model in this area.

Keywords: social exclusion, older people, isolation, exclusion from society, deprivation.

SRSTI 11.25.40

<https://doi.org/10.48081/IOKA3802>

A. E. Ibrayeva, R. M. Tashtemkhanova

L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan

CASPIAN SEA IN REGIONAL ENERGY SECURITY

The Caspian Sea is the world's largest inland body of water, with an area of 370 thousand km² and which washes the territories of five neighboring states – Azerbaijan, Iran, Kazakhstan, Russia and Turkmenistan. In the Caspian region, the political, military-strategic and economic interests of not only these coastal countries, but also many others, including non-regional ones, are clearly traced. The Caspian region attracts both with its huge reserves of hydrocarbons and its opportunities for their transportation, as it is located at the junction of the regions of the Middle East, Europe, the CIS, South and East Asia. This makes it self-evident that such power centers as the EU, the United States, China, India and others are showing increased interest in the Caspian region. Their policies in the Caucasus, Central Asia and the Middle East have a direct or indirect impact on the Caspian region as a whole, as well as on the problems of ensuring its security.

Keyword: the Caspian Sea, Central Asia, The BTC, CPC.

Introduction

The Caspian Sea has always been important for the regional security and trade needs. It plays even more significant role in terms of energy security. The Caspian Sea presents a great opportunity not only for development and extraction of the existent energy deposits, but also provides a logistical solution for the oil and gas export from Central Asia and Caucasus to the European market. However, the inability to define the legal status of the Caspian Sea by the countries bordering it, makes it impossible to proceed further in the wanted direction. Therefore, the question of the Caspian Sea territory demarcation along with the establishing of cooperation on the sea among the littoral states should be regarded as of a great importance for Kazakhstan and aforementioned countries.

After the dissolution of the USSR, the question of the Caspian Sea legal status was not completely resolved. The reason for that was the conflict of political

interests between the five states of the Caspian Sea region. One of the contradictions was whether to define the Caspian Sea as a sea or as a lake, depending on which the demarcation should be carried out either by the sea or lake regulations in the international law. As for the political interests, none of the countries wanted to compromise its pretensions on their share of rich biologic and energy resources. The cornerstone of the problem is actually an inability to choose the seabed delimitation approach. Generally, there have been two options that were brought up by the states. The first one is the delimitation along the median line, which is supported by the three out of five Caspian littoral states, namely Kazakhstan, Russia, and Azerbaijan. In contrast, the second option is an approach of equal share, whereby each country acquires 20 % of the Caspian seabed. This method is heavily advocated by both Iran and Turkmenistan. It is important to understand, that the choice between the two above-mentioned approaches is critical to the national interests of each country. Thus, the principle of the median line relies on the area of state's coastal junction to the sea. In this case, Kazakhstan, Russia and Azerbaijan have a visible advantage to Iran or Turkmenistan, which territory is prolonged into the continental area, while the coastal part constitutes only a minor part of the country. However, if the method of 20 % was applied, Iran and Turkmenistan could acquire the same amount of the marine territory as the other three littoral states. Such scenario is surely unwelcomed by Kazakhstan, Russia or Azerbaijan. Taking into account the long history of the unresolved issue, potential loss of profit in case of further lacking consensus, and general majority outweighing the minority, the median line approach is the most likely option expected to be applied in the process of the Convention elaboration.

The Convention has been in the process of elaboration for already twenty years. The documents contains the basic principles of interaction of the parties on the Caspian Sea, questions of water area demarcation, definition of national seabed sectors, implementation of military, economic cooperation, environmental protection etc. The very first steps were undertaken during the end of the 1990s, when the republic of Kazakhstan and the Russian Federation have concluded the Agreement on the delimitation of the northern part of the Caspian seabed in 1998, while the respective protocol was signed four years later. After conclusion of the agreement with the Russian Federation, the same was implemented towards the Republic of Azerbaijan in 2001 and in 2003 the protocol was brought in place. After the territorial issues had been settled between Kazakhstan and its neighbors, Russia and Azerbaijan themselves needed to regulate their Caspian border. They did this on the 14th May 2003 in the form of the Agreement on the Junction Point of the Delimitation Lines of the Adjacent Parts of the Caspian Seabed. As for Turkmenistan, it took some time until it signed the respective agreement with

Kazakhstan in 2014. So far, the further work on the regulation of the Caspian question has been executed in the form of the Caspian Heads of States Summits as well as the foreign ministers' meetings. Up to today, there were four presidential summits, which took place in 2002, 2007, 2010, and 2014. As for the foreign ministers' meetings, they were organized in 1996, 2004, 2007, 2014, and 2016. The last bid for the question's resolution was undertaken by the countries in 2007 during the Tehran Summit; however, the parties were still not able to come to an agreement regarding final demarcation of the Caspian Sea area. Meanwhile, the ubiquity of the Caspian legal status impedes implementation of prospective joint projects in the energy sector among the countries.

The joint projects in the energy sector include various oil and gas transportation routes as well as the exploration and development stages within the upstream sector. One of the brightest examples among those is the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline (BTC). The BTC project's construction began in the year 2003, and despite the involvement of numerous international companies, was mainly operated and designed by the British Petroleum (BP). The BTC is in operation since 2006. The pipeline was envisaged to transport the Azeri crude through the territory of Georgia to the port of Ceyhan in Turkey. The unique route designed for the pipeline makes it one of the most major project in the Caspian region. First of all, it is seen as a great opportunity for Azerbaijan and Georgia to acquire a direct access to the European market through Turkey; thus avoiding any dependence on the Russian side. Secondly, the pipeline was constructed for the transportation of big volumes of oil, which Azerbaijan cannot provide all alone. Therefore, to keep the operation of the pipeline economically viable, the crude exports from Turkmenistan and Kazakhstan were also added to the BTC. However, in 2015 Kazakhstan stopped to fill the BTC with its crude because of the expansion of the Caspian Pipeline Consortium (CPC). Taking into account the reductions in the Azeri oil, the overall used capacity of the BTC constituted less than 55 % of the available volume in 2006. Nevertheless, it is too early to abandon the BTC viability, especially for Kazakhstan. Due to the expected rise in the national oil production caused by the revival of Kashagan oilfield, there is a probability that Kazakhstan would need additional transportation routes to export its crude, where the BTC can prove it to be highly useful.

So far, Kazakhstan's overall oil exports needs are fully satisfied via CPC. The Caspian Pipeline Consortium exports Kazakhstan's oil through the territory of Russia, bringing to the port of Novorossiysk, which is situated at the Black Sea. In 2016, the CPC managed 63 % of the whole national exports, and the figures are expected to increase, as the Kashagan production will continue to expand. Currently, Kazakhstan is working on a number of key energy transit infrastructure projects, including phased expansion of the Caspian Pipelines Consortium oil pipeline, the

creation of the Kazakhstan Caspian Transportation System and increase of the capacity of the Kazakhstan - China oil pipeline. CPC Expansion Project assumes upgrade of 5 existing and construction of 10 additional oil pumping stations (2 in the area of Kazakhstan and 8 in Russia) construction of 6 tanks (capacity 100.000 CBM each) in addition to 4 existing oil storage tanks near Novorossiysk and third portable mooring facility at CPC sea terminal, and replacement of 88-Km section of the pipeline in the territory of Kazakhstan with the pipe of bigger diameter. Total project investment will make 5,4 billion USD. The project's completion will be reached in the second half of 2017. After expansion, CPC will increase oil shipment to 67 million tonnes a year, of which 56 million tonnes from producers in Kazakhstan and 11 million tonnes from those in Russia. Meanwhile, Kazakhstan Caspian Transportation System includes construction of a pipeline between Yeskene and Kuryk (739 km), in Kazakhstan, together with pumping station at the Tengiz field, and of another one to connect with Tengiz-Oporny-Uzen-Aktau main oil pipeline, plus an oil terminal and a new port in Kuryk village, plus rehabilitation and expansion of the port in Aktau city. The initial capacity of the new pipeline will amount to 23-25 million tons per year with the possibility of future expansion to 56 million tons. The system will ensure additional export capacity for volumes coming from Kashagan field.

What is important to note, is that the aforementioned projects have already been in the stage of implementation, apart from the mere envisioning. In contrast to that, the Trans-Caspian natural gas pipeline has only been a prospective venture, which however has not been brought to life yet. The Trans-Caspian pipeline would be modelled to transport the natural gas from Turkmenistan to Azerbaijan and further on, to Europe. Despite the fact that Turkmenistan already has a share in the BTC, its national oil reserves do not prove to be as rich as those of its natural gas. Actually, Turkmenistan possesses some of the largest natural gas reserves in the world, with its Galkynysh gas field being the world's second largest gas field. Despite Turkmenistan's vast gas reserves, the country has been unable to deliver it to the European market so far. A solution for the problem could be a construction of the Trans-Caspian gas pipeline, which would cross the Caspian seabed and transport the gas via Azerbaijan to Europe. The obstacle for the implementation of the project has been both high costs and complexity of the construction. As the potential pipeline would cross the Caspian seabed it would inevitably cross the water territories of other Caspian states. In this case, the absence of clear regulation of the Caspian Sea issue poses the main difficulty on the way to bring the dreams about the pipeline to life. Another issue, is Russian unwillingness to support the Trans-Caspian pipeline, which can bring Turkmenistan's gas to Europe, where GazProm enjoys a relative

dominance on the market. This, however, is not critical, as the key problem still resides around the Caspian Convention.

Regarding the news on the development of work on Convention process, there are some positive tendencies in this direction. On the 5th December 2017 Moscow held a meeting of the Ministers of Foreign Affairs of the countries of the Caspian region. The main result of the meeting was the settlement of all key issues regarding the project of the Caspian Sea Legal Status Convention. It is expected that the responsible experts will carry out the technical part of the work of preparing the project of the Convention for its future signing at the upcoming summit of the Caspian Sea states in Kazakhstan in 2018. Currently, the preparation of protocols' project for the Agreement on Cooperation in Security on the Caspian Sea from 2010 is taking place, along with the preparation of other protocols' projects in spheres of environment protection, terrorism, organized crime, security of sea routes and so on. According to Kazakhstan's Minister of Foreign Affairs, Kairat Abdrahmanov, the regulation of the Caspian Sea Legal Status question is one of the main priorities for Kazakhstan, which is highly interested in achieving the resolution of this issue. Meanwhile, Russian Foreign Minister Sergei Lavrov points out the all the relevant questions are resolved, and the content of the future Convention is largely ready. Overall, after the long and protracted discussions on the Caspian Sea Legal Status, the final Document is currently worked on by the experts in charge and is expected to be signed during the next Summit of the Caspian Sea states in Astana, July 2018.

Conclusion

Summing up, the question of defining the legal status of the Caspian Sea is one of the key issues in the context of political stability and economic development of the Caspian Sea area. The protracted process of regulating the issue has been for a long time a reason for stumbled energy cooperation. Taking into account the fact, that all of the five Caspian littoral states possess rich energy endowments, it is clear how critical the issue is for the economies of the countries. Such projects as the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline, the Caspian Pipeline Consortium, the Kazakhstan Caspian Transportation System, and prospective Trans-Caspian gas pipeline are all heavily dependent on the political stability of the Caspian Sea. Therefore, the definition of the legal status of the sea, as well as successful delimitation of its seabed will allow using the benefits of transport and transit opportunities for Kazakhstan and other Caspian littoral states.

Пайдаланған деректер тізімі

- 1 **Леухова, М. Г., Пьянов, А. Е.** Проблема правового статуса Каспийского моря в отношениях прикаспийских государств в 1990–2000 гг. // Вестник КемГУ. – 2013. – № 2 (54) – Т. 3. – С. 236–238.
- 2 **Fiona Hill.** Pipelines in the Caspian. Catalyst or Cure-All? // Georgetown Journal of International Affairs, Winter-Spring. – 2004. – P. 17–24.
- 3 KAZENERGY Association. National Energy Report 2017. – P. 52–55.
- 4 The Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) Pipeline Project // International Finance Corporation, Lessons of Experience September. – 2006. – № 2. – P. 3–7.
- 5 British Petroleum website: https://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC.html

References

- 1 **Leukhova, M. G., Pyanov, A. E.** The problem of the legal status of the Caspian Sea in the relations of the Caspian states in 1990–2000 // Bulletin of KemSU. – 2013. – No. 2 (54). – Vol. 3. – P. 236–238.
- 2 **Fiona Hill.** Pipelines in the Caspian. Catalyst or Cure-All? // Georgetown Journal of International Affairs, Winter-Spring. – 2004. – P. 17–24.
- 3 KAZENERGY Association. National Energy Report. – 2017. – P. 52–55.
- 4 The Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) Pipeline Project // International Finance Corporation, Lessons of Experience September. – 2006. – № 2. – P. 3–7.
- 5 British Petroleum website: [https \[Electronic resource\]. – www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC.html.](https://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC.html)

Material received on 14.12.20.

А. Е. Ибраева, Р. М. Таитемханова

Каспий теңізі өңірінің энергетикалық қауіпсіздігі

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.
Материал 14.12.20 баспаға түсті.

А. Е. Ибраева, Р. М. Таитемханова

Каспийское море в региональной энергетической безопасности

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
Республика Казахстан, г. Нур-Султан.
Материал поступил в редакцию 14.12.20.

Каспий теңізі әлемдегі ең ірі ішкі су қоймасы болып табылады, оның ауданы 370 мың км² құрайды және ол бес іргелес мемлекеттің – Әзірбайжан, Иран, Қазақстан, Ресей және Түркіменстанның аумағын жуады. Каспий өңірінде тек аталған жағалаудағы елдердің ғана емес, сонымен қатар басқа да көптеген, соның ішінде аймақтан тыс елдердің саяси, әскери-стратегиялық және экономикалық мүдделері айқын байқалады. Каспий өңірі көмірсутектерінің орасан зор қорымен де, оларды тасымалдау бойынша мүмкіндіктерімен де тартымды, өйткені ол Таяу Шығыс, Еуропа, ТМД, Оңтүстік және Шығыс Азия өңірлерінің торабында орналасқан. Бұл ЕО, АҚШ, Қытай, Үндістан және т.б. сияқты күш орталықтары тарапынан Каспий аймағына деген қызығушылықтың артқандығын көрсетеді. Олардың Кавказда, Орта Азияда және Таяу Шығыста жүргізіп отырған саясаты тұтастай алғанда Каспий өңіріне, сондай-ақ оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету проблемаларына тікелей немесе жанама әсер етеді.

Кілтті сөздер: Каспий теңізі, Орталық Азия, БТД, КҚК.

Каспийское море является крупнейшим в мире внутренним водоемом, площадь которого составляет 370 тыс. км² и которое омывает территории пяти сопредельных государств – Азербайджана, Ирана, Казахстана, России и Туркменистана. В Каспийском регионе четко прослеживаются политические, военно-стратегические и экономические интересы не только указанных прибрежных стран, но и многих других, в том числе внерегиональных. Каспийский регион привлекает как своими огромными запасами углеводородов, так и своими возможностями по их транспортировке, поскольку находится на стыке регионов Ближнего Востока, Европы, СНГ, Южной и Восточной Азии. Это делает само собой разумеющимся проявление повышенного интереса к Каспийскому региону со стороны таких центров силы, как ЕС, США, Китай, Индия и других. Проводимая ими политика на Кавказе, в Средней Азии и на Ближнем Востоке оказывает прямое или косвенное воздействие на Каспийский регион в целом, а также на проблемы обеспечения его безопасности.

Ключевые слова: Каспийское море, Центральная Азия, БТД, КТК.

<https://doi.org/10.48081/PMBR3164>

Г. М. Каппасова, А. А. Акишев, М. А. Сулейменов

Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫНЫҢ КӨШІ-ҚОН ӘЛЕУЕТІ: ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ-САЯСИ ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕСІ БОЙЫНША

Ұсынылған мақалада Павлодар облысының көші-қон әлеуеті қарастырылады, оның ерекшелігі өңірдің геосаяси орналасуы болып табылады, бұл мемлекетаралық көші-қон алмасуына әкеледі. Белгілі бір бағыттағы көші-қон ұтқырлығы бар облыс тұрғындарына назар аударылды, бұл жас және жыныстық құрылымдарға, халықтың тарихи генезисіне және оның этникалық құрамына байланысты. Сонымен қатар, көп жағдайда еңбекке қабілетті жастағы жоғары білікті кадрлар қоныс аударады, сол арқылы Павлодар облысы шекара маңы аумағы бола отырып, көрші елдердің кәсіпорындарын тәжірибелі қызметкерлермен және дарынды жастармен жабдықтау бойынша донор өңірге айналады.

Кілтті сөздер: көші-қон, көші-қон әлеуеті, шекара маңы, Павлодар облысы.

Кіріспе

Мәселені түсіну үшін, көші-қон әлеуеті дегенімізді анықтап алайық. Бұл жөнінде белгілі мигрантолог Л. Л. Рыбаковский келесі ұғым береді. Көші-қон әлеуеті (потенциал) – (лат. potential – күш, қуат), ұғымы бірнеше мағынада түсіндіріледі. Атап айтқанда, көші-қон әлеуеті ретінде жаңа шетелде (ТМД мемлекеттер) тұратын барлық орыс тілді халық қабылданады; немесе осы елдерде Ресейден келген барлық жылдардағы мигранттар (олардың тумалары емес); немесе әлеуметтік сауалнамалары бар адамдар Ресейге көші-қонға деген көзқарасты анықтады және т. б. Шамасы, көші-қон әлеуетін халықтың иммиграциясы мүмкін деп бағалау көші-қон ағындарының елдік бағытына және қоныс аударатын елдің мигранттар құрамына деген артықшылықты көзқарасқа негізделуі керек [1].

Осылайша, көші-қон әлеуеті – алушы мемлекетке қоныс аудару мүмкіндігі бар және оның сипаттамалары бойынша талаптарына сәйкес келетін, донор-елдердің болашақ тұрғындарының бір бөлігі, онымен қатар, геосаяси және экономикалық тұрғыдан иммигранттарды – елдің болашақ азаматтары үшін таңдау критерийлері. Осы критерийлердің ішіндегі негізгі екі фактор болуы мүмкін: көші-қон әлеуетінің сандық шекараларын (параметрлерін) белгілейтін елдік және этникалық артықшылықтарын анықтайтын құрылымдығы. Алайда, көші-қонның ұзақ мерзімді салдары жағымсыз болып шығады: мемлекет, аймақтарда еңбекке қабілетті жастағы адамдар саны аз, білімді жастар мен білікті мамандардан айрылады. Жоғары санаттағы мамандардың кетуі, атап айтқанда, олардың деңгейіне салынған мемлекеттік ресурстардың жоғалуын, өнеркәсіптің тарылуын және іскерлік ортаның нашарлауын білдіреді. Осы себептерден Павлодар облысының көші-қон әлеуеті тақырыбы қызықты және өзекті болып табылады.

Зерттеудің нысаны: Павлодар облысының кәметке толған, еңбекке қабілетті тұрғындары.

Зерттеудің пәні: Павлодар облысының көші-қон әлеуеті.

Мақсаты: Көші-қон әлеуетінің нәтижесінде өкінішке орай, демографиялық және зияткерлік шығындар орын алуда, олар аймақтың таяу болашағына теріс әсер етуі мүмкін. Сондықтан, Павлодар облысының еңбекке қабілетті халқының көші-қон әлеуетін эмиграциялық мүмкіндігің бағалау және болжау өте орынды, онымен қатар мемлекет тарапынан бұл мәселеге басым назар аударуға қажеттілік туындап отыр.

Міндеттері:

- аймақ халқының көші-қон әлеуеті деңгейіне шолу жасау;
- көші-қон әлеуетінің елдердің критерийлерін анықтау.

Зерттеудің әдістері мен нәтижесі

Отандастардың көші-қон әлеуеті – бұл қозғаушы, итермелеуші және тартушы факторлардың маңыздылығы мен құрылымы сақталған жағдайда, тұрғылықты аймақтан кете алатын ықтимал мигранттардың ең көп саны. Айта кету керек, ықтимал көші-қон әлі нақты көші-қон процесі емес, ол көбіне көші-қонға деген нақты көзқарастармен емес, жағдаймен анықталады. Сонымен қатар, ықтимал көші-қон әрқашан нақтыға қарағанда әлдеқайда аз.

Мемлекет басшысының Қазақстан халқына Жолдауында «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» К. К. Тоқаев: «Республикалық маңызы бар қалалардағы халық санының көптігі қазіргі кезде мақтанарлық жағдай емес, керісінше тұрғындардың әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктерін толық қамтамасыз ету тұрғысынан аландаушылыққа негіз болып отыр. Ірі қалалардың тұрғындары көбейіп келе

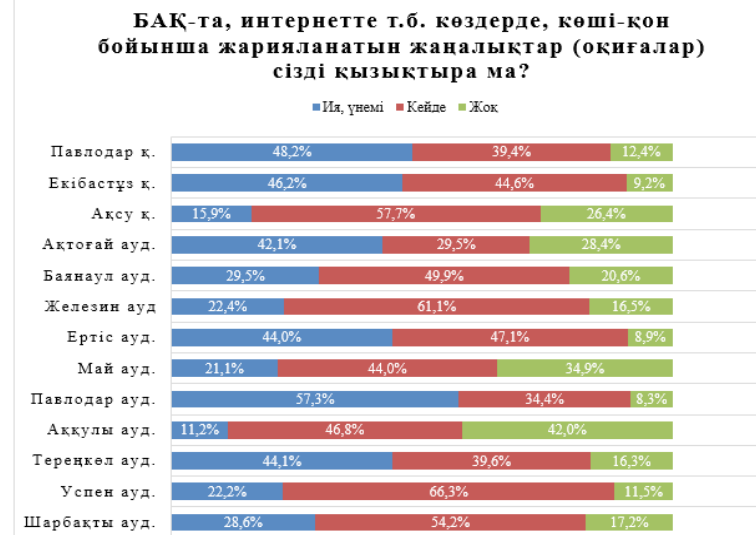
жатқаны байқалады. Сонымен қатар, жаңа тұрғындарға қолайлы жағдай жасалған Павлодар және Петропавл сынды қалаларда адамдар мен еңбек ресурстарының тапшылығы бар. Үкімет көші-қон үдерісін басқару үшін пәрменді шаралар қабылдауы тиіс» [2] – деп назар аударған. Сонымен бірге, Қазақстан Республикасы аумағындағы көші-қон процестерін басқару мәселелерін шешу экономикалық, саяси, демографиялық, географиялық және мәдени сипаттамалармен тығыз байланыста болатын ішкі көші-қонның себептері мен салдарымен тікелей байланысты.

Көші-қон үрдісінің негізі – мемлекеттік шекаралар мен ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамалары, мәдени құндылықтар мен тілдік айырмашылықтар, ғаламшардың әртүрлі түпкірлеріндегі климаттық және табиғи ерекшеліктер болып табылады.

Зерттеуде сауалнама қолданылып келесі мәліметтер байқалды. Халықтың көші-қоны қазіргі заманның барлық аса маңызды үрдістерінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Павлодар облысының көші-қон туралы білім саласындағы рефлексияны анықтау мақсатында респонденттерге көші-қон түрлерін анықтау ұсынылды «Сіз естіген, білетін көші-қон түрлерін анықтаңыз» деген сұрақ қойылған. Респонденттердің көпшілігі көші-қонның негізгі түрлерімен таныс екендігі анықталды: еңбек көші-қоны – 43,0 %, ішкі және сыртқы көші-қон – 38,0 %, депортация көші-қоны – 19,0 %. Онымен қатар, респонденттердің көпшілігі БАҚ, интернет және басқа да көздерде жарияланатын көші-қон оқиғаларына үнемі немесе арасында ғана қызығушылық танытатыны белгілі болды.

Қалалар мен аудандар бөлінісінде көші-қон жаңалықтарына (оқиғаларына) респонденттердің қызығушылық танытатындары бойынша мәлімет диаграмма –1 көрсетілген.

Диаграмма 1 – БАҚ-та, интернетте т.б. көздерде, көші-қон бойынша жарияланатын жаңалықтар (оқиғалар) сізді қызықтыра ма?

Демек, облыста және елде болып жатқан көші-қон үрдістеріне (жаңалықтарға) Ресей Федерациясымен шекаралас аумақтардың респонденттері белсенді қызығушылық танытуда, бұл сол аймақтардағы көші-қон әлеуеті белсенділігінің белгісі екенің анық.

«Көші-қон жаңалықтарына (оқиғаларға) қызығушылық неде?» (Бұл неден көрінеді?) деген сұраққа респонденттердің көпшілігі достары, сыныптастары, курстастары, көршілері, таныстары арасында «өздері үшін» статистиканы жүргізетіндерін белгіледі. Осы сұрақтың нәтижесі диаграмма –2 анық көрінеді.

Диаграмма 2 – «Бұл неден көрінеді?» сұрақтың жауаптары көрінісі, қалалар мен аудандар бөлінісінде

Қалалар мен аудандар бөлінісінде сұралғандар арасында елдегі көші-қон жағдайын бақылайтындарын атап өткендер Павлодар қ. – 52,2 %, Екібастұз қ. – 50,8 %, Шарбақты ауданы – 47,3 %.

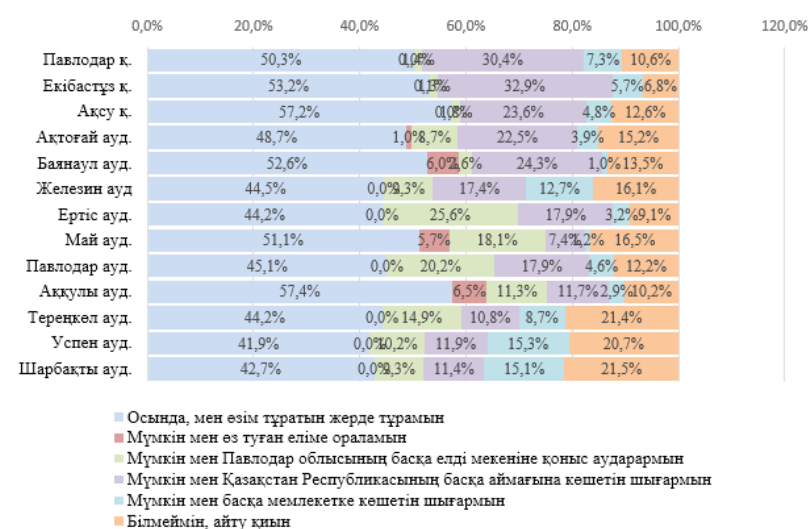
Иммигрант, эмигранттар, еңбек мигранттарына және т. б. консультативтік көмек көрсететін респонденттер Ақсу қ. – 11,2 %, Железин ауданы – 10,8 %, Май ауданы – 10,3 %.

Достар, сыныптастар, курстастар, көршілер, таныстар арасында «өзі үшін» статистикасын үнемі жүргізетін респонденттер Тереңкөл ауданында – 73,3 %, Успен ауданында – сұралғандардың 68,4 %-ы, Павлодар ауданында – 66,7 %, Ертіс ауданында – 64,6 %.

Демек, көші-қон әлеуеті тақырыбы облыстың қай аудандарында аса өзекті екені диаграммадан көрініп тұр.

Тұрғылықты жеріне қатысты болашақ жоспарлары туралы сұралғандардың пікірлері әртүрлі. Бұл қызықты және өзекті ақпарат диаграмма – 3 көрсетіледі.

Диаграмма 3 – Тұратын жеріңіз бойынша жақын жоспарыңыз қандай? Тұратын жеріңіз бойынша жақын жоспарыңыз қандай?

Осылайша, қалалар мен аудандар бойынша Аққулы ауданының сұралғандардың көпшілігі – 57,4 %, Ақсу қ. респонденттері – 57,2 % және Екібастұз қ. респонденттері – 53,2 % қазіргі тұратын жерлерінде қалуды ойлайды, Аққулы ауданының сұралғандары – 6,5 %-ы, Баянауыл ауданының – 6,0 %-ы және Май ауданында сұралғандардың – 5,7 %-ы көшіп келген елге қайта оралуды жоспарлайды, Павлодар облысының басқа мекеніне көшуді Ертіс және Павлодар аудандарында сұралғандардың көпшілігі жоспарлауда – тиісінше – 25,6 % және 20,2 %, мұнда көбінде Облыс орталығы Павлодар қ. атайды, елдің басқа аймақтарына көшуді жоспарлаған сұралғандар: Екібастұз қ. – 32,9 %, Павлодар қаласы – 30,4 %, бұл жерде Нұр-Сұлтан қаласы басым. Басқа елге көшу жоспарларында бар респонденттердің басым бөлігі Успен ауданында – 15,3 % және Шарбақты ауданында – 15,1 % және Железин ауданының – 12,7 %, сұраққа жауап беруге қиналды Шарбақты ауданының респонденттері – 21,5 % және Тереңкөл ауданының – 21,4 % сұралғандар.

Мұнда аймақтың көші-қон әлеуеті белсенді екендігін көріп отырмыз және те ішкі де, сыртқы да көші-қон жандануда. Осылайша, Павлодар облысы еңбек ресурстарының донорына айналды. Әсіресе, көп жағдайда еңбекке қабілетті жастағы жоғары білікті кадрлар елден кететінін ерекше атап өту

керек. Олардың орнына келген еңбек мигранттары өкінішке орай, осындай біліктілігімен мақтана алмайды.

Екібастұз және Павлодар қалаларында сұралғандар елдің басқа аймағына көшуді жоспарлап отыр, олар Нұр-Сұлтан қаласына көшуді қалайды. Осылайша, аймақтың көші-қонының кемуі өсуде. Ертіс және Павлодар аудандарында сұралғандар Павлодар облысының басқа елді мекеніне көшуді жоспарлап отыр, мұнда облыс орталығы Павлодар қаласын атап өтуде.

Сұралғандардың негізгі бөлігі Павлодар облысының тартымдылық факторлары ретінде перспективтік өнеркәсіптік аймақ, кейіннен жұмысқа орналаса отырып, білім беру көші-қонының жандануы және аймақтың қолайлы имиджі атап өтті. Бұл шындыққа сәйкес келеді. Мәселен, респонденттердің Павлодар облысында тұру себептері туыстарының немесе таныстарының және жеке факторларының болуымен қатар жұмысқа орналасу мүмкіндігі болып табылады, бұл жерде Ақсу қ., Екібастұз қ., Успен және Павлодар аудандарынан сұралғандар жоғары пайызды көрсетті, бұл Қазақстан өңірлерінен, жақын және алыс шетелдерден Павлодар облысына жоғары білікті әлеуеті мигранттар үшін неғұрлым тартымды болып табылады.

Қала-ауыл бөлінісінде Павлодар облысындағы көші-қонға «Жергілікті халықтың басқа аймақтарға немесе мемлекеттерге үлкен ағымы» тән – 63,8 %.

«Оңтүстік-Солтүстік» азаматтарын жұмыс күші артық оңтүстік өңірлерден жұмыс күші тапшы Солтүстік өңірлерге көшіру бағдарламасы демографиялық олқылықты жаба отырып, өз нәтижелерін беруде және еңбектің аймақтық сәйкессіздіктерін теңестіреді. Алайда, Қазақстанның басқа аймақтар тұрғындарының белсенді ағыны ауылда байқалады – 35,5 %.

Демек, урбанизация тұрғысынан біздің мемлекетімізде «Рухани жаңғыру» [3] бағдарламасы мен өңірлерді дамыту бағдарламасына өзіндік қосымша болып табылатын «Ауыл – ел бесігі» арнайы жобасына ерекше мән беріледі. Олардың мақсаты-ауылдық аумақтардың әлеуметтік-экономикалық инфрақұрылымын жаңғырту, олардың халқын өмір сапасының осы заманғы стандарттарымен қамтамасыз ету. Алайда, біз ауылдан халықтың 42,4 %-ның кетуін көріп отырмыз. Ауылдардан ірі қалаларға көші-қон және осыған байланысты білім беру, денсаулық сақтау мекемелеріне, көлік инфрақұрылымына жүктеменің өсуі, жұмысқа орналасумен, келгендерді тұрғын үймен қамтамасыз етумен байланысты проблемалар қаланың әлеуметтік-экономикалық секторына салмақ түсіреді.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандарды түйіндей келе, келесіні атап өткен жөн: көші-қон үрдістері қазіргі жаһанданған қоғамда белсенді түрде дамуда, бұл Павлодар облысының және жалпы елдің де дамуы үшін оң және сол

сияқты теріс салдары да бар. Халықтың көші-қоны – табиғаты жағынан күрделі, нысандары мен салдары жағынан алуан түрлі әлеуметтік үрдіс. Сонымен қатар, әлеуметтік дамуға зор ықпал ете отырып, оның өзі саяси, әлеуметтік-экономикалық, демографиялық және басқа да өзгерістердің әсеріне ұшырайды.

Көші-қон үрдістерінің әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-мәдени дамуына әртүрлі салдары бар екенін атап өткен жөн. Оларға, әдетте, қабылдаушы аймақтар халқының этномәдени құрамының өзгеруі, қабылдаушы аймақтардың инфрақұрылымына жүктеменің артуынан туындаған әлеуметтік шиеленістің өсуі жатады.

Жаңа технологиялардың пайда болуымен ауыл халқының үлес салмағы табиғи түрде төмендейтінін атап өткен жөн. Бүгінде қалыптасып келе жатқан агломерациялар ғана ішкі көші-қон ағындарын демпферлеуге қабілетті.

Павлодар облысында жас және еңбекке қабілетті халық үшін сыртқы көші-қон тұрғысынан көші-қон әлеуеті едәуір жоғары, ал ішкі көші-қонның көші-қон әлеуеті көші-қон ресурсының орташа деңгейіне ие, мұнда жас шектеуі шамалы, сонымен қатар, көші-қон әлеуетінің дамуы қолайлы перспективаларына ие.

Көші-қон әлеуеті мемлекеттік бағдарламалардың қолдауымен ғана дамудың қолайлы перспективаларына ие болатынын айта кету қажет.

Пайдаланған деректер тізімі

1 **Рыбаковский, Л. Л.** Демографический понятийный словарь. Центр социального прогнозирования. – М., 2003. – С. 177.

2 **Тоқаев, Қ. К.** Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі. Мемлекет Басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы. – Нұр-Сұлтан. 2 қыркүйек, 2019.

3 **Назарбаев, Н. Ә.** Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру бағдарламасы. Астана 12 сәуір 2017.

4 Халықтың көші-қоны туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV Заңы.

5 Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының 2017–2021 жылдарға арналған тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 29 қыркүйектегі № 602 қаулысымен бекітілген.

6 **Доскалиева, Б. Б., Шуленбаева, Ф. А., Бактымбет, А. С., Бактымбет, С. С.** ТМД-дағы еңбек нарығы мен көші-қон // Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы. – 2019. – № 1(323). – Б. 265–270.

7 **Насимова, Г. О., Жансугурова, Ж. А., Халикова, Ш. Б.** Возвратно-миграционные намерения казахстанских студентов, обучающихся в зарубежных вузах // Журнал философии, культуры и политологии. – 2020. – Т. 72. – № 2. – С. 99–108.

8 **Бокаев, Б., Жолдыбалына А.** Миграционные тренды в Казахстане в контексте развития интеллектуального потенциала // Казахстан Спектр. – 2019. – № 2. – С. 93.

9 Официальный интернет-ресурс Комитета по статистике Республики Казахстан [Электронды ресурс]. – URL: stat.gov.kz

10 **Деловарова, Л. Ф., Макашева, К. Н., Конуспаев, Е. Б.** К вопросу миграционного сотрудничества как фактора сближения государств-членов Евразийского экономического союза // Вестник КазНПУ им. Абая. Серия Исторические и социально-политические науки. – 2020. – № 1(64). – С. 202–208.

References

1 **Rybakovskij, L. L.** Demograficheskij ponyatijnyj slovar'. Centr social'nogo prognozirovaniya. [Rybakovsky L. L. Demographic conceptual dictionary. Center for social forecasting]. – M., 2003. – P. 177.

2 **Toqayev, Q. K.** Syndarly qoǵamdyq dialog – Qazaqstannyń turaqtylyǵy men órkendeýiniń negizi. Memleket Basshysynyń 2019 jylǵy 2 qyrkúiektegi Qazaqstan halqyna Joldaýy. [Tokayev K. K. Constructive public dialogue is the basis for stability and prosperity of Kazakhstan]. Nur-Sultan. 2 September 2019.

3 **Nazarbaev, N. Á.** Bolashaqqa baǵdar: Rýhanı jańǵyrý baǵdarlamasy. [Nazarbayev N. A. Looking to the future: Ruhanı-zhangyru program]. – Astana, 12 April 2017.

4 Halyqtyń kóshi-qony týraly Qazaqstan Respýblikasynyń 2011 jylǵy 22 shildedegi № 477-IV Zańy. [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 22, 2011 No. 477-IV on Population migration].

5 Qazaqstan Respýblıkasy kóshi-qon sarasatynyń 2017-2021 jylǵa arnalǵan tujyrymdamasy. [Concept of migration policy of the Republic of Kazakhstan for 2017–2021]. Approved by the resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated September 29, 2017 No. 602.

6 **Doskalieva, B. B., Shýlenbaeva, F. A., Baqtymbet, A. S., Baqtymbet, S. S.** TMD-daǵy eńbek naryǵy men kóshi-qon. [Doskalieva B. B., Shulenbayeva F. A., Baktymbet A. S., Baktymbet S. S. labor market and migration in the CIS] // National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2019. – № 1(323). – P. 265–270.

7 **Nasimova G. O., Zhansugurova Zh. A., Halikova Sh. B.** Vozvratno-migracionnye namereniya kazahstanskih studentov, obuchayushchihsya v zarubezhnyh vuzah. [Nasimova G. O., Zhansugurova Zh. A., Khalikova Sh. B. Return and migration intentions of Kazakhstani students studying in foreign universities] // Journal of philosophy, culture and political science. – 2020. – Vol. 72. – No. 2. – P. 99–108.

8 **Bokaev, B., Joldybalina, A.** Migracionnye trendy v Kazahstane v kontekste razvitiya intellektual'nogo potenciala. [Bokaev B., Zholdybalina A. Migration trends in Kazakhstan in the context of development of intellectual potential] // Kazakhstan Spectrum. – 2019. – No. 2. – P. 93.

9 Oficial'nyj internet-resurs Komiteta po statistike Respubliki Kazahstan. [Official Internet resource Of the Committee on statistics of the Republic of Kazakhstan] – URL: stat.gov.kz

10 **Delovarova, L. F., Makasheva, K. N., Konuspaev, E. B.** K voprosu migracionnogo sotrudnichestva kak faktora sbliheniya gosudarstv-chlenov Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza. [Delovarova L. F., Makasheva K. N., Konuspaev E. B. Migration cooperation as a factor of rapprochement between the member States of the Eurasian economic Union] // Bulletin of KazNPU named after Abai's. Series of Historical and socio-political Sciences. – 2020. – № 1(64). – P. 202–208.

Материал 14.12.20 баспаға түсті.

Г. М. Каппасова, А. А. Акишев, М. А. Сулейменов

Миграционный потенциал Павлодарской области: результаты социолого-политического исследования

Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 14.12.20.

G. M. Kappasova, A. A. Akishev, N. A. Sultqmenov

Migration potential of Pavlodar region: results of socio-political research

Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 14.12.20.

В данной статье рассматривается миграционный потенциал Павлодарской области, особенностью которой является геополитическое расположение региона, что приводит к межгосударственному

миграционному обмену. Акцентируется внимание на жителей области с миграционной подвижностью определенной направленности, которое зависит от возрастной и половой структур, исторического генезиса населения и его этнического состава. К тому же, большей частью выезжают высококвалифицированные кадры трудоспособного возраста, тем самым Павлодарская область являясь приграничной территорией становится регионом-донором по снабжению предприятий соседних стран опытными сотрудниками и талантливой молодежью.

Ключевые слова: миграция, миграционный потенциал, приграничье, Павлодарская область.

This article examines the migration potential of the Pavlodar region, which is characterized by the geopolitical location of the region, which leads to interstate migration exchange. Attention is focused on the residents of the region with migration mobility of a certain orientation, which depends on the age and gender structures, the historical Genesis of the population and its ethnic composition. In addition, most of the highly qualified personnel of working age leave, thus the Pavlodar region, being a border territory, becomes a donor region for supplying enterprises of neighboring countries with experienced employees and talented young people.

Keywords: migration, migration potential, border area, Pavlodar region.

FTAMP 04.51.69

<https://doi.org/10.48081/GBVW5900>

¹<https://orcid.org/0000-0003-3581-8331>

²<https://orcid.org/0000-0001-6473-1871>

А. А. Касымова¹, А. Т. Омарова²

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АҒЗА ДОНОРЛЫҒЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ЭТИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Берілген мақалада ағза мүшелерінің трансплантология барысында туындайтын донор мен реципиент арасында құқықтық-этикалық мәселелер қарастырылған. Тірі донор мен реципиент арасындағы биоэтикалық принциптердің сақталу деңгейі және трансплантациядан кейінгі донордың әлеуметтік жағдайы мен қоғамға қайта орнығу процесі талданған.

Мақаланың мақсаты – донор мен реципиент арасындағы құқықтық-этикалық мәселелерді талдау және қоғамды ағза донорлығына қатысты 2020 жылдың 7 шілдесінде Қазақстан Республикасының ұсынған № 360–VI «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» заң жобасына жүргізілген социологиялық талдау нәтижелері арқылы ақпараттандыру. Себебі, әр түрлі ақпарат құралдарында таралған, «кез-келген қайтыс болған адамның органдары медицина қызметкерлері тарапынан алынады» сынды қауесеттер, этикалық нормаларға қайшы және қоғамда адамдарда донорлыққа қарсы теріс көзқарас қалыптастыруда.

Аталмыш мақала ағза донорлығына қатысты қоғамдық пікірдегі қайшылықтарды шешуге, ағза донорлығына қатысты қоғамда оң түсінік қалыптастыруға, сондай-ақ реципиент-донор-дәрігер-қоғам арасында туындайтын биоэтикалық қайшылықтарды түсінуге және оның жолдарын шешуге арналған.

Кілтті сөздер: донор, реципиент, биоэтика, этикалық принцип, HLA, трансплантология.

Кіріспе

Трансплантология – XX ғасырдың 50 жылдары адамзат қауымының ғылыми техникалық революцияға қосқан үлкен жаңалықтарының бірі болды. XX ғасырдың ортасы медицина ғылымы мен практикасы үшін эволюциялық кезең болып саналады. Медицина саласының ғалымдары ағза мүшелерін транспланттай бастады. Ең алғаш медицина саласының ғалымдары ксенотрансплантация, яғни жануарлардың органдарын ауыстырумен немесе жануарлардың органдарын адамдарға транспланттау арқылы бірнеше тәжірибелер жүргізіп келгені белгілі. Алайда, мұндай тәжірибелер сәтсіздікпен аяқталып отырды. Тек, өткен ғасырдың екінші ширегінде Париж, Стэнфорд, Лейден университеттерінің бір топ ғалымдары «HLA-адам генінің гистосәйкестігін» ашуы, адам органдарын транспланттаудың медицина саласындағы бастама кілті болды. Соның нәтижесінде, 1954 жылы АҚШ-та, Бостон қаласында әлемдегі ең алғашқы гомозиготалы егіздердің бүйрек трансплантациясы сәтті өтті [1]. Одан кейін 1963 жылы Колорадо штатының Денвер қаласында американдық хирург Томас Старзл ең алғаш рет адам бауырын транспланттады [2]. Алайда, трансплантациялық отадан кейін адамдар ұзақ өмір сүре алмады, үш апта немесе ұзағы бір жыл көлемінде ғана өмірлерін ұзартта алды. 1966 жылдан бастап Лондон қаласында трансплантациялық оталар қарқын ала бастады, себебі «мидың өлімі» тұжырымдамасы заңды тұрғыда рәсімделіп, 1968 жылы Гарвард университетінде ми өлімінің критерийлері нақты анықталды. Осыған орай, 1970 жылдан бастап әлемнің көптеген елдерінде ми өлімі анықталған тұлғалардан ағза мүшелерін донорлыққа алу рәсімге айналды [3]. 1967 жылы Кейптаунда ең алғаш рет 54 жастағы ер адамға жүрек трансплантациясы жасалынды [4]. Бұл, әлемдегі ең маңызды жаңалықтардың бірі болды. 1968 жылы Генте қаласында алғаш рет белгиялық хирург Фритз Дером силикозбен ауыратын науқасқа өкпе транспланттады, науқас он ай өмір сүрді [5].

Көріп отырғанымыздай, трансплантациялық оталар сәтті өткенімен, науқастар ұзақ өмір сүре алмады. Ең ұзағы бір жыл көлемінде ғана болды. Сөйтіп, 1976 жылы трансплантация саласында тағы бір үлкен прогресс орын алды. Ол – А циклопарин – селективті имуносупрессивті белсенділігі бар дәрілерді ойлап шығару. Бұл ота жасалғаннан кейін адам имунитетін қалыптастыруға, жаңадан орнатылған клетка жасушаларын бейімдеуге көмектесетін дәрі болды.

Осылайша, трансплантология мәселесі медицина саласында өз шешімін тапты. Әлемнің дамыған мемлекеттері трансплантациялық оталар арқылы адамзаттың өмірін ұзартты, медицина саласы эволюциялық деңгейден өтті, сонымен қатар медициналық туризмнің алғашқы баспалдағын

қалыптастырды. Алайда, трансплантация саласы үшін қажетті ресурс – донор мәселесі толыққанды шешілген жоқ. Осы кезеңнен бастап трансплантация саласының дамуы, қоғамға әр түрлі этикалық қайшылықтар мен заңға қайшы жағдаяттарды алып келді. Аталмыш мәселелер XX ғасырдың соңында орын алғанымен, бүгінгі күнге дейін өз шешімін таппады. Мысалы, елімізде орган донорлығының құқықтық-этикалық аспектілері заң аясында толық шешімін таппай отыр. Себебі, орган донорлығы барысында медицина қызметкерлерінің әлеуеті, ми семуі анықталған жағдайдағы тұлғаның туыстары және медицина қызметкері арасындағы коммуникация мәселесі, медицина қызметкерлерінің құқықтары қорғалмаған. Сондай-ақ, орган донорлығы мәселесіне қатысты қоғамның ақпараттандырылмауы, донорлық ресурстар тапшылығына өз әсерін тигізуде. Толық ақпараттандырылмаған қоғам, елімізде орган донорлығына қатысты бірауызды заң жобасының қабылдануына кері ықпалын тигізуде. Сол себепті, донорлардың құқықтары мен заңдық қызығушылықтарының сақталуына кепілдеме беретін амалдарды (заңдарды) социологиялық талдау жұмыстың маңыздылығын арттырады. Сондықтан да, ақпаратты қоғамда адам – қоғам-дәрігер-адам арасындағы биоэтикалық қарым-қатынас шиеленісінің шешімін табу өзекті болып саналады.

Зерттеудің әдіс-тәсілдері. Аталмыш мәселені зерттеу үшін ҚР № 360-VI «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» ұсынылған заң жобасы және ағза донорлығы мен трансплантология саласындағы адам-қоғам-заң – дәрігер – реципиент қатынасындағы биоэтика принциптері негізге алынады. Донор мен реципиент арасындағы құқықтық-этикалық аспектілерді зерттеуде социологиялық талдау, салыстыру, гипотеза әдістері қолданылған.

Зерттеудің барысы мен нәтижесі. Елімізде трансплантология саласы қарқынды даму үрдісінде, себебі, республикамызда жүрек, бүйрек сынды маңызды органдар трансплантталады. 2020 жылдың 7 шілдесінде ҚР № 360-VI «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» заң жобасы халыққа ұсынылды. Алайда, аталмыш заң аясында құқықтық-этикалық қайшылықтар туындауда. Мысалы, (210 бап. Тірі кезіндегі донордан ағзаларды (ағзаның бөлігін) және (немесе) тіндерді (тіннің бөлігін) транспланттау тәртібі) «Он сегіз жастан асқан, әрекетке қабілетті, реципиентпен генетикалық байланыста және (немесе) онымен тіндік үйлесімділігі бар адам донор бола алады, транспланттау үшін органды (органның бөлігін) және (немесе) тіндерді (тіннің бөлігін) алып қоюға қатысты нотариатта куәландырылған жазбаша келісім болуы шарт» [6]. Аталмыш бап бойынша генетикалық байланысы бар адамдар ғана донор бола алады, заң бойынша қос органның біреуін ғана бере алады, сондай-ақ донордың

денсаулығына еш зиян келмеуі тиіс. Донор мен реципиент арасындағы генетикалық байланысты этикалық комиссия анықтайды. Алайда, бұл үрдіс туысқан арасындағы альтруистік қатынасқа негізделіп отыр. Донор болған адам, міндетті түрде биологиялық, психологиялық тұрғыда зардап шегеді. Трансплантациялық процестен кейін, қос органның біреуінен айырылған адам психологиялық-моральдық күйзелісте болуы әбден мүмкін, сондай-ақ донор адамның денсаулығының донорлыққа дейінгі қалпы сақталуы екіталай. Донор болған адамның денсаулығында бірнеше жылдан кейін кінәрат табылуы да ғажап емес. Сол себепті, аталмыш үрдіс биоэтикалық принциптерге қайшы келіп отыр, «зиян келтірме» тұжырымдамасы биотикалық принциптің бірінші ұстанымы болып табылады [7].

Биоэтикалық принциптің екінші қағидаты «жақсылық жаса» [7], яғни ізгі іс-әрекет жаса, бірақ «зиян келтірме».

Екіншіден, донор болған адамның өмірлік әлеуметтік мәселесі дұрыс шешімін табуы тиіс. Аталмыш заң аясында донордың қоғамдағы орны қарастырылған (214 бап. Жұмыс берушілер мен ұйым басшыларының ағзалар (орган бөлігі) және (немесе) тіндер (тін бөлігі) донорларына жағдай жасауды қамтамасыз ету жөніндегі міндеттер) [6]. Мысалы, «Ағзалардың (органның бір бөлігінің) және (немесе) тіндердің (тіннің бір бөлігінің) доноры болып табылатын жұмыскерге орташа айлық жалақысы сақтала отырып, транспланттау мақсатында ағзаларды (органның бір бөлігін) және (немесе) тіндерді (тіннің бір бөлігін) алу жүргізілетін медициналық ұйымға бару уақытын ескере отырып, Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес уақытша еңбекке жарамсыздық парағы беріледі». Біріншіден, донор болған адам кез-келген еңбекке қабілетті болмайды. Ауыр жұмыстар донор үшін қауіпті, сол себепті, жұмыс ауыстыру мәселесі донор үшін қиындық тудыруы мүмкін. Екіншіден, донорға мемлекет тарапынан ешқандай әлеуметтік көмек, әлеуметтік жеңілдіктер қарастырылмаған.

Заңнамада қайтыс болған адамның донор болу мәселесі де қарастырылған [6]. (212 бап. Қайтыс болғаннан кейінгі донордан ағзаларды (ағзаның бөлігін) және (немесе) тіндерді (тіннің бөлігін) транспланттау тәртібі). Бүгінгі таңда, қоғам арасында қайтыс болған адам донорлығына байланысты көптеген түсінбеушіліктер орын алуды. Аталмыш заңнамада көрсетілгендей «жасы он сегізде немесе он сегізден жоғары, медициналық тұрғыда бас миының өлімі жарияланған адам органдары (органның бөліктері) және (немесе) тіндері (тіннің бөліктері) реципиентке трансплантацияға қолдануға болады». Демек, кез-келген биологиялық өліммен қайтыс болған адам донор бола алмайды. Әр түрлі ақпарат құралдарында таралған, «кез-келген қайтыс болған адамның органдары медицина қызметкерлері тарапынан алынады»

сынды қауесеттер, этикалық нормаларға қайшы және қоғамда адамдарда донорлыққа қарсы теріс көзқарас қалыптастыруда. Адамда мидың өлімі медициналық қызметкерлер тарапынан анықталған жағдайда ғана, донор бола алады. Мидың өлімі дегеніміз – адамның миы жұмыс істеу процесін тоқтатады, бірақ реанимация шараларының көмегімен жүрек қызметі, қан айналымы және тыныс алу қызметі жасанды түрде сақталады [8]. Осылайша, адам жасанды аппарат құралдарының көмегімен, органдар қызметін сақтай отырып, өзге адамдарға донор бола алады.

212 баптың, 3 – тармағында адамның тірі кезінде донор болуға қатысты көзқарасы анықталмаған жағдаят қарастырылған: «Адамның тірі кезіндегі ерік білдіруі болмаған жағдайда, жұбайының (зайыбының), ал ол болмаған кезде жақын туыстарының бірінің транспланттау үшін оның ағзаларын (ағзаның бір бөлігін) және (немесе) тіндерін (тіннің бөлігін) алып қоюға өзінің келіспейтіні (келісетіні) туралы жазбаша мәлімдеуге құқығы бар» [6]. Яғни, қайтыс болған адамның жұбайы немесе оның жақын туысқаны шешім қабылдауы тиіс. Бұл, біріншіден, қайғырып отырған адам үшін ақылмен ойлап шешім шығаратын кезең болмауы мүмкін. Екіншіден, өзге индивидтің дене мүшелеріне қол сұғуға рұқсат беруге шешім қабылдау психологиялық-моральдық тұрғыда ауыр. Үшіншіден, ешқандай адам қайтыс болған адам үшін шешім қабылдай алмайды. Сондықтан, көпшілік адамдар қайтыс болған туыстарының донор болуына келіспейді. Себебі, қоғамда ағза донорлығына қатысты әр түрлі тұжырымдаманы ұстанатын тұлғалар бар. Биоэтикалық принциптің үшінші қағидаты бойынша «жеке тұлғаның дербестігі» әр тұлға өзіне байланысты шешімдерді өз еркімен, автономды түрде қабылдауы тиіс. Жеке тұлға үшін өзге адам шешім қабылдай алмайды, сондай-ақ жеке тұлғаның жақын туыстары немесе достары ақыл-кеңес бере алады және жеке тұлғаны ақпараттандыра алады. Жеке тұлғаның адами құндылығы биологиялық, құқықтық, этикалық тұрғыда жоғары бағалануы тиіс. [9]

Адамның ағзаларын немесе тіндерін транспланттауды реттейтін негізгі этикалық қағидаттарды төмендегідей жіктеуге болады:

Адамның ағза органдары (ағзаның бөлігін) және тіндерін (тін бөліктерін) сатуға немесе сатып алуға тиым салынған. Бұл, ҚР № 360-VI «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» заңының 209 бабымен бекітілген [6]. Сонымен қатар халықаралық «Адам құқығы және биомедицина туралы» CETS N/216 конвенцияда адам органдарын қаржылық мақсатта сатуға немесе сатып алуға тиым салынған [10]. Себебі, органдарды сату немесе сатып алуда, әлеуметтік жағдайы төмен топ өз денсаулықтарына зиян келтіруі әбден мүмкін. Екіншіден, «адам саудасы», «қара базар» сынды заңға қайшы орталықтардың пайда болуына жол бермеу. Үшіншіден, әлемдегі

дамыған елдер үшін, дамудан артта қалған, мешеу елдер «арзан қол – қара базар орталығы» немесе «медициналық зерттеу тәжірибиесінің орталығына» айналу мүмкіндігі өте жоғары.

Тірі донордан ағза органдарын транспланттау тек ерікті болуы шарт. Сондай-ақ тірі донор реципиентпен генетикалық байланыста болуы міндетті. Мұны этикалық комиссия құрамы зерттейді [6]. Этикалық комиссия құрамы реципиент пен донор арасындағы генетикалық байланысты құжаттар арқылы нақты зерттеуі қажет, себебі, туыс емес адамдардың донор болу мәселесі, органдарды сату, сатып алу мәселесін туындатады.

Әлеуетті донор денсаулығына қатысты туындайтын қиындықтар жайлы толық ақпараттандырылуы қажет [6].

Орган трансплантациясы донор өміріне моральды, психологиялық, биологиялық тұрғыда қауіпті болған жағдайда тыйым салынады.

Биоэтикалық принцип міндетті түрде сақталуы шарт. «Жақсылық жаса», «зиян келтірме» принциптеріне донор, реципиент, дәрігер сүйенуі тиіс. Яғни, бір адамның өмірін ұзарту үшін, екінші бір адамның өмірін өмір сүруді қамтамасыз ететін процедуралардан айыруға болмайды [7].

Денсаулық сақтау ұйымдарының медицина және өзге де қызметкерлеріне донор және (немесе) реципиент туралы мәліметтерді жария етуге тыйым салынады [6].

Транспланттау үшін органдарды алуды жүзеге асыратын тұлғаға, бас миының біржола семуін растауға қатысуға тыйым салынады [6].

Донорлық органдарды бөлуде жекелеген топтардың (адамның) артықшылығы немесе арнайы қаржыландыру мәселесі туындамауы тиіс.

Донорлық органдарды бөлуде үш қағидат басты назарда болуы шарт: донор мен реципиенттің иммунологиялық сәйкестігі (HLA), реципиент жағдайының дәрежесі және күту парағының кезегі.

Моральдық тұрғыда донор ретінде келесі топ өкілдерін: әлеуметтік қорғалмаған, яғни баспанасыз, психиатрлық клиника пациенттерін, балаларды, экономикалық дамудан артта қалған мемлекет тұрғындарын пайдалануға жол берілмейді [10].

Қорытынды

Орган донорлығының құқықтық-этикалық аспектілерімен қоғамды ақпараттандыру өте маңызды. Еліміздегі кез-келген тұлға орган донорлығына қатысты туындайтын кез-келген сұраққа жауап таба алуы тиіс. Себебі, орган донорлығымен әлемдегі барлық адамзат бетпе-бет келеді. Орган донорлығының құқықтық және этикалық қағидалары биоэтикалық принциптер қағидатына және халықаралық «Адам құқығы және биомедицина

туралы» конвенцияға, ҚР № 360-VI «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі» туралы Кодексіне қарама-қайшы келмеуі тиіс.

Орган донорлығы және трансплантология барысында аталмыш биоэтикалық принциптер сақталуы тиіс: зиян келтірме, жақсылық жаса, жеке тұлғаның дербестігі, әділеттілік. Донор мен реципиент және трансплантолог арасындағы байланыста толығымен биоэтикалық принцип сақталуы міндетті.

Қоғамда донор-реципиент-трансплантолог арасында биоэтикалық және құқықтық нормалардың сақталуы трансплантологиялық оталар санын көбейтуге, күту парағының кезегін жылжытуға, донор-реципиент-трансплантолог арасындағы ресми, этикалық, коммуникациялық қарым-қатынасты ретті, дау-дамайсыз шешуге септігін тигізеді. ҚР № 360-VI «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі» туралы Кодексі еліміздегі орган донорлығына қатысты құқықтық нормаларды реттеуде маңызды.

Пайдаланған деректер тізімі

1 **Кабанова, С. А., Богопольский, П. М.** Пересадка почки: история, итоги и перспективы. Трансплантология. 2015;(2):49–58. [Текст]. [Электронный ресурс]. – https://www.jtransplantologia.ru/jour/article/view/46?locale=ru_ru

2 **Meirelles, J.** Liver transplantation: history, outcomes and perspectives. 01.01.2015. [Текст]. [Электронный ресурс]. – <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25993082/>

3 **Wijdicks, E. F.** Diagnosis of brain death / E.F. Wijdicks // N Engl. J. Med. – 2001. – Vol. 344, № 16. – P. 1215–1221.

4 **Иванюшкин, А. Я., Юдин, Б. Г., Попова, О. В., Резник, О. Н.** Первая клиническая пересадка сердца в истории отечественной и зарубежной медицины. Вестник трансплантологии и искусственных органов. 2017;19(3):104-115. [Текст]. [Электронный ресурс]. – <https://journal.transpl.ru/vtio/article/view/786>

5 History of lung transplantation. J Thorac Dis. 2017 Dec; 9(12): 5458–5471. [Текст]. [Электронный ресурс]. – <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5757055/>

6 ҚР № 360-VI «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі» туралы Кодексі. 07.07.2020. [Текст]. [Электронный ресурс]. – <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360>

7 **Юдин, Б. Г., Тищенко, П. Д., Иванюшкин А. Я., и др.** Биоэтика: принципы, правила, проблемы. – М. : Едиториал УРСС, 1998. – 470 с. – С. 10–20.

8 Смерть мозга. Уолкер А. Э. – Практическое пособие. – М. : Медицина, 1988. – 288 с. – С. 156.

9 **Иванюшкин, А. Я., Игнатьев, В. Н., Коротких, Р. В. и др.** Введение в биоэтику : Учебное пособие. – М. : Прогресс-Традиция, 1998. – 381 с. – С. 30.

10 Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine. 25.03.2015. [Текст]. [Электронный ресурс]. – <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/216>

References

1 **Kabanova, S. A., Bogopolskiy, P. M.** Peresadka pochki: istoriya, itogi i perspektivi. Transplantologiya. 2015;(2):49–58. [Текст]. [Elektronniy resurs]. [Kabanova S.A., Bogopolsky P.M. Kidney transplant: history, results and prospects. Transplantology. 2015;(2):49-58.] [Text]. [Electronic resource]. – <https://www.jtransplantologiya.ru/jour/article/view/46?locale=ru>

2 **Meirelles, J.** Liver transplantation: history, outcomes and perspectives. 01.01.2015. [Text]. [Electronic resource]. – <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25993082/>

3 **Wijdicks, E. F.** Diagnosis of brain death / E.F. Wijdicks // N Engl. J. Med. – 2001. – Vol. 344, № 16. – P. 1215–1221.

4 **Ivanyushkin A. Ya., Yudin, B. G., Popova, O. V., Reznik, O. N.** Pervaya klinicheskaya peresadka serdtsa v istorii otechestvennoy i zarubezhnoy meditsiny. Vestnik transplantologii i iskusstvennykh organov. 2017;19(3):104–115. [Текст]. [Elektronniy resurs]. [Ivanyushkin A. Ya., Yudin B. G., Popova O. V., Reznik O. N. The first clinical heart transplant in the history of domestic and foreign medicine. Bulletin of Transplantology and Artificial Organs. 2017;19(3):104-115.] [Text]. [Electronic resource]. – <https://journal.transpl.ru/vtio/article/view/786>

5 History of lung transplantation. J Thorac Dis. 2017 Dec; 9(12): 5458–5471. [Text]. [Electronic resource]. – <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5757055/>

6 QR No 360-VI «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйелерінің кодексі. 07.07.2020. [Матин]. [Elektronniy resurs]. [RK № 360-VI ‘On public health and health care system’ 07.07.2020.]. [Text]. [Electronic resource]. – <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360>

7 **Yudin, B. G., Tishchenko, P. D., Ivanyushkin, P. D.** Bioetika: printsipy, pravila, problemy. – М. : Yeditorial URSS, 1998. – 470 s. – S. 10–20. [Yudin B. G., Tishchenko P. D., Ivanyushkin A. Y. Bioethics: principles, rules, problems. . – М. : Yeditorial URSS, 1998. – 470 p. – P. 10–20.]

8 Smert mozga. Uolker A.E. – Prakticheskoye posobiye. – М.: Meditsina, 1988. – 288 s. – S– 8. [Death of the brain. Walker A. E. – A practical guide. – М. : Medicine, 1988. – 288 p. – P. 8.]

9 **Ivanyushkin, A.Ya., Ignat'yev, V. N., Korotkikh, R. V. i dr.** Vvedeniye v bioetiku: Uchebnoye posobiye. - М.: Progress-Traditsiya, 1998. – 381 s. – S. 30. [Ivanyushkin A. Y., Ignatiev V. N., Korotkikh R. V. et al. Introduction to Bioethics: Tutorial. – М. : Progress-Traditsiya, 1998. – 381 p. – P. 30.]

10 Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine. 25.03.2015. [Text]. [Electronic resource]. – <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/216>

Материал 14.12.20 баспаға түсті.

A. A. Касымова, А. Т. Омарова

Правовые и этические аспекты донорства органов в Республике Казахстан

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы.

Материал поступил в редакцию 14.12.20.

A. A. Kasymova, A. T. Omarova

Legal and ethical aspects of organ donation in the Republic of Kazakhstan

al-Farabi Kazakh National University,
Republic of Kazakhstan, Almaty.

Material received on 14.12.20.

В данной статье рассмотрены нормативно-этические проблемы между донором и реципиентом в сфере трансплантологии. Проанализированы степень сохранения биоэтических принципов между живым донором и реципиентом, социальное положение донора после трансплантации и процесс его возвращения к нормальной жизни в обществе.

Цель статьи – анализ нормативно-этических вопросов между донором и реципиентом и информирование общества о результатах социологического анализа закона Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI «О здоровье народа и системе здравоохранения». Это связано с тем, что распространяемые в различных СМИ слухи о том, что «органы любого умершего человека изымает медицинский

персонал», противоречат этическим нормам и создают в обществе негативное отношение к донорству.

Данная статья предназначена для разрешения противоречий в общественном мнении относительно донорства органов, формирования положительного общественного восприятия донорства органов, а также для понимания и разрешения биоэтических противоречий между реципиентом-донором-врачом-обществом.

Ключевые слова: донор, реципиент, биоэтика, этические принципы, HLA, трансплантология.

This article discusses the legal and ethical issues between donor and recipient in the field of transplantation. Also, in this article there are analyzed the degree of preservation of bioethical principles between the living donor and the recipient, the social status of the donor after transplantation and the process of his return to normal life in society.

The purpose of the article is to analyze the normative and ethical issues between the donor and the recipient and inform the society about the results of the sociological analysis of the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 7, 2020 No. 360–VI «On the health of the people and the health care system». This is due to the fact that rumors spread in various media that «the organs of any deceased person are removed by medical personnel» contradict ethical norms and create a negative attitude towards donation in society.

This article is intended to resolve controversies in public opinion regarding organ donation, to form a positive public perception of organ donation, and to understand and resolve bioethical contradictions between recipient-donor-doctor-community.

Keywords: donor, recipient, bioethics, ethical principles, HLA, transplantology.

SRSTI 06.35.51

<https://doi.org/10.48081/MKVY2599>

Zh. N. Matenova, B. B. Dosskaliyeva

Karaganda Economic University of Kazpotreboysuz,
Republic of Kazakhstan, Karaganda

HOUSING POLICY AS A PRIORITY FACTOR IN THE SOCIAL POLICY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Housing policy at all times and around the world has been one of the most complex, socially contradictory and socially significant problems. Housing policy as a social phenomenon is implemented with great difficulties and is often accompanied by a severe crisis, covering all areas of reformed social life. The social essence of housing policy is carried out in the conditions of state support and control of entrepreneurship, designed to form not only a market for goods and services, but also a market for housing construction. The authors of the article consider housing problems in the country and the mechanisms implemented by the state to provide housing for the population.

Keywords: state housing policy, social policy, population, housing provision.

Introduction

One of the important factors determining the social tone of the state of modern society is the housing issue. Moreover, the effective housing policy of the state is a key element of the system of formation and development of human capital. Therefore, the importance of state regulation of the housing sector leaves no doubt. The housing policy pursued by the State and local government bodies is aimed at providing housing to those in need.

Since 2005, Kazakhstan has adopted six state programs aimed at building housing and improving the accessibility of housing to the population [1]:

- State program for housing construction development in the Republic of Kazakhstan for 2005–2007 years;
- State program of housing construction in the Republic of Kazakhstan for 2008–2010 years;
- Housing construction program in the Republic of Kazakhstan for 2011–2014 years;

- Affordable Housing 2020 program (the program was canceled in 2014 due to the fact that its tasks became part of a new integrated program – Regional Development Program until 2020);

- The program for the development of regions until 2020 (the program was adopted in 2014 and until the end of 2016 included the task «Development of housing construction» with priority of state support for the construction of affordable housing);

- The housing development program of «Nurly Zher» (approved on December 31, 2016).

In addition, the construction of housing was carried out as part of the «Nurly Zhol» State Infrastructure Development Program for 2015-2019, which provided for the allocation of funds from the National Fund of the Republic of Kazakhstan to finance the construction of rental, credit and commercial housing [2]. State programs tested and then developed various mechanisms to support housing construction and make housing accessible to different categories of the population. State programs are implemented by local executive bodies and organizations with the state participation.

The housing development program of «Nurly Zher» is approved by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan of December 31, 2016 No. 922. The goal of the Program is to increase the availability of housing for the population [3]. Term of the Program 2017-2021 years. The program of Nurly Zher» united the tasks connected with housing construction and the funds allocated for these purposes earlier in the Development program of regions until 2020 and the State program of infrastructure development «Nurly Zhol» for 2015-2019.

Results and discussion

In five years of implementation of the program of «Nurly Zher» it was planned to enter at the expense of all sources of financing 52.79 million sq.m of housing, including apartment housing – 25.92 million sq.m, individual housing – 26.87 million sq.m. The achievement of the planned indicators led to an increase in the housing stock, which Kazakhstan had at the beginning of 2016, by more than 15 % [4]. The Program planned to improve the living conditions of 1.5 million citizens. The program was successfully implemented.

Within the framework of housing programs, the state plans to solve the following problems:

Objective 1. Increased availability of mortgage lending.

The Program planned to restore the volume of mortgage lending by commercial banks to the level of annual issuance of loans in the amount of 150 billion tenge due to the decrease in activity in the mortgage lending market in 2013–2016 due to high interest rates (15–21 % per annum), limited availability

of mortgage loans. The same occurs with strict banks requirements for borrowers because of changes in legislation. To do this, it is planned to subsidize the interest rate on mortgage loans issued by banks to the population, so that after subsidizing the rate for the final borrower is 10 % per annum. Subsidies are provided only for mortgage housing loans issued by the banks, at a rate of remuneration of not more than 16% per annum.

Since 2017, funds for subsidizing the interest rate on a mortgage loan should be allocated annually from the republican budget [5]. The subsidy will be provided to banks through a financial agent - the joint-stock company Mortgage Organization Kazakhstan Mortgage Company.

The mandatory conditions for participation of the borrower (individual) in the Program are:

- Mortgage housing loan provided for home purchase in the primary market;
- Credit period up to 180 months;
- The availability of funds in the borrower's account in the amount of at least 30 % of the cost of the purchased housing and/or supporting documents on payment of funds to the seller, and/or equivalent additional pledge of residential real estate owned by the borrower or third parties.

The maximum amount of mortgage housing loan to be subsidized is up to 20 million tenge in the cities of Astana and Almaty and up to 15 million tenge in other regions [6]. The maximum subsidy period is 120 months, but no more than the loan period.

Objective 2. Stimulation of housing construction by private developers.

To stimulate the supply of affordable housing by private developers, the Program plans to provide developers with financial resources through expanding their lending by commercial banks. To this end, it is proposed to subsidize the interest rate on loans issued by banks to private developers. Subsidization is carried out only on loans issued by banks at a rate of remuneration not exceeding the level of the base rate of the National Bank of the Republic of Kazakhstan by more than 5 %, valid at the time of the decision on subsidization.

Since 2017, funds for subsidizing the interest rate on loans of developers have been allocated annually from the republican budget. The subsidy is provided through a financial agent – Damu Enterprise Development Fund JSC.

Objective 3. Construction of affordable housing for participants in the system of housing construction savings (including citizens standing in line for housing in local executive bodies).

To solve this problem, several mechanisms are provided for attracting funds to finance the construction of housing for the acquisition of Zhilstroysberbank by investors (this type of housing is called «credit housing» in the Program):

1) Issuance by local executive bodies of securities (bonds) with a circulation period of up to 2 years with payment of coupon interest of 0.15% per annum twice a year;

2) Preferential lending to private developers through placement in banks conditional deposits (deposits) for up to 5 years by the National Management Holding «Baiterek», Real Estate Fund «Samruk-Kazyna»;

3) Raising funds of international financial organizations under corporate guarantees by the National Manager of Baiterek Holding to finance the construction of energy-efficient housing using new technologies.

The first mechanism is the financing of housing construction by local executive bodies at the expense of a bond loan, is proposed in the Program as the main one. The Government of the Republic of Kazakhstan has the right to allocate loans from the national budget to local executive bodies for the implementation of housing construction projects for participants in the housing construction savings system at a rate of 0.01 % per annum [7]. The allocated funds are intended for reuse for new construction projects. The funds of JSC «National Managing Holding» Baiterek, «JSC» National Wealth Fund «Samruk-Kazyna» are used to buy back securities of local executive bodies.

When selecting housing projects declared for consideration, priority is given to industrial housing projects. To this end, as well as to increase the number of housing introduced under the Program, it is planned to develop model projects for small-sized housing using industrial house building technology.

To ensure the specified cost of housing and increase the volume of construction, local executive bodies have the right to use the mechanism of public-private partnership. In such projects, the developer builds residential buildings with built-in non-residential commercial premises, social facilities and/or additional floors with the right to sell apartments at market prices.

The involvement of developers by local executive bodies is carried out through a competition according to the rules for public procurement. A private developer must have a land plot on ownership, land use, intended for housing construction, free of encumbrances, provided with engineering and communal infrastructure or for which it is planned to provide engineering and communal infrastructure according to the master plan and the draft detailed planning of the settlement [3]. The developer should also have design and estimate documentation for construction with a positive conclusion of a comprehensive non-departmental examination. The developer must agree to provide security in the form of a pledge of land, unfinished construction and design estimates.

At least 50 % of housing built at the expense of local executive bodies is provided to citizens standing in line for housing in local executive bodies and at

the same time being investors in Zhilstroysberbank. The rest of the housing is provided to investors of Zhilstroysberbank. Housing is provided to citizens by acquiring it through housing loans, accumulated housing and construction savings and/or own funds.

Objective 4. Establishment of a rental-housing fund for socially vulnerable segments of the population.

To provide housing to citizens who are in line for housing in local executive bodies and belong to socially vulnerable segments of the population, the Program provides for targeted transfers to regional budgets, budgets of Astana and Almaty. With these funds, local executive bodies should carry out the construction of housing with a limited area of apartments and a limited cost - up to 180 thousand tenge/m² in the cities of Astana, Almaty, Atyrau, Aktau; up to 140 thousand tenge/m² in other regions (without the cost of providing the built-up territory with engineering communications) [5].

Built housing belongs to the communal housing stock and is provided to citizens belonging to socially vulnerable categories of the population for rent without the right to buy back. In 2017, 25 billion tenge were allocated for the construction of 2,697 apartments with a total area of 150 thousand m².

In order to meet the established limits on the cost of housing, local executive bodies have the right to build rental housing using public-private partnership mechanisms (see task 3).

Objective 5. Development of individual housing construction.

As part of this task, it is planned to continue financing the construction of engineering and communal infrastructure for individual construction. For this, funds will be allocated annually from the republican budget, which will provide about 40 thousand land plots with water and electricity networks. Communication for heat, gas supply, water disposal (sewage), telephonisation, installation of intra-quarter roads and driveways should be carried out at the expense of the local budget.

Sites for individual housing construction should be allocated to arrays in accordance with approved master plans and detailed planning projects. It also provides for the free distribution by local executive bodies of standard projects for the construction of low-rise residential buildings [2].

The priority of this part of the Program is the construction of individual residential buildings in a single architectural style. It is planned to implement pilot projects for the construction of individual housing in a single architectural style in regional centers through a single developer, followed by the sale of individual houses to citizens in line for land for individual housing construction. For the construction of individual houses, the technologies of house-building plants, as well as local construction materials will be used.

To finance the construction of individual houses through a single developer, local executive bodies have the right to use funds raised by issuing debt securities (see description of objective 3). A single developer has the right to attract a subsidized loan (see description of objective 2).

The cost of an individual house in the pilot project should not exceed 120 thousand tenge/m² (excluding the cost of engineering and communal infrastructure). When selling a built house, the total cost includes the costs of utility infrastructure. Citizens standing in line for a land plot and participating in a pilot project have the right to buy a finished house with a land plot and supplied communal infrastructure independently or get a loan from Zhilstroysberbank for its purchase. Loans of Zhilstroysberbank for this purpose will be provided at reduced interest rates (up to 5 % per annum) at the expense of a state subsidy. The land, on which the individual house is located, is provided to the pilot project participant in a long-term temporary reimbursable land up to full payment of the purchased house [1]. After that the land with the house are transferred to the property.

Objective 6. Provision of rental and commercial housing.

As part of this task, in 2017-2019, the areas of housing construction provided for earlier by the State Program «Nurly Zhol» and the Program for the Development of Regions until 2020 were completed:

1) In 2017–2019, the construction by local executive bodies of rental housing for citizens registered with local executive bodies and young families was completed at the expense of funds provided from the republican budget;

2) In 2017–2018, the construction and acquisition of rental housing by the Kazakhstan Mortgage Company was completed at the expense of funds previously allocated from the National Fund of the Republic of Kazakhstan [8]. It was done with the subsequent provision of housing for rent with redemption to citizens in line with local executive bodies and belonging to socially vulnerable categories of the population (the redemption period is up to 20 years);

3) In 2017, Baiterek Development JSC completed the construction of a rental and credit housing, initiated under the «Nurly Zhol» Program. Housing is provided to citizens registered with local executive bodies for rent with redemption (the term of redemption is up to 20 years), as well as ownership of investors of Zhilstroysberbank [3];

4) In 2017–2018, the Samruk-Kazyna Real Estate Fund completed financing for the construction of commercial housing and rental housing by private developers with subsequent redemption (the redemption period is up to 15 years) [9].

A Program member cannot sell the accommodation, built under Objective 6, within two years of its acquisition.

Objective 7. Support for shared housing construction.

To implement the mechanism to guarantee equity deposits of participants in shared housing construction, the Program provided for the capitalization of the Housing Construction Guarantee Fund in 2017 for tenge. The Housing Construction Guarantee Fund makes qualification requirements for participants in shared construction on financial stability, experience and introduces mechanisms for monitoring the targeted use of equity holders' money [6].

Under housing construction projects secured by the guarantee of the Housing Construction Guarantee Fund, Zhilstroysberbank has the right to lend to depositors for the purchase of housing on the security of claims under equity agreements.

Conclusion

The acquisition of housing in ownership is a primary need for each family, a social priority of society. The realization of this need of citizens is considered as the most important socio-political and economic problem. The ability of citizens to participate in the process of improving housing conditions is determined primarily by their level of well-being and financial opportunities. The good state of the construction industry in Kazakhstan and its regions will positively affect the economy and development, providing an influx of investments. The choice of certain approaches to solving the problem of affordable and comfortable housing depends on the general scale and pace of housing construction, the well-being and well-being of people, their moral and physical well-being, satisfaction with the authorities and the state.

References

- 1 Respublika Kazakhstan, Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj ekonomiki (2016). Statisticheskij ezhegodnik «Kazakhstan v cifrah». Dostupno po ssylke: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publicationsCompilations?lang=en&_afLoop=5181912470394420#%40%3F_afLoop%3D5181912470394420%26lang%3Den%26_adf.ctrl-state%3D191fqptz4t_4
- 2 Respublika Kazakhstan, Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj ekonomiki (2017). Statisticheskij sbornik «O zhilishchnom fonde Respubliki Kazakhstan v 2016 godu», Astana.
- 3 Respublika Kazakhstan, Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj ekonomiki (2016). Statisticheskij sbornik «Investicionnaya i stroitel'naya deyatel'nost' v Respublike Kazakhstan 2011–2015», Astana.
- 4 Respublika Kazakhstan, Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj ekonomiki (2016). Statisticheskij sbornik «ZHilishchno-kommunal'noe hozyajstvo, 2012-2016». – Astana, 64 s.

5 Respublika Kazakhstan, Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj ekonomiki (2016). Statisticheskij sbornik «Kazakhstan v cifrah», Astana.

6 Respublika Kazakhstan, Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj ekonomiki (2016). Statisticheskij sbornik «ZHilishchno-kommunal'noe hozyajstvo 2009-2011», Astana.

7 Respublika Kazakhstan, Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj ekonomiki (2017). Statisticheskij sbornik «ZHilishchnyj fond Respubliki Kazakhstan v 2016 godu», Astana.

8 Monitoring ekonomiki Kazakhstana. Veb-sajt: <http://ranking.kz>

9 The Statistics Committee of the Ministry of Economy of the Republic of Kazakhstan. Veb-sajt: <http://stat.gov.kz/>

Material received on 14.12.20.

Ж. Н. Матенова, Б. Б. Доскалиева

Тұрғын үй саясаты Қазақстан Республикасының әлеуметтік саясатының басым факторы ретінде

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Материал 14.12.20 баспаға түсті.

Ж. Н. Матенова, Б. Б. Доскалиева

Жилищная политика как приоритетный фактор социальной политики Республики Казахстан

Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза,
Республика Казахстан, г. Караганда.

Материал поступил в редакцию 14.12.20.

Тұрғын үй саясаты барлық уақытта және бүкіл әлемде ең күрделі, әлеуметтік-қайшылықты және әлеуметтік маңызы бар проблемалардың бірі. Тұрғын үй саясаты әлеуметтік құбылыс ретінде үлкен қиындықтармен жүзеге асырылады және көбінесе реформаланатын әлеуметтік өмірдің барлық салаларын қамтитын ауыр дағдарыспен бірге жүреді. Тұрғын үй саясатының әлеуметтік мәні тек тауарлар мен қызметтер нарығын ғана емес, сонымен қатар тұрғын үй нарығын да қалыптастыруға арналған кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау және бақылау жағдайында жүзеге асырылады. Мақала авторлары елдегі тұрғын үй проблемаларын және халықты

тұрғын үймен қамтамасыз ету үшін мемлекет жүзеге асыратын тетіктерді қарастырады.

Кілтті сөздер: мемлекеттік тұрғын үй саясаты, әлеуметтік саясат, халық, тұрғын үймен қамтамасыз ету.

Жилищная политика во все времена и во всем мире была одной из самых сложных, социально-противоречивых и социально значимых проблем. Жилищная политика как социальное явление, осуществляется с большими трудностями и часто сопровождается тяжелейшим кризисом, охватывая все сферы реформируемой социальной жизни. Социальная сущность жилищной политики проводится в условиях государственной поддержки и контроля предпринимательства, призванного сформировать не только рынок товаров и услуг, но и рынок жилищного строительства. Авторы статьи рассматривают жилищные проблемы в стране и механизмы, реализуемые государством для обеспечения населения жильем.

Ключевые слова: государственная жилищная политика, социальная политика, население, обеспечение жильем.

<https://doi.org/10.48081/QGHI3794>

Т. Н. Пупышева, Е. А. Пунтус, Б. К. Кадиров

Қазтұтынуодағының Қарағанды экономикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

АДАМ КАПИТАЛЫН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ: СҰРАҚТЫ ТҰЖЫРЫМДАУ

Мақалада институционалдық және функционалдық көзқарас талдау, адами капитал. Институционалдық тәсіл негізгі құрылымдар мен жүйелерді, институционалдық матрицаларды, сондай-ақ адами капиталды өндіруге және көбейтуге әсер ететін тұрақты тетіктерді зерттеуге бағытталған. Адам капиталы орындайтын функцияларға негізделген функционалдық тәсіл. Аралас еларалық көрсеткіш – адам дамуының индексі сипатталған. Адами капиталды анықтайтын және оны тиімді басқаруға, жинақтауға және дамытуға мүмкіндік беретін корпоративтік мәдениетке назар аударылады. Зияткерлік капитал, денсаулық және білім беру капиталы сияқты адами капиталдың құрамдас бөліктері талданады.

Кілтті сөздер: адам капиталы, адам дамуының индексі, зияткерлік капитал, корпоративтік мәдениет, институционалдық тәсіл, функционалдық тәсіл.

Кіріспе

Адам капиталына қойылатын талаптарды белгілеудегі және оның дамуы үшін жалпы жағдай жасаудағы шешуші рөл мемлекетке тиесілі. Бұл мемлекет тұрақтылық пен әлеуметтік-экономикалық дамудың кепілі болып табылатындығына байланысты. Сонымен бірге, ол адами капиталдан барынша пайда алады.

Энтони Гидденс 1985 жылы «Ұлттық мемлекет және зорлық-зомбылық» атты еңбегінде ұлттық мемлекеттің әкімшілік биліктің иесі ретіндегі рөлін ерекше атап өтті [1]. Сонымен бірге, дәл осы билік мемлекетке адами капиталды дамыту үшін ресурстар береді.

Адами капиталды дамытудың әлеуметтік, әлеуметтік-экономикалық және экономикалық нәтижесі бар. Адами капиталды дамытудың әлеуметтік нәтижесі әлеуметтік капиталдың көрсеткіштеріне қатысты халықтың

әлеуметтік стратификациясы жүйесіндегі өзгерістерге әкеледі, сонымен қатар жеке жұмысшылардың, еңбек ұжымдарының және тұтастай ұйымның мәдениетін дамытуда көрінеді. Адами капиталды дамытудың әлеуметтік-экономикалық нәтижесі-бұл қоғамның кәсіби саралануын өзгерту арқылы қоғамның әлеуметтік құрылымын жетілдіру, бұл жұмысшылардың кәсібилігін арттыруға және жұмыссыздықты азайтуға әкеледі. Адами капиталды дамытудың экономикалық нәтижесі жұмысшылардың еңбек тиімділігінің артуы, олардың кірістерінің артуы, қызметкер жұмыс істейтін ұйымдардың кірістерінің артуы, сондай-ақ аймақ пен тұтастай қоғамның кірістерінің өсуімен салық түсімдерінің артуы болып табылады.

Қазақстан Республикасы Президентінің ел экономикасын жаңғырту жөніндегі бастамасы жаңғыртусыз және елдің адами капиталының бәсекеге қабілеттілігін арттырусыз жүзеге асырылуы қиын. Бұл көптеген мәселелерді шешумен қатар, адами капитал теориясын, оның құрылымдық элементтерін, экономикалық жүйенің жаңа түрі аясында оның бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыру және тиімді қамтамасыз ету тетіктерін қайта қарастыруды қамтиды.

Зерттеудің нысаны: адами капитал.

Зерттеудің пәні: адам капиталын зерттеудің теориялық-әдіснамалық тәсілдері.

Мақсаты: адами капиталды зерттеудің кешенді әдіснамасын сипаттаңыз.

Міндеттері:

- адами капиталды талдауға институционалдық көзқарасты сипаттау;
- адами капиталды талдауға функционалдық көзқарасты сипаттау;
- осы тәсілдерге кешенді талдау жүргізу.

Зерттеудің әдістері мен нәтижесі

Бүгінгі таңда адами капиталды зерттеуге, оны талдауға және болжауға деген қызығушылық артып келеді. Осыған байланысты бұл мәселені зерттеу әдістемесі ерекше мәнге ие. Адами капиталды неғұрлым толық зерттеу үшін ол оның көріністерінің көп өлшемділігін, оның институционалдық және функционалдық өлшемдерінің тұтастығын және әлеуметтанулық және экономикалық талдау әдістерін жан-жақты қолдануға негізделуі керек. Бұл сипаттамалық және салыстырмалы әдістерді қолдану кезінде мүмкін.

Американдық экономист Дуглас Солтүстік Сессил [2] әлеуметтік институттарды байлықты арттыруға бағытталған әлеуметтік процестерді басқару жүйесі ретінде қарастырады. Оның пікірінше, институттар жеке адамдар үшін де, жалпы ұйымдар үшін де «ойын ережелерін анықтайды» және сол арқылы пайда табуға мүмкіндік береді. Ол мемлекеттік құрылым

мен экономикалық жүйенің өзара әсерін баса көрсетеді. Мемлекеттік жүйенің қоғамның басқа ішкі жүйелеріне тікелей әсер етуге, оларды модернизациялауға, әлеуметтік процестерді басқаруға және экономиканың дамуын ынталандыруға мүмкіндігі бар.

Мемлекет адами капиталға қоятын негіздемелік талаптар елдің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейіне, мемлекеттік басымдықтар мен саяси құндылықтарға байланысты. Қазіргі дамыған елдер инновациялық экономиканы, жоғары білікті мамандарсыз, жоғары технологиялық өнімдерсіз, ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерсіз дамуы мүмкін емес білім экономикасын дамытуға бағдарланғандықтан, мемлекет «адам қалыптастыратын саланы» дамытуды, яғни білім беруді, ғылымды (оның ішінде ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды), денсаулық сақтау мен мәдениетті дамытуды қамтамасыз етеді. Ол осы салаларды қаржыландыруды, оларды құқықтық реттеуді және мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеуді жүзеге асырады, сондай-ақ оларды модернизациялаудың институционалдық және құқықтық негіздерін жасайды.

Мемлекет деңгейінде адами капиталды дамытудың институционалдық тетігі оның өндірісі мен көбеюін қаржыландыруды, мемлекеттің, бизнес пен қоғамның өзара әрекеттесу модельдерін әзірлеуді, адами капитал мәселелерін құқықтық реттеуді, сондай-ақ оның дамуына ықпал ететін қоғам институттарын қолдауды қамтиды.

Жеке адамға инвестициялардың негізгі нысандары: білім беруге (барлық деңгейлерге), денсаулыққа, бала тууға, тәрбиелеу мен оқытуға, еңбек ұтқырлығы мен көші-қонға инвестициялар. Ал адами капитал активтерін бағалауда экономикалық әдістер (құндық), сондай-ақ экономикалық әлеуметтану әдістері (табиғи) қолданылады.

Тұтастай алғанда, институционалдық тәсіл базалық құрылымдар мен жүйелерді, институционалдық матрицаларды, сондай-ақ адами капиталды өндіруге және молайтуға әсер ететін тұрақты тетіктерді зерделеуге бағытталған. Бұл тәсіл әлеуметтік институттарды зерттеуге және талдауға ғана емес, сонымен бірге оларды басқару тетіктерінің жұмысын реттеуге мүмкіндік береді. Бұл тәсіл өзекті, өйткені ол жаһандану жағдайында адами капиталдың үдемелі дамуын анықтайды.

Функционалды тәсіл адам капиталы орындайтын функцияларға негізделген. Сонымен бірге, адам капиталы өндіріс процесінде қолданылатын білім, Дағдылар, қабілеттер, Денсаулық, мотивацияны қамтитын және еңбек тиімділігі мен өндірістің өсуіне ықпал ететін, сайып келгенде жеке табыс өсуіне әкелетін Инвестициялар процесінде қалыптасқан адам жинақтаған ретінде қарастырылады.

Адами капитал келесі факторлардың әсерінен қалыптасады: базалық құндылықтар (оның ішінде жеке уәждеменің даму деңгейін болжайтын), қоғамдағы білімнің даму деңгейі, қоғамдағы ғылымның даму деңгейі, қоғамдағы білімнің мәртебесі/беделі, қоғамдағы ғылымның мәртебесі/беделі, еңбек нарығының сұранысының деңгейі, еңбек нарығының жай-күйі, еңбек нарығының ашықтық дәрежесі, кәсіпкерлік орта және тағы басқалар [3, 36]. Сонымен қатар, адами капитал табиғи қабілеттердің болуымен/болмауымен, адамның белгілі бір әлеуметтік-экономикалық қызметке жарамдылығын анықтайтын денсаулық жағдайымен байланысты.

Әлеуметтанулық және экономикалық тәсілдерді біріктіретін неғұрлым кең, заманауи тәсіл адам капиталын халықтың өмір сүру сапасы мен деңгейін жақсартуға салынған инвестициялардың нәтижесі ретінде қарастырады. Бұл әлеуметтік салаға шығындар емес, Инвестициялар: денсаулық, білім, ғылым, мәдениет, өнер, құқық және қауіпсіздік; сондай-ақ экономикалық: кәсіпкерлік орта, еңбекті ақпараттық қамтамасыз ету, тиімді кәсіпкерлік элитаны қалыптастыру, бизнес қауіпсіздігі және басқа компоненттер. Осылайша, адам капиталы-бұл адамның бастапқы деректеріне жалпы инвестициялардың нәтижесі. Бұл инвестициялар жеке тұлғаның зияткерлік (жиынтық) және физикалық күштерін қолдауға және дамытуға бағытталған. Тек осындай тәсіл ғана адами капиталдың өсуіне және инновация арнасында мемлекеттің дамуына ықпал етеді.

Адам капиталына заманауи функционалды көзқарастар жеке адамды өндірістік және репродуктивті процестердің белсенді қатысушысы ретінде қабылдайды. Сонымен бірге, адам шығындарды есепке алу арқылы өтелетін ресурс ғана емес, сонымен бірге жеке ұйымның және тұтастай елдің әл-ауқатын да арттыра алатын белсенді тұлға. «Адами капитал-бұл адамның табыс әкелетін қабілетінің өлшемі. Ол туа біткен қабілеттер мен таланттарды, сондай-ақ білім мен біліктілікті қамтиды» [4, 303]. Сонымен қатар, жеке тұлға тәуелсіз экономикалық қызметке, өзін-өзі ынталандыруға және шығармашылық белсенділікке қабілетті.

Еңбекке қабілеттілік адам капиталын дамытудың міндетті шарты болып табылады, бірақ инвестициясыз оларды дамыту өте қиын. «Адам капиталына инвестициялар-бұл біліктілік пен қабілеттілікті арттыратын кез-келген әрекет, немесе басқаша айтқанда, жұмысшылардың еңбек өнімділігі» [5, 171]. Адам капиталына инвестициялардың өсуі халықтың әл-ауқатын арттырады және пайда әкеледі (көбінесе ұзақ мерзімді перспективада). Бірақ инвестициялау тек білімге, ғылымға, денсаулық сақтауға, мәдениетке және қоғамның басқа салаларына инвестиция ретінде ғана емес, сонымен бірге құндылықтар жүйесі мен жаңадан құрылған құнды бөлу шарттарын өзгерту

арқылы жеке адамның, оның ішінде экономикалық еркіндіктің кеңеюі ретінде қарастырылады. Тек осы жағдайда ғана адамның өзі жеке адами капиталды дамытуға мүдделі болады.

Жоғарыда айтылғандай, функционалды тәсіл олардың функцияларына байланысты адами капиталдың көріністеріне негізделген. Олардың барлық жиынтығынан адам капиталы теориясы халықтың табысының өзгеруіне, денсаулығына, біліміне, шығармашылық қабілеттеріне, кәсіби шеберліктері мен дағдыларына айтарлықтай әсер ететіндерге назар аударады [6]. Олар әлеуметтік әл-ауқаттың өсуін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, әл-ауқат дегеніміз материалдық байлықтың болуы ғана емес, сонымен бірге еңбекке қабілеттіліктің болуы, қоғамның материалдық байлығын бөлу адамның әлеуметтік әділеттілік туралы идеяларына сәйкестігі, еңбек қызметінің түрлерін, еңбек жағдайларын және т.б. таңдау мүмкіндіктерінің болуы.

Бұрын ерекше зерттелмеген адами капиталды дамытудың маңызды аспектісі корпоративтік мәдениет болып табылады. Зерттеушілер Т. Дил мен А. Кеннедидің пікірінше [7] Кез-келген экономикалық ұйымның анықтаушы аспектісі болып табылады. Сондықтан адами капиталды оны жетілдіру шеңберінде дамыту қажет. Өйткені, мәдениет жасайды рәсімдері, табу, күту, және соның салдары ретінде қалыптастырады адам капиталы ұйымдастыру. Мәдени айырмашылықтарды зерттеушілер К. Хэмпден-Тернер [8] және Ф. Тромбенаарс [9] әлемнің әртүрлі елдеріндегі құндылықтар жүйесінің жаһандық мәселелерін талдайды және оларды адам капиталын дамыту формаларымен және олардың әртүрлілігімен байланыстырады.

Корпоративті мәдениет адам капиталын жинақтау және дамыту құралы ретінде әрекет етеді. Бұл еңбек өнімділігінің көрсеткіштеріне, ұйымның тиімділігіне, қызметкерлердің физикалық және моральдық денсаулығының көрсеткіштеріне айтарлықтай әсер етеді, оларға сенімдер, нормалар, құндылықтар, психологиялық климат арқылы әсер етеді, осылайша еңбек мәдениеті мен мінез-құлық мәдениетін қалыптастырады.

Адами капиталға деген қызығушылық тұрғысынан корпоративтік мәдениет қызметкердің біліктілік әлеуетін (білім, дағдылар мен іскерліктер), шығармашылық әлеуетті (танымдық және зияткерлік қабілеттер), коммуникативті әлеуетті (өзара әрекеттесу қабілеті), психологиялық әлеуетті (жұмысқа қабілеттілік), адамгершілік әлеуетті (құндылықтар мен уәждемелер), көшбасшылық әлеуетті және қызметкердің дамуға жалпы әлеуетін жасайды. Барлығы бірге ұйымның адами капиталын анықтайды. Осылайша, корпоративтік мәдениет адами капиталды тікелей анықтайды, оны тиімді басқаруға, жинақтауға және дамытуға мүмкіндік береді.

Экономикалық әлеуметтанудың әдісі ретінде функционалды талдау адам капиталының сандық және сапалық құрамын негіздеу, оны пәндік қызмет түрлері бойынша бөлу және оларды зерттеуден тұрады. Бұл, ең алдымен, белгілі бір функцияларды орындайтын әлеуметтік, мәдени, символдық және зияткерлік капитал туралы.

Нарықтық экономика жағдайындағы қазіргі кәсіпорынның жетекші капиталдарының бірі-зияткерлік капитал. Оның негізгі функциясы-экономикалық қызметтің тиімділігін қамтамасыз ететін білімді қалыптастыру және іске асыру арқылы пайданың өсуін жеделдету. Ресейлік экономист және әлеуметтанушы В.Л. Иноземцевтің айтуынша, «зияткерлік капитал ұйым жұмысшыларында олардың тәжірибесі, білімі, дағдылары, инновацияларға, жалпы мәдениетке, компания философиясына және оның ішкі құндылықтарына негізделген адами капиталдан тұрады; сондай-ақ лицензияларды, патенттерді, сауда маркаларын, ұйымдық құрылымын, деректер базасын және электрондық желілерді қамтитын құрылымдық капитал» [10; 341-342]. Зияткерлік капитал қызметкерлердің ғылыми және күнделікті білімін, жинақталған тәжірибені, ұйымдық құрылымды, ақпараттық желілерді және зияткерлік меншікті біріктіреді. Оған салынған инвестициялар олардың жоғары тиімділігіне байланысты кеңінен таралуда.

Әлеуметтік, мәдени, символдық және зияткерлік капиталдар қоғамның зияткерлік өмірінің белгілі бір салаларына қатысты. Олардың шекараларын анықтау өте қиын: олар бір-бірімен тығыз байланысты, өзара байланысты және жиі айырбасталады. Бұл капитал адам капиталын, оның сапалық және сандық сипаттамаларын анықтайды.

Жеке тұлға жинаған капитал оның функционалды меншігі арқылы жүзеге асырылады және әлеуметтік көбеюде қолданылады, осылайша еңбек өнімділігінің өсуіне ықпал етеді және сайып келгенде жеке адамның табысын ғана емес, сонымен бірге бүкіл қоғамның әл-ауқатын арттырады.

Қорытынды

Қазіргі уақытта адами капиталды дамытуға байланысты мәселелерді зерттеуге көбірек көңіл бөлінетініне қарамастан, оны бағалаудың анық еместігі мен сәйкессіздігіне байланысты осы мәселенің жекелеген аспектілері жеткілікті зерттелмеген күйінде қалып отыр. Мысалы, адам капиталын көбейту тетіктерінің заманауи формаларының өзгеруімен байланысты көптеген мәселелер, сондай-ақ қазіргі әлеуметтік, экономикалық және саяси жағдайларда осы капиталды басқарумен байланысты мәселелер аз зерттелген. Бұл, өз кезегінде, ақпараттық экономикаға көшудің ұзаққа созылған процесі басқа проблемалармен қатар, инновациялық әдістер мен

технологияларды жүзеге асыра алатын мамандардың жетіспеушілігімен қатар жүретіндігінде көрінеді.

Жаһандану жағдайындағы адами капиталдың маңызы оның қалыптасуына, өзгеруіне, көбеюіне және сапалы жаңа деңгейге ауысуына байланысты мәселелерді терең зерттеуді жалғастырудың объективті қажеттілігін көрсетеді. Қазіргі жағдайда адам капиталының негізгі сапалық сипаттамаларының бірі оның бәсекеге қабілеттілігі, басқа факторлармен қатар елдің бәсекеге қабілеттілігін анықтайтын тікелей әсер ету факторы болып табылады.

Пайдаланған деректер тізімі

- 1 Гидденс, Э. Национальное государство и насилие. – М.: Эдиториал Ур СС, 2001. – 304 с.
- 2 Норт, Д. С. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги «НАЧАЛА», 1997. – 180 с.
- 3 Пупышева, Т. Н., Пунтус, Е. А. Человеческий капитал. Роль в индустриально-инновационной экономике Казахстана. – LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014. – 148 с.
- 4 Фишер, С., Дорнбуш, Р., Шмалензи, Р. Экономика. – М.: Дело, 2001. – 864 с.
- 5 Макконнелл, К. Р., Брю, С. П. Экономика: принципы, проблемы и политика. – Т. 2. – М.: Республика, 1993. – 400 с.
- 6 Генкин, Б. М. Экономика и социология труда. – М.: Норма-Инфра-М, 2014. – 464 с.
- 7 Deal, T. E., Kennedy, A. A. Corporate Cultures. The Rites and Rituals of Corporate Life. – Perseus Books Publishing, 2000. – 233 p.
- 8 Hampden-Turner, C., Trompenaars, F. The Seven Cultures of Capitalism. – New York: Doubleday, 1993.
- 9 Trompenaars, F. Riding the Waves of Culture. – Chicago: Irwin, 1994. – 178 p.
- 10 Иноземцев, В. Л. За пределами экономического общества: Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире. – М.: Academia-Наука, 1998. – 639 с.

References

- 1 Giddens, E. Nacional`noe gosudarstvo i nasilie [Giddens, E. Nation state and violence]. – М.: Editorial Ur SS, 2001. – 304 p.

2 Nort, D. S. Instituty`, institucional`ny`e izmeneniya i funkcionirovanie ekonomiki [North, D. S. Institutions, institutional change and economic performance]. – М.: Fund of the economic book «NACHALA», 1997. – 180 p.

3 Pupy`sheva, T. N., Puntus, E. A. Chelovecheskij kapital. Rol` v industrialno innovacionnoj e`konomike Kazaxstana [Pupysheva, T. N., Puntus, E. A. Human capital. Role in the industrial and innovative economy of Kazakhstan]. – LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014. – 148 p.

4 Fisher, S., Dornbush, R., Shmalenzi, R. E`konomika [Fischer, S., Dornbusch, R., Schmalenzi, R. Economics]. – М.: Delo, 2001. – 864 p.

5 Makkoniel, K. R., Brju, S. P. E`konomiks: principy`, problemy` i politika [McConnell, K. R., Brue, S. P. Economics: principles, problems and policies]. – Т. 2. – М.: Respublika, 1993. – 400 p.

6 Genkin, B. M. E`konomika i sociologija truda [Genkin, B. M. Economics and sociology of labor]. – М.: Norma-Infra-M, 2014. – 464 p.

7 Deal, T. E., Kennedy, A. A. Corporate Cultures. The Rites and Rituals of Corporate Life. – Perseus Books Publishing, 2000. – 233 p.

8 Hampden-Turner, C., Trompenaars, F. The Seven Cultures of Capitalism. – New York: Doubleday, 1993.

9 Trompenaars, F. Riding the Waves of Culture. – Chicago: Irwin, 1994. – 178 p.

10 Inozemcev, V. L. Za predelami e`konomicheskogo obshhestva: Postindustrialny`e teorii i poste`konomicheskie tendencii v sovremennom mire [Inozemtsev, V. L. Outside the economic society: Postindustrial theories and post-economic trends in the modern world]. – М.: Academia-Science, 1998. – 639 p.

Материал 14.12.20 баспаға түсті.

Т. Н. Пупышева, Е. А. Пунтус, Б. К. Кадиров

Теоретико-методологические подходы к изучению человеческого капитала: постановка вопроса

Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза,
Республика Казахстан, г. Караганда.
Материал поступил в редакцию 14.12.20.

E. A. Puntus, T. N. Pupysheva, B. K. Kadirov

Theoretical and methodological approaches to the study of human capital: statement of a question

Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz,
Republic of Kazakhstan, Karaganda.
Material received on 14.12.20.

В статье рассматриваются институциональный и функциональный подходы к анализу человеческого капитала. Институциональный подход как ориентированный на изучение базовых структур и систем, институциональных матриц, а также устойчивых механизмов, влияющих на производство и воспроизводство человеческого капитала. Функциональный подход, основанный на тех функциях, которые выполняет человеческий капитал. Описан комбинированный межстрановой показатель – Индекс человеческого развития. Уделено внимание корпоративной культуре, определяющей человеческий капитал, и позволяющей эффективно им распоряжаться, накапливать и развивать. Проанализированы такие составляющие человеческого капитала, как интеллектуальный капитал, капитал здоровья и образования.

Ключевые слова: человеческий капитал, индекс человеческого развития, интеллектуальный капитал, корпоративная культура, институциональный подход, функциональный подход.

The article discusses institutional and functional approaches to the analysis of human capital. The institutional approach is focused on the study of basic structures and systems, institutional matrices and sustainable mechanisms that affect the production and reproduction of human capital. A functional approach based on the functions that human capital performs. There is described a combined cross-country indicator – Human Development Index. The article focuses on the corporate culture that defines human capital and allowing effectively manage, accumulate and develop to it. There were analyzed such components of human capital as intellectual capital, capital of health and education.

Keywords: human capital, human development index, intellectual capital, corporate culture, institutional approach, functional approach.

ГРНТИ 04.61

<https://doi.org/10.48081/IULP6403>
Б. Е. Сагындыкова

Южно-Казахстанский государственный педагогический университет,
Республика Казахстан, г. Шымкент

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ДЕВИАНТНЫХ ПРОЯВЛЕНИЙ И ПРАВОНАРУШЕНИЙ В МОЛОДЕЖНОЙ СРЕДЕ

Статья раскрывает результаты проектного социологического исследования девиантных проявлений и правонарушений в молодежной среде. Проанализировав причины девиантного поведения молодежи, их психологические особенности, рассмотрев систему профилактических мер, в ходе исследования был выявлен ряд проблем и рекомендации по их корректированию и изменению. Выводы, полученные в процессе реализации данного исследования, способствуют формированию более полного представления о процессе правильной социализации молодежи, формирования объективного правового поведения.

Ключевые слова: девиантные проявления, молодежь, несовершеннолетние, правонарушения, преступность среди молодежи.

Введение

Преступность несовершеннолетних, будучи обусловлена общими причинами преступности, имеет свои особенности. Они связаны с возрастными, психологическими, половыми и иными отличиями личности несовершеннолетних правонарушителей и механизмом противоправного поведения; с обстоятельствами, способствующими совершению правонарушений несовершеннолетних; с динамикой, структурой преступности и правонарушений несовершеннолетних; демографическими и многими другими факторами, которые относятся к различным социально-экономическим и нравственно-психологическим сферам общественной жизни.

Материалы и методы

Эмпирическим объектом исследования выступила молодежь Кызылординской области в возрасте от 16 до 29 лет.

Предмет исследования: девиантные проявления и правонарушения в молодежной среде.

Методика исследования. Опрос был проведен по месту проживания респондента по стандартизированной анкете; техника опроса – Face-to-Face.

Описание выборки. Для построения выборки была использована многоступенчатая территориальная квотная выборка. Объем выборочной совокупности отработан как пороговый и составил 500 человек. Выборка репрезентирует молодежь Туркестанской области по всем социально-демографическим параметрам.

Результаты и обсуждение

Оценка проявлений правонарушений среди молодежи

86,6 % респондентов отметили, что фактов вымогательства или сбора денег в школе/лицее, колледже, вузе со стороны одноклассников нет. 13,4 % – положительные ответы.

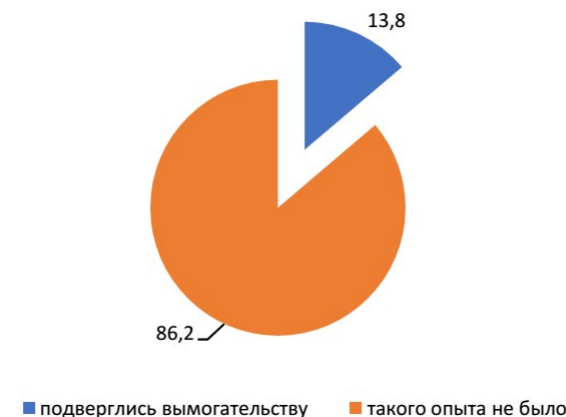
Наличие фактов вымогательства или сбора денег по отношению к респондентам, друзьям, знакомым

- 1 в вашей школе (лицее, колледже, вузе) – 14,8 %
- 2 возле школы (возле лицея, колледжа, вуза) – 4,0 %
- 3 в своем районе/улице – 1,8 %
- 4 в развлекательных центрах – 3,0 %
- 5 на улице – 12,2 %
- 6 не слышал – 64,2 %.

К основным причинам проявлений правонарушений среди молодежи респонденты относят: отсутствие или плохое семейное воспитание, безработицу, а значит безделье, отсутствие материальных средств к существованию, негативные примеры для подражания, отсутствие духовной веры [1]. Эти элементы социализации молодежи в общество конечно должны проявляться в положительном ракурсе, однако, среди большей части социально-уязвимых слоев молодежи они преимущественно проявляются негативно.

86,2 % респондентов не подвергались вымогательству либо сбору денег со стороны одноклассников (одногруппников). 13,8% опрошенных ответили положительно. Несовершеннолетние правонарушители на первое место по значимости мест совершения своих преступлений поставили дома, улицы, подъезды. При этом в основном они носят групповой характер.

Диаграмма 1 – Наличие фактов вымогательства или сбора денег

В результате роста криминогенного влияния на молодежь происходят важные изменения в ее сознании и поведении [2]. Во-первых, существенно трансформируется ее социальное самочувствие. В нем доминирует чувство опасности в связи с ростом молодежной и подростковой преступности (девушкам это свойственно в большей степени, чем юношам). У юношей социальное самочувствие, в связи с этим видом преступности, в большей степени характеризуется, с одной стороны, безразличием к нему, а с другой – ненавистью [3]. Эти, казалось бы, противоположные чувства вполне взаимосвязаны и дополняют друг друга. Однако их родство является само по себе небезопасным, поскольку юноша-максималист, выражающий ненависть, либо безразличие к преступности, как правило, не готов противостоять ей. В одном случае он становится жертвой, а в другом – соучастником преступлений.

Распространенные виды преступлений в молодежной среде

- 1 сбор, вымогательство денег – 16,6 %
- 2 групповые разборки – 21,4 %
- 3 кражи – 14,3 %
- 4 оскорбления, унижение человеческого достоинства со стороны других студентов и учащихся – 5,4 %
- 5 употребление нецензурных выражений – 19,4 %
- 6 грабеж, разбой (сотовых телефонов) – 3,7 %

- 7 употребления алкоголя, насвая, наркотиков – 4,5 %
- 8 сбыт краденных вещей – 2,9 %
- 9 сексуальные домогательства – 2,2 %
- 10 мошеннические действия – 3,8 %
- 11 киберпреступления – 1,2 %
- 12 преступления на почве национальной, расовой, религиозной ненависти или вражды – 1,7 %.

Оценка респондентами основных причин преступности среди молодежи

- 1 плохое семейное воспитание – 23,7 %
- 2 безработица – 18,0 %
- 3 низкий уровень материального достатка – 13,2 %
- 4 низкий уровень правовых знаний – 7,5 %
- 5 отсутствие веры – 7,4 %
- 6 недостаток молодежных организаций – 6,1 %
- 7 отсутствие нравственных идеалов в обществе – 5,2 %
- 8 негативные примеры для подражания (кинофильмы, ТВ, книги, компьютерные игры) – 4,3 %
- 9 недостаток развлекательных учреждений – 2,7 %
- 10 инфантилизм – 2,2 %
- 11 Другое – 0,6 %
- 12 затрудняюсь с ответом – 9,1 %.

Основными причинами респонденты отмечают наличие неблагополучных семей, безработицу, низкий уровень материального достатка, низкий уровень правовых знаний, отсутствие духовной веры [4].

Актуальными молодежными службами, отражающими интересы молодого поколения, респонденты считают психологические службы (НПО), молодежные центры занятости, молодежные клубы, бесплатные службы юридической помощи (от Департамента юстиции), анонимные кабинеты медицинских учреждений и телефоны горячей линии.

Факторы, требующие, по мнению респондентов опроса, изменения

- 1 ничего, все устраивает – 37,8 %
- 2 повысить свой жизненный уровень, жить в мире с собой и окружающими – 15,0 %
- 3 иметь больше друзей, любимого человека – 14,6 %
- 4 иметь возможность зарабатывать, заниматься любимым делом – 14,0 %
- 5 быть обеспеченным человеком – 13,8 %
- 6 изменить место жительства – 3,8 %
- 7 Другие ответы – 1,0 %.

Диаграмма 2 – Оценка респондентами основных причин преступности среди молодежи

Респонденты в приоритете ставят духовное и материальное, тем не менее, семейные и дружеские взаимоотношения весьма значимы для молодых людей.

Оценка респондентами новых стратегий для молодежи

- 1 создать больше заведений для молодежи, мест отдыха – 27,4
- 2 сократить преступность, пьянство, наркоманию, повысить уровень культуры молодежи – 17,8 %
- 3 улучшить систему профориентации, дать возможность зарабатывать – 11,6 %
- 4 усовершенствовать систему образования – 9,8 %
- 5 свобода выбора и действий – 8,0 %
- 6 ничего, все устраивает – 7,0 %
- 7 улучшить отношение к молодежи со стороны работников правоохранительных органов – 4,4 %
- 8 улучшить политическую ситуацию в стране, городе, районе – 3,4 %
- 9 Другие ответы – 10,6 %.

Выводы

Основными приоритетами качества жизни для себя и молодежи региона респонденты определяют рост социального благосостояния, благоприятное социальное окружение и коммуникация с окружающими.

К основным причинам проявлений правонарушений среди молодежи респонденты относят: отсутствие или плохое семейное воспитание, безработицу, а значит безделье, отсутствие материальных средств к существованию, негативные примеры для подражания, отсутствие духовной веры [5].

Основными формами профилактики и предупреждения девиантных проявлений, в том числе: алкоголизма, наркомания, суицидов, ранней беременности являются помощь социального окружения – родителей, друзей, школы, вуза, коллег по работе, проведение ресурсными центрами области тренингов по тематикам, включенности НПО и молодежного крыла «Жас Отан» в мероприятия помощи молодежи, оказавшейся в беде.

Современная молодежь, оценивая эффективность профилактики девиантных проявлений через гаджеты, отмечают воздействие SMS сообщения, WhatsApp, социальной рекламы телевидения, информирования в местных СМИ в доступной для молодежи форме.

Список использованных источников

- 1 **Рудакова, И. А.** Девиантное поведение/И. А. Рудакова, О. С. Ситникова, Н. Ю. Фальчевкая. – М. : Феникс, 2016. – 160 с.
- 2 **Ковальчук, М. А.** Девиантное поведение. Профилактика, коррекция, реабилитация / М. А. Ковальчук, И. Ю. Тарханова. – М. : Владос-Пресс, КДУ, 2013. – 286 с.
- 3 **Акажанова, А. Т., Курбаналиева, М. К.** Теоретические исследования по психолого-педагогическому сопровождению несовершеннолетних// Международный научно-популярный журнал «Наука и жизнь Казахстана». – Алматы, 2016. – № 4(39). – С.140–143.
- 4 **Шакалова, В. Г.** Девиантное поведение как предпосылка и фактор правонарушений в подростковой и молодежной среде // Молодой ученый. 2019. – № 48(286). – С. 442–445: <https://moluch.ru/archive/286/64494>
- 5 **Ланцова, Л. А., Шурупова, М. Ф.** Социологическая теория деструктивного поведения // Социально-политический журнал. – 2017. – № 4. – С. 45.

References

- 1 **Rýdakova, I. A.** Deviantty minez-qulyq [Rudakova, I.A. Deviant behavior]/I. A. Rudakova, O. S. Sitnikova, N. Yu. Falchevskaya. – M. : Phoenix, 2016. – 160 p.
- 2 **Kovalchýk, M. A.** deviantty minez-qulyq. Aldyn alý, túzetý, oñaltý [Kovalchuk, M.A. Deviant behavior. Prevention, correction, rehabilitation]/M.A. Kovalchuk, I.Yu. Tarkhanova. – M. : Vlados-Press, KDU, 2013. – 286 p.
- 3 **Akajanova, A. T., Kýrbanalieva, M. K.** Kámeletke tolmaǵandardy psihologialyq-pedagogikalıyq súıemeldeý boıynsha teorıalyq zertteýler [Akazhanova A. T., Kurbanalieva M. K. Theoretical research on psychological and pedagogical support of minors]/International popular science magazine «Science and life of Kazakhstan». – Almaty, 2016. – № 4 (39). – P. 140–143.
- 4 **Shakalova, V. G.** Deviantty minez-qulyq jasóspirimder men jastar arasyndaǵy quqyq buzýshylyqtyń alǵysharty jáne faktory retinde[Shakalova V. G. Deviant behavior as a prerequisite and factor of offenses in the adolescent and youth environment]/Young scientist. – 2019. – No. 48(286). – P. 442–445.
- 5 <https://moluch.ru/archive/286/64494>. [Electronic resource].
- 6 **Lansova, L. A., Shýrýpova, M. F.** Destryktivti minez-qulyqtyń sosiologialyq teorıasy [Lantsova L. A., Shurupova M. F. Sociological theory of destructive behavior]/Socio-political magazine. – 2017. – No. 4. – P. 45.

Материал поступил в редакцию 14.12.20.

Б. Е. Сағындыкова

Жастар ортасындағы девиантты көріністер мен құқық бұзушылықтардың әлеуметтік зерттеуі

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.
Материал 14.12.20 баспаға түсті.

B. E. Sagyndykova

Sociological research deviant behavior and delinquency among young people

South Kazakhstan State Pedagogical University,
Republic of Kazakhstan, Shymkent.
Material received on 14.12.20.

Мақалада жастар ортасындағы девиантты көріністер мен құқық бұзушылықтардың жобалық әлеуметтік зерттеулерінің нәтижелері көрсетілген. Жастардың девиантты мінез-құлқының

себептерін, олардың психологиялық ерекшеліктерін талдай отырып, алдын-алу шаралары жүйесін қарастыра отырып, зерттеу барысында оларды түзету мен өзгерту бойынша бірқатар проблемалар мен ұсыныстар анықталды. Осы зерттеуді жүзеге асыру барысында алынған тұжырымдар жастарды дұрыс әлеуметтендіру, объективті құқықтық мінез-құлықты қалыптастыру процесі туралы неғұрлым толық түсінік қалыптастыруға ықпал етеді.

Кілтті сөздер: девиантты көріністер, жастар, кәмелетке толмағандар, құқық бұзушылықтар, жастар арасындағы қылмыс.

The article reveals the results of a project-based sociological study of deviant manifestations and offenses in the youth environment. After analyzing the causes of deviant behavior of young people, their psychological characteristics, considering the system of preventive measures, the study identified a number of problems and recommendations for their correction and change. The conclusions obtained during the implementation of this research contribute to the formation of a more complete understanding of the process of proper socialization of young people, the formation of objective legal behavior.

Keywords: deviant behavior, youth, minors, delinquency, youth crime.

МРНТИ 10.87.01

<https://doi.org/10.48081/PVMH1220>

А. Б. Садвокасов

Академия государственного управления
при Президенте Республики Казахстан,
Республика Казахстан, г. Нур-Султан

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА

В 2020 году прошло шесть лет со дня подписания Договора об образовании Евразийского экономического союза. Несмотря на столь малый срок, уже сейчас можно отметить существенные успехи в построении эффективного экономического интеграционного объединения. Ведущую роль в построении результативного союза сыграла иерархическая система управления, пронизывающая межгосударственные структуры нитью равенства и паритетности. Немаловажную роль сыграло структурированное законодательство и кодифицированные нормы права, устанавливающие единые правила для всех хозяйствующих субъектов. В статье рассматриваются основные источники права Евразийского экономического союза, разбираются субъекты, уполномоченные на принятие наднациональных правовых актов, анализируется процесс принятия норм права в Евразийском экономическом союзе, а также делается акцент на значительной роли Суда Евразийского экономического союза в построении межгосударственного союза. В этих целях, в статье рассмотрена судебная практика Суда Европейского Союза в совокупности с судебной практикой Суда Евразийского экономического союза для повышения состоятельности темы. Далее анализируются вопросы информационного обеспечения деятельности Евразийского экономического союза, а также делается вывод о необходимости проведения оценки эффективности экономического объединения для общества.

Ключевые слова: Евразийский экономический союз, Европейский Союз, органы ЕАЭС, право, аспекты деятельности ЕАЭС.

Введение

Евразийский экономический союз (далее – ЕАЭС) по праву считается одним из самых перспективных и динамично развивающихся международных организаций в мире. Учредительный договор ЕАЭС был подписан сравнительно недавно – 29 мая 2014 года, но уже сейчас можно констатировать высокий потенциал ЕАЭС даже в сравнении с ранее сформировавшимися европейскими, американскими и азиатскими экономическими объединениями. К примеру, территория стран ЕАЭС занимает первое место в мире (14 % суши), первое место по добыче нефти и газа (14,5 % и 20,2 % от общемирового производства), четвертое место в мире по выработке всех видов энергии (4,9 % от глобального производства) [1].

С учетом таких показателей ЕАЭС и его влиянии на мировую экономику, живой интерес вызывают вопросы его институционального и нормативного обеспечения, а также перспективы его развития. Важны вопросы будущего развития ЕАЭС, его возможности по абсорбированию лучших мировых практик.

Институциональные, правовые и социальные аспекты деятельности ЕАЭС находятся под пристальным вниманием научного сообщества. К примеру, Сейтимова В. и Исполинов А. посвятили свои труды развитию Суда ЕАЭС [2]. В свою очередь, Соколова Н. раскрыла правовую природу ЕАЭС [3]. Кроме того, Малый А. и Кондрашова О. раскрыли принципы права ЕАЭС [4].

Вместе с тем, не останавливаясь на достигнутом необходимо продолжить дальнейшую работу по изучению и совершенствованию отдельных механизмов функционирования ЕАЭС.

Объект исследования: функционирование межгосударственного союза ЕАЭС.

Предмет исследования: институциональные, правовые, социальные характеристики деятельности ЕАЭС.

Цель: в статье будут проанализировано текущее состояние институционального развития ЕАЭС, представлено сравнение отдельных положений норма права ЕАЭС с системой правовых актов Европейского Союза (далее – ЕС), рассмотрены отдельные социальные аспекты деятельности ЕАЭС, а также предложены возможные пути их решения.

Задачи:

– проанализировать текущее состояние институционального развития ЕАЭС;

– рассмотреть процесс принятия правовых актов в ЕАЭС.

– представить сравнение отдельных положений норма права ЕАЭС с системой правовых актов Европейского Союза (далее – ЕС);

– рассмотреть вопросы информационного обеспечения деятельности ЕАЭС, эффективности союза для общества.

Материалы и методы: решение поставленных в статье задач основывалось на применении общенаучных методов исследования в рамках сравнительного анализа, а также посредством контент-анализа основных документов ЕАЭС, судебных решений.

Результаты и обсуждение

Институты ЕАЭС. В ЕАЭС сформирована наднациональная структура управления союзом [5].

Руководящим органом управления определен Высший Евразийский экономический совет (далее – Высший совет). Он состоит из пяти руководителей государств – членов ЕАЭС (Республика Армения, Республика Беларусь, Республика Казахстан, Киргизская Республика, Российская Федерация). Сущность Высшего совета вытекают не только из его наименования. Его высокий статус определяется задачами, которые он призван решать. Так, Высший совет вырабатывает стратегию союза, определяет его внутренние и внешние магистральные пути развития, предопределяет глубину развития межгосударственных экономических отношений как внутри ЕАЭС, так и с иностранными партнерами.

Следующим в иерархии наднациональных институтов стоит Евразийский межправительственный совет (далее – Межправительственный совет). Как видно из его наименования, он состоит из председателей правительств (премьер-министров) стран – членов ЕАЭС. Межправительственный совет призван обеспечивать контроль за соответствующей реализацией Договора ЕАЭС, заключенных международных договоров с иными международными организациями и странами, решений Высшего совета, а также вырабатывает решения, по которым не удалось достигнуть консенсуса в нижестоящих структурах ЕАЭС.

Главным исполнительным звеном в структуре ЕАЭС является Евразийская экономическая комиссия (далее – Комиссия), обеспечивающая бесперебойное функционирование и оперативное управление союзом. Кроме того, Комиссия на постоянной основе проводит анализ экономических отношений как между странами ЕАЭС, так с позиции внешнеэкономического сотрудничества.

Немаловажным фактором было создание Суда ЕАЭС, осуществляющего как судебную функцию путем разрешения споров между государствами – участниками ЕАЭС, так и между хозяйствующими субъектами и Комиссией ЕАЭС, а также путем предоставления консультативного заключения рекомендательного характера по правовым актам ЕАЭС.

Все эти структуры нацелены на развитие ЕАЭС, создание поистине наднационального союза, имеющего высокий экономический потенциал. Интеграционный процесс ускоренными темпами обеспечивает переход к открытой рыночной экономике. В нем все решения, закрепляющие обязательства государств, оформляются путем издания актов органов власти ЕАЭС. Договором об учреждении ЕАЭС определена система правовых актов ЕАЭС и состоит из двух основных источников: правовые акты органов ЕАЭС и международные договоры, заключаемые как внутри союза, так и с внешними партнерами.

Нормативное обеспечение деятельности ЕАЭС. Правовые акты органов ЕАЭС могут приниматься тремя субъектами – Высшим советом, Межправительственным советом, Комиссией. Целостности системы правовых актов обеспечивается тремя факторами: четкое следование правилам нормотворчества, соблюдение иерархии правовых актов, опубликование принятых правовых актов для ознакомления общественности и государств с принятыми решениями.

Нормотворческий процесс принятия актов органов ЕАЭС имеют ряд отличительных признаков от процедуры принятия законодательных актов на национальном уровне. К примеру, акты Высшего совета обязательны для исполнения всеми странами-участницами ЕАЭС. В этой связи, такие акты принимаются коллегиально высшими должностными лицами государств, в том числе путем переговоров и достижения консенсуса.

Иерархия правовых актов органов союза установлена для обеспечения целостности и единства правовой базы. Все акты должны соответствовать учредительному договору ЕАЭС. Приоритетной юридической силой среди актов ЕАЭС обладают решения Высшего совета. Далее следуют акты Межправительственного совета, затем решения Комиссии. При наличии противоречий между актами союза используются решения вышестоящего органа, что позволяет формировать единую правовую систему союза, на основе идеалов и принципов учредительного договора ЕАЭС и решений глав государств.

Наконец, все акты органов союза в обязательном порядке публикуются на интернет-ресурсе ЕАЭС, благодаря чему граждане союза, бизнес, административный и управленческий персонал получают доступ к последним решениям, имеющим обязательный характер.

В результате, можно констатировать, что ЕАЭС ввел наднациональную категорию права – «право ЕАЭС» [6]. Это позволило сформировать наднациональные правила экономического взаимодействия внутри союза, а также провозгласить ЕАЭС как самостоятельный субъект правоотношений.

Перспективы развития юридического комплекса, права ЕАЭС, зависят от серьезной работы интеграционных органов и от конструктивного подхода государств-участников, от их умения отойти от политической конъюнктуры, от желания получить собственную выгоду и поставить интересы Союза на первый план.

В ЕАЭС, к сожалению, еще долго согласовывается общая позиция государств по определенной проблеме и делаются лишь первые шаги по направлению к ее решению, в то время как требуется уже более ускоренное развитие этих процессов. Еще недостаточно внедряются в практику институциональные нормативные механизмы, предназначенные для повышения эффективности правового регулирования союза.

Кроме того, учредительным договором источники права ЕАЭС не были классифицированы, а именно, существует правовой пробел в характере судебных решений наднационального суда. Существенных правовых коллизий в природе и классификации первичных и вторичных источников права нет. Однако, не смотря на существование автономного наднационального суда – Суда ЕАЭС, его решения не могут рассматриваться как источники права, не вправе создавать новые нормы, отменять или изменять право союза. К примеру, при признании судом ЕАЭС не соответствующим договору ЕАЭС решений Комиссии, тем не менее они могут продолжать действовать до тех пор пока Комиссия не отменит их самостоятельно либо по указанию вышестоящего органа.

В то же время, на примере иных международных союзов можно увидеть критически важную роль судов в правильной интерпретации, толковании и развитии наднационального законодательства.

В частности, показателен пример ЕС, формирующий собственную правовую базу на протяжении более 50 лет. Ее основу составляли не теоретические труды ученых или нормативные правовые акты, исходящие из законодательных или исполнительных органов. Эта миссия была возложена на суды ЕС, с чем они с честью и справились, порою формируя истинные ценности и идеалы современного сообщества о равенстве всех субъектов права и верховенстве закона.

К примеру, в решении от 1964 года № 6/64 «Costa v. ENEL», суд ЕС принял ряд правовых позиций, в дальнейшем имеющих принципиальное значение, для развития права ЕС [7]. Так, суд установил, что ЕС создал собственный правопорядок, переплетающийся с правовыми системами стран-участниц, который обязателен для исполнения. При этом впервые было заложено основополагающий принцип функционирования союза – его наднациональный статус. В частности, Суд постановил об ограничении

некоторых суверенных прав государств и их передачи на наднациональный уровень при формировании единого союза. Более того, суд сделал заключение, что право ЕС, являющееся самостоятельным правом, не может быть изменено или отменено нормами национального законодательства стран-участниц.

Это новаторское решение установило принцип верховенства права ЕС, независимость законодательства союза, нормы которого не могут быть отменены национальными законами стран-участниц.

Интересен также вывод, сделанный в решении от 1962 года № 26/62 «Van Gend en Loos» [8]. Согласно выводам Суда, право ЕС имеет прямое действие не только в отношении стран-участниц, но и прямо может применяться гражданами ЕС, несмотря на отсутствие таких норм в учредительных документах ЕС.

Эти и другие примеры развития Европейского Союза дают уникальный шанс таким объединениям, как ЕАЭС, рассмотреть вектор развития наднационального законодательства. Особо важна в этом роль Суда ЕАЭС, которому необходимо последовательно воплощать идеалы верховенства права в своих правовых позициях. Следует отметить зарождающиеся стремление проанализировать нормы ЕАЭС, вывести универсальные принципы и зафиксировать общеобязательные прецеденты.

К примеру, 4 апреля 2017 года Суд ЕАЭС по заявлению Республики Беларусь рассматривал некоторые нормы конкуренции, установленные Договором о ЕАЭС [9]. В консультативном заключении Суд пришел к выводу, что утвержденные на союзном уровне правила конкуренции обладают прямым действием. Для стран ЕАЭС это означает необходимость их непосредственного и прямого применения. Здесь следует провести параллель с делом «Van Gend en Loos», рассмотренным Судом ЕС, где также было указано на необходимость прямого применения европейского наднационального законодательства.

В целом вывод Суда, сделанный в 2017 году имеет огромное значение для будущего развития законодательства ЕАЭС и стран-участниц. К примеру, теперь при обращении в национальные суды по спорным вопросам конкуренции, лица и госструктуры могут прямо ссылаться на Договор ЕАЭС, а суды в свою очередь их применять при вынесении решения. Более того, при отсутствии соответствующих норм в национальном законодательстве, антимонопольные органы могут ссылаться на законодательство ЕАЭС в сфере конкуренции и прямо применять его.

Такой подход суда ЕАЭС в целом заслуживает более тщательного изучения, не только для его дальнейшего применения в сфере конкуренции, но и в иных экономических вопросах.

Однако, в настоящее время Суд ЕАЭС не может в полной мере рассматривать дела, выносить решения и в целом представлять себя в качестве одного из центров нормотворчества в системе ЕАЭС, поскольку суд наделен консультативной юрисдикцией. Иными словами, судебные заключения необязательны для исполнения, что можно выявить, обратившись к пункту 98 Статута Суда ЕАЭС, согласно которому заключения Суда о разъяснении норм права ЕАЭС носят не обязательный, а рекомендательный характер. Более того, согласно пункту 47 того же Статута вынесение консультативного заключения Судом ЕАЭС не лишает страны-участницы права на самостоятельное толкование международных договоров.

1 октября 2019 года Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев на заседании Высшего Евразийского Экономического совета выразил необходимость укрепления роли Суда ЕАЭС. В частности, Глава государства отметил, что выводы Суда, как независимого органа имеют консультативный характер, которое не всегда принимаются во внимание сторонами.

Социальные аспекты деятельности ЕАЭС. ЕАЭС изначально закладывался как экономический союз стран. Однако, для получения общественного доверия к интеграционному объединению, помимо экономических проблем и решения вопросов нормативного характера, пристального внимания заслуживают информационное обеспечение деятельности ЕАЭС, а также оценка эффективности экономического объединения для общества.

Так, население стран союза не всегда владеет информацией о деятельности ЕАЭС, его возможностях и перспективах. Зачастую специфика деятельности ЕАЭС, его влияние на экономические отношения государства-членов союза сложны для понимания не только рядовым гражданам, но и экспертам, что связано, в том числе с низкой информационной составляющей деятельности ЕАЭС. К примеру, опрос населения в странах союза привел к неоднозначным результатам. Так, на вопрос «необходимы ли для союза общие законы?» отрицательно ответило 40 % населения, а на вопрос «необходим ли для союза общий орган управления» также отрицательно ответило 40 % населения [10]. При том, что на территории стран ЕАЭС функционируют общие правила в сфере экономики и единые органы управления – Высший совет, Межправительственный совет, Комиссия.

В этой связи, помимо институционального и нормативного развития ЕАЭС, требуется обратить внимание на индикаторы развития общества в

государствах-членах союза. Представляется возможным разработать единые для всех стран ЕАЭС показатели социально-экономической эффективности от интеграции.

Кроме того, союзу необходимо информационное наполнение его деятельности. Для формирования позитивного отклика от интеграции, важно привлечь научно-экспертное сообщество, СМИ и интернет-технологии. Граждане государства-членов ЕАЭС должны больше знать о преимуществах союза, своих правах в других странах, экономических выгодах от интеграции. К примеру, повышение уровня жизни приграничных районов стран ЕАЭС должно позитивно сказаться на общественной поддержке интеграционного объединения.

Выводы

Представляется целесообразным существенно повысить роль суда как одного из проводников интеграционного объединения. На вопрос действительно ли важна роль суда, следует привести вышесказанный пример суда ЕС, который не только был одним из ведущих центров выработки норм и правил ЕС, но и стал крупнейшим наднациональным правозащитным институтом, куда за отстаиванием своих прав идут не только корпорации и страны ЕС, но и простые граждане. В результате граждане не ищут поддержки в судебных структурах ООН, ВТО или иных объединениях, а обращаются к собственной судебной власти в рамках ЕС.

ЕАЭС создан как равноправное экономическое объединение, в основе которого лежат принципы сотрудничества и общие интересы. В этой связи, конечным бенефициаром от союза должно быть население стран-членов ЕАЭС, полностью информированное об экономических выгодах объединения.

Стоящие перед ЕАЭС вопросы показывают критически важную роль в построении интеграционного объединения, основанного на принципах верховенства права, где значительную роль играет наднациональный суд, международное законодательство и общественное доверие.

Список использованных источников

- 1 Евразийская экономическая комиссия. Экономический потенциал. // [Электронный ресурс]. – <http://www.eurasiancommission.org/ru/Pages/ses.aspx>
- 2 Сейтимова, В. Х. О некоторых вопросах компетенции Суда Евразийского экономического союза // Евразийский юридический журнал. – 2015. – № 7. – С. 23–24.

3 Соколова, Н. А. Евразийский экономический Союз: правовая природа и природа права // Lex Russica. – 2017. – № 11(132).

4 Малый, А. Ф., Кондрашова, О. Ю. Принципы права Евразийского экономического союза как основа его правовой системы // Наука. Общество. Государство. – 2019. – № 2(26).

5 Договор о Евразийском экономическом союзе от 14 октября 2014 года.

6 Канустин, А. Я. Право Евразийского экономического Союза: международно-правовой дискурс. Журнал российского права. – 2015. – № 11(227).

7 Flaminio Costa v E.N.E.L. // [Электронный ресурс]. – <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61964CJ0006>

8 NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. // [Электронный ресурс]. – <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61962CJ0026>

9 Консультативное заключение Суда ЕАЭС от 4 апреля 2017 г. // [Электронный ресурс]. – <http://courteurasian.org/doc-18093>

10 Евразийский Банк Развития. Интеграционный барометр ЕАБР – 2015 – С. 162.

References

- 1 Evraziyskaya ekonomicheskaya komissiya. Ekonomicheskii potentsial. [Eurasian Economic Commission. Economic potential.] [Electronic resource]. - <http://www.eurasiancommission.org/ru/Pages/ses.aspx>
- 2 Seytimova, V. Kh. O nekotorykh voprosakh kompetentsii Suda Evraziyskogo ekonomicheskogo soyuza. Evraziyskiy yuridicheskii zhurnal. [On some issues of the competence of the Court of the Eurasian Economic Union]. – 2015. – № 7. – S. 23–24.
- 3 Sokolova, N. A. Evraziyskiy ekonomicheskii Soyuz : pravovaya priroda i priroda prava. Lex Russica. [Eurasian Economic Union : legal nature and nature of law]. – 2017. – № 11(132).
- 4 Malyy, A. F., Kondrashova, O. Yu. Printsipy prava Evraziyskogo ekonomicheskogo soyuza kak osnova ego pravovoy sistemy. Nauka. Obshchestvo. Gosudarstvo. [Principles of law of the Eurasian Economic Union as the basis of its legal system]. – 2019. – № 2(26).
- 5 Dogovor o Evraziyskom ekonomicheskom soyuze ot 14 oktyabrya 2014 goda [Treaty on the Eurasian Economic Union dated October 14, 2014.].

6 **Kapustin, A. Ya.** Pravo Evraziyskogo ekonomicheskogo Soyuza: mezhdunarodno-pravovoy diskurs. Zhurnal rossiyskogo prava. [Law of the Eurasian Economic Union: international legal discourse.]. – 2015. – № 11 (227).

7 Flaminio Costa v E.N.E.L. [Electronic resource]. – <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61964CJ0006>

8 NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. // [Electronic resource]. – <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61962CJ0026>

9 Konsultativnoe zaklyuchenie Suda EAES ot 4 aprelya 2017 g. [Advisory opinion of the EEU Court dated April 4, 2017] [Electronic resource]. – <http://courteurasian.org/doc-18093>

10 Evraziyskiy Bank Razvitiya. Integratsionnyy barometr EABR. [EDB Integration Barometer]. – 2015. – S. 162.

Материал поступил в редакцию 14.12.20.

Ә. Б. Сәдуақасов

Еуразиялық экономикалық одақ қызметін жетілдірудің кейбір мәселелері

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы
Мемлекеттік басқару академиясы,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.
Материал 14.12.20 баспаға түсті.

A. B. Sadvokasov

Some issues of improving the activities of the Eurasian Economic Union

Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Kazakhstan,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan.
Material received on 14.12.20.

2020 жылы Еуразиялық экономикалық одақты құру туралы шартқа қол қойылғанына алты жыл өтті. Осындай қысқа мерзімге қарамастан, қазірдің өзінде тиімді экономикалық интеграциялық бірлестікті құрудағы елеулі жетістіктерді атап өтуге болады. Нәтижелі одақты құрудағы жетекші рөлді мемлекетаралық құрылымдарды теңдік пен тепе-теңдік жолымен енетін иерархиялық басқару жүйесі атқарды. Құрылымдық заңнама және барлық шаруашылық жүргізуші субъектілер үшін бірыңғай ережелерді

белгілейтін кодификацияланған құқық нормалары маңызды рөл атқарды. Мақалада Еуразиялық экономикалық одақ құқығының негізгі көздері қарастырылады, ұлтүсті құқықтық актілерді қабылдауға уәкілетті субъектілер талданады, Еуразиялық экономикалық одақта құқық нормаларын қабылдау процесі талданады, сондай-ақ Еуразиялық экономикалық одақ сотының мемлекетаралық одақ құрудағы елеулі рөліне назар аударылады. Осы мақсатта тақырыптың өміршеңдігін арттыру үшін мақалада Еуропалық одақ сотының сот практикасы Еуразиялық экономикалық одақ сотының сот практикасымен бірге қарастырылған. Бұдан әрі Еуразиялық экономикалық одақ қызметін ақпараттық қамтамасыз ету мәселелері талданады, сондай-ақ қоғам үшін экономикалық бірлестіктің тиімділігіне бағалау жүргізу қажеттігі туралы қорытынды жасалады.

Кілтті сөздер: Еуразиялық экономикалық одақ, Еуропалық Одақ, ЕАЭО органдары, құқық, ЕАЭО қызметінің аспектілері.

In 2020, six years have passed since the signing of the Treaty on the formation of the Eurasian Economic Union. Despite such a short period of time, we can already note significant progress in building an effective economic integration Association. The leading role in building a productive Union was played by a hierarchical management system that permeates interstate structures with a thread of equality and parity. An important role was played by structured legislation and codified rules of law that establish common rules for all economic entities. The article examines the main sources of law of the Eurasian Economic Union, examines the subjects authorized to adopt supranational legal acts, analyzes the process of adopting legal norms in the Eurasian Economic Union, and focuses on the significant role of the Court of the Eurasian Economic Union in building an interstate Union. For this purpose, the article considers the judicial practice of the Court of the European Union in conjunction with the judicial practice of the Court of the Eurasian Economic Union to improve the consistency of the topic. Further, the issues of information support for the activities of the Eurasian Economic Union are analyzed, and it is concluded that it is necessary to assess the effectiveness of the economic association for society.

Keyword: the Eurasian Economic Union, the European Union, the EEU bodies, law, aspects of the EEU activity.

<https://doi.org/10.48081/PMCH9711>

N. B. Saparova¹, G. T. Alimbekova²

¹al-Farabi Kazakh National University,
Republic of Kazakhstan, Almaty;

²Center for Study of Public Opinion,
Republic of Kazakhstan, Almaty

THE STATUS AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF NUCLEAR AND EXTENDED FAMILIES IN KAZAKHSTAN: COMPARATIVE ANALYSIS

The family plays an important role in the development of society. The family shapes a worldview, instills spiritual and moral values, accustoms to a certain behavior, instills skills and responsibility, keep the traditions and culture of the people alive, and a lot more.

Today we notice a great interest to various transformations of the family institution. One of the most important and exciting topic for most researchers and scientists is restructuring of the family.

This work deals with the comparative analysis of nuclear and extended families in modern Kazakhstan society. The purpose of this article is to describe the status and development prospects of nuclear and extended families in Kazakhstan. The article highlights the influence on the transition from an extended family to a nuclear family in the Republic. The positive and negative aspects of nuclear and extended families are presented in the article. Some social problems that lead to an increase of the number of nuclear families and a decrease of the number of extended families are noted.

The author presents various theories of scientists and researchers, also statistical data of the Bureau of National statistics of the Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan on nuclear and extended families, the number of urban and rural populations, and the number of children in households.

Keywords: family, nuclear family, extended family, comparative analysis.

Introduction

The family plays a core role in everyone's life. The family fulfill the role of the main point in the socialization of children. In the process of socialization, the individual forming social connections, social relationships and social practice, at the same time, learns various skills, values, knowledge, behaviors, roles, culture, traditions and much more. «The family is a social institution and at the same time a small social group united by blood kinship, joint farming and mutual moral responsibility» [1].

The urgency of the topic is determined by the fact that the family institution as the cornerstone of our society has recently meet many changes, namely, there has been a transformation of the family structure. The changes that are taking place have had a great impact on the family and society. This issue is in great interest by many researchers and scientists in the world community. Therefore, the purpose of this work is to study the status and development prospects of nuclear and extended families in Kazakhstan, to study the reasons of changing the family type.

There are different family types: nuclear families, extended families, and one-parent families. Family types differ according to patterns of life, social systems, religion, and other cultural features. Marriage takes place in different ways in different cultures. Kinship ties, postmarital residence, and ancestry are important determinants of family types [2].

Nuclear families as social units consisting of a man and a woman who live together with their children are often contrasted with extended families [3].

An extended family is traditionally defined as a social unit that includes parents and children, as well as other, more distant relatives – perhaps grandparents or uncles and aunts living together under the same roof [3].

The family structure around the world is gradually changing from traditional extended and multi-generational families that include parents, children, and other relatives to more nuclear families that include parents and children. However, the traditional nuclear family, consisting of two married parents (a working father and a stay-at-home mother) and their children, has become less common in developed countries [4]. Over the past decades, as a result of socio-demographic changes and globalization, many countries have undergone significant structural changes in family institution. It is quite natural that these changes have been similarly reflected in developing and developed countries. Worldwide, the birth rate is steadily decreasing, reducing the population and the number of children in the family. This is accompanied by a decrease in the number of marriages and an increase in the number of single parents, divorces, remarriages and cohabitation [5].

Materials and methods

To understand the state and future development prospects of society, it is very important to study the dynamics and composition of the family. Studying the

size of the family, the number of children, type of household is only possible with the help of getting data from national sources as population census. According to the latest National census of the population of the Republic of Kazakhstan in 2009 out of the total number of households (4 391 759) make nuclear (2 321 978 or 52,9 %) and extended (1 311 265 or 29,9 %) households. The average household size was 3,6 persons in 2009. The size of rural households (4,4) and urban households – 3,2 persons [6].

Analyzing the data and ongoing processes, we can suppose that one of the factors affecting the structure of the family and the composition of the household is urbanization. As a result of migration from the village to the city, families are nuclearized. According to the data from the analytical report of the United Nations population Fund (UNFPA) in Kazakhstan, since 2008, the urban population has been growing steadily, driven by the country's three largest cities (Nur-Sultan, Almaty, Shymkent), which jointly accounted for 11,1 % of the country's population in early 1992, and 21,4 % in early 2019. By the beginning of 2019, compared to early 1992, Kazakhstan's urban population grew by 1,234,700 (13,6 %), accounting for 58,2 % of its total population. And as of July 1, 2020, according to the statistics of the Bureau of National statistics of the Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan, the urban population was 11 million 40,2 thousand people, or 58,8 % of the total population, the rural population was 7 million 720 thousand people, or 41,2 % [7].

Kazakhstan's urban population has been growing due to both natural increase and migration growth, though favors the natural increase, accounting for 76,1 % of urban population growth in 2009–2018. The rural population has been growing only as a result of excess of the number of births over the number of deaths. The migration balance is negative – as a whole, it compiles 42,7 % of the natural increase in 2009–2018 [6].

To the main factors that affect the change in the family structure can be included the growth of consumer aspirations, social mobility, education, wage labor, differences in cultural and value orientations between generations, the desire to acquire economic independence of a young married couple, obtaining individual residence, etc. These factors motivate people to the transition from an extended family to a nuclear one. One of the reasons for the process of family nuclearization in Kazakhstan is insufficient housing provision, which leads to the division of the extended traditional family into several nuclear families. The process of urbanization and modernization of the country's economy create opportunities for women to work on an equal footing with men, improve their education, which also contribute to reduce the demand for large families. It should also be noted that families become not only nuclear, but also have few children.

According to the statistics of the Bureau of National statistics of the Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan in 2018, households with 1 child made up (40,9 %), households with 2 children (33,9 %), households with 3 children (16,5 %), households with 4 or more children make up (8,7 %). And if you look in the context of cities and villages, the urban household with 1 child and comprise of 45,4 %, and rural households with 1 child and comprise 34,6 %, the urban households with 2 children – 34,9 %, and the rural households with 2 children – 32,4 %, the urban households with 3 children – 13,7 %, the rural households with 3 children – 20,5 %, the urban households with 4 or more children 6 %, and the rural households in the village with 4 and more children comprise 12,5 % [8].

Results and discussion

Thus, based on the statistical data, we can say that the country has more urban population than rural, there are much many nuclear families than extended families, and more small families with less children who live mainly in urban areas, while large families with many children live mainly in rural areas.

According to the classical theory of demographic transition, birth rate falls due to changes in social life that are accompanied and generated by the processes of industrialization and urbanization. Urbanization and industrialization also create a lifestyle in which raising more than a few children is expensive enough to discourage most parents from having large families [9]. It is also noted by other scientists that rapid changes in the economy have become a motivating and strengthening factor in the ongoing changes and social norms towards childbearing, and processes such as rapid electrification and urbanization were particularly important [10].

Over the years, the joint family tends to transit into a number of nuclear families due to crowding, migration to other locations for work, death of the patriarch, discord due to sharing of resources and responsibilities etc [11].

Recently, there is a tendency to nuclearize families, and this in its turn leads to various social problems in society. If you look within the family or clan, the nuclearization of families leads to limited communication and relationships between the younger generation and the older generation, thereby weakening intergenerational ties. The lack or incomplete transmission of intergenerational practice, family traditions, knowledge, culture, spiritual and moral values, life practice, and skills that are usually passed down from generation to generation leads to the weakening or breaking of intergenerational ties, feelings of helplessness and loneliness in the older generation, and many other adverse consequences.

Analyzing the process of nuclearization in a national scale, we observe a decrease of birth rate, which is due to constant employment and women's desire

for career growth, thus increasing the growth of small families. So women gave little time and attention to the education of children in the family.

Family types have positive and negative characteristics. The positive aspects of the nuclear family include the expansion of professional opportunities for women, the economic independence of a young married couple, the acquisition of their own separate housing by the spouses, as well as the geographical and social mobility of the young family. The positive aspects of the extended family are: a strong relationship with relatives, grandparents care for grandchildren and vice versa the care of elderly grandparents, better communication between family members, transferring the experience from the older generation to the younger generation, development of communication skills and the rules of conduct with numerous relatives of different generations, the distribution of functions and division of household responsibilities among family members, and more. The negative side of an extended family is the hierarchy of relations between relatives, there are powerful grandparents and a lot more. The above characteristics are not generally accepted for nuclear and extended families, because people and families differ from each other in living conditions, mentality, relationships and generally accepted norms.

Family structure has undergone considerable changes over the last century, the meaning of «family» has become more and more vague and there is no such thing as a standard family. In the Western world the number of household members has fallen dramatically, there has been a substantial decrease in birth rate, often below the replacement level, a decrease in marriage; new forms of partnerships, such as unmarried cohabitation and living-apart-together, an increase in the divorce rate and separations as well as single-parent households, and the extended family no longer live under the same roof as the nuclear family [12].

Conclusions

A comparative analysis of nuclear and extended families in Kazakhstan revealed various trends. In the country as in the world, under the influence of a number of factors, the whole family institution is being transformed. Various types of families were formed. The general types are the nuclear family, extended family, and single-parent family. Statistics shows that the main form of family in the country is nuclear. Globalization processes, integration into the world community led to the formation of nuclear families in Kazakhstan, which appeared in the result of the collapse of branched extended families. As it turned out, the study of the status and development prospects of nuclear and extended families has been the subject of research interest over the past few decades by many scientists. We need to continue to study the development trends of the modern family in Kazakhstan, and we need to strengthen the institution of the family. The family is the base of

the state. It is necessary to support the family, improve family welfare, provide social support to families with children, paying special attention to large families with many children, strengthen family values and promote family traditions.

References

- 1 **Harchev, A. G.** Marriage and family in the Soviet Union. Experience of sociological research. – M., 1979. – 465 p.
- 2 **Georgas, J.** Family and Culture. Encyclopedia of Applied Psychology, 2004. – 11–22 p.
- 3 **Abercrombie, N., Hill, S., Turner, B. S.** Sociological dictionary. Ed. by S. A. Erofeev; TRANS. from the English by I. G. Yasaveyev. – 2nd ed., reprint. and add. – M. : ZAO «publishing house «Economy», 2004. – 620 p.
- 4 **Georgas James, Berry John W., van de Vijver, Fons J. R., Kagitcibasi Cigdem, Poortinga Ype H.** (Eds.), 2006. Families across Cultures : A 30-Nation Psychological Study. Cambridge University Press, Cambridge, UK. – 547p.
- 5 **Roopnarine Jaipaul L., Gielen Uwe P.** (Eds.). Families in Global Perspective. Allyn & Bacon, Boston, MA, 2005.
- 6 https://kazakhstan.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPA_FullReport_Rus_Final.pdf. [Electronic resource].
- 7 <https://stat.gov.kz>. [Electronic resource].
- 8 <https://bala.stat.gov.kz/publications/> [Electronic resource].
- 9 Mason, Karen Oppenheim Explaining fertility transitions. Demography, 1997. – vol. 34. – No. 4. – P. 443–54.
- 10 **Potter, Joseph E., Carl C. Schmertmann and Suzana M. Cavenaghi.** Fertility and development: evidence from Brazil. Demography, 2002. – vol. 39. – No. 4. – P. 739–61.
- 11 **Dhanaraj, S., Mahambare, V.** Family structure, education and women's employment in rural India. World Development, 115. – 2019. – P. 17–29.
- 12 **Dinisman, T., Andresen, S., Montserrat, C., Strózik, D., Strózik, T.** Family structure and family relationship from the child well-being perspective: Findings from comparative analysis. Children and Youth Services Review, 80. – 2017. – P. 105–115.

Material received on 14.12.20.

Н. Б. Сапарова¹, Г. Т. Алимбекова²**Қазақстандағы нуклеарлық және үлкен отбасылардың жағдайы мен даму бағыты: салыстырмалы талдау**

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.;
²Қоғамдық пікір зерттеу орталығы
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
Материал 14.12.20 баспаға түсті.

Н. Б. Сапарова¹, Г. Т. Алимбекова²**Состояние и перспективы развития нуклеарных и расширенных семей в казахстане: сравнительный анализ**

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы;
²Центр изучения общественного мнения,
Республика Казахстан, г. Алматы.
Материал поступил в редакцию 14.12.20.

Отбасы қоғамның дамуында маңызды орын алады. Отбасы дүниетанымды қалыптастырады, рухани-адамгершілік құндылықтарды тәрбиелейді, белгілі бір мінез-құлыққа үйретеді, дағдылар мен жауапкершілікті үйретеді, халықтың дәстүрлері мен мәдениетін сақтайды және тағы басқа қасиеттерді қалыптастырады.

Бүгін біз отбасы институтының түрлі өзгерістеріне үлкен қызығушылық танытып отырмыз. Көптеген зерттеушілер мен ғалымдар үшін маңызды және қызықты тақырыптардың бірі-отбасы құрылымының өзгеруі.

Бұл жұмыс қазіргі қазақстандық қоғамдағы нуклеарлық және үлкен отбасыларды салыстырмалы талдауға арналған. Бұл мақаланың мақсаты-Қазақстандағы нуклеарлық және кеңейтілген отбасылардың жағдайы мен даму перспективаларын сипаттау. Мақалада Республика ауқымындағы үлкен отбасынан ядролық отбасына ауысуға әсер ететін факторлар көрсетілген. Нуклеарлық және үлкен отбасылардың оң және теріс жақтары ұсынылған. Нуклеарлық отбасылар санының көбеюіне және үлкен отбасылар санының азаюына әкелетін әлеуметтік мәселелер атап өтілді.

Автор ғалымдар мен зерттеушілердің әртүрлі теорияларын келтіреді, сонымен қатар Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика

бюросының нуклеарлық және үлкен отбасылар, қала және ауыл тұрғындарының саны, үй шаруашылығындағы балалардың саны туралы статистикалық мәліметтерін ұсынады.

Кілтті сөздер: отбасы, нуклеарлық отбасы, үлкен отбасы, салыстырмалы талдау.

Семья занимает важное место в развитии общества. Семья формирует мировоззрение, прививает духовно-нравственные ценности, приучает к определенному поведению, прививает навыки и ответственность, сохраняет традиции и культуру народа и многое другое. Сегодня мы замечаем большой интерес к различным трансформациям института семьи. Одной из важных и волнующих тем для большинства исследователей и ученых является изменение структуры семьи.

Данная работа посвящена сравнительному анализу нуклеарных и расширенных семей в современном казахстанском обществе. Целью данной статьи является описание состояния и перспектив развития нуклеарных и расширенных семей в Казахстане. В статье выделены факторы влияния на переход от расширенной семьи к нуклеарной семье в масштабах республики. Представлены положительные и отрицательные стороны нуклеарных и расширенных семей. Отмечены социальные проблемы, которые приводят к увеличению количества нуклеарных семей и уменьшению количества расширенных семей.

Автор приводит различные теории ученых и исследователей, а также представлены статистические данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по нуклеарным и расширенным семьям, по количеству городского и сельского населения и количество детей в домохозяйствах.

Ключевые слова: семья, нуклеарная семья, расширенная семья, сравнительный анализ.

<https://doi.org/10.48081/CZYN6418>

¹<https://orcid.org/0000-0001-9436-7994>

²<https://orcid.org/0000-0001-6473-1871>

С. М. Сыздықова¹, А. Т. Омарова²

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.,

МЕДИАЦИЯНЫҢ ОТБАСЫЛЫҚ ДАУЛАРДЫ РЕТТЕУДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК ӘЛЕУЕТІ

Медияция процесі әлемде дауды реттеп шешуде тиімді, сапалы құрал болып саналады, атап айтсақ, түрлі даулы мәселеде екі тарапқа олардың келісімімен өзара қолайлы келісімдер жасауға көмектесетінімен танымал. Қазіргі таңда қазақстандық қоғамда көпшілікке бірдей таныс емес, енді дамып келе жатқан медияция басты назарда болып отыр. Осыған орай, авторлар медияцияның отбасылық дауларды реттеудегі әлеуметтік әлеуетін жан-жақты қарастырады. Сонымен, ғылыми мақалада медияцияның логикасы мен тәсілдері, оның аспектісі отбасылық дауларды бейбіт түрде реттеуге бағытталған.

Медияцияның нәтижелері нақты мәселені қозғай отырып, отбасылық дауды реттеу немесе татуластыру мақсатында жан-жақты мәселелерді қамтуы да мүмкін. Авторлар отандық және шетелдік материалдар негізіне сүйене отырып, қазіргі сотқа дейінгі медияция мен соттағы медияцияның жай-күйін анықтайды. Мұнда медияция рәсімінің алғышарты дұрыс жасалған жағдайда тараптар арасындағы қатынастар жақсарып, ынтымақтастыққа келуі түжырымдалған. Мәселен, медиаторлардың екі тараптың дауына тиімді әсер етуі сөз етіліп, медиатордың іс-тәжірибиесінен де ауқымды мысалдар келтірген.

Қазақстандағы медияциялық рәсімдердің қолдану аясын кеңейту мақсатында ашылған пилоттық жобалардың отбасы дауын реттеудегі маңыздылығына тоқталады. Медиатордың мандатына сай мақсаттарға жету жолдары көрсетіліп, оның әлеуметтік әлеуетіне де сипаттама беріледі.

Кілтті сөздер: отбасылық медияция, қоғамдық медиатор, отбасылық дауларды реттеу, даулы тарап, келісім, әлеуметтік әлеует, пилоттық жоба.

Кіріспе

Медияция – медиатордың екі немесе одан да көп тараптарға олардың келісімімен өзара қолайлы келісімдер жасауға көмектесе отырып дауды болдырмауға, реттеуге немесе шешуге көмектесетін процесс. Сонымен, медияция – ерікті бастама, онда тараптардың келісімі өміршен процесс пен нақты нәтиже үшін шешуші мәнге ие. Медиатордың рөлі тараптармен өзара қарым-қатынас сипатына байланысты: мәселен, медиаторлар әдетте медияциялық рәсімдерді енгізу және процессті басқару үшін едәуір кеңістікке ие, ал елеулі ұсыныстардың көлемі уақыт өткен сайын өзгеріп отырады.

Мәселен, Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) Жарғысы даулар мен жанжалдарды бейбіт реттеудің маңызды, тиімді құралы ретінде медияцияны анықтайды. Бұл жарғы мемлекеттер арасындағы дауларды бейбіт жолмен реттеу жөніндегі анықтамасы мемлекеттер арасындағы медияцияны түсінуді дамытуда ең пайдалы ресурстардың бірі болып табылады.

Бас хатшы «медиаторлар мен оның қосалқы қызметін нығайту туралы» баяндамасында БҰҰ мен оның серіктестерінің алдында тұрған медияциялық мәселелерімен қоса, оны нығайтудың кейбір аспектілері көрсетіледі. Алайда, даудың өзгермелі сипатына атап айтқанда, мемлекетшілік дауларды халықаралық және аймақтық қауіпсіздікке қатерлі болмауы үшін медияция тараптардың көзқарастары мен мүмкіндіктерін бір арнаға бейімдеуде маңызды роль атқарады.

Зерттеудің әдіс-тәсілдері.

Негізінен авторлар мақалада медияцияның отбасылық дауларды реттеудегі әлеуметтік әлеуетін сараптауға баса назар аударады. Мәселен, 1992 жылдан бері Бас Ассамблеяның «дауларды бейбіт жолмен реттеудегі, дауларды болдырмаудағы және оларды шешудегі медияцияның рөлін нығайту» деп аталатын 65/283 қарары консенсуспен қабылданғаны белгілі [1]. Бұл қарарда медияцияның тиімділігін кеңінен пайдалануды мойындады, демек, жиналған күш-жігер аясында мемлекеттер арасында тұрған қазіргі мәселелерді реттеуде оның әлеуметтік әлеуетін барынша дамытқан жөн. Осыған сәйкес, Бас Ассамблея мүше мемлекеттердегі медиаторлардан алдыңғы және ағымдағы үдерістерінен алынған оң нәтижелерді ескере отырып, ары қарай неғұрлым тиімді медияциялық рәсімдерге басшылық жасауды ұсынған болатын.

Зерттеудің барысы мен нәтижесі. Ғалымдардың пікірінше, медиаторлар екі тараптың мәселелеріне тиімді әсер етуін 5 элементпен түсіндіріледі. Олар:

1) мандат; 2) кіру және келісім; 3) бейтараптылық және инклюзивтілік; 4) стратегия; 5) әсер ету тетігі [2]. Мұнда, әрбір медиатор жұмысының тиімділігі мен сәйкестілігі ескерілген. Медиатордың өз мүмкіндіктерін даулы тараптар арқылы қанағаттануы, ал тараптардың нәтижелі келісімге келуі бүгінгі күнде өзекті мәселенің бірі болып отыр. Олай болса, 5 элементке қысқаша тоқталайық.

1 *Мандат* – медиация мен олардың уәкілетті мекемесі арасындағы қатынастар. БҰҰ медиация мақсатын мандатпен айқындап, белгілейді. Көп жағдайда қандай да бір миссияның табысы немесе сәтсіздігіне де байланысты болады. Мандат кең немесе тар, белгілі немесе ортақ болуы мүмкін. Мандатты мемлекет немесе мекеме тарапынан қолдау қажет.

2 *Бейтарап және инклюзивтік* – медиаторлар БҰҰ Жарғысының құндылықтарына қатысты бейтарап бола алмайды, олар барлық қатысушылармен өзара іс-қимылды, әділ қарым-қатынасты теңгерімді қамтамасыз ету жөніндегі өз күш-жігерінде әділ болуға тиіс. Аралас мәселе – даудың әртүрлі мүдделерінің инклюзивтілігі болып табылады. Неғұрлым бейтарап болса, соғұрлым инклюзивті болуға болады. Медиацияда инклюзивтілік тәуелсіз, меншік мәселелерін шешудің кілті болып табылады.

3 *Қатысу мен өзара келісім* – медиаторлар қарсылас тараптардың дауына қатысу үшін шақырылады, алайда бұл өте сирек кездесетін жағдай. Көбінесе медиатордың бір міндеті тараптарға дауды реттеуге қол жеткізу. Шын мәнінде, медиацияда неміс ғалымы William Zartman мұны «өзара ренжітетін тұйық» деп анықтама берді. Мұнда тараптар келіссөздерден гөрі жеңіске жететінін түсінетін сәт [3]. Негізінен медиаторлар қолға алған медиациялық рәсімдерін құпиялықты сақтай отырып, кірісті толық өтегенше әрекет етеді.

4 *Стратегия* – медиатор өз мандатында анықталған мақсаттарға қалай жету туралы мәселені қарастырады. Дауды реттеу рәсімі туралы келісім іс жүзінде медиацияны бастағанға дейін талап етілуі мүмкін болса да, келіссөздердің алдын ала шарттары сайып келгенде медиация рәсіміне кедергі келтіруі мүмкін.

5 *Әсер ету тетігі* – медиаторлардың белгілі бір бағытта қозғалу қабілеті. Медиатордың тараптармен тұлғааралық қарым-қатынастары оның мәртебесі, легитимділігі және тәжірибесіне байланысты өрбиді.

Бастысы, медиацияның тиімділігі, мұнда медиацияның табысты болуы – зорлық-зомбылықтың тоқтауына, әрбір тараптар үшін олардың құқықтарын сақтауға мүмкіндік беретін келісімдерге байланысты. Осыған орай, оң нәтижелі істерді жүзеге асыруды қамтамасыз ететін келісімдер арқылы даулы тараптар арасындағы қатынастар жақсара түсуде. Әрине,

бұл мақсаттарға бірден қол жеткізу оңай емес, тек медиатор іске кіріскен сайын қол жеткізілетіні анық. Демек, бұл үдеріске медиатордың қатысу дәрежесі табысты, нәтижелі болмақ [4]. Шынында да, қазіргі некегердің үштен бірі ажырасумен аяқталатынын ескерсек, отбасылық өмірдегі бейімделу ерлі-зайыптыларға оңай соқпай тұр. Әсіресе, жас жұбайлар бір-бірінің көзқарасына, құндылықтары мен мінез-құлықтарына икемделіп, бойдақ кездегі жүріс-тұрыстың орнына ортақ дәстүр мен мәдени нормалар қалыптастыру арқылы ғана жаңа әлеуметтік қатынасқа бейімделуі қажет.

Қоғамдағы дау біздің өзара іс-қимылымыздың ажырамас бөлігі болып табылады, ол ар-ождан дауы болсын, немесе жұбайлар, отбасы мүшелері арасындағы т.б. даулар. Демек, отбасындағы дау-дамайды айтпағанның өзінде, бүкіл әлем қандай да бір формада дауды бастан кешіреді. Даудың түрі әртүрлі: адамдар төзбейтін, меншікке және қоршаған ортаға қатысты зорлық-зомбылық сияқты қолайсыз нысандарда көрініс табады. Даудың әрбір қоғамда бар екенін мойындайтын болсақ, онда біз дауды конструктивті басқаратын тиімді тетіктер мен қарсылас тараптарды біріктіре алатын қолайлы нәтижелерге қол жеткізуге болатын тәсілдерді табуымыз қажет болды. Медиацияда енгізілген даудың моделі елдік және мәдени контекстке сезімтал болуы тиіс және табысқа жету үшін барлық мүдделі тараптардың «қатысуы» мен «араласуын» талап етеді.

Американдық ғалым Mark Anstey «Managing Change, Negotiating Conflict» («Өзгерістерді басқару, Қақтығыстар туралы келіссөздер жүргізу») атты еңбегінде даудың бірқатар көздерін ажыратып, шығу себептерін көрсетеді. Мәселен, біріншіден, ресурстар тапшылығы кез-келген қоғамда дау туғызатыны сөзсіз, өйткені шектеулі ресурстар үшін адамдар арасында үнемі бәсекелестік бар. Екіншіден, бірегейлік – адамдар мен топтар өмірдің түрлі стильдерінде, мәдени ортада, идеология немесе дінде өзін айқындайды, сонымен қатар жиі терең қалыптасқан дау ұзаққа созылған зорлық-зомбылықта байқалады. Қазіргі уақытта медиаторлардың көбісі жергілікті жерлерде орналасқанына қарамастан, олар «әлеуметтік дауларды» шеше отырып [5], отбасылық мәселелерге байланысты даулар, атап айтсақ, қатыгездік пен зорлауға ұшыраған әйелдерге, тіпті қатыгездік жасаған адамдарға да тиісті психологиялық көмек көрсетеді. Мұндай мәселелер көбінесе өтпелі экономикасы бар елдерде немесе өзгерістерді бастан кешірген елдерде орын алған, ол алаңдаушылық пен шиеленіске алып келеді.

Әлеуметтік-құқықтық мәселелерді реттеуде Нидерланды мен Германияда сот медиациясы өте кең тараған. Мысалы, Германияда медиация 2000-2001 жылдары дами бастады. Ал, одан бұрын Нидерландыда 1997 жылдан бастап сотта эксперимент жүргізіле бастады. Голландияда

«сотқа қосымша медиация» пилоттық жобасы бойынша («Mediation naast Rechtspraak») сот медиациясына эксперимент 2000 жылдың наурыз айынан 2005 жылдың сәуір айына дейін жүргізілді [6].

Онда тараптармен келісім бойынша соттағы тиісті рәсімдер медиациялық мекемеге жіберілуі мүмкін. Шетелдік тәжірибеге қарасақ, медиация екі сотта, мысалы неміс аймақтық соттарында Амстердам мен Зволледе (Amsterdam und Zwolle) әкімшілік істерде ұсынылды, жалпы олар басында әлеуметтік сақтандыру және әлеуметтік көмек саласындағы дауларды қамтыды. Германияда 2002–2005 жылдары «Төменгі Саксониядағы сот медиациясы» («Gerichtsnähe Mediation in Niedersachsen») [7] модельдік жобасы шеңберінде аймақтық алты сотта судьялар медиациясы жүргізілді. Осы тұста сот талқылауына медиацияны қолдану керек пе деген сұрақ туындайтыны анық. Ия, медиативті рәсімдердің көмегімен жақсы нәтижелерге қол жеткізуге болады. Мәселен, тараптар дауды жылдам әрі тиімді реттеуге және даудың екінші бір тарапымен қатынастарды сақтауға, не болмаса жақсартуға ұмтыла отырып, медиациялық рәсім сот төрелігі алдында соттардың ісін жеңілдетуге көмектесті.

Демек, соттардың ісін жеңілдету тиімділігі біріншіден, нақты талқылауда, мысалы, сот талқылауында қажетті және күрделі дәлелдемелерді жинауды болдырмай-ақ туындауы мүмкін. Екіншіден, соттағы медиация іс жүзінде сақталатын және жағдай өзгерген кезде дау тараптарын түзететін, сонымен барлық оңтайландырылған инстанциялар бойынша ұзақ мерзімді сот талқылауының, сондай-ақ одан кейінгі даулардың алдын алатын кешенді және тұрақты келісімге қол жеткізуіне байланысты болмақ. Сот пен даудың мүдделі тараптарынан басқа, эталон ретінде кең жұртшылықтың мүдделері де ескеріледі [8]. Мұнда талапкер мен жауапкер арасындағы тату келісімге қол жеткізу әрекеті сот талқылауының ортақ заңдық идеясы болып табылады. Сот әлеуметтік-сот тәртібімен де дауды немесе әрбір талқылау жағдайында даудың жекелеген тармақтарының жақсы реттелуін ескеруі қажет. Медиациядағы мұндай қызығушылық өзінің даулы траекториясына қатысты дауларды келісілген және дербес реттеуді, яғни дауды реттеуге жәрдемдесуді қамтамасыз ету болып табылады. Осылайша, дауды медиациялық реттеу процесінің өзі – нәтижеден басқа, біртіндеп табыс ауқымына айналады.

Осыған орай, соттарда медиация саласында қол жеткізген табыстарды жалғастырудың және екінші жағынан медиацияны соттан тыс институт ретінде қоюдың ымыралы шешімінің арқасында медиация пайда болды. Қазіргі уақытта «медиация» термині дауларды шешудің кез келген соттан тыс әрекеттері үшін, тіпті медиация немесе төрелік жағдайында да неміс тілінде пайдаланылады [9].

Әдетте медиация процесінің сапасын бағалау үшін табысқа жету көрсеткіші пайдаланылады, ол келісімге қол жеткізілгеннен кейін өлшенеді (жазбаша түрде). Бұл Бавариядағы «әлеуметтік сот медиациясы» модельдік жобасының ғылыми зерттеуі медиатордың әлеуметтік-құқықтық мәселелердегі дауларды реттеудің тиімді құралы болып табылатынын көрсетеді. Осылайша, әлеуметтік-сот делдалдығы үшін табыс көрсеткіші 80,2 %-ды құраған болатын [10]. Осыған ұқсас жоба деп «Төменгі Саксониядағы сот медиациясын» айтсақ болады. Бұл модельдік жоба – азаматтық, отбасылық және әкімшілік сотта қаралған дауларды қамтиды, оның алғашқы нәтижелері бойынша әлеуметтік соттарда өткізілген медиация рәсімдері өте табысты болған.

Медиация рәсінде әділдіктің жоғары деңгейі ішінара тікелей, ішінара сотта медиатордың белгілі бір әсерлеріне жанама әсер етпей қоймайды. Іс жүргізу әділдігі өзара түсіністікке ықпал етеді, бұл дауларды неғұрлым толық шешуге мүмкіндік береді. Бұл ретте, атап айтқанда, әлеуметтік сотта медиациялық уәждерді өзара білуге ықпал ететіні және даудың алғышарттарын түсіндіретіні анықталды [11]. Рәсім әділдік тарату әділдігіне тікелей оң әсер етеді. Әділдікте жүргізу дауларды шешудің бағаланған ұзақ мерзімділігіне де тікелей әсер етеді. Тағы да, өзара даудың әсері туралы жанама әсер бар. Іс жүргізу әділдігі да сот делдалдығына қайтадан қатысуға дайындығын арттырады. Бұл өзгерген дауды мінез-құлықтың дәлелі ретінде бағалануы мүмкін. Егер дау тараптары медиациялық процесс уақыт пен шығындарды үнемдейді деп есептесе, бұнда дайындық артады.

Сот медиациясы – бұл ерекше іс жүргізу тәсілі, оның көмегімен мүдделі тараптар арасында мейірімді келісімге қол жеткізуге болады. Алайда, ол әлеуметтік-сот медиациясын жүргізуді жокқа шығармайды, мысалы, талапкер үшін даудың мәні сот медиациясы туралы айта алады. Себебі медиация рәсімі сақтандырылған немесе шот өтемақысын алуға құқығы бар адамдардың ерекше әлеуметтік жағдайын алып жүру үшін жиі қолайлы рәсімдер болып табылады. Сондай-ақ, жауапкер тарапынан жіберілген соттың ішкі медиациясы есебінен ерекше жағдай жокқа шығармайды, өйткені әлеуметтік басқарудың жауапкер тарапынан байланысы кооперативтік әрекетке қайшы келмейді. Керісінше, сот медиациясын жүргізу де тиімді.

Тиісінше, дауды медиацияның көмегімен реттеу керек пе деген мәселеде даулы тараптардың мүдделері қалануы тиіс. Медиация рәсімін жүргізуді жақтайтын дау жасаушы тараптардың мүдделері іс жүргізу және келіссөздер мүдделерін, сондай-ақ мүдделерге бағдарланған дауды реттеу қажеттігін қамтиды. Бұл ретте, даулы тараптың бірінің тиісті мүддесі болса жеткілікті.

Алайда, сот дискреция шеңберінде болса, тараптардың шешімін есепке алу маңызды болуы мүмкін. Өз тарапынан әртүрлі түрде ресімделуі мүмкін: заңды судья, егер тараптардың бірі медиациялық іс жарамсыз деп айта алмаса, жарамды деп санайтын кез-келген істі медиацияға жібере алады. Жарамсыздықты дәлелдеу міндетінің орнына бұл тәсіл тараптардың тек медиацияны жүргізуінен бас тартуына байланысты болуы мүмкін. Осыған ұқсас, егер рәсімді тараптар келісім бойынша қаласа медиацияға жіберіледі [12]. Медиация рәсінде отбасы мүшелерінің ортақ шешімге келуі, келісімі – дауды азайтудың маңызды тетігі, демек, екі тарап арасындағы келісімнің нәтижесі нақты көрініс табады.

АҚШ-та медиация қызметтерінің ішінде арнайы «divorce mediation» (ажырасу медиациясына) көңіл бөлінген. Батыс ғалымдарының зерттеулерінше [13] ажырасудың мынадай жүйелері қалыптасқан:

- Медиацияға жүгіну тұрақты жүргізіледі. Заңнамалық алдын ала белгіленген, анықталған өлшемдерге сәйкес келуі тиіс;

- Сот тараптармен келіспестен медиация үшін жарамдылықты растайтын рәсімге сілтеме жасалады. Алайда, жұптарға рәсім медиация үшін қолайлы емес екенін дәлелдеуге мүмкіндік беріледі;

- Сот медиацияны тараптардың келісімінсіз лайықты деп санаған жағдайларда рәсімге сілтеме жасалады.

Даулы тараптардың медиация шеңберінде өз қақтығысын реттеуге және тиісінше рәсімге қатысуға әзірлігі де медиацияның негізгі маңызды талабы болып табылады. Заңды судьяның негізгі міндеті – дау тараптары арасындағы қақтығыстарды бейтарап үшінші тарап ретінде реттеу, қақтығысты басқарудың аспектілерін де қамтиды. Осыған байланысты, медиацияның ішкі жағы даулы істі жалғастыру үшін балама болып табылады, яғни шиеленіскен жағдайда үкім шығаруда сот үшін балама ретінде қарастырылады.

Күту рәсімі медиация үшін қолайлы ма? Сот талқылауы медиация үшін жарамды деп саналуы үшін қандай өлшемдер болуы тиіс? Медиацияның мақсаты – өлшемдерді әзірлеу болып табылады, оның ішінде түр өлшемі кеңірек кездеседі. Мысалы, Бавариядағы «әлеуметтік юрисдикциядағы медиация» модельдік жобасында теориялық негіздер мен эмпирикалық таным жеке өлшемдерге күмән кою үшін ғана емес, сонымен қатар жүйелеуді құру үшін де пайдаланып келеді [14]. Өлшемдер, әдетте азаматтық сотта немесе отбасылық соттарда өткізілетін даулардан туындайды. Әлеуметтік-құқықтық дауларға қойылатын талаптар мен қорытындылардың қолданылатынын сыни тексеру талап етілетін шамада. Өлшемдерді ұсыну кезінде сілтемелер дау-жанжалдың медиация үшін жарамдылығына (жарамдылық өлшемдері) немесе қарсы (алып тастау өлшемдері) айтылған өлшемдер деп аталады.

Көптеген отбасында теріс мінез-құлықтың әсерінен дау туындап жатады. Дауды шешу сыйласымды қатынастардың ажырамас бөлігі болып табылады, ал дау реттелмесе, оның соңы ажырасуға әкелуі мүмкін. Сүйіспеншілік пен үйлесімділікті сақтау қабілеті ерлі-зайыптылардың ұзақ өмір сүруіне және олардың ерлі-зайыптылық қажеттіліктерін қанағаттандыруға ықпал ететін ең маңызды факторлардың бірі болып табылады. Дәстүрлі жүйеде отбасы дауы ақсақалдар мен көршілері немесе туыстарының араласуынан кейін азаятыны белгілі. Ерлі-зайыптылар дауларына араласу кезінде тек татуласуға, ортақ бітімге шақыруға негіз жасайды. Байқағанымыздай, медиация стратегиясы және ерлі-зайыптылар арасындағы дауларды шешу әдетте медиатордың тоқтам сөздеріне, дискурса байланысты.

Мәселен, Қазақстанда кәсіби (заңды) және қоғамдық медиаторлардың (ақсақалдар кеңесінің) рөлін күшейту секілді бірқатар маңызды шараларды жүзеге асыру қарастырылған. Қазіргі уақытта медиация институты көбінесе кәсіби заңгерлер тарапынан қолдау тауып отырғаны белгілі. Еліміздегі қоғамдық медиаторлардың еңбектерін жоққа шығармаймыз, олардың саны бүгінде кәсіби медиаторлардың санынан екі есе артық екенін атап өткен жөн. Осыған байланысты медиаторлардың осы санатының кәсіби шеберлігі мен іскерлігін арттырудың объективті қажеттілігі бар. Бұл өз кезегінде жалпы қоғам өміріндегі осы әлеуметтік институттың рөлі мен маңызын арттыруға әсер етеді. Кәсіби медиаторлар ақылы және ақысыз түрде қызмет көрсете алады, ал қоғамдық медиаторлар ғана ақысыз қызмет көрсетеді, олар ақсақалдар кеңесі негізінде жұмыс істейді. Кәсіби медиатор өзінің қызметі үшін, дауласушы тараптарды бітістіргені үшін еңбекақы алады. Олар сотта, прокуратура, әскери бөлімдерде, халыққа қызмет көрсету орталықтарында, жергілікті әкімдіктің жанынан орналасқан медиаторлар [15]. Некеде ерлі-зайыптылардың мүдделері мен тілегі әртүрлі болатыны бар, бұл медиацияның жиі шешуін талап ететін дауға әкеледі. Қоғамдық медиаторлар дауды шешуге қол жеткізу үшін халқымыздың тұжырымды әңгімелері мен мақал-мәтелдерін, өздерінің өмірлік тәжірибесі мен даналықтарын пайдаланады. Шынында да, осы жағдайдан кейін ерлі-зайыптылар өзара ренжіскен сезімдерін тыныштандыруға, реніштерін жеңіп, кешірімді болуға үйретеді. Қоғамдық медиаторлардың қызметі сондай-ақ, ерлі-зайыптылардың ашу-ызасын басуға, импульстерін, айыптаулар мен қарсы тарапты әлсіретуге, татуластыру тәртібін көтермелеуге және болашақ қарым-қатынасты жақсартуға көмектесе отырып, ымыраға жетуге ынталандырады.

Дауларды реттеу мәселенің шешімін іздеуді немесе дау күйінен келісімге прогреске жетуді білдіреді. Бұл интеграцияға жәрдемдесу мақсатында дағдарысқа әкелген түрлі дұшпандық топтар мен дау мүдделерінің

арасындағы үйлесімге қол жеткізу процесін қамтиды. Folger&Bush дауларды шешудің екі тәсілін ұсынады: мәселелерді шешу және трансформация [16]. Мәселені шешу тәсілі шешімдерді іздеу және өзара қолайлы шешімдерді әзірлеу үшін медиацияға негізделеді. Жалпы алғанда, дауды шешу мүдделі тараптармен өзара іс-қимыл жасауға мүмкіндік береді, қоғамда терапиялық қызметті орындай отырып, даулардың ауқымын, қарқындылығы мен салдарын азайтуға барынша мүмкіндік береді [17]. Демек, медиацияға арналған трансформациялық тәсілде дау туындаған жағдайда екі тарапқа бір-бірінің келешегін түсінуге көмектеседі.

Қорытынды

Қазіргі кезде Қазақстанда «ақсақалдар кеңесі» отбасылық, тұрмыстық дауларды реттеу үшін әрекет етеді. Ел ішіндегі ардақты ардагерлер, қоғам қайраткерлері, ақылды, білімді ерлер мен әйелдер де, мамандығы бар, беделіне лайықты адамдар қоғамдық медиаторлар қызметін атқаруда. Әсіресе, аудандық, ауылдық жерлерде сол елдің «ақсақалдары» басқарады. Олар мықты оратор, тиімді келіссөзшілер, бір сөзбен айтқанда, отбасын татуластырушылар.

Сонымен, бүгінде ерлі-зайыптылардың отбасылық дауында ақсақалдар көпті көрген қоғамдық медиатор ретінде роль атқарады. Мұндай дауды реттеудің тікелей мақсаты – қарым-қатынасқа келтірілген залалды түзету, отбасылық қателерді түзету және әділдікті қалпына келтіру. Отбасында дауларды реттеу қарым-қатынастың дәстүрлі әдістерін және тұрақтылық пен үйлесімнің қажеттілігі туралы ойды адамдарға жеткізу үшін шешендік өнерді пайдалану сияқты дискурстық дәстүрлі тәсілдерді қамтиды. Ерлі-зайыптылардың дауларын реттеуде «сенімді», «түзеуші механизм» ретінде ақсақалдар түрлі әңгімелерді, шешендік сөздерді арқау етеді. Кезінде қазақтың би-шешендері бір ауыз сөзбен бүкіл елді біріктіріп, бір ауыз сөзбен даудың бетін қайтарған. Расында, ауыздан шыққан әрбір сөздің өзіндік күдіреті бар.

Міне байқағанымыздай, медиаторлардың отбасылық даулы мәселелерде төрелігін жасап, тиісті әңгімені айту арқылы тараптардың көңіліне сенім ұялатуы – қаншама отбасын қайта тәрбиелеуде маңызды болып отыр. Олай болса, келешекте медиацияның әлеуметтік әлеуеті – мемлекет, отбасы үшін қуатты қару болатынына сеніп, нық қадамдар жасауымыз керек.

Пайдаланған деректер тізімі

1 Біріккен Ұлттар Ұйымының тиімді медиация жөніндегі басшылығы Бас хатшының дауларды бейбіт жолмен реттеудегі, жанжалдардың

алдын алу мен шешудегі медиация рөлін нығайту туралы баяндамасына қосымша ретінде, Біріккен Ұлттар Ұйымы. – Нью-Йорк, 2012. –23б. – Б. 2. [Электронды ресурсы]. https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/GuidanceEffectiveMediation_UNDPA2012%28english%29_0.pdf

2 **Франческо, Манчини., Хосе, Верикат.** /Медиациялық күш-жігерді талдау. – Халықаралық Бейбітшілік Институты, 2016 ж, 1 қараша – Б. 5–13. – [Электронды ресурсы]. – https://www.jstor.org/stable/resrep09641.3?seq=1#metadata_info_tab_contents

3 **Зартман, И. В.** Бейбіт бастамалардың мерзімдері: ауыр тығырықтар мен пісіп-жетілген сәттер. [Текст] // Журнал «Этносаясаттың жаһандық шолуы». – 2001. – 1 бөлім. – № 1.– Б. 8–18.

4 **Беркович, Дж., Рубин, Джеффри З.** Халықаралық қатынастардағы медиация: қақтығыстарды басқарудың бірнеше тәсілдері. Лондон : Макмиллан Пресс Лтд.,1992. – 283 р. – Р. 31.

5 **Илона, Тип.** Зиян келтірмеңіз: қайшылықты сайлау құрылымы. // Бюллетеньдер немесе оқтар: қақтығыс жағдайындағы сайлаудың әлеуеті мен шектеулері/ жыл сайынғы Swisspeace конференциясы, 2011.– № 1.– Б. 42–51.

6 Әкімшілік Әділет жобаларына Баржадан с. – EuR., 2008. – Б. 200–211.

7 **Фридрих, Н.** Әлеуметтік юрисдикциядағы медиация. NOMOS Verlagsges. MBH, 2011. – 327 б. – Б. 219.

8 **Breidenbach, Б.** Медиация: жанжалдағы медиацияның құрылымы, қауіптері және пайдасы. – Доктор Шмидт Отто КГ, 1995. – 353 б. – Б. 80.

9 **Гернот, Барт., Джонатан, Барт., Бернхард, Бем., Джудит, Пфюценройтер.** Трансшекаралық құқықтық мирасқорлық қақтығыстарындағы медиация және құқықтық мирасқорлықты реттеудің салдары (fomento – research зерттеуі). – Стинбэйс Хошуел Берлин, ГмВН, 2018. – 170 б. – Б. 32.

10 **Беккер, Фридрих.** Әлеуметтік юрисдикциядағы медиация, 2009. – 362 б. – Б. 27.

11 **Зенк, Штробль, Хунфелд, т.б.** Төменгі Саксониядағы медиацияға жақын сот. 2007. – 187 б. – Б. 153.

12 **Бирнер, Мариэтта.** Көп Есікті Сот Ғимараты: қақтығыстарды көп өлшемді шешуге көзқарас. – Отто Шмидт баспасы RU, 2003. – 253 б. – Б. 114.

13 **Клаус, Дж. Хопт, Феликс, Стеффек.** Салыстырмалы перспективада медиацияның принциптері мен реттелуі, 2013. – 1000 б. – Б. 23.

14 **Александр, Н., Аде Дж., Ольбриш К.** Медиация, Төрелік, Келіссөздерді Басқару. – Дауларды консенустық шешу нысандары. – Кітап. XIV, 2005. – 232 б. – Б.2.

15 **Сыздыкова, С. М.** Отбасылық дауларды реттеудегі медиация: салыстырмалы әлеуметтанулық талдау. //»XXI ғасырдағы ғылыми зерттеулер» 3-ші халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары, 26-28 наурыз.- Оттава, Канада : Метуен Баспасы, 2020. – 96 б. – Б. 20.

16 **Фольга, Джозеф П., Буш, Роберт А. Барух.** Трансформациялық медиация және үшінші тараптың араласуы: практикаға трансформациялық тәсілдің он белгісі. [Текст] // Журнал «Дауларды Токсан Сайын Шешу», 1996. – 13. – Т. 4. – Шығарылым. – Б. 263–278.

17 **Отит, О., Альберт,** редакторлар. Нигериядағы қоғамдық қақтығыстар: басқару, шешу және қайта құру. – Ибадан, Нигерия : Спектрум Кітаптары, Лтд., 1999. – 378 б. – Б. 8.

References

1 Birikken Ulttar Uıymynyń tiimdi mediasia jónindegi basshylygy Bas hatshynyń daýlardy beıbit jolmen retteýdegi, janjaldardyń aldyn alý men sheshýdegi mediasia rólin nyǵaıtý týraly baıandamasyna qosymsha retinde, Birikken Ulttar Uıymy [The United Nations Guidance for Effective Mediation was issued as an annex to the report of the Secretary - General on Strengthening the role of mediation in the peaceful settlement of disputes, conflict prevention and resolution] Printed at the United Nations. – New York 2012. – 23 p. – P. 2. [Electronic resource]. – https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/GuidanceEffectiveMediation_UNDPA2012%28english%29_0.pdf

2 **Franchesko, Manchinı., Hose, Verikat.** Mediasialyq kúsh-jigerdi taldaý. [Analyzing the Mediation Efforts]. – //International Peace Institute, Nov. 1, 2016. – P. 5–13. [Electronic resource]. – https://www.jstor.org/stable/resrep09641.3?seq=1#metadata_info_tab_contents

3 **Zartman, I. V.** Beıbit bastamalaryń merzimderi: aýyr tyǵyryqtar men pisp-jetilgen sáttar. [Текст] // Jýrnal «Etnosarasattyń jahandyq sholýy». – 2001. 1 bólim, № 1. – Б. 8–18. [Zartman, I. W. The Timing of Peace Initiatives: Hurting Stalemates and Ripe Moments.] //Global Review of Ethnopolitics, 2001. – Vol. 1, No 1. – P. 8–18.

4 **Berkovich, Dj., Rýbin, Djeffrı Z.** Halyqaralyq qatynastardaǵy mediasia: qaqtyǵystardy basqarýdyń birneshe tásilderi. [Bercovitch, J, Rubin, Jeffrey Z. Mediation in International Relations: Multiple Approaches to Conflict Management.]. – London : Macmillan Press Ltd., 1992. – 283p. – P. 31.

5 **Ilona, Tip.** Zıan Keltirmeńiz: qaishylyqty sailaý qurylymy. InBúletender nemese oqtar: qaqtyǵys jaǵdaıyndaǵy sailaýdyń áleyeti men shekteýleri/ jyl

saıynǵy Swisspeace konferensiasy, 2011. – № 1. – Б. 42–51. [Ilona, Tip. Do No Harm: Conflict Sensitive Election Design.] //Ballots or Bullets: Potentials and Limitations of Elections in Conflict Contexts/ Swisspeace Annual Conference, 2011.– No 1.– Pp.42-51.

6 **Ákimshilik Ádilet jobalaryna Barjadan s.** – EuR.,2008. – Б.200-211. [Zu den Projekten in der Verwaltungsgerichtsbarkeit s. von Bargaen.] – EuR., 2008. – S. 200–211.

7 **Fridrih, N.** Áleymettik ıyrsdiksiadaǵy mediasia. NOMOS Verlagsges. MBH, 2011. – 327 b. – Б. 219. [Friedrich, N. Mediation in der Sozialgerichtsbarkeit.] Nomos Verlagsges. MBH, 2011. – 327 s. – S. 219.

8 **Breidenbach, B.** Mediasia: janjaldaǵy mediasianyń qurylymy, kaýpteri jáne pardasy. – Doktor Shmidt Otto KG, 1995. – 353 b. – Б. 80. [Breidenbach, S. Mediation: Struktur, Chancen und Risiken von Vermittlung im Konflikt.]-Schmidt Dr. Otto KG, 1995.–353s.– S.80.

9 **Gernot, Bart., Djonatan, Bart., Bernhard, Bem., Djýdit, Pfúsenroiter.** Transshekarly quqyqtyq mirasqorlyq aktilerindegi mediasia jáne quqyqtyq mirasqorlyqty retteýdiń saldary (fomento – research zertteýi).– Stinbeis Hoshýel Berlin, Gmvn, 2018.–170b. – Б. 32. [Gernoth, Barth., Jonathan, Barth., Bernhard, Böhm., Judith, Pfützenreuter. Mediation in cross-border succession conflicts and the impacts of the Succession Regulation (Fomento – research study).] – Steinbeis hochschule Berlin GmbH, 2018.–169s.–S.32. [Электронды ресурc] – <https://www.fomentonet.eu/wp-content/uploads/2018/09/FOMENTO-Research-Report-mediation-crossborder-succession-conflicts.pdf>

10 **Bekker, Fridrih.** Áleymettik ıyrsdiksiadaǵy mediasia, 2009. – 362b. – Б. 27. [Becker, Friedrich. Mediation in der Sozialgerichtsbarkeit,] 2009. – 362 s. – S. 27.

11 **Zenk, Shtrobl, Hýpfeld, t. b.** Tómeni Saksoniadaǵy mediasiaǵa jaqyn sot, 2007.–187b. – Б.153. [Zenk, Strobl, Hupfeld u. a. Gerichtsnahе Mediation in Niedersachsen], 2007. – 187s. – S. 153.

12 **Birner, Marietta.** Kóp Esikti Sot Ğımaraty: qaqtyǵystardy kóp ólshemdi sheshýge kózqaras. – Otto Shmidt baspasy RU, 2003. – 253 b. – Б. 114. [Birner, Marietta. Das Multi-Door Courthouse: ein Ansatz zur multi-dimensionalen Konfliktbehandlung.] – Otto Schmidt Verlag DE, 2003. – 253 s. – S.1 14.

13 **Klaýs, Dj. Hopt., Feliks, Steffek.** Salystyrmaly perspektivada mediasianyń prinsipteri men retteli, 2013. – 1000 b. – Б.23. [Klaus, J. Hopt., Felix, Steffek. Mediation Principles and Regulation in Comparative Perspective,] 2013.– 1000s. – S. 23.

14 **Aleksandr, N., Ade Dj., Olbrish K.** Mediasia, Tórelik, Kelissózderdi Basqarý. – Daýlardy konsensýstıyq sheshý nysandary. – Kitap. XIV, 2005.

– 232 b. – B. 2. [Alexander N., Ade J., Olbrisch C. Mediation, Schlichtung, Verhandlungsmanagement. – Formen konsensualer Streitbeilegung.] – Buch. XIV, 2005. – 232s. – S.2.

15 **Syzdykova, S. M.** Otbasylыq daýlardy retteýdegi mediasia: salystymaly áleýmettanýlyq taldaý. //»XXI ғасырдағы ғылыми зерттеулер» 3-shi halyqaralyq ғылыми-praktikalыq konferensia materialdary, 26–28 naýрыз. – Ottava, Kanada : Metýen Baspasy, 2020. – 96 b. – B. 20. [Syzdykova, S.M. The mediation in the settlement of family disputes: comparative sociological analysis] //Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference «Scientific Research in XXI Century», March 26-28.– Ottawa, Canada: Methuen Publishing House, 2020. – 96p. – P.20.

16 **Folga, Djozef P., Býsh, Robert A. Barýh.** Transformasiyalыq mediasia jáne úshinshi taraptyń aralasýy: praktikağa transformasiyalыq tásildin on belgisi. [Tekst] // Jýrnal «Daýlardy Toqsan Saýyn Sheshý», 1996. – 13 Tom, 4 Shygarylym. – B.263-278. [Folger Joseph P., Bush Robert A. Baruch. Transformative mediation and third-party intervention: Ten hallmarks of a transformative approach to practice.] //Conflict Resolution Quarterly, 1996. – Volume 13. –Issue 4. – P. 263–278.

17 **Ott, O., Albert,** redaktorlar. Nigeriadaғы qoғamdyq qaqtyǵystar: basqarý, sheshý jáne qaita qurý. Ibadan, Nigeria: Spektrým Kitaptary, Ltd., 1999. – 378 b. – B. 8. [Ott, O., and I. Albert, editors. Community Conflicts in Nigeria: Management, Resolution and Transformation.] Ibadan, Nigeria: Spectrum Books, Ltd., 1999. – 378 p. – P. 8.

Материал 4.12.20 баспаға түсті.

C. M. Сыздыкова, А. Т. Омарова

Социальный потенциал медиации в урегулировании семейных споров

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,

Республика Казахстан, г. Алматы.

Материал поступил в редакцию 14.12.20.

S. M. Syzdykova, A. T. Omarova

Social potential of mediation in settlement of family disputes

Al-Farabi Kazakh National University,

Republic of Kazakhstan, Almaty.

Material received on 14.12.20.

Медиація в мире регулює процес ефективного, якісного інструмента в розв'язанні спору, в частині, відомо, що в різних спірних питаннях обидві сторони допомагають з їх згоди закріплювати взаємоприйнятні угоди. В даний час в казахському суспільстві особливу увагу приділяють розвитку медіації. В цій зв'язі автори всебічно розглядають соціальний потенціал медіації в врегулюванні сімейних спорів. Таким чином, в науковій статті розкриваються логіка і способи медіації, її аспекти націлені на мирне врегулювання сімейних спорів.

Результати медіації включають в себе всебічні питання в цілях врегулювання або примирення сімейного спору. ґрунтуючись на основі вітчизняних і зарубіжних матеріалів, автори визначають сучасний стан досудової медіації і медіації в суді. Тут говориться, що в разі правильного створення передумов процедури медіації майбутнє покращено відносини між сторонами і наведені до співпраці. В частині, говориться про ефективному впливі медіаторів на конфлікт сторін, а також про досвід медіатора.

Так же говориться про важливість пілотних проектів, відкритих в цілях розширення сфери застосування медіативних процедур в Казахстані, в врегулюванні сімейних спорів. В відповідності з мандатом медіатора відображаються шляхи досягнення цілей і дається характеристика його соціального потенціалу.

Ключові слова: сімейна медіація, громадський медіатор, врегулювання сімейних спорів, спірна сторона, угода, соціальний потенціал, пілотний проект.

Mediation in the world regulates the process of an effective, high-quality tool in resolving a dispute. In particular, it is known that in various disputed issues, both parties help with their consent to conclude mutually acceptable agreements. In Kazakhstan society special attention is paid to the development of mediation. In this regard, the authors comprehensively consider the social potential of mediation in settlement family disputes. The scientific article reveals the logic and methods of mediation, its aspects aimed at the peaceful settlement of family disputes.

Mediation results include comprehensive questions to resolve or reconcile a family dispute. Based on the foundations of domestic and foreign materials, the authors determine the current state of pre-trial

mediation and mediation in court. It says that if the prerequisites for the mediation process are correctly created, relations between the parties will be improved and cooperation will be brought about. In particular, it refers to the effective influence of mediators on the conflict of the parties, as well as the experience of the mediator.

The article discusses the importance of pilot projects in order to expand the scope of mediation procedures in Kazakhstan in the settlement of family disputes. In accordance with the mandate of the mediator, ways of achieving goals are reflected and a characteristic of his social potential is given.

Keywords: family mediation, social mediator, settlement of family disputes, disputed party, agreement, social potential, pilot project.

МРНТИ 04.51.43

<https://doi.org/10.48081/BYBE4845>

М. Е. Таубаева, Г. А. Мамашарипова

Южно-Казахстанский университет имени М. О. Ауэзова,
Республика Казахстан, г. Шымкент

РОЛЬ И МЕСТО РЕЛИГИИ В ОБЩЕСТВЕННОМ СОЗНАНИИ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Религиозная ситуация в современном Казахстане может быть охарактеризована как стабильная с не вполне ясной конфигурацией и расстановкой религиозных объединений. Стабильность означает не застывший конгломерат различных конфессий, напротив, можно говорить о заметном динамизме как в отношении количества конфессий и религиозных объединений, так и в связи с их взаимоотношениями с государством. Стабильность означает, что, несмотря на большое число конфессий, существующих в Казахстане, и нередко непростые их отношения между собой и с государством, противоречий, способных взорвать межрелигиозный мир в Республике Казахстан, в настоящее время нет.

Исследование религиозной обстановки среди населения Кызылординской области в режиме мониторинга исследует массовое сознание в контексте определения места религии в контексте жизнедеятельности, понимания ее современных функций, выстраивание эффективной государственной политики взаимодействия государства и религии, поиск новой идеологии. Результаты опроса позволяют корректировать информирование массового потребителя о роли института религии, ее функциях в современном обществе, о деятельности и традиционных, и новых религиозных организаций и их влиянии на процессы социализации.

Ключевые слова: религия, общественное сознание, традиционные религии, религиозное просвещение, конфессии.

Введение

В условиях светского государства, многоконфессионального и поликультурного общества становится важным переосмысление значения, определение места религии в контексте жизнедеятельности, понимание

ее современных функций, выстраивание эффективной государственной политики взаимодействия государства и религии, поиск новой идеологии. Религиозность населения является одним из основных мировоззренческих индикаторов, проявляющих трансформационные процессы.

Материалы и методы

Цель опроса: исследование религиозной обстановки среди населения Кызылординской области в режиме мониторинга.

Объект исследования: население Туркестанской области

Предмет исследования: религиозная обстановка среди населения Кызылординской области.

Методика исследования: Опрос был проведен по местам проживания респондентов по стандартизированной анкете; техника опроса – Face-to-Face

Описание выборки. Для построения выборки была использована многоступенчатая территориальная квотная выборка. Объем выборочной совокупности отработан как пороговый и составил 700 человек. Выборка репрезентует население Туркестанской области по всем социально-демографическим параметрам.

Результаты и обсуждение

После долгого периода господства одной идеологии население обрело возможность открыто, не подвергаясь государственному и общественному давлению, исповедовать веру, унаследованную от своих предков или выбранную по собственному желанию [1]. Наряду с так называемыми традиционными религиями в Казахстане стали энергично развиваться конфессии, стоявшие на периферии религиозной жизни, как в имперский, так и в советский период, а также конфессии, проникшие на территорию нашей страны в последние десятилетия или уже возникшие в постсоветское время [2].

Уровень, степень и характер религиозности жителей отдельных территорий являются одними из важнейших характеристик, позволяющих описать религиозную ситуацию в стране в целом. Вместе с тем определение факторов, ее формирующих, столь же необходимо, их сочетание и сила воздействия, несомненно, будет носить региональную специфику.

68,7 % респондентов опроса оценивают сегодняшнюю религиозную ситуацию в Казахстане в целом как стабильную, без каких-либо угроз. Тем не менее, 20,4 % опрошенных, а по объектам географической выборки, от 41,7 % до 25,7 % респондентов городов и районов области, отмечают возможность ухудшения из-за стремительной динамики роста сект. При этом, по 3,0 % респондентов, соответственно, отмечают нарастание ситуации, фактически

на грани взрыва. Эти ответы определяют обеспокоенность граждан в целом активной пропагандой сектами необходимости включения в их ряды.

70,4 % респондентов опроса оценивают сегодняшнюю религиозную ситуацию в Туркестанской области как стабильную, без каких-либо угроз. 21,0 % респондентов опроса отмечают некоторое ухудшение, связанное, по мнению опрошенных, с активизацией деятельности некоторых сект по региону.

Самоопределение в религиозном отношении означает, по существу, принятие на себя религиозных обязанностей в соответствии с той или иной религией, религией, которую субъект идентификации считает своей [3]. Хотя в регионе продолжается рост числа мусульман, они внутренне согласны исповедовать мягкие, компромиссные, бесконфликтные формы ислама.

Подавляющее число респондентов опроса (80,1 %) считают, что отношение государства к представителям различного вероисповедания стабильно положительное. Тем не менее, ухудшение отношения к представителям различных конфессий отмечают 3,7 % респондентов. При этом, 13,9 % из числа опрошенных затруднились ответить.

Активность населения в религиозной сфере:

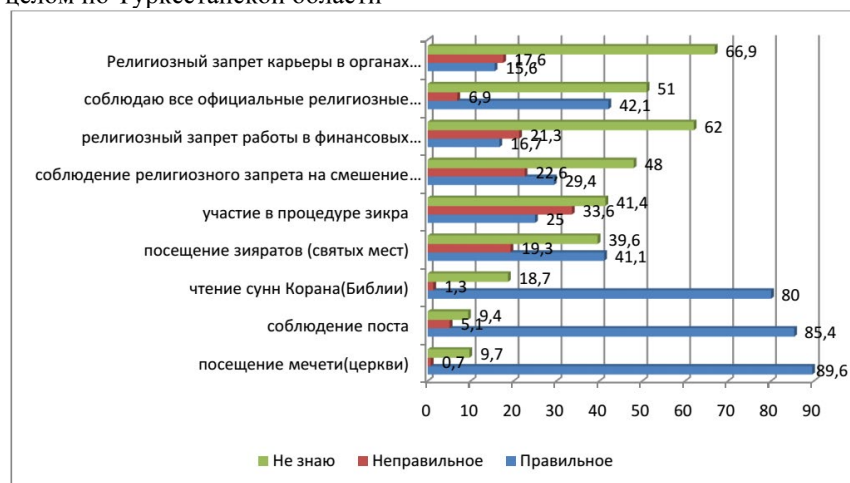
- 1 Знание основных сур (молитв) – 20,6 %
- 2 Религиозное просвещение (книги) - 17,9 %
- 3 Определяют свои религиозные знания владением основ вероучения – 9,9 %
- 4 Стараются посещать зияраты – паломничество к святым местам – 7,3 %
- 5 Просматривают онлайн-уроки по вероучению – 5,5 %
- 6 Соблюдение всех религиозных условий, стремление дополнить свое религиозное образование – 5,0 %
- 7 Участвуют в процедурах зикра – духовной практике, заключающейся в многократном произнесении молитвенной формулы, содержащей прославление Бога – 5,3 %
- 8 4,9 % респондентов считают себя атеистами или еще не определившими свое вероисповедание
- 9 Активное информирование о сути салафизма – 1,1 %.

Как показывают данные опроса, население предпочитает в основном неактивные формы религиозной деятельности, которые ограничиваются знаниями основ вероучения и религиозного просвещения.

Каждая религия строит свой образ справедливого и нравственного мира. В этом смысле религия имеет свою идеологию, как идеальный образ мира. Раньше отдельные части мира имели свои религиозные приоритеты: христианский, исламский, иудаистский, буддистский. Они конкурировали по

границам распространения религий, но внутри территорий доминирования были целостными. Сегодня все религии распространены повсюду, и они конкурируют между собой в борьбе за своих последователей. 36,0 % респондентов опроса считают, что религиозные предписания являются нормой жизни (по всем географическим объектам выборки высокие показатели). 42,0 % опрошенных считают себя гражданами без религиозных предпочтений. 22,0 % респондентов считают, что религиозных норм необходимо придерживаться только в религиозные праздники, посты.

Диаграмма 1 – Оценка населением значимости религиозных предписаний в целом по Туркестанской области

Как показал анализ основных источников информирования молодежи о деятельности различных вероисповеданий, в основном, это:

- 1 братья по вере – 36,6 %
- 2 наставники – 12,4 %
- 3 посещение зияратов – 2,4 %
- 4 религиозная литература – 16,9 %
- 5 Интернет-сайты – 12,7 %.

Массовое сознание фиксирует рассогласованность в восприятии и оценке фактора религиозности [4]. Это обстоятельство не только отражает реально сложившуюся картину мировоззренческого плюрализма, но и обязывает выработать более четкую позицию государства в отношении оценки религии, понимания ее места в структуре общекзахстанской идеологии. Мониторинг

обнаруживает необходимость системного информирования массового потребителя о роли института религии, ее функциях в современном обществе, о деятельности и традиционных, и новых религиозных организаций и их влиянии на процессы социализации.

Таблица 2 – Уровни доверия населения основным источникам информирования о различных направлениях вероисповедания

№	Источники информации	В полной мере	Частично	Не доверяю
01.	религиозная литература	45,7	33,4	20,9
	информация газет, телевидения, радио о религиозных направлениях вероисповедания	39,6	30,3	30,1
02.	Интернет информация о деятельности религиозных организаций	22,7	41,3	36,0
03.	онлайн-уроки по вероучению	20,0	36,9	43,1

Диаграмма 2 – Оценка уровня доверия молодежи основным источникам информирования о различных направлениях вероисповедания

Выводы

В массовом сознании совершается переосмысление роли религии, респонденты высказывают неоднозначные оценки ее роли в современном обществе, что связано с несколькими причинами: отсутствием проявления эффективных возможностей религии в обществе, недостаточной информированностью о социальной роли и функциях религий в современном

Казахстане, достаточно распространенной атеистической парадигмой, а также рядом других факторов [5].

Направления деятельности новых «агентов» идеологического воздействия могут камуфлироваться под отправление религиозного культа, выглядеть как тренинги личностных достижений, как поддержка тех, у кого имеются жизненные трудности и проблемы, рекламироваться, как способы изучения иностранного языка или получения навыков эффективного аутотренинга, овладения практикой оздоровления и прикрываться другими, уже ставшими широко известными «вывесками», приемами и методами.

Формирование культуры религиозного просвещения будет способствовать пониманию обществом того, что такое религия в ее сущности, не позволит заинтересованным структурам проводить несимметричную геополитику в отношении Казахстана с применением внешнего религиозного фактора.

Список использованных источников

1 **Абдакимов, А.** Идентификация религиозной ситуации в современном Казахстане//Проблемы религиозной идентификации в контексте национальной безопасности: материалы международной научной конференции, посвященной 75-летию КазНУ им. аль-Фараби. – Алматы : Казак университеті, 2009. – С. 29–30.

2 **Лапин, Н. С.** Историческое сознание казахстанцев/Горизонты национальной истории (Развитие исторической науки Казахстана в эру Независимости). – Астана : ТОО «Дәме», 2018. – С. 263–281.

3 **Акмамбетов, Г.** Формирование толерантного сознания в современном казахстанском обществе. – Алматы, 2009. – 356 с.

4 **Нысанбаев, А. Н.** 15 лет независимости Казахстана: становление нового общественного сознания. – Алматы, 2006. – 255 с.

5 **Липпманн, У.** Общественное мнение: монография. – М. : Институт Фонда «Общественное мнение», 2009. – 384 с.

References

1 **Abdakimov, A.** Qazirgi Qazaqstandaғы dinі jaǵdardı saıkestendirıy // Ulttyq qayıpsızdıq kontekstindegi dinі saıkestendirıy máseleleri [Abdakimov A. Identification of the religious situation in modern Kazakhstan//Problems of religious identification in the context of national security] : materials of the

international scientific conference dedicated to the 75th anniversary of al-Farabi Kazakh national University. – Almaty : Kazakh University, 2009. – P. 29–30.

2 **Lapin, N. S.** Qazaqstandyqtardıń tarıhı sanasy/ulttyq tarihtıń kókjiekteri (Táýelsizdik dáýirinde Qazaqstannıń tarıh ǵylymynyń damýy) [Lapin N.S. Historical consciousness of Kazakhstanis/Horizons of national history (Development of historical science of Kazakhstan in the era of Independence)]. – Astana: «Dame» LLP, 2018. – P. 263–281.

3 **Akmambetov, G.** qazirgi qazaqstandyq qoǵamda tolerantty sanany qalyptastyry [Akmambetov G. Formation of tolerant consciousness in modern Kazakhstan society]. – Almaty, 2009. – 356 P.

4 **Nysanbaev, A. N.** Qazaqstan Táýelsizdigine 15 jyl: jańa qoǵamdyq sananyń qalyptasy [Nysanbayev A.N. 15 years of independence of Kazakhstan: formation of a new public consciousness]. – Almaty, 2006. – 255 P.

5 **Lippman, U.** Qoǵamdyq pikir: monografia. – M. : «Qoǵamdyq pikir» qorynyń instituty, 2009. – 384 b.

Материал поступил в редакцию 14.12.20.

М. Е. Таубаева, Г. А. Мамашарипова

Діннің қоғамдық санадағы ролі мен орны: әлеуметтанулық талдау

М. О. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.
Материал 14.12.20 баспаға түсті.

М. Е. Taubayeva, G. A. Mamasharipova

The role and place of religion in public consciousness: sociological analysis

М. О. Auezov South Kazakhstan University,
Republic of Kazakhstan, Shymkent.
Material received on 14.12.20.

Қазіргі Қазақстандағы діни ахуал діни бірлестіктердің айқын емес конфигурациясы мен орналасуымен тұрақты деп сипатталуы мүмкін. Тұрақтылық дегеніміз – әртүрлі конфессиялардың қатып қалған конгломераты емес, керісінше, конфессиялар мен діни бірлестіктердің санына қатысты да, олардың мемлекетпен қарым-қатынасына байланысты айтарлықтай динамизм туралы айтуға болады. Тұрақтылық Қазақстанда бар конфессиялар санының көптігіне және олардың бір-бірімен және мемлекетпен жиі күрделі қарым-қатынастарына қарамастан, қазіргі уақытта Қазақстан

Республикасында дінаралық әлемді дүр сілкіндіретін қайшылықтар жоқ екенін білдіреді.

Қызылорда облысының тұрғындары арасындағы діни жағдайды зерттеу мониторинг режимінде діннің өмір сүру жағдайындағы орнын анықтау, оның қазіргі заманғы функцияларын түсіну, мемлекет пен діннің өзара іс-қимылының тиімді мемлекеттік саясатын құру, жаңа идеологияны іздеу контекстінде жаппай сананы зерттейді. Сауалнама нәтижелері бұқаралық тұтынушыны дін институтының ролі, оның қазіргі қоғамдағы функциялары, дәстүрлі және жаңа діни ұйымдардың қызметі және олардың әлеуметтену процестеріне әсері туралы ақпараттандыруды түзетуге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: дін, қоғамдық сана, дәстүрлі діндер, діни ағарту, конфессиялар.

The religious situation in modern Kazakhstan can be described as stable with not quite clear configuration and arrangement of religious associations. Stability does not mean a conglomerate of various faiths that is frozen; on the contrary, we can speak of a noticeable dynamism both in terms of the number of faiths and religious associations, and in connection with their relations with the state. Stability means that, despite the large number of faiths that exist in Kazakhstan, and their often difficult relations with each other and with the state, there are currently no contradictions that can blow up inter-religious peace in the Republic of Kazakhstan.

The study of the religious situation among the population of the Kyzylorda region in the monitoring mode examines mass consciousness in the context of determining the place of religion in the context of life, understanding its modern functions, building an effective state policy of interaction between the state and religion, and searching for a new ideology. The results of the survey make it possible to correct informing the mass consumer about the role of the institution of religion, its functions in modern society, the activities of both traditional and new religious organizations and their impact on socialization processes.

Keywords: religion, public consciousness, traditional religions, religious education, confessions.

FTAMP 04.21.51

<https://doi.org/10.48081/ABVR5643>

А. Д. Хамит

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.

ҚАЗАҚ ЖАСТАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ТІЛДІК ҰСТАНЫМДАРЫ

Мақалада елдегі этнодемографиялық ахуалдың түбегейлі өзгеруі, саяси және әлеуметтік-экономикалық реформаларды жүзеге асыру, сондай-ақ әлемдік процестер, урбанизация және көші-қон нәтижесінде қазақ жастарының әлеуметтік-тілдік ұстанымдарының қалыптасуы туралы айтылады.

Жұмыстың мақсаты - қазіргі қазақ жастарының урбандалған кеңістіктің күнделікті өміріндегі әлеуметтік және тілдік ерекшеліктерін зерттеу.

Зерттеуде сандық және сапалық мәліметтерді жинау және оларды кейінгі талдау мен түсіндіру үшін сауалнама әдісі қолданылды. Зерттеу нәтижелері бойынша әлеуметтік және тілдік бейімділіктің қалыптасуына әсер ететін факторлар анықталды.

Кілтті сөздер: тіл, жастар тілі, әлеуметтік тіл, ұлттық тіл, көптілділік, тілдік бірегейлік, әлеуметтік-тілдік процестер, тілдік орта, диалектизм.

Кіріспе

Тәуелсіздік жылдарында жастардың әлеуметтік-экономикалық дамуына көптеген мүмкіндіктер жасалды. Білім беру, денсаулық сақтау, жұмыссыздық және басқа саладағы инфрақұрылымдар, жалпы әлеуметтік лифтінің дамуына бағытталған реформалар жүзеге асырылды. Оның ішінде «Жастар практикасы», «Жасыл ел», «Дипломмен ауылға», «Жастардың кадрлық резерві», «Мемлекеттік қызмет мектебі», «Жастар Отанға!» және өзге де мемлекеттік бағдарламалар өз жалғасын табуда. Жастар - прогресшіл күш. Кез-келген қоғамның болашағы жас адамдардың дамуына байланысты. Республикада 14 пен 28 жас аралығындағы жастар саны 3,8 миллион адам, бұл жалпы халық санының 20,8 % құрайды [1]. 90-жылдардағы

демографиялық өзгерістер салдарынан қазіргі жастар санының төмендеу динамикасы қоғам дамуында көрініс берді.

Қазақстанда жастар қиын кезеңді бастан кешіп отыр. Елдегі жалпы демографиялық және этнодемографиялық жағдайдың өзгеруі, саяси және білім беру реформалардың жүзеге асырылу, сондай-ақ жаһандану, урбанизация мен көші-қон процестері қоғамдағы жастардың әлеуметтік-тілдік ұстанымын қалыптастырып, оның болашақтағы салдарын айқындайды.

Қазақстан Республикасы мемлекеттік саясаты ұлтаралық қарым-қатынас, ұлттық қауіпсіздік, бейбітшілік құндылықтарды насихаттау негізгі бағыттарға назар аударады. Кейінгі жылдарда қазақстандық қоғам өзгерісті күтуін, мемлекеттік реформаның тиісті деңгейде жүзеге асырылуын, сондай-ақ жастардың әлеуметтік-экономикалық мәселесі мен сұранысының зерттелуін талап етеді. Мәселен, 2018 жылы «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы жүргізген «Рухани жаңғыру» бағдарламасының негізгі аспектілері» атты әлеуметтанулық зерттеуге сәйкес, жастардың 1/3 бөлігі заманауи қазақстандық қоғамдағы адалдық қағидасын жүзеге асырудың абсолютті немесе салыстырмалы жағымсыз бағаларын берді. Олардың пікірінше, қазақстандық қоғамдағы адалдық қағидасы жеткілікті түрде жүйелі жүзеге асырылмайды [2]. Бұл қоғамдық және саяси процестердегі жастар белсенділігінің төмендігі, немісқұрайлығы, ассоциативтік үдерістерді тудырып, жалпы қоғам өмірінде сан алуан әлеуметтік қайшылықтар мен кикілжіңдерге алып келуімен қауіпті.

Ал ол үшін көптеген мемлекеттік бағдарламаларда басты кезекте жастардың бәсекеге қабілетті және қоғамға қажетті мамандық алуға міндеті қойылады. Бүгінгі таңда әрбір жас адам жаңа білім менгергісі келеді және сұранысқа ие мамандық алуды көздейді. Сондай-ақ, «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық идеясының қалыптастыру барысында жастарды жаңа қазақстандық патриотизм рухында тәрбиелеу, «Рухани жаңғыру» жалпыұлттық бағдарламасы көздеген [3] төл тарихты жетік білетін, бағалайтын және мақтан ететін өскелең ұрпақты ұлттық өркениетті рухта тәрбиелеу негізінде жастар саясаты жүзеге асырылады [4]. Бұл жастардың ұлттық бірегейлігі, этномәдени белгілердің (символдардың), яғни негізгісі ұлт символдардың дамуының көрінісіне де ықпал тигізеді. Ең негізгі этномәдени символ ретінде тіл жастар үшін міндетті болуына [5] әлеуметтік-экономикалық фактордың ықпалы басым. Осыған орай елдегі кейінгі жылдарда мемлекеттік тілді модернизациялауға бағытталған әлеуметтік-саяси реформаның бастамасы болашақ қоғамның көрінісін айғақтады.

2016 жылдан бастап білім беру саласындағы көптілділік (үштілділік) жаппай реформаның жүзеге асыруы барысында жалпы білім беру деңгейінің

төмендеуі, қоғамдағы алуан түрлі көзқарастар нәтижесіндегі тілдік сегрегация (бөлініс), қоғамдық өмірдегі мемлекеттік тіл рөлінің әлсіреуі, үштілділік жүйеге оқытушы-мамандардың күзінеттілігінің сай келмеуі сияқты кері әсер ететін факторларға алып келді [6].

Қазіргі Қазақстандағы әлеуметтік ғылым үшін постколониалдық, посткөнестік және көпэтностық жағдайында жастардың әлеуметтік-тілдік үдерістерін, сипаттамасын, даму динамикасын зерттеу маңызды. Тіл мәселесі ұлттық сана мен ұлттық бірегейлік түсінігінде Ә. Н. Нысанбаев [7], А. К. Әбдина [8], Р. Қадыржанов [5], А. Т. Забиров [9] және т.б. зерттеулерінде қалыптасты, елдегі жалпы тілдік процесті, тіл саясатын, көптілділік, мемлекеттік тілдің институттық қалыптасуы туралы 2000 жылдары С. С. Ахметова (2002) [10], Б. И. Рақышева (2003) [11], З. Қ. Шаукенова (2004), макролингвистика туралы О. Б. Алтынбекова (2006) [12], С. Ж. Баянзина (2014) [13], этнолингвистика мен диалектика, этникалық репатрианттардың тілдік бірегейлігі туралы Б. Н. Бокаев (2011) [14], студент-жастардың тілдік қарым-қатынастағы жаргонизмдердің қалыптасуы туралы Г. Б. Алдашева (2012) [15] еңбектерінде көрінді. Сондай-ақ отандық тіл жағдайына арналған, оның ішінде әр жылдары, әсіресе, солтүстік және шекаралас аймақтарда өткізілген қолданбалы зерттеулер (Қостанай, Қарағанды, Павлодар, Шығыс-Қазақстан облыстары, Нұр-Сұлтан қаласы және т.б.) және жалпы республикалық әлеуметтанулық зерттеулер, олардың көбі мемлекеттік тапсырыс аясында жүргізілген [16].

Елдегі тіл мәселесі шетелдік ғалымдардың да қызығушылығын оятты. Мемлекеттік тілдің дамуы туралы В. Dave (2007) [17], этникалық бірегейліктің шекаралары туралы R. Faranda, David B. Nolle (2005) [18], R. Brubaker, O. D. Beachain, R. Kevlihan, P. Doganaksoy, S. N. Cummings, S. Spehr, Y. M. Davenel, R. Isaacs (2016) [19] еңбектері де осы тақырыпқа байланысты.

Отандық тіл білімінде көптілділік мәселесін зерттеп жүрген филолог, лингвистердің жұмыстары кеңес және жаңа дәуір ғалымдарының еңбектерінде қарастырылған: Ә. Д. Сүлейменова, М. М. Копыленко, З. К. Ахметжанова, С. Е. Байболсынова, М. К. Исаев, Б. Хасанұлы, Г. А. Ғабдуллина, О. Б. Алтынбекова, М. Б. Аманбекова, Р. Ж. Саурбаев, К. М. Текжанов, Н. Р. Омаров, психоллингвистика аспектісінде талқылаған Ж. Қ. Ибраева. Билингвизм терминіне қатысты ғалымдардың бірнеше тұрақты тұжырымдары бүгінгі қоғамның көрінісінде маңызын жоғалтқан емес (J. A. Fishman (1965), Л. В. Щерба, Ж. Марузо, Л. Х. Даурова (1960), Н. А. Катающина, Е. М. Вольф (1968), О. С. Ахманова (1969), М. А. Halliday (1970), Ю. Д. Дешериев, И. Ф. Протченко, А. Розенцвейг, А. И. Холмогоров

(1972), В. А. Аврорин (1975), А. Д. Швейцер, Л. Б. Никольский (1978), У. Вайнрайх (1979), М. Н. Губугло, К. З. Закарьянова (1984), З. У. Блягоз (1986), Е. Науган (1991), Р. А. Вафеев (1997), N. Marx (2000). Тілдер қатынасы теориясының негізін салушы У. Вайнрайх пікірі бойынша екі тілді алма-кезек қолдану тәжірибесі – қостілділік. Тілдерді меңгеру деңгейі туралы алуан түрлі пікірлер қалыптасты. Кейбір ғалымдар қостілділікті – екі немесе бірнеше тілдерді әртүрлі деңгейде білу (Б. Хасанұлы, М. К. Исаев) деп қарастырса, ғалымдардың бір тобы – екі немесе бірнеше тілді білу ана тілі деңгейінде меңгеруі деп қарастырады. Ана тілімен қатар екі және үш тілдерді бірдей меңгерген амбилингвизм немесе амбистрилингвизм идеясын ұсынған ғалымдар жоққа шығармайды.

Ғалымдардың пікірінше, үштілділіктің үрдісі бұқаралық емес, жеке индивидиалдық тұрғыдан қарастырылады (М. А. Halliday, Р. А. Вафеев). Ал үштілділік (көптілділік) реформа нәтижесіндегі өзгеріс пен үдеріс жастардың әлеуметтік-тілдік ұстанымының бағыты және тілдік жоспарлау мәселесі тұрғысынан аймақтық ерекшелігі, тілдік бірегейлігі, микро- және макродеңгейдегі тілдік қарым-қатынасымен ерекшеленеді. Бұл жастар категориясының консолидациялық, яғни бірігу және оған қарама-қайшы сегрегациялық қаупін бақылауға болады.

Материалдар және әдістер

Әлеуметтік-тілдік ұстанымына микро- және макролингвистикалық ортаны құрайтын жалпы қоғам, әлеуметтік топ, әлеуметтік жүйе, әлеуметтік институт және жеке актор әсер етеді. Алғашқы макродеңгейдегі актор (ата-ана, дос, мұғалім, жақын араласатын адам) және әлеуметтік институт (отбасы, дін, бала-бақша, мектеп, жоғарғы оқу орын), яғни тікелей әлеуметтік процеске үнемі және тұрақты араласатын әлеуметтік орта, әлеуметтік топ, ұйым, ұжым болуы мүмкін. Макродеңгейдегі қоғамдық субъектіге қауым (қауымдастық), мемлекет, БАҚ, интернет сияқты әлеуметтік институт, жалпы әлеуметтік жүйе, құрылымды жатқызуға болады. Аймақтық деңгейде микродеңгейден макродеңгейге үй, аула, көше, ауыл, қала, облыс, аймақ, ел, жер, әлем деп кеңеюіне қарай белгілеуге болады.

Болашақ қазақстандық қоғамның әлеуметтік-тілдік ұстанымдары қазіргі жастар мен жасөспірімдердің білім беру саласындағы тілдік қажеттіліктермен байланысты. 2018 жылғы деректерге сәйкес, ЖОО-да қазақ тілінде 64,6 % студенттер білім алса, техникалық және кәсіби білім берудегі мемлекеттік тілде оқытылған студенттердің жалпы санының 59 % құрады [20]. Мемлекеттік тіл саясатының стратегиясына сәйкес, қоғамдағы үштілділік немесе көптілділік жағдайындағы өзгерістер, білім беру жүйесіндегі көптілді реформаның нәтижесімен айқындалады. Мысалы,

қазақ бөлімінде оқитындар саны орыс және ағылшын тілдерде білім алатын оқушылардан жалпы алғанда басым. Сондықтан негізгі өзгерістер қазақтілді жас адамдарға бағытталады. Өйткені мемлекеттік тіліндегі білім беру процесіндегі оқулықтар мен қосымша материалдардың сан мен сапасының кемшіліктеріне байланысты, нәтижесінде қазақтілді жастардың орыс және ағылшын тіліндегі дереккөздерді пайдалануы әлеуметтік-тілдік ұстанымдарына ықпал етеді. Сондай-ақ, қазақ бөлімінде оқитындар, зерттеу объектісі ретінде, өңірлерден үлкен қалаларға шоғырланып, әлеуметтік-тілдік ортаға бейімделу процесінен өтеді.

Осыған орай, 2019 жылы қазақ мектебін бітірген түлектерге әлеуметтанулық зерттеу жүргізілді. Зерттеуге Нұр-Сұлтан және Алматы қалаларындағы жоғарғы оқу орындары Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті мен Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің қазақ бөлімінде оқитын 17–20 жас аралығындағы студенттер қатысты.

Зерттеудің мақсаты – қазіргі қазақ жастарының урбандалған кеңістік жағдайында, киберкеңістік (БАҚ, әлеуметтік желілер) жағдайында, күнделікті өмірдегі әлеуметтік-тілдік ұстанымын анықтау. Зерттеудің негізгі міндеттері:

- жастардың әлеуметтік және кәсіби лексикасын сипаттау;
- микро- және макродеңгейдегі қарым-қатынас тілін анықтау;
- аймақтық ерекшелігі мен айырмашылығын анықтау;
- тілдік процестегі қалыптасқан стереотиптерді талдау;
- жастардың әлеуметтік-тілдік процесіндегі мәселелерді зерделеу;
- қазақ бөлімінде оқитын жастардың тілдік даму үдерісі, яғни олардың тілдік ұстанымдары қандай деген сұрақтарға жауап алу.

Респонденттерге сандық және сапалық дәстүрлерді үйлестіретін арнайы әдіснама әзірленіп, сұрау әдісі қолданылды. Арнайы әдіснамалық құрал студенттердің жаңа әлеуметтік-тілдік ортаға бейімделу жағдайы негізінде зерттеудің мақсаты мен міндеттерді анықтауға қатысты сұрақтар көзделді, бұл:

- қазіргі жастардың қолданылатын тілдердің жиілігі;
- жалпы аймақтарға байланысты тілді қолдану ерекшелігі мен айырмашылығы (диалектизм);
- студенттердің өзара қарым-қатынаста тілдің пайдалануы (жаргонизм, сленг);
- аймаққа байланысты қарым-қатынас ерекшелігі мен қиындықтар;
- әлеуметтік-тілдік ұстанымына байланысты қалыптасқан стереотипі;

– әлеуметтік кеңістігі мен айналысындағы, жеке қарым-қатынас тілін анықтау;
 – әлеуметтік-тілдік ұстанымдағы негізгі мәселелері;
 – жас адамдардың әлеуметтік-тілдік ұстанымына ықпал етуші негізгі факторы,
 – этнолингвистикалық және терминологиялық ерекшелігі туралы жалпы сұрақтар қарастырылды.

Бұл жастар арасындағы жалпы тілдік трансформациялау, тілдік жылжу немесе өзгеру процестері мен үдерістерді бақылауға мүмкіндік берді. Әлеуметтік-тілдік өзгерістің күнделіктік, тұрмыстық, кәсіби және жаңа білімнің игерудегі, өзара қарым-қатынас нәтижесіндегі ықпалы туралы, жастар арасындағы бөліністің және сегрегациялану ықтималдығы бақыланды.

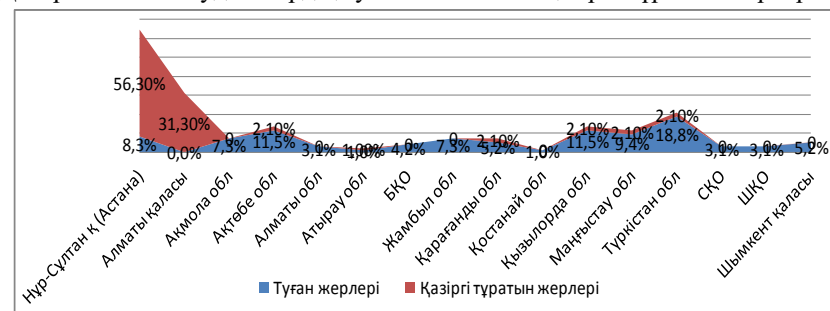
Республиканың әр аймағынан білім алу және жұмыспен қамту мақсатымен жастардың қалалық ортаға шоғырлану процестері кейінгі онжылдықта урбанизациялық үдерістерді жиі байқаймыз. Әсіресе мектеп табалдырығын аттап, алғаш рет урбандалған мегаполистер мен үлкен қалалардағы өмірге бейімделеді. Бір-екі жылдың көлемінде туып-өскен үйреншікті ортадан басқа ортаға, ірі қала өміріне, ондағы күнделікті-тұрмыстық, жаңа әлеуметтік-тілдік ортаға бейімделу процесінен өтеді. Өлбетте қалаларда өзіндік әлеуметтік орта, мәдениеті, қоғамдық өмірі, ережелері мен дәстүрлері, жалпы айтқанда, әлеуметтік нормалары мен заңдылығы қалыптасқан. Жастардың бастапқы әлеуметтену процесінің жалғасы жаңа әлеуметтік-тілдік, яғни қос тілді немесе көптілді ортада бейімделуін зерттеу маңызды болды.

Әлеуметтік зерттеуден алынған мәтіндік мәліметтерді талдау категориялау (типтеу) және кодтау әдістері арқылы, сандық көрсеткіштерді SPSS бағдарламасы арқылы статистикалық орта шамаларды салыстырмалы талдау әдісі қолданылды.

Нәтижелер және талдау

Жалпы әлеуметтік экспериментке 96 студент қатысып, олар кездейсоқ іріктеу әдісі арқылы анықталды (Диаграмма 1).

Диаграмма 1 – Студенттердің туып-өскен және қазіргі тұратын жерлері

Зерттеу нәтижелеріне сәйкес, жастардың басым бөлігі – 67,6 % қазақ тілінде жиі сөйлейді, жақындармен үнемі ана тілінде қарым-қатынас жасайды. Олар орыс тілін жақсы деңгейде меңгерген, қоғамдық жерде керек кезде қолданса, кейде орыс тілді сөздер мен терминдерді қолданады. Сұралғандардың 30,2% жуығы қос тілде қарым-қатынас жасайды және/немесе коммуникант тілін пайдаланады, қазақ тілінде жауап беруге тырысқанымен орыс тілінде көбірек сөйлейді, яғни «сабақта қазақша, сабақтан тыс жерлерде, достармен орысша». Қазақ тілінде білім алып жатқан жастарды екі әлеуметтік-тілдік сипатына қарай топтастыруға болады, басым бөлігі қазақ ортасында қалыптасқан, әлеуметтік процестерде үнемі ана тілінде сөйлеп, ал қалған үштен бір бөлігі қос тілде еркін байланысқа түсе алатын билингв-жастар. Алайда, жоғарғы оқу орнында білім алып жатқан студенттердің барлығы кем дегенде екі тілді түсіну және қабылдау деңгейінде біледі.

Жаһандану мен урбандалу жағдайында жастардың қоғамдық, тұрмыстық өмірде бірнеше тілді пайдалану үдерісі байқалады. Әлеуметтанулық теорияда аударма әлеуметтануы немесе Бруно Латурдың актор-желілік теорияға сәйкес әр түрлі салалар, топтар, аймақтардағы қарым-қатынастар гетерогенді нысандар бір болмыстық кеңістіктікте бола тұра, барлығы акторлар ретінде өз мүмкіндіктеріне байланысты дамып қалыптасады [21]. Яғни аймақтық, тілдік ерекшеленуімен ортақ тілді пайдаланады.

Қазақстанның аймаққа байланысты тілдік ерекшелігі көпшілік жастардың санасында әлеуметтік кеңістіктік аймақтық-тілдік стереотипі қалыптасқан. Елдің Оңтүстік және Батыс аймақтары қазақы орта және барлық салт-дәстүрді, тілі сақталып, орыс тілінен гөрі ана тілін жиі пайдаланады. Солтүстік аймақтан келген жастар қос тілді бірдей қолданады, кейбір жағдайда ғана қазақ тілінде түсіну және қабылдау қиындығы туындайды,

қазақ және орыс тілінде бірдей араласып, көп жағдайда өз ойын орыс тілінде жеткізуге мәжбүр. Сондай-ақ, қазақ тіліндегі көнерген сөздердің мағынасын түсінбейді, жиі орыс тілін пайдаланады деген стереотипті пікірлер айтылды. Осыған байланысты жастардың пікірінше (73 %), елдің географиялық аймаққа байланысты тілдік ерекшелігі байқалса да, олар бір-бірін оңай түсіне біледі. Қазақстанның әр өңірінен келген жастардың күрделі тілдік ерекшелігі байқалмайды, 23 % жастар үшін елдегі географиялық аймаққа байланысты тілдік ерекшелігі мүлдем болмайды және оларды аймақтық диалектизммен байланыстырады (Кесте 1).

Кесте 1 – Жастар үйренген жаңа сөздер мен сөз тіркестер

№	Сөздер мен сөз тіркестер	саны
1	Қасқа (<i>Батыс</i>)	22
2	Өлә (Өлә) – (<i>оңт.</i>)	14
3	Шілі (<i>оңт.</i>)	11
4	Құрсын (<i>Батыс</i>)	11
5	Нән (<i>Батыс</i>)	11
6	Не зат (зат) (<i>Батыс</i>)	10
7	Сым (<i>оңт., оңтүстік-шығыс</i>)	7
8	Ойбай, айбый, оебау	7
9	-шиш жалғауы бар сөздер: койшиш, бершиш, баршиш, сөйлешиш, алшиш, айтшиш, көршиш, болшиш, келшиш, айтыңшиш, тұршиш (<i>Батыс</i>)	22
10	Әпше (<i>оңт.</i>)	5
11	Құттай, киттай – кішкене деген мағынада (<i>Батыс</i>)	5
12	Әшейн, әңшейн (<i>оңт.</i>)	5
13	Леген (шылапшын) (<i>оңт.</i>)	4
14	Дәу (үлкен)	3
15	-Сай, -сей жалғауы бар сөздер: Қойсай	4
16	Біттей, титтей (<i>Батыс</i>), биттей – (<i>орталық</i>)	2
17	Анаякта, бұякта (<i>оңт.</i>)	2
18	Не хабар (<i>Батыс</i>)	2
19	Барың(ыз), келін(із), айтың, алып берің, келгін, көргін, отырың – қысқартылған (<i>оңт.</i>)	11
20	Жар (<i>Батыс</i>)	2
21	Балдар (<i>оңт.</i>)	2
22	Мақұл (<i>оңт.</i>)	2
23	Бәдрен, бәдірен (қияр) (<i>оңт.</i>)	2
24	Дарбыз, дарбаза (<i>оңт.</i>)	2

25	Әйбат, әйбәт (әдемі) (<i>оңт., оңтүстік-шығыс</i>)	3
26	Нәкес	2
27	Там (үй) (<i>оңт.</i>)	2
28	Маңқа (<i>Батыс</i>)	2
29	Беймарал, қашыр ауқат, тоба, тос (күт) (Шығыс), айтсейш, қаякта (қай жакта), өтек (Қызылорда), тұғын (Қызылорда), Солтүстікте «а» дыбысын «ә» деп айтады, мысалы, құләк, тәмәк; оңбаған, лаяқпаш, келте (қысқа), нәс, жәй, нәпшіл, дәйіс, ерсі, отырғыш, секер, бүйтейін, хатға, қайттым, жармес, тақтай, келсей, қаптал, зор, әшин зат, жаурау, жаурап қалдым, бүйту, сүйту, тым жақсы, шәугім, қалпақ, жарайд, аша, нәгөй, кумашы, не ғо, аман бол, сәлем айт, тәйтк, апа – әпке (батыста), ші, ше, опай, батырым, жуа, шөміш, түс қайта, азанда, жише (жеңге, женеше), бопты, әпекем.	1

Қазақ тіліндегі негізгі ерекшеліктерінің бірі бұл аймақтардың диалектизм, яғни ерекше, әр түрлі сөздер мен сөз тіркестердің пайдалануы. Тіл ғылымдарында диалектизм немесе этномәдени диалектизмдер, халық, ұлт мәдениетінің рухани қазынасы және материалдық қасиеттері мен лингвомәдени жергілікті асыл қазыналары, ұлттың тілдік ерекшеліктері жан-жақты көрініс беретін тіл бірліктері деп түсіндіреді. Этномәдени диалектизмдер жергілікті тұрғындардың сол жерге тән салт-дәстүрі мен әдет-ғұрыптары, өмір тіршілігіне байланысты туған сол халықтардың жергілікті сөздері мен сөз тіркестері болып табылады. Осындай батыс, оңтүстік және кез келген өңіріне тән көптеген этномәдени мәнді сөздерді тілде кездестіруге болады [22].

Жергілікті тіл ерекшеліктерінің эстетикалық мәні контекстегі қолданысы мен ішкі уәжділігі негізінде айқындалады. Көркем шығармаларда жергілікті тіл ерекшеліктерінің қолданылуы белгілі бір аймақтың колоритін бере алмайды. Ал ауызекі тілде жергілікті ерекшеліктердің, диалектизмдердің қолданылуы әсіресе этномәдени диалектизмдер сол қолданылып отырған өңірдің, аймақтың шынайлығын толық, анық таныта алады. Сондай-ақ, көркемдеуші құрал ретінде түрлі лексикалық диалектизмдер көркем әдебиет стилінде ғана қолданыла алады [23]. Яғни аймақтық ерекшелігі бар қарапайым сөздер күнделікті ауызекі тілде көптеген салаларда пайдаланылуы аймақаралық қарым-қатынастарға әсер етпейді. Осыған орай жастардың әлеуметтік ортақ ұлттық бірегейлік факторы ретінде аймақтық диалектизм кедергі болмайды.

Сонымен бірге тілдің фонетикалық дыбысталу ырғағы және сөйлеу мәнері мен мәдениеті, мысалы, батыста дыбыс қатандау, кейде сөздер

дөрекілеу немесе бұйрық түрінде естілуі, сөздердің қысқартылуына байланысты жастардың өзгеше қабылдауы мен түсінбеушілігі байқалды. Мысалы, Көкшетау қаласынан келген студенттің «Олардың қазақша сөйлегендерін мүлдем түсінген жоқпын» деп жауап берді. Зерттеуге сәйкес, 33,3 % студенттер үшін батыстықтарды түсіну алғашқы кезде қиындық туғызды, ал 17 % үшін оңтүстік аймақтың тумаларын түсіну бастапқыда қиын болса, 12 % үшін батыс және оңтүстік аймақтың тумаларын түсіну қиындықтар туғызды. Жалпы өзара қарым-қатынаста 76 % студенттер үшін алғашқыда өңірлік күнделікті өмірде қолданылатын сөздерді түсіну қиын болған.

Зерттеу нәтижесіне сәйкес, бір жыл көлеміндегі әр аймақтан келген студенттердің өзара қарым-қатынаста бір-біріне бейімделіп, әлеуметтік-тілдік түсінушілік қалыптасты: *«Ешқандай қиын болған жоқ, қызық болды, көп сөз үйрендік»*. Сандық көрсеткіштерге сәйкес 85,4 % – бір-бірін жалпы түсінеді, ал 14,6 % – жауап бермеген.

Тілдік айырмашылық қала мен ауыл жастары арасында байқалып келеді. Бұл, әсіресе посткеңестік кезеңдегі «орыстілді» қала мен дәстүрлі қазақы орта қалыптасқан ауыл арасында сақталып келе жатқан дихотомиялық үдеріс. Мұндай ерекшеліктер әсіресе, Солтүстік, Шығыс пен Орталық Қазақстанда, Батыс аймағының Ақтөбе мен Орал қалалары, еліміздің басты және ірі қалаларында жиі байқалады.

Тілдік ерекшеліктер елдің шекаралық аймақтар мен диаспоралардың тұратын елді-мекендердегі қалыптасқан әлеуметтік-мәдени ортаға байланысты. Мысалы, солтүстіктегі орыс-славян диаспорасы, ал оңтүстіктегі өзбек, ұйғыр және өзге этностардың тығыз шоғырлануы.

Қазақ тілінде сауатты сөйлеу және жазуы туралы пікірлер де сан алуан. Зерттеуге қатысқан студенттердің пікірінше, қазақ тілінде сауатты сөйлейтін жастардың басым бөлігі – оңтүстік өңірдің тумалары (37,3 %), 14,9 % – батыс өңірден, 10,5 % – солтүстік аймақ, 9,7 % – Орталық Қазақстанның тумалары деп санайды. Бірақ әр өңірде қазақ тілінде сауатты сөйлейтін адамдар табылады және «сауатты болу өңірге емес, адамға байланысты» деген өңірлік ерекшеліктерді жоққа шығаратын студенттердің – 14,2 % (Диаграмма 2).

Диаграмма 2 – Қазақ тілінде сауатты сөйлеудің өңірлік сипаты

Жас адамның әлеуметтік-тілдік ұстанымына ықпал ететін фактордың бірі – оның микрокеңістігі. Өзара қарым-қатынаста жақын достары, айналасы негізгі ролін атқарады. Осыған орай зерттеу барысында топтағы жақын араласатын достарымен қай тілде қарым-қатынас орнатылғанын байқалды. *«Топтағы жақын араласатын досыңыз бар ма?»* деген сұраққа оқушы-студенттердің 84,4 % – «топ ішінде досым бар» деп жауап берді, 10,4% – «топтағы жақын араласатын достарым жоқ» десе, 5,2 % сұраққа жауап бермеген. Жалпы студенттердің топ ішіндегі микродеңгейдегі қарым-қатынастар қалыптасқанын байқадық, бұл тілдік қарым-қатынастармен тығыз байланысты болды.

Жастардың жеке кеңістігінде қазақ тілінің үстемдігі көрінеді, бұл қазақ тілді ортада туып-өсіп, тәрбиеленуімен, сонымен қатар жалпы білім беру жүйесінің ықпалымен айқындалады. *«Досыңызбен бірге қай тілде жиі сөйлейсіз?»* деген сұраққа зерттеуге қатысқан жастар басым бөлігі 43,8 % достармен қазақ тілінде сөйлейді. Досымен орыс тілінде сөйлейтін жастар 4,2 % құрайды. Бұл әсіресе, Нұр-Сұлтан және Алматы қаласы, Ақмола, Қарағанда, Солтүстік-Қазақстан облысының тумаларында жиі байқалды. Сондай-ақ, топ ішіндегі достарымен жақын араласатындар қарым-қатынасты қос тілде құрайды. Ортақ тақырыпқа байланысты олар өзара қазақ, орыс және аралас (қазақ-орыс) тілінде сөйлейді, яғни *«қай тілде сұрайды, сол тілде жауап беремін»* деген принципке сүйенеді. Сондай-ақ, жастардың кейде ана

тілінде, кейде орыс тілінде сөйлейтін кездері байқалады, жастардың тілдік таңдауы (ұстанымы) өңірлік-аймақтық жағдайына байланысы аңғарылмады.

Аймақ-кеңістіктік жағдайда жастар жақын араласатын достарын жеке, аймақтық-өңірлік, мәдени-тілдік, рухани факторларға байланысты таңдалауын болжауға болады. *«Жақын араласатын досыңыз қай өңірден?»* деген сұраққа жастардың 25 % – «барлығымен жақсы араласамын» деп жауап берді, ал 20,8 % сұраққа жауап бермеген. Сондай-ақ жастар жақын достарын өңірлік принципке сәйкес таңдалады деген болжауын жоққа шығарылды. Жастардың микрокеңістігі өңірлік принциппен қалыптаспайды. *«Жақын араласатын достарын қай өңірден?»* деген сауалға 79,2 % басқа өңірден екені анықталды, оның ішінде студенттердің 16,7 % – «бір өңірден емес» деп жауап берді.

Жастардың әлеуметтік тілдің қалыптасуына білім беру жүйесінің ықпалы маңызды. Елдегі қалыптасқан бірегей білім беру жүйесінің жоғарғы оқу орындарындағы жастардың әлеуметтенуіндегі жағымды және жағымсыз факторларды анықтайды. Сұралған жастардың 75% жоғарғы білім алу процесіндегі ұстаз-оқушылардың дәрістерін, оқыту материалдарын игеруде қиындықтар тумады және жалпы жақсы түсінетіндіктерін көрсетті. 15,6% оқу процесінде өзінің жеке қиындықтарын атады, ал студенттердің 8,3% кейбір кезде түсінбей қалатын жағдайлардың болатынына назар аударды. Негізгі себептердің ішінде қазақ тіліндегі кейбір көнерген сөздерді, терминдердің аудармасы, жалпы кейбір кәсіби оқулықтардың түсінбеуі, әдеби-көркем «кітап» тілінде қабылдау қиындықтары кездеседі. Сондай-ақ оқыту процесінің дәстүрлі дәрістерде білім алушы жеке қабылдау мәселесіне назар аударды. Жалпы оқу процесінің қиындық туғызатын себептері тілдік қабылдау және түсінспеушілік мәселелері елдегі білім беру сапасы мен білім беру жүйелер арасындағы сабақтастық мәселесімен тікелей байланысты.

Зерттеуге қатысқан жастар арасында топтағы студенттердің көмегіне жүгінетіндер – 16,7 %, көмекке сирек жүгінетіндер – 6,3 % болса, мүлдем жүгінбейтіндер – 3,1 %, жалпы жастардың топтағы студенттердің көмегіне жүгінуді мүмкін, алайда басым бөлігі (74 %) сауалға жауап беруден бас тартқан. Бұл қазіргі нарықтық заманауи қоғамға тән жастардың бойындағы индивидуализмнің басым болуына байланысты.

Елдегі білім беру жүйесіндегі көптілді (үштілді) реформалар нәтижесінде бірнеше тіл білу алуан түрлі ресурстарға мүмкіндік алу деп қабылданады. Сондай-ақ, біріншіден, елдегі білім беру жүйесінде «тіл ресурс ретінде» қағидасына сай келсе (Fietman, 2012), екінші жағынан білім алып жатқан тіліндегі әдебиет пен материалдың жеткіліксіздігі және сапасына қанағаттанбауы. Жастардың пікірінше, оқу процесінде ұстаз-оқытушылар

қазақ және орыс, кейде ағылшын тілінде әдебиеттер ұсынады – 40,6 %, тек қазақ тілінде әдебиеттер мен материалдар ұсынатын оқытушылар – 32,3 % және орыс тілінде – 14,6 % ұсынса, қалған студенттер (12,5 %) жауап бермеді.

Жалпы білім беру процесінде оқушылар көптілдегі ақпараттарды қолданылады, яғни қазақ және орыс тіліндегі әдебиеттерді жиі пайдаланады (30,2 %). Қазақ тіліндегі әдебиеттер мен материалдарды 28,1 % студенттер пайдаланса, орыс тілінде – 16,7 %, ағылшын тілінде тек – 4,1 %, өзге шетел әдебиеттерін пайдаланатындар да бар – 2,1 %, қалған 18,8 % жастар жауап бермеді.

Жастардың пікірі бойынша, қазақ тіліндегі оқулықтар мәселесі өзекті. Студенттердің 35,4 % қазақ тілінде оқулықтар жеткілікті болса да, олардың сапасы нашар және сауатсыз аударылған. Қазақ тілінде төл оқулықтар жеткіліксіз деп санайтын жастар – 23,9 %. Жалпы оқулықтарға қатысты мәселені жастардың – 59,4 % сипаттады, ал жауап беруге қиналған студенттер – 40,6 %. Демек, қазақ бөлімінде оқитын жастардың негізгі мәселесі – қазақ тіліндегі кәсіби және ғылыми әдебиеттер мен материалдардың жеткіліксіздігі.

Нәтижесінде жастар орыс, ағылшын тіліндегі әдебиеттерді пайдалануға мәжбүр (44,6 %), негізгі себебі жалпы тілге байланысты, оның ішінде қазақ тілінде материалдардың жеткіліксіздігі, бұл туралы мына жауаптардан байқауға болады: *«орыс тілінде түсінікті болады, игеруге оңай, өзіме оңай, қысқа да нұсқа беріледі», «әдетте орысша кітаптар оқимын, себебі материалдар сол тілде», «қазақ тілінде материалдарды таба алмасақ, орыс, ағылшын тілінде іздейміз», «европалық авторлар аударылмаған», «ізденсең көп, бірақ қазақ тілінде әдебиеттер көп шығарылса екен», «қосымша материалдарды орыс тілінен аударуға тура келеді және бұл біршама қиындықтар туғызады», «қазақ тіліндегі әдебиеттер, ақпараттар қызықтырмайды», «кітаптарды енді ғана аударылып жатыр деуге болады. Ақпаратты өзім қазақшаға аударамын», «қазақ тіліне аударылған кітаптар нашар», «шетел әдебиеттері қызықты, мағыналы, түсінікті», «әр пәнге байланысты, оқып жатқан мамандыққа байланысты, мәлімет жинау, қосымша мәлімет ретінде интернет көздерінен, орысша әдебиеттер, электронды қолданамын», «физматтан кейбір оқулықтарды таппаймыз», «орыс кітаптар керек болған жағдайда және галамтор желісінде пайдаланамын», «мамандығыма керек мәліметтер көбінесе орыс тілінде».*

Ал қазақ тілінде әдебиеттерді пайдаланатындар 14,6 %, және олардың негізгі себептері *«ана тілім болған соң, қазақша оқимын, жазу оңай, әрі түсінікті, ыңғайлы, сондай-ақ «қазақ әдебиеті маған ұнайды», «берілетін*

көп тапсырмаларының барлығы қазақ тілінде болғаны үшін, сұраныс сондай» деп жауап берді.

Қорытынды

Әлеуметтік-тілдік өзгерістің күнделіктік, тұрмыстық, кәсіби және жаңа білімді игерудегі, өзара қарым-қатынас нәтижесіндегі ықпалы туралы, жастар арасындағы бөліністің және сегрегациялануының мүмкіндігі қарастырылды.

Әлеуметтік зерттеу әдіснамасы қазіргі жастардың қолданылатын тілінің жиілігі, жалпы елдегі аймаққа байланысты тілдік ерекшелігі мен айырмашылығы, студенттердің өзара қарым-қатынаста тілдің пайдалануы, аймаққа байланысты қарым-қатынас ерекшелігі, оның ішінде қиындықтар, әлеуметтік-тілдік ұстанымына байланысты қалыптасқан стереотиптер, әлеуметтік кеңістігі мен айналысындағы, жеке қарым-қатынас тілін анықтау, әлеуметтік-тілдік ұстанымдағы негізгі мәселелері мен ықпал етуші негізгі факторды болжауға, этнолингвистикалық немесе терминологиялық ерекшелігін сипаттау міндеттерін анықтады.

Елдегі білім беру жүйесі мен саладағы күрделі реформалардың нәтижесінде, заманауи ақпараттық-технологиялық, ғылыми контенттің ықпалы салдарынан жастардың әлеуметтік-тілдік ұстанымы қалыптасады. Қазақ бөлімінде оқитын жастардың мемлекеттік тілдегі контенттің сапасы жалпы білім беру сапасына ықпал етеді, оның ішінде қазақ тіліндегі терминдік бір ізділігінің болмауы, осы тұрғыда ағылшын тілді игеруге терминнің қазақ тіліне аудармаудың да әсері де бар.

Урбанизациялық динамика процесінде қоғамның өмірі күрделенген сайын конструкциялық қарым-қатынас процестер жиі байқалады, яғни жастардың басым бөлігі бір немесе қос тілді (қазақ және орыс) жағдайға байланысты пайдаланады. Сонымен бірге жастардың әлеуметтік-тілдік ұстанымы білім алушыға бағытталып, жеке қай тілде сөйлеуіне байланысты болады. Пьер Бурдьенің құрылымдық конструктивизмі теориясына сәйкес жастар құрылымданған әлеуметтік-тілдік ортаның нормалары мен заңдылығын қабылдай отырып, әлеуметтік-тілдік ортаға агент ретінде де ықпал етеді. Ал жеке индивидтің санасы мен еріктерінен тәуелсіз, объективті қалыптасқан күнделікті әлеуметтік іс-әрекеті басқа агенттердің қабылдауына, санасына әсер етуші құрылымы ретінде габитусы қалыптасады [24].

Заманауи ақпараттық қоғам жағдайында БАҚ, әлеуметтік желілер, киберкеңістік әсерінен күнделікті, тұрмыстық өмірде жастардың жаңа әлеуметтік-кәсіби лексикасы қалыптасады. Бұл урбанизация, нарықтық капитализм жағдайындағы индивидуализм әсерінен жастардың жаңа әлеуметтік-тілдік ортаға тез және оңай бейімделеді. Ал өз кезекте актор

сол әлеуметтік-тілдік ортаға ықпал етіп, өз бойында жаңа әлеуметтік-тілдік ұстанымын қалыптастырады.

Пайдаланған деректер тізімі

1 «Қазақстан жастары - 2019» Ұлттық баяндамасы. – Нұр-Сұлтан, 2019 жыл;

2 «Рухани жаңғыру» бағдарламасының негізгі аспектілері / – Астана: «Жастар» ҒЗО, 2018. – 46 б. [Электронды ресурсы]. – <http://eljastary.kz/storage/%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F/mbX95fIARQq2BqJeh2E0GDJw1U5jkveTHzaou1ei.pdf>;

3 «Қазақстан 2020: болашаққа жол» Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы туралы, 2013;

4 Qazaqstan tarihy порталы (Электрондық ресурсы) / ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі, «Қазконтент» АҚ; бас ред. Құмырзақ А.-Нұр-Сұлтан қ., 2019: Әминов Т. «2019 жыл – Жастар жылы» 06.01.2019, [Электронды ресурсы]. – https://e-history.kz/kz/publications/view/2019_zhil_zhastar_zhili_4808;

5 **Кадыржанов, Р. К.** Этнокультурный символизм и национальная идентичность Казахстана/ под ред. Шаукеновой З.К.. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2014. – 168 с.;

6 **Moldagazinova, Z.** Trilingual Education in Kazakhstan: What to Expect // VoicesOnCentralAsia.org. – 2019. [Электронды ресурсы]. – <https://voicesoncentralasia.org/trilingual-education-in-kazakhstan-what-to-expect/>;

7 **Нысанбаев, А. Н., Бурова, Е. Е., Сайлаубекқызы, А.** Особенности идентичности казахстанцев в условиях поликультурного общества // Социологические исследования. – 2019. – № 7. – С. 37–47.

8 **Абдина, А. К., Байдаров, Е. У., Баймагамбетова, А. Ж., Михнова, С. А.** Основные проблемы толерантности этнически неоднородного казахстанского общества// Мониторинг общественного мнения 8 (114). – 2013.

9 **Забирова, А. Т.** Миграция, урбанизация и идентификация у казахов. – Case study Астана. – Алматы : НИЦ «Ғылым», 2002. – 136 с.

10 **Ахметова, С. С.** Становление государственного языка как социального института в Республике Казахстан: социологический анализ: автореф. на соискание ученой степени: к.социол.н.: 31.01.02. – Алматы, 2002. – 21 с. На правах рукописи;

11 **Ракишева, Б. И.** Социологический анализ языковых процессов в Республике Казахстан. Автореф. на соискание ученой степени: к. социол.н.:17.10.03. – Алматы, 2003. – 30 с. На правах рукописи;

12 **Алтынбекова, О. Б.** Языковая ситуация в Казахстане: макро- и микросоциоллингвистическая парадигма - Алматы : Қазақ университеті, 2006.

13 **Баяндина, С. Ж.** Языковая ситуация в Республике Казахстан // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014. – № 9-1. – С. 197–200.

14 **Бокаев, Б. Н., Жаркынбекова, Ш. К.** Репатрианты Казахстана: этноязыковая идентификация и интеграция в общество // Социологические исследования. – 2011. – N 11. – С. 54–61.

15 **Алдашева, Г. Б., Жубаназаров, К. А.** Специальная лексика в речи студентов: проблемы и пути их решения // Батыс Қазақстан медициналық журналы. – 2012. – № 3 (35). – с. 10.

16 «Қазақстан Республикасындағы тіл саясаты» атты әлеуметтік зерттеудің қорытындысы бойынша жиынтық талдама баяндамасы / «Астана-Зерттеу» қоғамдық қоры: ж.о. Телебаев Ф. Т. – Астана, 2014;

17 **Dave, B.** Kazakhstan: ethnicity, language and power. – Routledge, 2007. – 256 p.

18 **Faranda R., Nolle, D. B.** Boundaries of ethnic identity in Central Asia: titular and Russian perceptions of ethnic commonalities in Kazakhstan and Kyrgyzstan // Ethnic and Racial Studies. – 2011. – Vol. 34. – №. 4. – P. 620–642;

19 **Isaacs, R., Polese, A.** (eds.) Nation Building and Identity in the Post-Soviet Space: New Tools and Approaches. –Farnham : Ashgate, 2016.

20 Қазақстан Республикасы Білім беру жүйесінің жағдайы мен дамуы туралы ұлттық есеп (2018 жылдың аяғында) / М. Атанаева, М. Аманғазы, Г. Ногайбаева, А. Ахметжанова, М. Шакенова, Г. Карбаева, Ж. Джумабаева, Н. Касымбекова, М. Даулиев, Д. Абдрашева, А. Кусиденова. – Нұр-Сұлтан : Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі, «Ақпараттық талдау орталығы» АҚ, 2019. – 364 б., 6.95 [Электронды ресурс]. – http://iac.kz/sites/default/files/0_nacionalnyy_doklad_zh_2018_god_final_s_oblozhkami_na_sayt_compressed_0.pdf;

21 **Писарев, А., Астахов, С., Гавриленко, С.** Акторно-сетевая теория: незавершенная сборка // Логос. – Т. 47. – № 2. – 2017 – С. 7.

22 **Мухамбетов, Ж. И., Ермекқалиева, Ш., Аманшина, А. З.** Көркем шығармалар тіліндегі этномәдени мәнді жергілікті тіл ерекшеліктері/ Мыңжылдықтың басындағы лингвистика және әдебиеттану: Абай Құнанбайұлының 175 жылдығы орай Халықаралық ғылыми тәжірибелік конференцияның мақалалар жинағы / Құр.: Л. Б. Алекшова, У. З.

Джумағалиева, Ж. Е. Кенжебаева. – Атырау : Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, 27.04.2020 ж. – 356 б. – 303-309 бб <https://asu.edu.kz/upload/iblock/7a9/27.04.20.pdf#page=303>;

23 **Аманжолов, С.** Вопросы диалектологии и истории казахского языка. – Алма-Ата, 1959;

24 **Шматко, Н. А.** «Габитус» в структуре социологической теории // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Т. 1. – № 2. – С. 60–70.

References

1 National report «Youth of Kazakhstan – 2019». – Nur-Sultan, 2019;

2 «Rýhani jańgyrý» baǵdarlamasynyń negizgi aspektileri [«Basic aspects of the program «Spiritual reviva. – Astana : Scientific-research center «Youth», 2018. – 46 p. [Electronic resource]. – <http://eljastary.kz/storage/%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F/mbX95fIARQq2BqJeh2E0GDJw1U5jkveTHzaou1ei.pdf>;

3 «Qazaqstan 2020: bolashaqqa jol» Qazaqstan Respýblıkasy memlekettik jastar saiasatynyń 2020 jylǵa deingi tujyrymdamasy týraly [The concept of state youth policy of the Republic of Kazakhstan until 2020 «Kazakhstan 2020: the way to the future»], 2013;

4 Portal of history of Kazakhstan (Electronic resource) / Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan, JSC «Kazcontent»; ed.chief Kumyrzak A.- Nur-Sultan, 2019: Aminov T. «2019 - the Year of Youth» 06.01.2019, [Electronic resource]. – https://e-history.kz/kz/publications/view/2019_zhil_zhastar_zhili_4808;

5 **Kadyrzhanov, R. K.** Etnokul'turnyj simbolizm i nacional'naya identichnost' Kazakhstana [Ethnocultural symbolism and national identity of Kazakhstan]. Ed. Shaukenova ZK. – Almaty : Institute of Philosophy, Political Science and Religion, Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, 2014. – 168 p.

6 **Moldagazinova, Z.** Trilingual Education in Kazakhstan: What to Expect. In VoicesOnCentralAsia.org. – 2019. [Electronic resource]. – <https://voicesoncentralasia.org/trilingual-education-in-kazakhstan-what-to-expect/>;

7 **Nysanbaev, A. N., Burova, E. E., Sailaubekkyzy, A.** Osobennosti identichnosti kazahstancsev v usloviyah polikul'turnogo obshchestva [Features

of the identity of Kazakhstan in the conditions of a multicultural society]. In Sociological research. – 2019. – № 7. – p. 37–47.

8 **Abdina, A. K., Baidarov, E. U., Baimagambetova, A. J., Mikhnova, S. A.** Osnovnye problemy tolerantnosti etnicheski neodnorodnogo kazahstanskogo obshchestva [The main problems of tolerance of ethnically heterogeneous Kazakh society]. In Monitoring of public opinion 8 (114). – 2013;

9 **Zabirova, A. T.** Migratsiya, urbanizatsiya i identifikatsiya u kazahov [Migration, urbanization and identification in Kazakhs]. – Case study Astana. – Almaty: Scientific-research center «Gylym», 2002. – 136 p.

10 **Akhmetova, S. S.** Stanovlenie gosudarstvennogo yazyka kak social'nogo instituta v Respublike Kazahstan: sociologicheskij analiz [Establishment of the state language as a social institution in the Republic of Kazakhstan: sociological analysis]: author's ref. on search of the academic degree: k.sociol.n.: 31.01.02. – Almaty, 2002. – 21 p. On the rights of manuscripts;

11 **Rakisheva, B. I.** Sociologicheskij analiz yazykovykh processov v Respublike Kazahstan [Sociological analysis of linguistic processes in the Republic of Kazakhstan]. Author's abstract. on search of the academic degree: k.sociol.n.: 17.10.03. – Almaty, 2003. – 30 p. On the rights of manuscripts;

12 **Altynbekova, O. B.** Yazykovaya situatsiya v Kazahstane: makro- i mikrosociolingvisticheskaya paradigma [Language situation in Kazakhstan: macro- and microsociolinguistic paradigm] – Almaty : Kazakh University, 2006;

13 **Bayandina, S. Zh.** Yazykovaya situatsiya v Respublike Kazahstan [Language situation in the Republic of Kazakhstan] // International Journal of Applied and Fundamental Studies. – 2014. – № 9–1. – P. 197–200.

14 **Bokaev, B. N., Zharkynbekova, Sh. K.** Repatrianty Kazahstana: etnoyazykovaya identifikatsiya i integratsiya v obshchestvo [Repatriates of Kazakhstan: ethno-linguistic identification and integration in society] // Sociological research. – 2011. – N 11. – P. 54–61.

15 **Aldasheva, G. B., Zhubanazarov, K. A.** Special'naya leksika v rechi studentov: problemy i puti ih resheniya [Special vocabulary in students' speech: problems and ways of their solutions] // West Kazakhstan medical journal. – 2012. – № 3(35). – P. 10.

16 Summary analysis of the report on the results of the sociological study «Language Policy in the Republic of Kazakhstan». Public Foundation «Astana-Research»: responsible executor Telebaev G. T. – Astana, 2014;

17 **Dave, B.** Kazakhstan: ethnicity, language and power. – Routledge, 2007. – 256 p.

18 **Faranda, R., Nolle, D. B.** Boundaries of ethnic identity in Central Asia : titular and Russian perceptions of ethnic commonalities in Kazakhstan and Kyrgyzstan. In Ethnic and Racial Studies. – 2011. – Vol. 34. – №. 4. – P. 620–642;

19 **Isaacs, R., Polese, A.** (eds.) Nation Building and Identity in the Post-Soviet Space: New Tools and Approaches. – Farnham : Ashgate, 2016.

20 National report on the state and development of the education system of the Republic of Kazakhstan (at the end of 2018) / M. Atanaeva, M. Amankazy, G. Nogaybaeva, A. Akhmetzhanova, M. Shakenova, G. Karbaeva, Zh. Dzhumabaev, N. Kasymbekova, M. Dauliev, D. Abdrasheva, A. Kusidenova. – Nur-Sultan : Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, JSC «Information and Analytical Center», 2019. – 364 pages, p. 95 [Electronic resource]. – http://iac.kz/sites/default/files/0_nacionalnyy_doklad_za_2018_god_final_s_oblozhkami_na_sayt_compressed_0.pdf.

21 **Pisarev, A., Astakhov, S., Gavrilenko, S.** Aktorno-setevaya teoriya : nezavershennaya sborka [Actor-network theory : incomplete assembly]. In Logos. – Volume 47. – № 2. – 2017. – P. 7.

22 **Mukhambetov, Zh. I., Ermekkalieva, Sh., Amanshina, A. Z.** Kórkem shyǵarmalar tilindegi etnomádeni mándi jergilikti til erekshelekteri [Ethnocultural significance of the local language in the language of artistic works]. In Linguistics and literary criticism at the turn of the millennium: a collection of articles of the International Scientific and Practical Conference, timed to the 175th anniversary of Abai Kunanbaev. Ed. Alek. E. Kenzhebaeva. – Atyrau : Atyrau State University named after H. Dosmukhamedova, 27.04.2020. – 356 s. – 303–309 pp. <https://asu.edu.kz/upload/iblock/7a9/27.04.20.pdf#page=303>;

23 **Amanzholov, S.** Voprosy dialektologii i istorii kazahskogo yazyka [Issues of dialectology and history of the Kazakh language]. – Alma-Ata, 1959.

24 **Shmatko, N. A.** «Gabitus» v strukture sociologicheskoy teorii [«Habit» in the structure of sociological theory]. In Journal of Sociology and Social Anthropology. – 1998. – T. 1, № 2. – P. 60–70.

Материал 14.12.20 баспаға түсті.

А. Д. Хамит

Социально-языковые установки казахской молодежи

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,

Республика Казахстан, г. Нур-Султан.

Материал поступил в редакцию 14.12.20.

A. D. Khamit

Socio-linguistic attitudes of the Kazakh youth

L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan.
Material received on 14.12.20.

В статье рассматриваются вопросы формирования социально-языковых установок казахской молодежи в следствии коренных изменений этнодемографической ситуации в стране, осуществления политических и социально-экономических реформ, а также глобальных процессов, урбанизации и миграции.

Целью работы является изучение социально-языковых особенностей современной казахской молодежи в повседневной жизни урбанизированного пространства.

В исследовании был использован опросный метод для сбора количественных и качественных данных и их последующего анализа и интерпретации. По результатам исследования были выявлены факторы, влияющие на формирование социально-языковых предпочтений.

Ключевые слова: язык, язык молодежи, социальный язык, национальный язык, многоязычие, языковая идентичность, социолингвистические процессы, языковая среда, диалектизм.

The article deals with the formation of socio-linguistic attitudes of Kazakh youth as a result of fundamental changes in the ethno-demographic situation in the country, the implementation of political and socio-economic reforms, as well as global processes, urbanization and migration.

The aim of the work is to study the social and linguistic characteristics of modern Kazakh youth in the everyday life of an urbanized space.

The study used a survey method to collect quantitative and qualitative data and their subsequent analysis and interpretation. According to the results of the study, the factors influencing the formation of social and linguistic preferences were identified.

Keywords: language, youth language, social language, national language, multilingualism, language identity, socio-linguistic processes, language environment, dialectics.

SRSTI 378.014.53

<https://doi.org/10.48081/JFTM8836>

M. K. Shnarbekova

al-Farabi Kazakh National University,
Republic of Kazakhstan, Almaty

PROFESSIONAL CHOICE OF YOUTH IN MODERN KAZAKHSTAN

This article presented the most significant changes that took place in professional self-determination of young people in connection with economic and social changes of Kazakhstan. The aspirations of young people and their actual steps in choosing the path after school, especially the motivation to form an idea of the future professional activity are considered. Modern practices of educational guidance and professional choice of Kazakhstani youth are analyzed.

Sociological research of the features of professional choices of young people in all its versatility opens up new opportunities and prospects in the study: the balance between supply and demand in the labor market. In article we aimed to answer the following research questions: Is the professional choice of young people «alarmingly» unrelated to the labor market needs? What objective and subjective motives guided the youth in a professional choice?

According to the methodology of the study, the sample is 1000 respondents. The survey covers all groups of young people in Kazakhstan – the sample represents young people by gender, age, nationality, marital status, presence of children, level of education, type of employment, degree of religiosity, level of material situation of households and type of settlement. The study results are processed and analyzed using custom software SPSS for Windows (version 21).

Keywords: higher education, youth, professional choice, professional career, HEI «choice».

Introduction

In the last decade, Kazakhstan has developed a new model of educational behavior and employment of youth. On the one hand, there is the growth of «investment» in human capital and education. In the minds of young people and

in society there is a formed opinion on vocational education as a second-class education. Most young Kazakhs seek higher professional education, and soon turn to the postgraduate and doctoral education – master degree and PhD. It moves the transition to a permanent and full-time employment to an older age. On the other hand, access to the labor market and gaining first work experience by the studied specialty or otherwise become increasingly widespread, training in the profession, even during studies, at much earlier age than it was before. Despite the high rates of students enrolling in higher education programs, there is a low level of employment of HEI graduates by their profession. The aspirations of young people in high schools of diplomacy, business, economics and law, led to an oversaturation of labor market by specialists of this profile.

In the educational environment the number of applicants to the technical educational programs has decreased. Subsequently, reducing the prestige of the engineering and technical specialties, the country faced with a shortage of qualified technical personnel for the needs of the economy. To date, the training of qualified technical personnel for the new economy is a national priority, which led to an increase of prestige of the technical profile profession among young people and in society as a whole. The study of patterns of a professional choice of young people in all its versatility opens up new opportunities and perspectives in the study:

- the balance between supply and demand in the labor market;
- the professional preferences of young people and the determinants of their formation.

In Kazakhstani realities among employers (consumers of educational services) there is a high value of formal confirmation of the educational level - higher education diploma. In this regard, the importance of updated analysis of the factors influencing the professional choices of young people, their interrelations and interaction, as well as finding ways to regulate selection in the interests of society.

Theoretical analysis. According to the Bourdieu's theory of cultural capital, a profession can be attributed to the incorporated type of the cultural capital, which can be acquired only through certain amount time and effort, and which is inseparable from its carrier. Behind every profession there is a definite socio-cultural type of professional, way of life, a hierarchy of value orientations, its social status [1]. In this aspect, in the study of patterns of a professional choice of young people, it is important to set apart social and professional orientation. Social orientation is a projection and determination of the young man's place in society, a choice of the desired social status, ways to achieve it, and professional orientation is the choice of attractive and interesting for oneself profession among all the others [2].

Within the concept of social stratification of Weber a professional choice was addressed more often through «prestige» category [3]. According to Parsons a choice

is defined as the result of a rational process based on a comparison of its available resources, quality, and degree of readiness with the requirements of the intended profession [4]. But in reality, an individual is not always rational and does not tend to adequately assess its capabilities. Maslow within the theory of professional development updated the subjective aspects of the choice of profession – «self-realization», «self-fulfillment» [5].

Choosing a profession in terms of human capital should be a choice of a place for investments that will bring higher returns (income) in the future, a target factor of the choice made can be expected salaries for different specializations. Selecting the investments' volume takes place on the basis of comparison: the expected return should be higher than expected costs (direct and alternative) [6]. From the point of view of the theory of risk insurance [7], a diploma of a certain profession can also increase income and employment guarantees of a young man on the labor market.

Titma emphasizes the social nature of professional self-determination, linking it with the development of the labor division and the reduction of social differentiation; he focuses on the possibilities of managing this process primarily through the institutions of education and employment [8]. In researches of educational and professional trajectories of young people directed by Shubkin differentiation of professions by creative nature of the work was used, at the same time there was a higher continuity between occupation of parents and children in professions that provide «more room for creativity» [9, 138–140 p.]. Cultural resources (assets) can be stored and transmitted, but not as easy as the property, but through the using and receiving status rewards in the labor market [10, 49 p.], that is active development of a professional career.

Results of the research. Kazakhstani youth attaches a great importance to higher education as a means of realizing other goals in life. 56.6 % believe that getting a higher education is a key prerequisite in order to achieve material wealth by high income, 56.8 % – to obtain a widely demanded profession, 50.5 % – to make a professional career. Higher education is not essential to find friends (13.4 % indicated the importance of higher education here) way to change the place of residence (only 4.5 %) and extension of studies (3 %). Consequently, for today's youth higher education is a necessary condition for successful social biography and considered as an investment for the future status position. Youth believes that a higher level of education makes the individual more competitive in the labor market and is a key resource for future employment.

A good education is one of the important life aspirations of Kazakhstani youth. 40.7 % of Kazakhstani people aged 18–29 had already (according to self-assessments) received it, and 47.8 % expect to do so. However, 8.5 % of young people consider a good education as inaccessible for themselves. To talk about

the profession sought by today's youth, first of all it should be interesting. 93.6 % of young people say that they either already have or they can get a job for an interesting profession. They are oriented towards a prestigious profession, to a lesser degree: 20.6 % say they have it, and 69.9 % think that they can get it. Even smaller number of young people said about the possibility of building a professional career. It should be noted that the fewer young people would start own business than to achieve professional success. While 5.7 % of the today's youth already have it, and 64.4 % believe that they can do it, business attracts them to a lesser extent than an interesting and prestigious job and career. The highest frequency rate of young people who find it impossible for themselves to achieve success in the business sphere (18.7 %).

The vast majority of the younger generation wants their professional activity to be well paid – about 69 % of the respondents say so. Another 66.8 % of young people want their profession to be interesting. 32.8 % of young Kazakhstanis set out factor of working conditions as essential in assessing their workplace. 22.8 % of young people would like to not only receive a good salary, but also to achieve professional recognition. Another 19.6 % of young people want their profession to benefit the whole of society, and 16.6 % of the representatives of the new generation dream of a diverse, creative and initiative professional activity.

However, among the youth there are also those who do not bind life goals to the professional activity: 12.1 % of young people expressed their desire that profession, above all, could give a lot of time left for other activities (leisure, family and school). Another 5.8 % of the younger generation, many of whom do not have a high level of education, want their professional activity was effortless and easy.

The special value for today's youth is the opportunity to work in profession that they love. At least, to achieve this goal want almost all respondents – 98.9 % of young people, however, 6.5 % believe that it is unlikely for them to achieve the realization of this desire.

Representations of the prospects of the current / acquiring profession often determines the future career plans of young people. Therefore, in the course of research young respondents were asked the following question: «What your profession gives you?» – for young workers and» What your specialty that you are acquiring now will give you?» – for students.

Optimistic estimates are characteristic to youth that is studying now rather than to young workers. So every second student estimates obtaining specialty as a prestigious and highly profitable (50.3 %), while a similar assessment gives 40.5 % of young workers. 18.8 % of working young people define their profession as the low-income and non-prestigious, this position is held only by 7.4 % of studying young people. Such positions as a prestigious profession and highly profitable

profession, individually, more pronounced among working youth (21.1% and 19.6 %, respectively) than among studying young people (12.7 % and 7.2 %, respectively). The lack of practice in the profession influenced the fact that 22.4 % of studying youth found it difficult to assess the prospects of their future profession.

Our data shows that the prospect of a profession influences the re-evaluation of the correctness of a professional choice. Thus, the young people, assessing profession as a highly paid and prestigious to a lesser extent expressed a desire to change their professional choice (13 %). Also in this group, the percentage of those who are confident in the correctness of made choice of profession is significantly higher than in the others – 63.4 %.

In youth when choosing a HEI the top three important criteria includes the prospects of receiving quality education (61.4 %), an interesting profession (51.7 %) and low tuition fee, opportunities of fee-free education (46.8 %). It is indicative that quality education in the public opinion of young Kazakhs is projected by certain universities and their «brand» The three less important criteria include recommendations of close friends and relatives (27.1 %), providing dormitory (26.1 %) and the presence of the military department (22.5 %).

What kind of orientation dominates among the Kazakh youth in choosing a profession: social or professional? In general, they are characterized by pragmatic considerations: the possibility to get high income (53,3 %), the prospects of employment (45.5 %), the prestige of the profession (44.2 %). However, the importance of substantive component of future profession is gradually increased. So almost every fourth representative such factors as an interesting and creative nature of profession (25.1 %) and the opportunity to fulfill own potential (23,1 %) are important.

Conclusion

– As our research has shown, young people in Kazakhstan attaches great importance to higher education as a guarantee of future professional and life success. Namely quality education that is projected by certain universities and their «brand» among youth is a priority.

– Profession sought by young people, should be well-paid and interesting. However, when there is a choice well paid job is a preference. Young people are less focused towards a profession, involving social status, but low incomes.

– In the evaluation of the profession, student youth is characterized by optimism rather than working youth. However, the lack of experience limits the ability of a student cohort in a full assessment of the profession future.

In general, the professional choice is determined by pragmatic motives such as the possibility to make high profits, employment prospects and prestige of specialty. An analysis of the dynamics allows stating the importance of improving of the

content characteristics of work among young people. Young people began to pay particular attention to developing, interesting and creative nature of the profession. The specificity of the motives of vocational choice of Kazakhstan's youth is the fact that in their choice they are guided not only by personal aspirations, but by educational and professional behaviors surrounding social environment, in particular by relatives.

References

- 1 **Bourdieu, P.** The Social Space and the Genesis of Groups. Theory and Society. – Vol. 14. – No. 6. – 1985. – P. 723–744.
- 2 **Toschenko, J.** Sociology. – Moscow, 2005. – P. 438.
- 3 **Weber, M.** Policy as a vocation // Selected works. – Moscow, 1990. – P. 644–706.
- 4 **Parsons, T.** Profession Shills D. (ed.). International Encyclopaedia of the Social Science. – Vol. 12. – London : Macmillan and Free Press, 1965. – P. 522.
- 5 **Maslow, A.** Motivation and Personality/A. Maslow (ed.). – St. Peterburg : Piter, 2008. – P. 352.
- 6 **Becker, G.** Human Capital : A Theoretical and Empirical Analysis. Third Edition. NBER. University of Chicago Press. – 1964. – P. 402.
- 7 **Kodde, D.** Uncertainty and the demand for education. In Review of Economics and Statistics. – Vol. 68. – N 36. – 1986. – P. 460–67.
- 8 **Titma, M.** Choice of profession as a social problem. – Moscow, 1975. – P. 217.
- 9 **Shubkin, V.** The Prestige of One's Occupation, Soviet Law and Government, 13:4. –1975. – P. 77–91.
- 10 **Macdonald, K.** The sociology of the professions. – London: Sage, 1995. – P. 240.

Material received on 14.12.20.

М. К. Шнарбекова

Қазақстандық жастардың қазіргі кәсіби таңдауы

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
Материал 14.12.20 баспаға түсті.

М. К. Шнарбекова

Профессиональный выбор современной казахстанской молодежи

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы.

Материал поступил в редакцию 14.12.20.

Мақалада Қазақстандағы экономикалық және әлеуметтік трансформация шартында жастардың кәсіби айқындалуы мен оның өзгеруі талданады. Жастардың кәсіби ұмтылыстары мен мектепті бітіргеннен кейінгі қадамдары, әсіресе, болашақ мамандығы туралы ойлары қарастырылады. Қазіргі кездегі кәсіби және біліми таңдаудың тәжірибесі сараланады.

Жастардың кәсіби таңдауын зерттеу еңбек нарығының сұранысы мен ұсынысы арасындағы өзара үйлесімдікті саралауға мүмкіндік береді. Мақалада біз келесідей зерттеу сұрақтарына жауап беруге ұмтыламыз: Жастардың кәсіби таңдауы мен ұмтылыстары еңбек нарығының сұранысына сәйкес келеді ме? Кәсіби таңдауда жастар қандай объективті және субъективті факторларға негізделеді?

Зерттеу әдістемесіне сәйкес, іріктеу жиынтығы 1000 респонденттен тұрады. Сұрау қазақстандық жастардың барлық топтарын қамтиды. Іріктеу жиынтығы жастарды жыныс, жас, ұлт, отбасылық жағдай, білім деңгейі, жұмысбастылық және өзге де маңызды факторлар бойынша репрезентациялайды. Зерттеу деректері SPSS for Windows (21 нұсқасы) бағдарламасымен өңделді.

Кілтті сөздер: жоғары білім, жастар, кәсіби таңдау, кәсіби мансап, жоғары оқу орнын таңдау.

В статье анализируется профессиональный выбор молодежи в контексте социальных и экономических трансформаций, происходящих в Казахстане. Исследуются профессиональные ориентации и образовательные планы выпускников после окончания школы. Также особое внимание уделяется современным практикам выбора высшего образования.

Исследование профессионального выбора открывает возможность анализировать баланс между спросом и предложением на рынке труда. В статье сделана попытка найти ответы следующим исследовательским вопросам: Каковы профессиональные ориентации молодежи и как они коррелируют с запросом рынка труда? Какими

объективными и субъективными мотивами руководствуется молодежь при выборе высшего образования?

Согласно методологии исследования, выборочная совокупность включает 1000 респондентов. Опросом охвачены все группы молодежи. Выборка репрезентует молодежь в разрезе пола, возраста, национальности, семейного положения, уровня образования и т.д. Данные исследования были обработаны специализированной программой SPSS for Windows (версия 21).

Ключевые слова: высшее образование, молодежь, профессиональный выбор, выбор высшего учебного заведения.

Авторлар туралы ақпарат

Абдикакимов Мұхтар Тыныштыкбекулы, PhD, басшы, Әлеуметтік зерттеулер орталығы, Семей жобалық офисі, Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті, Семей қ., 071400, Қазақстан Республикасы, e-mail: muhtar.abdikakim@mail.ru

Ағыбетова Рина Есимовна, PhD, доцент м.а., «Туризм» кафедрасы, Экономика факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: agybetova@mail.ru

Ақышев Арман Айтмұхаметұлы, саяси ғылымдардың докторы, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы

Алимбекова Гульжан Токтамысовна, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, директор, Қоғамдық пікірді зерттеу орталығы (ЦИОМ), Алматы қ., 050002, Қазақстан Республикасы

Альмуханов Серик Хабдылькакимұлы, философия ғылымдарының кандидаты, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: sikola@list.ru

Аметаев Дархан Бекмагамбетович, гуманитарлық ғылымдар магистрі, оқытушы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы

Арипбаева Ляззат Шәріпқызы, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, ҚР мәдениет қайраткері, «Мәдениет және спорт» факультеті, М. Ауезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160008, Қазақстан Республикасы, e-mail: aripbayeval70@mail.ru

Ахметкалиев Мирас Диасович, магистрант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы

Байғабылов Нұрлан Оралбайұлы, доцент, ДААД постдокторант, Франкфурт колданбал ғылымдар университеті, Франкфурт на Майне қ., 60318, Германия, e-mail: n.baigabyl@mail.ru

Байгунова Динара Мадиханқызы, аға оқытушы, «Мәдениет және спорт» факультеті, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160008, Қазақстан Республикасы, e-mail: baygunova77@mail.ru

Бақытжанова Айнұр Айбынқызы, магистрант, 2 курс, Әлеуметтану мамандығы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., 050002, Қазақстан Республикасы, e-mail: ainurb1997@gmail.com

Бегімтаев Әмірғалы Ілияшұлы, саяси ғылымдарының кандидаты, доцент, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: amergali@mail.ru

Бейсенова Айгуль Аманжановна, PhD, Философия және психология факультеті, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100026, Қазақстан Республикасы, e-mail: aika.amanzhanova@mail.ru

Биримкулова Г.У. докторант, 6D050500 «Аймақтану» мамандығы, Халықаралық қатынастар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulnarabirimkulova2014@yandex.ru

Даулетбек Айдана Жомартқызы, докторант, «Әлеуметтану» мамандығы, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: ai.zhomartkyzy@gmail.com

Доскалиева Баян Беккаировна, Экономикалық ғылымдар докторы, профессор, Экономика, басқару және кәсіпкерлік факультеті, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: doskalievab@mail.ru

Ешенкулова Гауһар Ильясовна, экономикалық ғылымдарының кандидаты, PhD, профессор м.а., «Туризм» кафедрасы, Экономика факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: yeshenkulova.gaukhar@gmail.com

Жақыпбек А. А., PhD докторанты, «Әлеуметтік жұмыс» мамандығы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: aika-0247@mail.ru

Жуматаева Енгиліка, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: engilika_zhumataeva@mail.ru

Ибраева Айгерім Ерғалиқызы, PhD, Әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебінің деканы, Астана Халықаралық университеті, Нұр-Сұлтан қ., Z05H0T3, Қазақстан Республикасы, e-mail: aigerimibraeva7@gmail.com

Искакова Зауреш Сабырбекқызы, гуманитарлық ғылымдар магистрі, оқытушы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров

университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: zauresh_iskakova@mail.ru

Кадиров Биржан Калкенович, экономика ғылымдарының магистрі, сарапшы, Ғылыми-зерттеу жұмыстарын дамыту және мониторинг жасау орталығы, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды қ., M01G1P5, Қазақстан Республикасы, e-mail: birzhan.kadirov.1987@mail

Каппасова Гульсара Маданиевна, PhD, қауымд. профессор (доцент), «Әлеуметтік ғылымдар, журналистика және ақпарат» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140003, Қазақстан Республикасы, e-mail: Gulsara_k@bk.ru

Касымова Ақбота Аятқызы, PhD докторанты, 2 курс, «Әлеуметтану» мамандығы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050043, Қазақстан Республикасы, e-mail: bota_9219@mail.ru

Кенжетев Батыр Ерланович, магистрант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы

Кожамжарова Майра Жанайдаровна, философия ғылымдарының кандидаты, «Әлеуметтік ғылымдар, журналистика және ақпарат» кафедрасының меңгерушісі, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: mauga_2901@mail.ru

Қалым Жібек Ержанқызы, магистрант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhibekkalym@mail.ru

Мамашарипова Гүлнар Әнуарқызы, PhD, қауымд. профессор (доцент), Заң факультеті, Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160012, e-mail: gulnar_19.1977@mail.ru

Матенова Жанна Нурлановна, докторант, Экономика, басқару және кәсіпкерлік факультеті, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhmatenova@mail.ru

Мырзабаева Мәнзура Әбдікадырқызы, аға оқытушы, Жаратылыстану-шығармашылық факультеті, Жібек жолы Халықаралық университеті, Шымкент қ., 160008, Қазақстан Республикасы, e-mail: Murzabaeva-M 1958@mail.ru

Омарова Асем Турдыбековна, PhD, доцент м.а., «Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс» кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық

университеті, Алматы қ., 050043, Қазақстан Республикасы, e-mail: omarova.aseem@mail.ru

Пунтус Евгения Александровна, әлеуметтік ғылымдар магистрі, Ғылыми-зерттеу жұмыстарын дамыту және мониторинг жасау орталығының сарапшысы, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды қ., M01G1P5, Қазақстан Республикасы, e-mail: genyuuya@gmail.com

Пупышева Татьяна Николаевна, экономика ғылымдарының магистрі, Экономикалық және құқықтық зерттеулер ғылыми-зерттеу институты, Қазтұтынуодағының Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды қ., M01G1P5, Қазақстан Республикасы, e-mail: ptn7@mail.ru

Сағындықова Балагүл Есенгелдіқызы, PhD, Тарих және педагогика факультеті, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент қ., 160012, Қазақстан Республикасы, e-mail: balagul24@mail.ru

Сапарова Назым Билимовна, PhD докторант, 3 курс, «Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс» кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050033, Қазақстан Республикасы, e-mail: nazzasaparova@gmail.com

Сәдуақасов Әсет Бағдатұлы, Басқару институты, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: a.sadvokasov@apa.kz

Серікбаева Қалдықұл Қармантайқызы, аға оқытушы, «Мәдениет және спорт» факультеті, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160008, Қазақстан Республикасы, e-mail: Serikbarva-K@mail.ru

Сүлейменов Марат Алибаевич, химия ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы

Сыздықова Сәуле Мұстафақызы, PhD докторанты, 3-курс, «Әлеуметтану» мамандығы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050033, Қазақстан Республикасы, e-mail: sauleshka-sm@mail.ru

Таубаева Миранш Емешқызы, PhD, қауымд. профессор (доцент), Заң факультеті, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент қ., 160012, Қазақстан Республикасы, e-mail: mira_tau@mail.ru

Таштемханова Райхан Мұхамеджанқызы, профессор, «Аймақтану» кафедрасы, Халықаралық қатынастар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., Z01C0X0, Қазақстан Республикасы, e-mail: tashtemkhanova@mail.ru

Тұрғамбекова Жансая Ержанқызы, докторант, «Туристтік қызмет: басқарушылық форсайт» БББ, «Экономика» факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: jan_tk@mail.ru

Уранхаева Гульмира Тельмановна, саясаттану ғылымдар докторы, профессор, «Аймақтану және халықаралық қатынастар» кафедрасы, Тұран университеті, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: gulmira63@mail.ru

Хамит Айдар Дулатұлы, PhD докторанты, «Әлеуметтану» мамандығы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: a.khamit0407@gmail.com

Шабденова Айжан Базархановна, PhD, «Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс» кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050002, Қазақстан Республикасы

Шнарбекова М. К., PhD, доцент м.а., «Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс» кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, 050040, Алматы қ., 050002, Қазақстан Республикасы, e-mail: meru_12_12@mail.ru

Юсубова Сабина Ровшановна, магистрант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: yussubova@gmail.com

Сведения об авторах

Абдикакимов Мухтар Тыныштыкбекулы, PhD, руководитель, «Центр социологических исследований, Проектный офис Семей, Университет Шакарима, г. Семей, 071400, Республика Казахстан, e-mail: muhtar.abdikakim@mail.ru

Агыбетова Рина Есимовна, PhD, и.о. доцента, Экономический факультет, кафедра «Туризма», Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: agybetova@mail.ru

Акишев Арман Айтмухаметович, доктор политических наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

Алимбекова Гульжан Токтамысовна кандидат социальных наук, директор, Центр изучения общественного мнения (ЦИОМ), г. Алматы, 050002, Республика Казахстан

Альмуханов Серик Хабдылкакимович, профессор, кафедра «Социальных наук, журналистики и информации», Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: sikola@list.ru

Аметаев Дархан Бекмагамбетович, магистр социальных наук, преподаватель, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

Арипбаева Ляззат Шәріпқызы, кандидат педагогических наук, доцент, деятель культуры РК, Факультет «Культура и спорт», Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова, г. Шымкент, 160008, Республика Казахстан, e-mail: aripbayeval70@mail.ru

Ахметкалиев Мирас Диасович, магистрант, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

Байгабылов Нурлан Оралбаевич, постдокторант ДААД, Франкфуртский университет прикладных наук, г. Франкфурт на Майне, 60318, Германия. e-mail: n.baigabyl@mail.ru

Байгунова Динара Мадихановна, ст. преподаватель, Факультет «Культура и спорт», Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова, г. Шымкент, 160008, Республика Казахстан, e-mail: baigunova77@mail.ru

Бакытжанова Айнур Айбыновна магистрант, 2 курс, специальность «Социология», Казахский национальный женский педагогический университет, г. Алматы, 050002, Республика Казахстан, e-mail: ainurb1997@gmail.com

Бегимтаев Амергалы Ильяшевич, кандидат политических наук, доцент, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: amergali@mail.ru

Бейсенова Айгуль Аманжановна, PhD, Факультет философии и психологии, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, г. Караганда, 100026, Республика Казахстан, e-mail: aika.amanzhanova@mail.ru

Биримкулова Г.У., докторант, специальность «Регионоведения» – 6D050500, Факультет «Международные отношения», Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: gulnarabirimkulova2014@yandex.ru

Даулетбек Айдана Жомартқызы, докторант, специальность «Социология», Факультет социальных наук, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: ai.zhmartkyzy@gmail.com

Доскалиева Баян Беккаировна, доктор экономических наук, профессор, Факультет экономики, управления и предпринимательства, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, e-mail: doskalievab@mail.ru

Ешенкулова Гаухар Ильясовна, кандидат экономических наук, PhD, и.о. профессора, кафедра «Туризма», Экономический факультет, Евразийский Национальный Университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: yeshenkulova.gaukhar@gmail.com

Жакыпбек А. А., докторант PhD, специальность «Социальная работа», Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: aika-0247@mail.ru

Жуматаева Енгилика, доктор педагогических наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: engilika_zhumataeva@mail.ru

Ибраева Айгерим Ергалиевна, доктор PhD, декан Высшей школы социально-гуманитарных наук, Международный университет Астана, г. Нур-Султан, Z05H0T3, Республика Казахстан, e-mail: aigerimibraeva7@gmail.com

Искакова Зауреш Сабырбековна, магистр гуманитарных наук, преподаватель, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: zauresh_iskakova@mail.ru

Кадиров Биржан Калкенович, магистр экономических наук, Центр мониторинга и развития научно-исследовательской работы, Карагандинский

экономический университет Казпотребсоюза, г. Караганда, M01G1P5, Республика Казахстан, e-mail: birzhan.kadirov.1987@mail.ru

Калым Жибек Ержановна, магистрант, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: zhibekkalym@mail.ru

Каппасова Гульсара Маданиевна, PhD, ассоциированный профессор (доцент), Кафедра «Социальных наук, журналистики и информации», Торайғыров университет, г. Павлодар, 140003, Республика Казахстан, e-mail: Gulsara_k@bk.ru

Касымов Ақбота Айтжановна, PhD докторант, 2 курс, специальность «Социология», Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050043, Республика Казахстан, e-mail: bota_9219@mail.ru

Кенжетас Батыр Ерланович, магистрант, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

Кожамжарова Майра Жанайдаровна, к.филос.н., Заведующий кафедрой «Социальных наук, журналистики и информации», Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: mauga_2901@mail.ru

Мамашарипова Гульнар Ануаровна, PhD, ассоц. профессор (доцент), Факультет Права, Южно-Казахстанский университет, г. Шымкент, 160012, Республика Казахстан, e-mail: gulnar_19.1977@mail.ru

Матенова Жанна Нурлановна, докторант, Факультет экономики, управления и предпринимательства, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, e-mail: zhmatenova@mail.ru

Мурзабаева Манзура Абдукадыровна, ст. преподаватель, Естественно-творческий факультет, Международный университет Silkway, г. Шымкент, 160008, Республика Казахстан, e-mail: Murzabaeva-M 1958 mail.ru

Омарова Асем Турдыбековна, PhD, и.о. доцента, кафедра «Социология и социальная работа», Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050043, Республика Казахстан, e-mail: omarova.ase@mail.ru

Пунтус Евгения Александровна, магистр социальных наук, Центр мониторинга и развития научно-исследовательской работы, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, г. Караганда, M01G1P5, Республика Казахстан, e-mail: genyuua@gmail.com

Пупышева Татьяна Николаевна, магистр экономических наук, Научно-исследовательский институт экономических и правовых

исследований, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, г. Караганда, M01G1P5, Республика Казахстан, e-mail: ptn7@mail.ru

Садвокасов Асет Багдатович, докторант, Институт управления, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: a.sadvokasov@ara.kz

Сагындыкова Балагул Есенгельдиевна, PhD, Факультет истории и педагогики, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, г. Шымкент, 160012, Республика Казахстан, e-mail: balagul24@mail.ru

Сапарова Назым Билимовна, PhD докторант, 3 курс, кафедра «Социология и социальная работа», Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050033, Республика Казахстан, e-mail: nazzasaparova@gmail.com

Серикбаева Калдыкул Кармантаевна, ст. преподаватель, Факультет «Культура и спорт», Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова, г. Шымкент, 160008, Республика Казахстан, e-mail: Serikbarva-K@mail.ru

Сулейменов Марат Алибаевич, доктор химических наук, профессор, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

Сыздыкова Сәуле Мұстафакызы, PhD докторант, 3-курс, специальность «Социология», Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050033, Республика Казахстан, e-mail: sauleshka-sm@mail.ru

Таубаева Миранш Емешовна, PhD, ассоц. профессор (доцент), Факультет Права, Южно-Казахстанский педагогический университет, г. Шымкент, 160012, Республика Казахстан, e-mail: mira_tau@mail.ru

Таштемханова Райхан Мухамеджановна профессор, кафедра «Регионоведения», Факультет международных отношений, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, Z01C0X0, Республика Казахстан, e-mail: tashtemkhanova@mail.ru

Тургамбекова Жансая Ержанкызы, докторант, ОП «Туристский сервис: управленческий форсайт», Экономический факультет, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: jan_tk@mail.ru

Уранхаева Гульмира Тельмановна, доктор политических наук, профессор, кафедра «Регионоведения и международных отношений». Университет «Туран», г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: gulmira63@mail.ru

Хамит Айдар Дулатұлы, PhD докторант, специальность «Социология», Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: a.khamit0407@gmail.com

Шабденова Айжан Базархановна PhD по социологии, Кафедра «Социологии и социальной работы», Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, г. Алматы, 050002, Республика Казахстан

Шнарбекова, М. К., PhD, и.о. доцента, Кафедра «Социологии и социальной работы», Казахский национальный университет имени аль-Фараби 050040, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: meru_12_12@mail.ru

Юсубова Сабина Ровшановна, магистрант, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: yussubova@gmail.com

Information about the authors

Abdikakimov Mukhtar, PhD, Head of the «Center of Sociological Research», Project Office Semey, Shakarim University of Semey, Semey, 071400, Republic of Kazakhstan, e-mail: muhtar.abdikakim@mail.ru

Agybetova Rina Esimovna, PhD, acting assistant professor, Tourism Department, Economics Faculty, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Kazakhstan, e-mail: agybetova@mail.ru

Akishev Arman Aytmukhametovich, Doctor of Political Sciences, professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan

Alimbekova Gulzhan Toktamysovna candidate of social sciences, director of CIOM, Almaty, 050002, Republic of Kazakhstan

Almukhanov Serik, Candidate of Philosophic Sciences, professor, lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: sikola@list.ru

Ametaev Darkhan Bekmagambetovich, Master of Social Sciences, lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan

Aripbaeva L. Sh., candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, Cultural worker of the Republic of Kazakhstan, Faculty of Culture and Sports, M. Auezov South Kazakhstan University, 160008, Republic of Kazakhstan e-mail: aripbayeval70@mail.ru

Akhmetkaliev Miras Diasovich, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan

Baqytzhanova Ainur Aibynovna, undergraduate student, 2nd year, specialty Sociology, Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, 050002, Republic of Kazakhstan, e-mail: ainurb1997@gmail.com

Baigabylov Nurlan Oralbayevich, Post-doc researcher of DAAD, Frankfurt University of Applied Sciences, Frankfurt am Main, Germany, e-mail: n.baigaby1@mail.ru

Baygunova Dinara Madichanovna, senior lecturer, Faculty of Culture and Sports, M. Auezov South Kazakhstan University, 160008, Republic of Kazakhstan, e-mail: baygunova77@mail.ru

Begimtayev Amergaly, Candidate of Political Sciences, associate professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: amergali@mail.ru

Beissenova Aigul Amanzhanovna, PhD, Faculty of Philosophy and Psychology, Academician A. Buketov Karaganda University, Karaganda, 100026, Republic of Kazakhstan, e-mail: aika.amanzhanova@mail.ru

Birimkulova G. U., PhD student of speciality «Regional Studies» 6D050500, Faculty of International relations, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulnarabirimkulova2014@yandex.ru

Dauletbek Aidana Zhomartkyzy, doctoral student, Faculty of Social Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: ai.zhomartkyzy@gmail.com

Doskaliyeva Bayan Bekkairovna, Doctor of Economic Sciences, professor, Faculty of Economics, Management and Entrepreneurship, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, M01G1P5, Republic of Kazakhstan, E-mail: doskalievab@mail.ru

Ibrayeva Aygerim Yergalievna, PhD, Dean of the Faculty of Social Sciences and Humanities of Astana International University, Nur-Sultan, Z05H0T3, Republic of Kazakhstan, e-mail: aigerimibrayeva7@gmail.com

Iskakova Zauresh Sabyrbekovna, Master of Arts Sciences, lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: zauresh_iskakova@mail.ru

Kadirov Birzhan Kalkenovich, Master of Economic Sciences, The Center of Monitoring and Development of Research Work, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, M01G1P5, Republic of Kazakhstan, e-mail: birzhan.kadirov.1987@mail.ru

Kalym Zhibek Yerzhanovna, undergraduate student, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhibekkalym@mail.ru

Kappasova Gulsara Madanievna, PhD, Associate Professor, Department of Social Sciences, Journalism and Information, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, M01G1P5, Gulsara_k@bk.ru

Kasymova Aqbota Ayatovna, PhD student, Specialty of «Sociology», al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050043, Republic of Kazakhstan, e-mail: bota_9219@mail.ru

Kenzhetaev Batyr, undergraduate student, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan

Khamit Aidar Dulatuly, PhD student, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: a.khamit0407@gmail.com

Kozhamzharova Maira Zhanaidarovna, Candidate of Philosophic Sciences, Head of the Department Social Sciences, Journalism and Information, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: mayra_2901@mail.ru

Mamasharipova Gulnar Anuarovna, PhD, Law Faculty, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160012, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulnar_19.1977@mail.ru

Matenova Zhanna Nurlanovna, PhD student, Faculty of Economics, Management and Entrepreneurship, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, M01G1P5, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhmatenova@mail.ru

Murzabayeva Manzura Abdukadyrovna, senior lecturer, Faculty of Natural and Creative Sciences, Silkway International University, Shymkent, 160008, Republic of Kazakhstan, e-mail: Murzabaeba-M 1958 mail.ru

Omarova Assem Turdybekovna, PhD, senior lecturer, Department of Sociology and Social Work, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050043, Republic of Kazakhstan, e-mail: omarova.ase@mail.ru,

Puntus Evgeniya Alexandrovna, Master of Social Sciences, The Center of Monitoring and Development of Research Work, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, M01G1P5, Republic of Kazakhstan, e-mail: genyya@gmail.com

Pupysheva Tatyana Nikolaevna, Master of Economic Sciences, The Research Institute of Economic and Legal studies, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, M01G1P5, Republic of Kazakhstan, e-mail: ptn7@mail.ru

Sadvokassov Asset Bagdatovich, Institute of Management, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: a.sadvokasov@apa.kz

Sagyndykova Balagul Esengeldievna, PhD, Faculty of History and Pedagogy, South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent, 160012, republic of Kazakhstan, e-mail: balagul24@mail.ru

Saparova Nazym Blimovna, PhD student, 3rd year, Department of Sociology and Social Work, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050033, Republic of Kazakhstan, e-mail: nazzasaparova@gmail.com

Serikbayeva Kaldykul Karmantayevna, senior lecturer, Faculty of Culture and Sports, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160008, Republic of Kazakhstan, e-mail: Serikbarva-K@mail.ru

Shabdenova Aizhan Bazarkhanova PhD in Sociology, Department of Sociology and Social Work, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050002, Republic of Kazakhstan

Shnarbekova M. K. Ph.D., Acting Associate Professor, Department of Sociology and Social Work, al-Farabi Kazakh National University, 71 Prospekt al-Farabi, Almaty 050040, Kazakhstan, e-mail: meru_12_12@mail.ru

Suleymenov Marat Alibayevich, Doctor of Chemical Science, Professor, Toraigyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan

Syzdykova SauleMustafakzy, PhD student, Specialty of «Sociology», al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050033, Republic of Kazakhstan, e-mail: sauleshka-sm@mail.ru

Tashtemkhanova Raikhan Mukhamedzhanovna professor of the Department of Regional Studies, Faculty of International Relations, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Z01C0X0, Republic of Kazakhstan, e-mail: tashtemkhanova@mail.ru

Taubayeva Mirash Emeshovna, PhD, Law Faculty, South Kazakhstan State University, Shymkent, 160012, Republic of Kazakhstan, e-mail: mira_tau@mail.ru

Turgambekova Zhansaya, PhD student, Educational program «Tourist Service: Government Foresight, Economics Faculty, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: jan_tk@mail.ru

Urankhayeva Gulmira Telmanovna, Doctor of Political Science, professor, Department of Regional Studies and International Relations, Turan University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulmira63@mail.ru

Yeshenkulova Gaukhar, C.E.Sc. & PhD, professor, Tourism Department, Economics Faculty, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: yeshenkulova.gaukhar@gmail.com,

Zhakypbek A. A., PhD student, «Social Work» specialty, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050000, Kazakhstan, e-mail: aika-0247@mail.ru

ZhumatayevaEngilika, Doctor of Pedagogical Sciences, professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraigyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: engilika_zhumataeva@mail.ru

Yusubova Sabina Rovshanovna, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraigyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: yussubova@gmail.com.

**ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ
В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ
(«ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ»,
«НАУКА И ТЕХНИКА КАЗАХСТАНА», «КРАЕВЕДЕНИЕ»)**

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

***В номер допускается не более одной рукописи от одного автора либо того же автора в составе коллектива соавторов.**

***Количество соавторов одной статьи не более 5.**

***Степень оригинальности статьи должна составлять не менее 60 %.**

***Направляемые статьи не должны быть ранее опубликованы, не допускается последующее опубликование в других журналах, в том числе переводы на другие языки.**

***Решение о принятии рукописи к опубликованию принимается после проведения процедуры рецензирования.**

***Рецензирование проводится конфиденциально («двустороннее слепое рецензирование»), автору не сообщается имя рецензента, а рецензенту – имя автора статьи.**

***Оплата за публикацию статьи производится после положительного ответа редакции. Стоимость публикации в журнале за страницу 1000 (одна тысяча) тенге, включая статьи магистрантов и докторантов в соавторстве с лицами с ученой степенью.**

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с полями 30 мм со всех сторон листа, электронный носитель со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для Windows».

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы не должен превышать **12 страниц печатного текста.**

Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).

Структура научной статьи включает название, аннотации, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение, выводы, информацию о финансировании (при наличии), список литературы (используемых источников) к каждой статье, включая романизированный (транслитерированный латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.

Статья должна содержать:

1 **МРНТИ** (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);

2 **DOI** – после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3 **Фамилия, имя, отчество** (полностью) автора (-ов) – на казахском, русском и английском языках (жирным шрифтом, по центру);

4 **Ученая степень, ученое звание;**

5 **Аффилиация** (факультет или иное структурное подразделение, организация (место работы (учебы)), город, почтовый индекс, страна) – на казахском, русском и английском языках;

6 **E-mail;**

7 **Название статьи** должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность (*не более 12 слов, прописными буквами, жирным шрифтом, по центру, на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий*);

8 **Аннотация** – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного исследования. Дается на казахском, русском и английском либо немецком языках (*рекомендуемый объем аннотации – не менее 150, не более 300 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 12 пунктов, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец*);

9 **Ключевые слова** – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (*оформляются на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий; кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 1 см.*). Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в

порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (см. образец);

10 **Основной текст статьи** излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

- **Введение / Kіріспе / Introduction** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*). Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- **Материалы и методы** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*). Должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

- **Результаты и обсуждение** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*). Приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

- **Информацию о финансировании** (при наличии) (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*).

- **Выводы / Қорытынды / Conclusion** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*).

Выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

- **Список использованных источников / Пайдаланған деректер тізімі / References** (*жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре*). включает в себя:

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 (см. образец).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами читателям для ознакомления, как смежные работы, проводимые параллельно. Объем не менее 10 не более чем 20 наименований (ссылки и примечания в статье

обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). В случае наличия в списке использованных источников работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированный (транслитерация латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) см. *ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом*.

Романизированный список литературы должен выглядеть следующим образом:

автор(-ы) (транслитерация) → название статьи в транслитерированном варианте → [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках] → название казахоязычного либо русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть) → выходные данные с обозначениями на английском языке.

11 Иллюстрации, перечень рисунков и подрисовочные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

12 Математические формулы должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

На отдельной странице (после статьи)

В электронном варианте приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (номер телефона для связи редакции с авторами, не публикуются);

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия Имя Отчество (полностью)		
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
Телефон		

Информация для авторов

Для статей, публикуемых в Научном журнале Торайғыров университет. Химико-биологическая серия, требуется экспертное заключение.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

При необходимости статья возвращается автору на доработку. За содержание статьи несет ответственность Автор.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления.

Периодичность издания журналов – четыре раза в год (ежеквартально)

Сроки подачи статьи:

- первый квартал до 10 февраля;
- второй квартал до 10 мая;
- третий квартал до 10 августа;
- четвертый квартал до 10 ноября.

Статью (электронную версию, и квитанции об оплате) следует направлять на электронный адрес: E-mail: kereku@tou.edu.kz

140008, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,

НАО «Торайғыров университет»,

Издательство «Toraighyrov University», каб. 137.

Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147).

E-mail: kereku@tou.edu.kz

Наши реквизиты:

НАО «Торайғыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	НАО «Торайғыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	Приложение kaspi.kz Платежи – Образование – Оплата за ВУЗы – Заполняете все графы (в графе Факультет укажите «За публикацию в научном журнале, название журнала и серии»)
АО «Jýsan Bank» ИИК KZ57998FTB00 00003310 БИК TSESKZK A Кбе 16 Код 16 КНП 861	АО «Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKZKX Кбе 16 Код 16 КНП 861	

**ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА
В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ
(«ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ»,
«НАУКА И ТЕХНИКА КАЗАХСТАНА», «КРАЕВЕДЕНИЕ»)**

Редакционная коллегия журналов «Вестник Торайғыров университет», «Наука и техника Казахстана» и «Краеведение» в своей работе придерживается международных стандартов по этике научных публикаций и учитывает информационные сайты ведущих международных журналов.

Редакционная коллегия журнала, а также лица, участвующие в издательском процессе в целях обеспечения высокого качества научных публикаций, во избежание недобросовестной практики в публикационной деятельности (использование недостоверных сведений, изготовление данных, плагиат и др.), обеспечения общественного признания научных достижений обязаны соблюдать этические нормы и стандарты, принятые международным сообществом и предпринимать все разумные меры для предотвращения таких нарушений.

Редакционная коллегия ни в коем случае не поощряет неправомерное поведение (плагиат, манипуляция, фальсификация) и приложить все силы для предотвращения наступления подобных случаев. В случае, если редакционной коллегии станет известно о любых неправомерных действиях в отношении опубликованной статьи в журнале или в случае отрицательного результата экспертизы редколлегии статья отклоняется от публикации.

Редакционная коллегия не должна раскрывать информацию о принятых к опубликованию рукописей третьим лицам, не являющимся рецензентами, потенциальными рецензентами, членами редакционной коллегии, работниками типографии. Неопубликованные данные, полученные из рукописей, не должны использоваться в личных исследовательских целях без письменного разрешения автора.

Ответственность экспертов (рецензентов)

Рецензенты должны давать объективные суждения и указывать на соответствующие опубликованные работы, которые еще не цитируются. К рецензируемым статьям следует обращаться конфиденциально. Рецензенты будут выбраны таким образом, чтобы не было конфликта интересов в отношении исследования, авторов и / или спонсоров исследования.

Ответственность авторов

Ответственность за содержание работы несет автор. Авторы обязаны вносить исправления, пояснения, опровержения и извинения, если такие имеются.

Автор не должен представлять статью, идентичную ранее опубликованной в другом журнале. В частности, не принимаются переводы на английский либо немецкий язык статей, уже опубликованных на другом языке.

В случае обнаружения в рукописи статьи существенных ошибок автор должен сообщить об этом редактору раздела до момента подписи в печать оригинал-макета номера журнала. В противном случае автор должен за свой счет исправить все критические замечания.

Направляя статью в журнал, автор осознаёт указанную степень персональной ответственности, что отражается в письменном обращении в редакционную коллегию Журнала.

Теруге 14.12.2020 ж. жіберілді. Басуға 29.12.2020 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

2,12 Мб RAM

Шартты баспа табағы 18,0.

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: З. С. Исакова

Корректор: А. Р. Омарова

Тапсырыс № 3719

Сдано в набор 14.12.2020 г. Подписано в печать 29.12.2020 г.

Электронное издание

2,12 Мб RAM

Услпеч.л. 18,0. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: Исакова З. С.

Корректор: А. Р. Омарова

Заказ № 3719

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

www.vestnik.tou.edu.kz